

Jiří Marvan

České stupňování

Degrees of comparison in Czech

Verlag Otto Sagner München · Berlin · Washington D.C.

Digitalisiert im Rahmen der Kooperation mit dem DFG-Projekt „Digi20“ der Bayerischen Staatsbibliothek, München. OCR-Bearbeitung und Erstellung des eBooks durch den Verlag Otto Sagner:

<http://verlag.kubon-sagner.de>

© bei Verlag Otto Sagner. Eine Verwertung oder Weitergabe der Texte und Abbildungen, insbesondere durch Vervielfältigung, ist ohne vorherige schriftliche Genehmigung des Verlages unzulässig.

«Verlag Otto Sagner» ist ein Imprint der Kubon & Sagner GmbH.

SPECIMINA PHILOLOGIAE SLAVICAE

Herausgegeben von
Olexa Horbatsch, Gerd Freidhof und Peter Kosta

Supplementband 17

Jiří Marvan

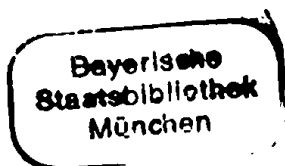
České stupňování

**Degrees of
comparison in
Czech**

VERLAG OTTO SAGNER · MÜNCHEN

1986

Published with the assistance of the Monash University (Australia)
Publications Committee

ISBN 3-87690-304-1

Copyright by Verlag Otto Sagner, München 1986.
Abteilung der Firma Kubon und Sagner, München.
Druck: Görlich & Weiershäuser, 3550 Marburg/L.

P86/8042

...

*Jsou možná země, kde je voda modravá
a nebe modravé a hory modravější,
a přec mou zemí navždy bude Morava,
jsou možná země, kde je voda modravá,
a přec mi nejsou drahé jak ta země zdejší.*

*Jsou možná mnohem nádhernější hřbitovy,
je Vyšehrad, ten zlatý klenot v srdci Prahy —
a přec mě nejvíc dojí má ten žulový,
jsou možná mnohem nádhernější hřbitovy,
a přec ten nad Brnem je nade vše mi drahý.*

*Jsou možná hezčí řeky, mají větší třpyt
než tento teskný břeh, než temná řeka Svatka,
a přec bych chtěl tu, matko, s tebou věčně žít,
jsou možná hezčí řeky, mají větší třpyt,
však ty jsi moje vlast, má vlast, má věčná matka.*

Vítězslav Nezval

Předmluva

Uplynul právě den a rok od mého setkání na Yaleské univerzitě s dvěma osobnostmi zvukných českých jmen, vyjadřujícími svůj obdiv — či spíše podiv — nad tím, že jedinému jazykovému jevu v jediném jazyce může být věnována několikasetstránková kniha. Je vskutku pozoruhodné, že jedno slovo — v našem případě slovo *nejnovější* či *nejzdravější* — vyslovené v jediné vteřině, disponuje silovým polem takového rozsahu a mocnosti, že je ani okem zkušeným nelze přeměřit.

Tato rozprava činí zadost tomuto rozsahu a mocnosti způsobem jedině možným a tedy značně skromným: spíše než jejich hranice usiluje stanovit jejich zdroje. V tomto smyslu se dovolává jazykové zkušenosti, kompetence českého čtenáře, jejíž rámec se snaží nepřekročit. Sama tato kompetence, zmnožená počtem všech mluvčích v soustavu jazyka, je totiž vlastním podložením síly, která z jediného slova tvoří takovýto pozoruhodný prostředek poznání.

Tim, že se omezuje rámcem jednoho jazyka, zkušenosti jehož nositelů se dovolává, tato práce se v nejmenším nevzdává svého druhého cíle, být totiž i prací přísně jazykovědnou. Obrací se tedy i na lingvistu, jehož slavistické zájmy přerostly z vědění o něčem ve vědění něčeho. I jemu je adresována *metačeština*, tj. jazyk, kterým je tato rozprava napsána.

Tato knížka není popularizační příručka, uznává však, že důraz českého čtenáře i nečeského odborníka na různé její části bude různý. Se zřetelem na tato její různočtení je opatřena *Pokyny čtenáři*. Přes tato různočtení však, nebo právě vzhledem k nim, autor této rozpravy by považoval její úkol za splněný, kdyby koexistence českého a mimočeského adresáta v jejím rámci se ukázala možná a snad i vzájemně užitečná.

Melbourne
26. února 1982

Autor

Poděkování

Ke vzniku této práce přispělo především mé studium na Univerzitě Karlově; příspěvek jejich členů byl i po letech natolik široký a mnohostranný, že místo jejich vyjmenování vyjadřuji dík instituci, jejíž půdu jsme sdíleli, pražské alma mater. Podpory dvou zahraničních kolegů si cením obzvláště: prof. M. Fryščák (New York) a prof. J. Vintř (Videň) mi byli nápomocni radou i povzbuzením.

Tihu vlastního vznikání se mnou nesla žena Eliška, které patří dík za nacházení dalších zdrojů k plnění této náročné úlohy. Za pomoc při psaní rukopisu děkuji paní N. Vyšnévé a za jeho konečnou úpravu paní A. Karakostas-Šedé.

Náklady spojené s výzkumem nesly dvě australské instituce, Australský výbor pro podporu výzkumu (Australian Research Grant Committee) a Monashova univerzita, která rovněž financovala vydání této knihy. I jim touto cestou vyjadřuji svou vděčnost.

Pokyny čtenáři: Jak číst tuto práci

Mezi minimální metodou zběžného prolistování a maximální metodou důkladného prostudování celého textu existuje řada postupů („algoritmů“), které poskytují informaci přiměřenou potřebám a zájmům příslušného čtenáře. Minimální metodu lze rozšířit pročtením Obsahu a Přehledu terminů. Zběžnou informaci poskytují také schémata a tabulky, které spolu se svými komentáři tvoří základní kostru knihy.

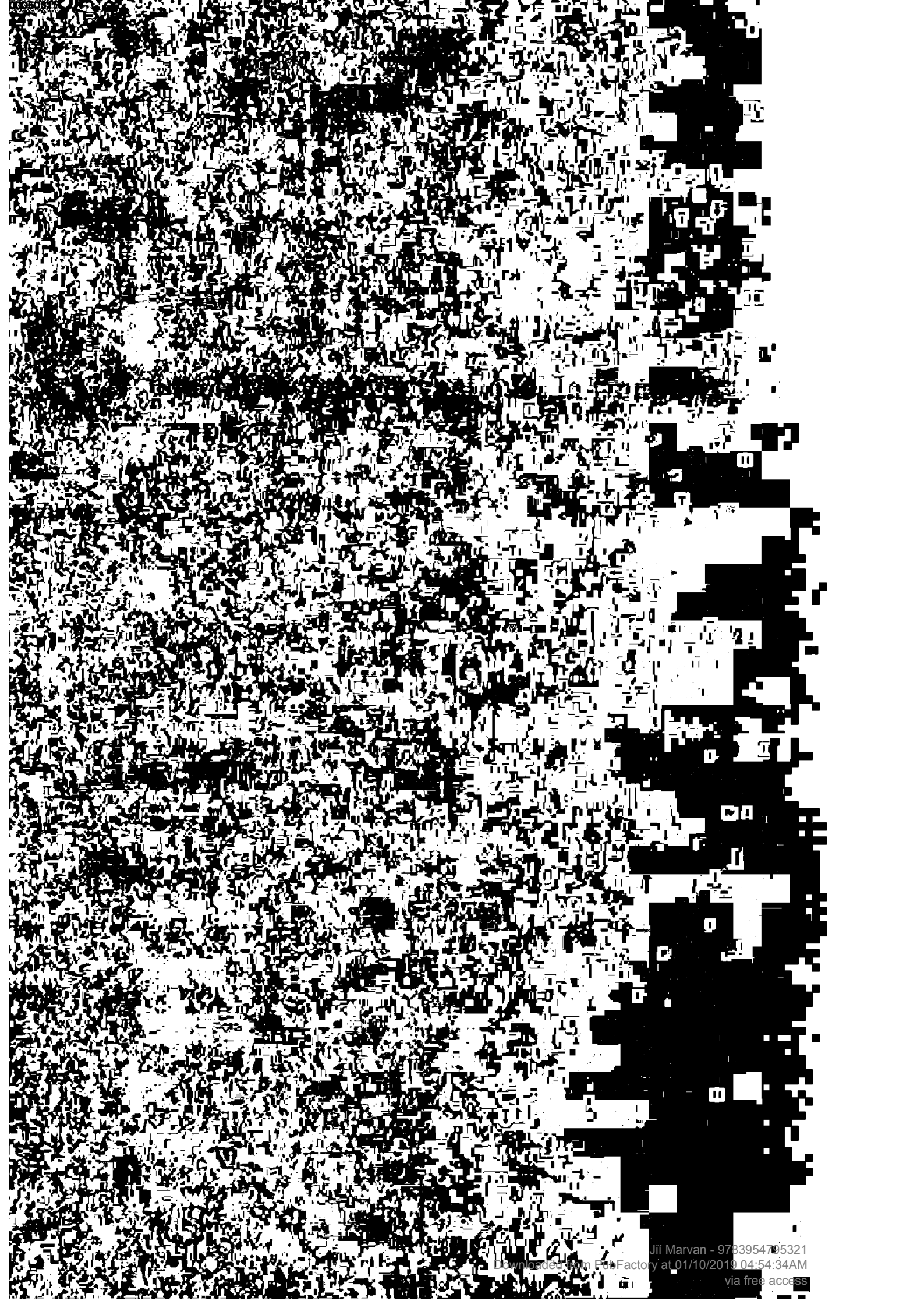
Při zevrubnějším studiu je výběr kapitol a postup při jejich čtení rovněž určen požadavky čtenáře. Rámcové seznámení s problémem, vhodné zvláště pro českého čtenáře, poskytují úvodní kapitoly 1-4, kdežto zájem odborníka by se při prvním čtení měl soustředit na část hlavní, týkající se tvaroslovi českého stupňování, zejména na kapitoly 6, 8-10 a 14-15. Závěr, tj. kapitoly 16-20, věnované souvislostem tvaroslovného stupňování s jinými jazykovými rovinami, by měl následovat po obou výběrech.

První čtení, ať už v podobě maximální či výběrové, lze podstatně zkrátit vynecháním odstavců uvedených drobným písmem (petitem) a textů v závorkách, obsahujících informaci, která s vlastním cílem rozpravy souvisí jen volněji. Možnost výběru poskytují též příklady slov a jejich tvarů, tj. dokladová složka, která v prvním stádiu slouží jako doplňková ilustrace, kdežto při náročnějším studiu textu je nedílnou součástí výkladu.

Použitím jednoho z uvedených způsobů čtení se čtenář obeznámí s rozpravou natolik, že si další postup bude moci zvolit sám.

ÚVOD

Stupňování jako jazykový problém

KAPITOLA 1

O účelu této rozpravy

1.1 Naše studie není tradiční gramatika ze dvou hlavních důvodů. **Zprv** se soustřeďuje jen na jednu stránku české gramatiky, formu slov. Sama **forma** má pak trojznačný vztah — trojrozměrný prostor — předně vztah **uvnitř** slovního tvaru, dále vztah **mezi** slovními tvary a konečně vztah slovních tvarů **k jiným**, mimoslovním složkám. Přitom tyto mimoslovní složky jsou buď menší než slovo (složky „předslovní“, tj. písmo a hlásková podoba) nebo naopak překračují meze jednoho slova (složky „nadslovní“, tj. skladba věty a význam).

Zadruhé i takovýto omezený záběr při mapování velkého území češtiny — tolikrát již dříve mapovaného — vyžaduje **podstatné zúžení**, aby úkol zůstal reálný. Proto si naše rozprava vybírá poměrně malý úsek tohoto území, avšak právě na tomto malém úseku se pokusí postihnout i takové jevy, které v kontextu celé gramatiky nejsou postřizitelné.

1.2 Proč stupňování: co říkají vztahy jako *nový - novější - nejnovější*?

Vhodnost stupňování lze vyjádřit jeho schopností promítnout českou gramatiku do takového prostoru, který pro náš popis není ani nadměrně složitý a objemný ani příliš malý a tudíž zjednodušující. Zahnuje jak problémy tvaroslovné tak i slovotvorné: sám proces stupňování může být pojímán oběma způsoby. Zároveň však je možné vyložit celý proces jako druhotný produkt skladby textu, tj. viceslovných konstrukcí. Na to by ukazovaly některé jiné jazyky — jako francouzština, v nichž se stupňování tvoří pomocí více slov, např. *nouveau* „nový“ - *plus nouveau* 2 slova) „novější“ - *le plus nouveau* (3 slova) „nejnovější“. Konečně, stupňování se týká elementárních vztahů, které se dají na jedné straně spojit s jinými jevy gramatické funkce — jako je zčtenění („kvantifikace“, viz kap. 20) — které však na druhé straně mají bezprostřední vztah k základním pojmům významu — zvláště k elementárnímu vztahu záporu a protikladu (negace a opozice) srov. *nový: nenový/starý* (viz kap. 19).

Další výhodou stupňování je jeho vlastnost, kterou bychom mohli z hlediska jazykovědného nazvat jazykové obecná kontrastnost. Pojem stupně, tj. pojem *větší, největší*, je pro všechny jazyky společný, nemusí však být vyjádřen formálně; tak je tomu např. v čínštině či v africké svahilštině, které formální stupňování prostě nemají. Naopak je stupňování jev velice častý, např. všechny evropské jazyky stupňují. Ale i rozsah stupňování poskytuje žádoucí kontrast: zatímco čeština má zvláštní stupňování pro přídavná jména a příslovce (*nový - novější, nové - nověji*), některé jazyky mají pro oba slovní druhy stupňování jediné, např. ruština a angličtina, jiné stupňují i další slovní druhy, jako např. bulharština a makedonština.

Zrušení rozdílu mezi přídavným jménem a příslovcem vykazuje ruština zřetelně u přísudku, např. *On interesnee* „Je zajímavější“ proti *On pišet interesnee* „Píše zajímavěji“. Bulharština a makedonština používá k stupňování předpon, např. *nov - po-nov - naj-nov* „nový - novější - nejnovější“, které se mohou uplatnit i u dalších slovních druhů: srov. podstatné jméno *majstor - po-majstor - naj-majstor* „mistr - lepší mistr - nejlepší mistr, mistr nad mistry“ nebo sloveso *običam - po-običam - naj-običam* „mám rád - mám raději (nebo víc miluji, dávám přednost atd.) - mám nejraději“.

Některé jazyky vyjadřují stupňování viceslovně (analyticky), z evropských jazyků je toto typické pro všechny moderní jazyky románské, viz francouzský případ výše. Latina a stará řečtina

vyjadřovaly stupňování jednoslovně (synteticky), a to pomocí přípon, srov. např. latinské *nov-us - nov-ior - nov-issimus*. Podobný způsob známe v jazycích germánských, např. v němčině a švédštině, z jiných jazyků je běžný např. v litevštině a finštině. Angličtina, podobně jako v řadě jiných případů, kombinuje vlastnosti moderních jazyků germánských a románských. Bulharský případ ukazuje, že jednoslovně vyjádření se může uskutečňovat i pomocí předpon. Kromě ruštiny a bulharštiny s makedonštinou všechny slovanské jazyky oba jednoslovné prostředky kombinují: nejdříve vytvoří druhý stupeň pomocí přípony, např. *nov-ější*, potom z něho tvoří třetí stupeň pomocí předpony, např. *nej-novější*. Takto se stupňuje v češtině, slovenštině, luž. srbštině, polštině, ukrajinštině, běloruštině, slovinštině a srbochorvatštině, z jiných evropských jazyků ještě v lotyštině a maďarštině. Ruština spolu s moderní řečtinou a celou řadou tzv. jazyků ugrofinských (estonština, karelština aj.), tvoří 2. stupeň příponou, ale 3. stupeň dvojslovně, např. *interesnee vsech* „nejzajímavější, nejzajímavější“, vlastně „zajímavější ze všech“.

Způsoby stupňování v evropských jazycích (které samozřejmě nevyčerpávají všechny možnosti) lze shrnout do takovéto tabulky (synteticky = jednoslovný, analyticky = viceslovný):

Tabulka 1.2

Způsob	2.stupeň	3.stupeň	Jazyky
I. syntetický: 1. příponový 2. předponový 3. kombinovaný	přípona předpona přípona	přípona předpona předpona	latina, st.řečtina, germánské jaz bulharština, makedonština většina slovanských jazyků, lotyština, maďarština
II. synteticko-analytický	přípona	další slovo	ruština, mod.řečtina, estonština
III. analytický	slovo „vice“	určitý člen + 2 stupeň	románské jazyky

Všechny jazyky, používající způsob jednoslovný (syntetický) mohou používat vedle něho i způsob viceslovný (analytický). Kombinace způsobu příponového a analytického v angličtině odráží, stejně jako v jiných případech, koexistenci složky germánské a románské.

A. Stupňování volné

1.3 Stupňováním v širším slova smyslu lze rozumět každý výraz či výrok, v němž k absolutní hodnotě je přiřazována zároveň její míra. Už i délka samohlásky či násobení slabiky může plnit tuto funkci, srov. dvojice *o - ó, hr - hrrr, stříhnout - stříhnout, tak - taktak, bývalo - bývávalo*. Stupňování hodnoty máme i v případech jako *vlažný - teplý - horký; bleděmodrý - modrý - tmavomodrý; syn - vnuk - pravnuk; odcházet - utíkat - prchat*. Zvyšování míry se dosahuje i opakováním, srov. např. u Němcové: *Dávno, dávno již tomu . . .* nebo u Erbena (ve Štědrém večeru): *Pod lesem, ach pod lesem, na tom panském stavě . . .* a dále: *I nahlédnu v jezero hluboko - hluboko*. U Máchy čteme v krátkém úseku Máje: *i hvězdný svit, a kol a kol, je pouhé temno . . . kapka za kapkou*

splyne a jejich pádu dutý hlas . . . zní - hyne - zní a hyne - zní, hyne - zní a hyne zas . . .
atd.

V moderním překladu bible čteme u Marka 9,3: *Jeho šat byl zářivě bílý, jak by jej žádný bělič na zemi nedovedl vybělit.* Zde je vysoký stupeň bělosti vyjádřen celou větou, mj. slovem *zářivě* a zároveň trojnásobným opakováním základu slova *bílý*. O původu slov *běloskvoucí* a *sněhobílý*, rovněž stupňujících význam *bílý*, dává tušit stejný úsek překladu kralického: *A učiněno jest roucho jeho stkvoucí a bílé velmi jako sněh, ješto tak bílého bělič na zemi učiniti nemůže.*

1.4 To, co se jeví z hlediska češtiny stupňováním volným, může být pro jiné jazyky jediným vhodným prostředkem: často pak přestává být volnost cítit; takový prostředek se pak stává v daném jazyce gramatickým.

Vedle popsanych možností jsou ještě situace, kdy absolutní hodnota je jediná hodnota, tj. nějaká další míra pro ni není přiřaditelná. Klasický příklad jsou slova označující nějakou hmotu, např. *kovová tyč*. Zřetelně míra kovovosti může být vyjádřena jen v protikladu ano - ne. Je zajímavé, že podobná přídavná jména — zvaná „vztahová“, protože se vztahují např. k určité hmotě (kov), tj. podstatnému jménu — se vyjadřují v jiných jazycích tímto podstatným jménem: to se objevuje jako samostatné slovo v angličtině, srov. *metal bar*, vlastně „kov tyč“, jako slovo závislé ve francouzštině, srov. *bare de métal* „tyč (z) kovu“, nebo jako první část složeniny v němčině, srov. *Metallstab* „kovový“.

Vedle přídavných jmen vztahových jsou i jiná, u nichž je stupňování nějak omezeno. Zde si povšimneme, že přídavná jména souznačná se mohou lišit schopností stupňování, nikoliv tedy podle obsahu (tj. vlastní hodnoty), ale podle rozsahu (tj. stupňovatelnosti). Tak je běžné stupňování u slova *červený*, ale řídkší u slov souznačných, ale specifickějších jako *rudý*, *ruměný*, *karmínový*, *vínový*, *šarlatový*, *nachový* apod. Ale i u podobných slov se stupňování najde, srov. . . . *voda modravá a nebe modravé a hory modravější* (Nezval). Nejde tedy v takovýchto případech o zábrany absolutní.

B. Stupňování gramatické

1.5 Hlavním předmětem našeho zájmu bude stupňování v užším slova smyslu, **stupňování gramatické, gradace**. Jeho nejdůležitějším příznakem je **jednoslovnost** (syntetičnost). Stupnice jednoslovných forem bude výchozím bodem naší rozpravy, kterou tedy nazveme tvaroslovím gramatického stupňování.

Za základní řadu (stupnici) považujeme těchto šest tvarů:

Tabulka 1.5

	1.stupeň, 1s (pozitiv)	2.stupeň, 2s (komparativ)	3.stupeň, 3s (superlativ)
Přídavné jméno (adjektivum)	<i>nov-ý</i>	<i>nov-ější</i>	<i>nej-nov-ější</i>
Příslovce (adverbium)	<i>nov-ě</i>	<i>nov-ěji</i>	<i>nej-nov-ěji</i>

KAPITOLA 2

Stupňování jako formální problém — Jde o tvoření slov?

2.1 Pro pochopení stupňování jako tvoření jednoslovných výrazů jsou důležité dva pojmy: pojem tvaru slova, tj. jeho vnitřní stavby, a pojem celistvosti slova, tj. jeho vnějších hranic. První pojem hraničí s jednotkami **menšími než slovo**, které nazýváme jednotkami **předslovními**, druhý pojem vstupuje do vztahu s jednotkami **většími než slovo**, které nazýváme jednotkami **nadslovními**.

2.2 Formou slova se zabývá **morfologie**, která se tradičně skládá z nauky o tvoření slov, **slovotvorby** a z nauky o ohýbání slov, **tvároslovi**. Slovotvorba (též **derivative**) tedy studuje formální vztahy mezi slovy sice příbuznými, ale nicméně různými, kdežto tvároslovi (též ohýbání nebo **flexe**) se zabývá různými tvary téhož slova. Tradičně se tedy tvrdí, že:

a) **slovotvorba** se zabývá tím, jak se pomocí **kořenů a afixů** — což je společný název pro předpony a přípony — tvoří nová slova, kdežto

b) **tvároslovi** tím, jak se tato slova pomocí **koncovek** ohýbají, tj. skloňují nebo časují; přitom soubor všech tvarů jednoho slova tvoří tradiční „vzor“, přesněji **paradigma**.

Tak např. slovo *před-škol-ní* obsahuje kořen *-škol-* předponu *před-* a příponu *-ní*, které dohromady tvoří základ *předškoln-*. Každá z těchto tří složek — odborně zvaných **morfémy** — nese vlastní význam. Zbývající, doplňková část slova *-í* se nazývá **koncovka**. U ni bývá vydělení „významu“ obtížnější.

V takovémto pojetí morfologie stupnice z tab. 1.5 musí ukazovat na to, že při stupňování jde o tvoření nových slov a tedy že je to **proces slovotvorný**. V této kapitole rozvedeme hlavní argumenty, které se uvádějí ve prospěch slovotvorného chápání stupňování.

2. Argumenty ve prospěch stupňování jako procesu slovotvorného lze shrnout do těchto bodů:

(1) **Argument slovotvorný (morfematický)**: Stupňování používá stejných složek (morfémů) jako odvozování, tj. **přípon**, např. *nov-ější, star-ší, srov. škol-ní, mal-ičký*, a **předpon**, např. *nej-novější, srov. před-školní, ne-malý* atd. Existuje dokonce případ, že stejná přípona *-ější -ejší* se používá jak u stupňování, tak pro jiné případy tvoření, srov. *tam-ější, dol-ejší* aj.

(2) **Argument nesouměřitelnosti**: Ohýbáním (skloňováním nebo časováním) vzniká nový tvar, např. *nov-ý, 2j nov-ého ** . . . Stupňováním vzniká celá paralelní řada tvarů (paradigma) *nov-ý - nov-ější, nejnovější; nov-ého - nov-ějšího, nejnovějšího* . . .

(3) **Argument ohýbání**: Stupňování chápané jako ohýbání porušuje jeho definici jakožto užití skloňování nebo časování. Toto je zvláště zřetelné u příslovci (*nov-ě: nov-ěji*), která jinak do ohýbání vůbec nevstupují. Pro ně platí i další

(4) **Argument příslovci**: Existence stupňování se vzájemně podmiňuje (koimplikuje) s tvořením příslovci: pro každé přídavné jméno buď platí nebo neplatí stupňování a tvoření příslovce, protože se tvoření takového příslovce považuje za akt slovotvorný, musí jim být i stupňování.

Např. *lehký: lehce i lehčí*. Naopak *kovový* nemá ani stupňování ani příslovce.

*) Číslo ve spojení s p (=pád), j (=číslo jednotné), m (=číslo množné) znamenají příslušný pád, zde tedy 2j = 2. pád jednotného čísla (genitiv singuláru).

(5) **Argument skladebný:** Tvaroslovné zmeny bežne vedou k dôležitým zmenám ve skladbě věty; např. ve větách *škola se stavěla tři roky*, proti *školu jsme postavili za tři roky*, změna 1p *škola* na 4p *školu* vyjadřuje změnu funkce podmětové na funkci předmětovou. Stupňování takovéto změny nezpůsobuje.

(6) **Argument významový:** Použití stupňování není dáno podmínkami formálními, ale především významovými, srov. případ *kovový* v 1.3. Takovýto výběr je typický pro slovo tvorbu, zatímco pro tvaroslovi je možnost tvoření daného tvaru automatická (spontánní).

KAPITOLA 3

Slovo jako jednotka textu a jednotka slovníku

3.1 Naše rozprava se dosud nezabývala mluvenou a psanou realizací jazyka. Výrazy jako rozprava, řeč aj. by mohly naznačovat, že v jazyce jde prvotně o hovoření, na druhé straně celá naše rozprava, a to je případ valné většiny rozprav o jazyce, by se nemusela uskutečnit bez podoby psané.

Rovnoprávná pozice psané podoby jazyka je chápání poměrně nové; vzniká teprve v letech třicátých, hlavně díky úsilí J. Vachka a jiných členů tzv. Pražského lingvistického kroužku. Ve stejné době se např. v Americe tvrdilo, že „psaní není jazyk“ („writing is no language“ Bloomfield v r. 1933). Obecného uznání se pražské koncepci psaného jazyka dostalo až na přelomu let šedesátých a sedmdesátých.

Rovnoprávnost mluvené a psané realizace je dána podmínkami úplné gramotnosti, což je případ češtiny. Dvoji realizace neznámá rozpor mezi oběma podobami, nýbrž jejich jednotu. Gramotnost totiž zaručuje automatickou převoditelnost textu z jedné podoby do druhé. Tato rozprava by se nemohla uskutečnit, kdybychom neměli k dispozici podobu psanou. Budeme z ní tedy nadále vycházet, aniž vzhledem k této převoditelnosti porušíme rovnoprávnost obou podob.

3.2 Na základě psané podoby lze každé slovo v textu vymezit jako takový jeho úsek, který je oddělen od zbyvajících textu mezerami. Vezměme text: *Tato věta má pět slov*. Počet slov je v něm určen počtem mezer, při čemž tečka za větou se považuje za mezeru. Mezery tedy signalizují hranici slova, slovní předěl.

Pozn. Mezera může být zastoupena nebo doprovázena rozdělovacími znaménky (interpunkcí), např. *Kdo? Ty! Já?* nebo *Řekl mu, že to dokáže, bude-li chtít*. U druhé věty si povšimněme, že v podobě mluvené chybí mezery mezi *řekl a mu; že a to; bude a li*. Proto říkáme, že mezery v psaném projevu, tzv. grafické signály, jsou při dělení slov výraznější a tedy vhodnější než pomlky a přízvuk slova, tj. signály projevu mluveného.

Takto signalizované slovo budeme nazývat **jednotkou textu**, dále JT. Protože text je reálným projevem jazyka, **promluvou**, je tedy JT jednotkou promluvy. Každé JT má svůj protějšek ve slovníku (lexikonu), tento protějšek budeme nazývat **jednotkou slovníku**, dále JS. V naší jazykové praxi to znamená, že každé slovo, které najdeme v českém textu, najdeme i v českém slovníku. Zatímco reálný text nazýváme **promluvou**, slovník reprezentuje **soustavu jazyka**, jeho **mluvnici**.

Pozn. České termíny *promluva* a *soustava* se překládají franc. *parole* a *langue*, angl. *performance* a *competence*, něm. *Sprachgebrauch/Performanz* a *Sprache/Kompetenz*, rus. *řeč* a *jazyk*.

3.3 Soubor všech jednotek daného textu se nazývá množina textu, soubor všech jednotek daného (např. českého) slovníku se nazývá množina slovníku.

Mezi jednotkami textu a jednotkami slovníku existují dva základní rozdíly:

1. Výskyt JT v textu není omezen, tj. JT se ve své množině může vyskytnout vícekrát, jednou či vůbec ne. U JS naopak počet výskytů ve slovníku je vždy roven jedné. Převážná většina JS se v konkrétním textu nevyskytne.

2. JT se může vyskytnout v daném textu ve více podobách, JS v podobě jediné. Tak v textu této kapitoly se JS *slovo* objevila v těchto podobách: *slovo* 1j, *slov* 2m, *slova* 2j, *slova* 1m. Všechny tyto textové realizace odpovídají jediné jednotce v množině slovníku, JS *slovo*.

Všimněme si však, že jiné jednotky našeho textu jako *slovní*, *slovník*, *slovníkový* jsou sice s JS *slovo* příbuzné, nikdy však totožné. Proto nejen v textu, ale i ve slovníku jsou tato slova samostatné jednotky.

Jsou tedy výrazy *slovo*, *slova*, *slov*... samostatné jednotky jen na úrovni textu, promluvy, zatímco výrazy *slovní*, *slovník*, *slovníkový*, jsou samostatné jednotky i na úrovni slovníku, tj. jsou zároveň samostatné jednotky jazykové soustavy.

3.4 Všechny JS se dělí do dvou kategorií takto:

1) $JS = JT$, tj. jednotka slovníku se neliší od jednotky textu, srovn. např. *doma*, *bezděky*, *napřesrok*; *do*, *zpod*, *navzdory*; *a*, *protože*, *-li*; *nazdar*, *bác*, *ano*... Hláskové obměny typu *v/ve*, *k/ke/ku*, *nikoli/nikoliv* neporušují rovnici $JS = JT$ a proto taková slova patří do této kategorie

2) $JS \neq JT$, tj. jednotka slovníku má několik realizací v textu. Zapišeme-li tyto realizace jako $t_1, t_2 \dots t_n$ pak vztah mezi JS a JT lze vyjádřit jako

$$[JS] = (t_1 + t_2 \dots + t_n)$$

což čteme jako „JS se na úrovni textu realizuje n způsoby $(t_1 + t_2 \dots + t_n)$ “, např.

$$[JS \text{ slovo}] = (\text{slovo}, \text{slova} \dots \text{slov} \dots \text{slovy})$$

Množinu $t_1 + t_2 \dots + t_n$ dané JS budeme nazývat tradičním termínem tvaroslovné paradigma.

3.5 Vztah (3.4) je jazykově vnitřní (inherentní), tj. každý prvek množiny $t_1 + t_2 \dots + t_n$ existuje v soustavě jazyka, aniž musí být uskutečněn v promluvě. Mluvnice (soustava) zde předjímá promluvu (text). Toto předjetí (intence) je v takovéto množině (paradigmatě) absolutní, tj. naprosto nezávislé na tom, zda mu mimoslovní či mimojazyková situace dovolí jeho uskutečnění v konkrétním textu.

Textová realizace je tedy pouhou limitou, ke které mluvnická realita spěje, aniž ji musí dosáhnout, podobně jako je tomu s limitou v matematice. Typický je příklad s 5p: ten se textově uplatňuje vedle bytostí živých, i u takových neživých objektů jako *břízo*, *obloho*, *vlasti*; *větre*, *měsici*, *máji*, a to hlavně díky jazyku básnickému. Jakmile však daná jednotka je příliš prozaická, textová realizace (sociologicky řečeno „společenská poptávka“) se jeví jako neskutečná, ba bizarní, srov. např. *podlaho*, *záclono*, *sklenko*; *posteli*, *pelesti*, *kredenci*; *střevíci*, *talíři*, *gauči*; *prahu*, *sporáku*, *příborníku*; *strope*, *kastrole*, *stole*, *luxe*, ba dokonce *světre*, a *koberče*. Jakékoliv však máme vůči použití těchto tvarů ve vlastním textu zábrany, na úrovni mluvnice existují; náš experiment s jejich bezproblémovým tvořením to dokazuje. Vazbu těchto tvarů k vhodnému textu dokazují případy jejich příležitostného použití, srov. např. *skleničko skleněná*; *rodný prahu*; *stolečku*, *prostří se*.

Na rozdíl od toho nové JS — jako *slovní*, *slovník*, *slovníkový* — vlastně neexistují do chvíle textového uskutečnění, které má mimoslovní a mimojazykové podněty. Teprve poté se objevují jako součást své množiny, tj. slovníku. Má tedy tvoření slov motivaci

primárně mimojazykovou, kdežto tvaroslovi je svou podstatou (*inherentně*) mluvnické, vnitrojazykové.

3.6 Slovní druhy, pro něž platí vzorec $JS = JT$, se nazývají *neohebná*. Tradičně do této kategorie patří:

- A1. Příslovce (adverbia), např. *doma, napřesrok, nevolky*
- A2. Předložky (prepozice), např. *do, v//ve, navzdory*
- A3. Spojky (konjunkce), např. *a, ačkoli//ačkoliv, neboť*
- A4. Částice (partikule), např. *ať, -li* (v češtině řídké)
- A5. Citoslovce (interjekce), např. *plác, nazdar, ano*

Někdy slovo zdánlivě splňuje jak podmínku $JS = JT$ i $JS \neq JT$ ve skutečnosti však jde o dvě různá slova (slovnědruhov \acute{a} homonyma), srov. např.

$JS = JT$ <i>cesta domů</i> (A1)	$JS \neq JT$ <i>stavba domů</i> ([JS] <i>dům</i>)
<i>leze nahoru</i> (A1)	<i>leze na horu</i> ([JS] <i>hora</i>)
<i>díky tobě přišel</i> (A2)	<i>díky ti, zes přišel</i> ([JS] <i>dík</i>)
<i>bože, ty jsi osel</i> (A5)	<i>Bože, ty jsi všemohoucí</i> ([JS] <i>Bůh</i>)

3.7 Slovní druhy, pro něž platí vzorec $JS \neq JT$, se nazývají *ohebné* (fektivní). Tradičně se dělí na jména, druhy skloňované (B1-B4), a na slovesa, druh časovaný (B5):

- B1. Podstatná jména (substantiva), např. *škola, slovo, radost*
- B2. Přídavná jména (adjektiva), např. *nový, kovový, přístí*
- *B3. Zájmena (pronomina), např. *já, můj, kdosi*
- *B4. Číslovky (numeralia), např. *dva, šestašedesát, patero*
- B5. Slovesa (verba), např. *moci//moci, vylepšit, zmalomyslnět*

Vzorec (3.4) $[JS] = (t_1 + t_2 \dots + t_n)$ předpokládá, že $t_1 \cong t_2 \cong \dots \cong t_n$, tj., že každé t v této řadě je sice převážně podobné, nikoliv však totožné ve vztahu k ostatním členům řady $(t_1 + t_2 \dots + t_n)$. Tuto řadu v 3.4 jsme nazvali tvaroslovné **paradigma**, popsany vztah „netotožné podobnosti“ (symbol \cong) budeme nazývat **paradigmatickou shodou**. Paradigma a vztah shody uvnitř paradigmatu jsou základní vlastnosti, odlišující slovní druhy ohebné od druhů neohebných.

3.8 Tradičně lze vyjádřit JS jako průnik všech členů jejího paradigmatu: pak paradigma *škol-a, škol-y . . . škol-ami* nám dá *škol-*. Avšak jakkoli je JS jednotkou abstraktní, zůstává konkrétním slovem; je tedy representována jako *škola* tj. slovo, obsahující složku stálou (konstantu), tj. průnik všech členů paradigmatu, a proměnnou, která tyto členy liší. Přítomnost proměnné je zejména výrazná v situaci dvou různých jednotek s totožnou konstantou, např. *pár : pára, druh : druhý* apod. Zde např. JS *pár* a JS *pára* jsou zřetelně dvě různé jednotky přesto, že jejich konstanty rozlišeny nejsou.

Vedle konstanty a proměnné se uznává rovněž jako význam rozlišující vlastnost JS . Např. ve dvojici *druh „přítel“ : druh „sorta“* různé významy jsou spojeny s jiným souborem proměnných, srov. např. *2j druha : druhu, 1m druzi//druhov \acute{e} : druhy*, atd. Avšak význam sám o sobě není obvykle pro rozvržení konstanty a proměnné rozhodující: např. slovo *druhý* fungující jako číslovka („mezi prvním a třetím“) i jako přídavné jméno („opačný, další, jiný“) ve smyslu formálním musí být chápáno jako jediná JS .

3.9 Označme konstantu **lexém** (od slova lexikon „slovník“) a proměnnou **flektém** (od slova flexe „ohýbání“). Zatímco lexém mají jak slova neohebná (srov. 3.5), tak i slova ohebná (srov. 3.6), flektém mají jen slova ohebná (fektivní). Flektém, tj. proměnná, je totiž podmínkou vztahu $t_1 \cong t_2 \dots \cong t_n$ — tento vztah pak dává vzorec $[JS] = (t_1 +$

$t_1 \dots + t_n$) a tedy vzorec $JS \neq JT$, kterým jsme v 3.4-3.7 odlišili slova ohebná od slov neohebných.

Podmínku v 3.8, podle níž flektém je nutným doplňkem (komplementem) lexému v JS, zapišeme, např. pro slovo *škola* jako $[(\textit{škol})a]$, kde

- kulatě závorky (. . .) obsahují lexém, zde (*škol*)
- hranaté závorky [. . .] obsahují JS či JT [*škola*]
- prostor mezi oběma druhy závorek, tj.) . . .], popřípadě [. . . (obsahuje flektém, zde) a]

Rozdil mezi JS a JT označíme v případě nutnosti jako s: a t: Bude tedy t: $[(\textit{škol})a] = s: [(\textit{škol})a] + 1j$, tj. tradičně „tvar JT *škola* je první pád jednotného čísla (nominativ singuláru) slova, JS *škola*.“

Pozn. k c. Prostor před kulatou závorkou se realizuje např. v takových tvarech JS *bězet*, s: $[(\textit{běž})et]$, $[po(\textit{běž})]$, $[po(\textit{běž})im]$

3.10 Tvary typu $[po(\textit{běž})]$, $[po(\textit{běž})im]$ nám dávají možnost určit flektém jako tu část JT, která je uvnitř [. . .], ale mimo (. . .). Přitom je důležité, že flektém nemůže být ztotožňován s tradiční koncovkou. Tradiční koncovka musí být součástí flektému, ale ne všechny flektémy musí obsahovat koncovku (srov. kap. 11-12).

V t: $[(z\textit{v})át]$ segment *-t* je považován za koncovku infinitivu, srov. *nés-t*, *moc-t*, *bi-t*, *vidě-t*. Segment *á* nepatří do lexému, srov. *zv-u*, *zv-e*, je tedy „nekoncovkovou složkou flektému“ označujícím soubor infinitivu a minulého času. Nemůže se však v něm objevit na konci tvaru, tj. je vázán na koncovku.

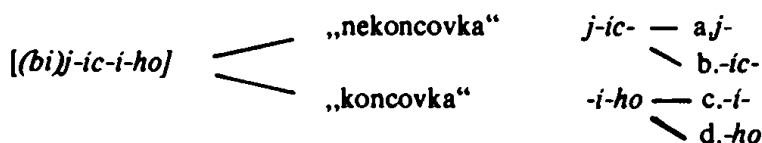
Naopak v t: $[(\textit{bi})jic-iho]$ tradiční koncovka *-iho* se sice objevuje před nekoncovkovým komponentem *jic-*, ale tato složka se může objevit i na konci tvaru, srov. $[(\textit{bi})jic]$, takže není vázána na koncovku.

3.11 Flektém je tedy dále dělitelný, tj. může se skládat z řady minimálních (formálně dále) nedělitelných úseků (morfémů), z nichž každý plní určitou ohýbací funkci. Takovýto minimální úsek uvnitř flektému budeme nazývat **flekt**.

Tak flektém v JT $[(\textit{bi})jic-iho]$ se skládá nejméně ze čtyř flektů s těmito flektivními funkcemi:

- j-*: přítomný čas; srov. *bi-j-u*, *bi-j-e* atd. s tvary času minulého *bi-l*, *bi-t*
- ic-*: přičestí přítomné činné; srov. *bij-ic*, *bij-ic-e*
- í-*: přídavné jméno „mėkké“; srov. *ciz-i*, *ciz-i-m*, *ciz-i-mi* . . . , *letn-i*, *divč-i* atd.
- ho*: 2j muž./stř. rodu; *to-ho*, *naše-ho*, *nové-ho* . . .

Členění flektému na flekty může být vyjádřeno též „stromovým“ schématem (větvením) takto:

Jak je zřejmo z tohoto schématu, tradiční koncovka *-iho* se může rovněž skládat z více než jednoho flektu.

HLAVNÍ ČÁST

Tvarosloví českého stupňování

... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

Oddíl prvý

Tvaroslovné vlastnosti stupňování

Q. 100

Q. 101

KAPITOLA 4

Tvaroslovný profil stupňování

V odst. 2.4 kap. 2. jsme si shrnuli tradiční argumentaci ve prospěch slovotvorného charakteru stupňování. Přezkoumejme si nyní tyto argumenty novými poznatky o tvaroslovi získanými v předešlé kapitole.

(1) **Argument slovotvorný.** Je sice pravda, že stupňování používá úseky slov, které v nich zaujímají stejnou pozici jako slovotvorné přípony a předpony. Ale těchto prostředků používá i tvaroslovi, srov. např. „příponu“ *-ic-* ve tvaru *bij-ic-ího* nebo „předponu“ *po-* ve tvaru *po-běž*. Podle 3.11 jde o flekty, tj. o prostředky tvaroslovné. Funkční rozdílnost mezi flekty a slovotvornými prostředky je nejlépe zřetelná v případech formální totožnosti (homonymity), jako např. u těchto případů:

Segment	A. Tvaroslovné užití	B. Slovotvorné užití
1. <i>-ů</i>	<i>řada dom-ů</i>	<i>cesta dom-ů</i>
2. <i>-ouc-</i>	<i>nes-ouc-í</i> <i>tluk-ouc-í</i>	<i>hor-ouc-í, žád-ouc-í</i> <i>(lěta) let-ouc-í</i>
3. <i>po-</i>	<i>po-běží, po-běž, po-jd'</i> <i>po-vleče (vozik)</i>	<i>po-bíhá, po-hádá se, po-jdi,</i> <i>po-vleče (postel)</i>

Sloupec A. vykazuje takové užití úseku, které na jedné straně není součástí JS (JS *dom-ů* = JS *dům*; JT *nes-ouc-í* = JS *nést*, JT *po-běží* = JS *běžet*), na druhé straně plní určitou funkci, v jejímž rozsahu je automatické a univerzální (např. *-ů* ve tvaru *dom-ů* se objevuje automaticky u téměř všech podstatných jmen mužského rodu užitých v 2m). Sloupec B. vykazuje takové použití úseku, které je součástí JS (JT = JS *domů*, JT = JS *horoucí*, JT *pobíhá* = JS *pobíhat*), a které na druhé straně je omezeno jen na určitý počet případů (*-ů* jenom u dvou příslovci *domů* a *dolů*).

Podobně flektém *-ejší/-ější* je univerzální ve svém užití, tj. každé přídavné jméno, patřící do příslušné stupňovací kategorie (viz kap. 6), použije tohoto prostředku pro tvoření 2s, zatímco přípona *-ejší/-ější* je známa jen u 20 JS (srov. 7.0, pozn.).

V praxi to znamená, že tvary s flektémem se ve slovníku neobjevují – jsou tedy jen tvarem příslušného přídavného jména – zatímco slova se zdánlivě identickou příponou jsou samostatné JS a jako taková, mají ve slovníku místo, srov. hesla *tamější, vnější, nynější, včerejší* v S1.

Pečlivá analýza tohoto segmentu by ukázala, že flektém a přípona *-ejší/-ější* nejsou zcela totožné. Zcela typicky užití flektému je hláskově pravidelnější než užití korespondující přípony: jde o důslednost při „háčkování“ (16.6) typickou jen u flektému na rozdíl od kolísání v příponě, srov. *čir-ější : včerejší // zitr-ější* (kolísání *r/ř*), *hrd-ější, sytější : někdejší // prot-ější* (kolísání *e/ě*). Navíc díky tvarům jako *čir-ěj-i, hrd-ěj-i* na jedné straně a tvarům *star-ší, hrd-ší, krot-ší* na straně druhé segment *-ejš-// -ějš-* můžeme rozdělit na dvě složky (flekty) *-ej-/-ěj-* a *-š-* (srov. 8.4), což u příslušné předpony není možné.

Slovotvorný argument tedy vystihuje skutečnost, že tvaroslovi a tvoření slov používají některých formálně shodných (homonymních neboli souznicích) prostředků k dosti rozdílným účelům. Nejzřetelnější jsou přitom důsledky pro slovník: přes totožnost pouze slovotvorné použití vytváří novou jednotku.

V souznicích (homonymních) dvojicích *po-vleče (vozik) — povleče (postel), dol-ejší „jsoucí doleji“ — dolejší „jsoucí dole“* první členy dvojice jsou výsledkem tvaroslovného procesu, tj. jsou JT od JS *vléct, dolní*, zatímco druhé členy představují nová slova, tj. JS *povléct a dolejší*. Formální totožnost tvaroslovných prostředků při zcela rozdílných funkcích a důsledcích **popírá** tradiční představu, že **jedině forma je pro tvarosloví rozhodující**.

(2) **Argument nesouměřitelnosti.** Je sice pravda, že tradiční ohýbací prostředek, tj. koncovka, tvoří jeden tvar, avšak podle 3.11 koncovka je jen speciální případ flektému, skládajícího se z několika flektů. Každý nový flekt může (ideálně) násobit počet tvarů daného slova: máme-li tedy vedle 1s *nový*, 2s *novější* a 3s *nejnovější*, stupňování ztrojnásobuje počet tvarů 1s *nový*.

Slovesná záporka *ne-* nemůže být z řady důvodů považována za slovo tvornou předponu, může se však vykládat jako prostředek tvaroslovný srov. např. *ne-dávat — ne-bude dávat — ne-byl dáván* proti *pro-dávat — bude pro-dáván — byl pro-dáván*. Záporka, uznáme-li ji za flekt, potenciálně zdvojnásobuje počet slovesných tvarů. O záporce *ne-* jako flektu stupňovacím viz 10.1-3.

Stupňování tedy vstupuje do koexistence s jinými tvaroslovnými kategoriemi jako je pád, číslo a rod. Koexistence to není vždy mírová, neboť stupňování může některé z těchto vlastností oslabit nebo dokonce vyloučit.

Tak v pozn. k 1.2 jsme pozorovali, že v ruštině stupňování může vyloučit všechny ostatní vlastnosti přídavného jména včetně jeho rozlišení od příslovce, zatímco v bulharštině, používající ke stupňování preflektaci 2s *po-*, 3s *naj-* rozsah postflektace (tradičních koncovek) není vůbec postižen. Ale i postflektované stupňování v takových jazycích jako slovenština, ukrajinština, litevština aj. použití jiných tvaroslovných vlastností nikterak neomezuje. Je zajímavé, že v tomto směru se chová švédština jako ruština (neslučitelnost stupňování s jinými vlastnostmi), zatímco němčina a latina se chová jako jiné slovanské jazyky, tj. bez vzájemného omezování tvaroslovných kategorií. Jako evropskou kuriozitu lze jmenovat angličtinu, v níž stupňování je jedinou tvaroslovnou vlastností přídavných jmen.

Čeština v tomto směru zachovává střední cestu: stupňováním jiné tvaroslovné vlastnosti sice nevylučuje (jako ruština nebo švédština), ale také je nezachovává v plné míře (jako jiné slovanské jazyky, němčina nebo latina). U ženského rodu v jednotném čísle neexistují pádové rozdíly srov. *novější škola, školy, škole, školu, školo, školou*; je však zajímavé, že tento tvaroslovně záporný znak je jedinou vlastností, kterou můžeme nazvat příznakem rodu, mimo něj (tedy mezi rodem mužským a středním a v celém množném čísle) rodové rozdíly vůbec neexistují. Oslabení rodových a číselných rozdílů má za následek odstranění rozdílů v přísudku, srov. u 2s *lepší: nový student, nová škola, nové auto je lepší; noví studenti, nové školy, nová auta jsou lepší*; tento znak sblíží češtinu s ruštinou a s germánskými jazyky a odlišuje ji od ostatních slovanských jazyků, nevyjimajíc slovenštinu, v níž máme např. *nový študent je lepší, nová škola je lepší, nové auto je lepší*.

(3) **Argument ohýbání:** Stupňování není sice ani skloňování ani časování (čimž se vysvětluje možnost stupňovat příslovce, viz násl. argument), ale definice ohýbání se těmito dvěma vlastnostmi nevyčerpává.

Tak např. bulharština potlačila až na malé výjimky pád, jenž je nejdůležitějším znakem skloňování, ale kompenzovala to jiným znakem ohýbacím, postpozitivním určitým členem, srov. *škola* „eine Schule, a school (tj. nějaká škola)“ proti *škola-ta* „die Schule, the school (tj. ta, určitá škola)“; oba znaky, tj. zánik pádů a zároveň zavedení flektivního („koncovkového“) členu určitosti, vykazují také

skandinávské jazyky, srov. např. švédské tvary (*en*) *skola* „(eine) Schule, a school“ ale *skola-n* „die Schule, the school“.

Nejde totiž o definici vyjmenováním tradičních vlastností, ale o vystižení takových jevů, které jsou pro tvaroslovi specifické. K tomuto účelu jsme zavedli v 3.4, 3.7 vzorec $JS \neq JT$, kterému pojem stupňování vyhovuje: vztah typu *nový - novější - nejnovější* je pojímán slovníkem jako nepochybně jedna JS, musí tedy jít o vztah tvaroslovný.

(4) **Argument příslovci:** Tento argument říká, že stupňování (*nový - novější*) a tvoření příslovci (*nový - nově - nověji*) jsou jevy souvztažné (koimplikované) a tedy formálně shodné. V 2.4 to znamenalo, že poněvadž stupňování je úkon slovotvorný, je jím i tvoření příslovci. V této kap. však argumenty (1), (2), (3) dokazují, že stupňování je vztah tvaroslovný, musí jim být tedy podle principu souvztažnosti i tvoření příslovci (viz 5.6 a kap. 11).

(5) **Argument skladebný:** Podstatná modifikace vztahů ve větě, spojená s některými tvaroslovnými procesy, není jev všeobecný: např. změny času u slovesa na skladbu věty podstatný vliv nemají. Důležitější však je něco jiného: vidíme-li skladbu jakožto uskutečnění v textu, nikoliv v jediné větě, pak ve dvojici *škola stojí tři roky a škola byla postavena za tři roky* jenom druhý člen dvojice předpokládá kontext, „předpodmět x“, tj. *x postavil školu*. Podobně ve dvojici *Petr je hezký a Petr je hezčí/nejhezčí* opět pouze druhý člen dvojice předpokládá kontext s „předpodmětem x“, tj. *x ve srovnání s Petrem*, srov. 20.4-5.

(6) **Argument významový:** Je sice pravda, že např. existence tvaru 5p není dána významem, nýbrž tvaroslovím, jak jsme to pozorovali v 3.6. Zároveň jsme však viděli, že tato existence není vždy z důvodů významových patrná na povrchu, že tedy tvaroslovi je prvořadě záležitostí mluvnice a realizace v textu pouhou možností. Stejně tak u stupňování: náš případ *kovové tyče* je v češtině čistě záležitost uskutečnění, v jiné realizaci stejného přídavného jména, např. *kovový hlas, vzhled* stupňování i souvztažně tvoření příslovce je možné: *jeho hlas byl ještě kovovější, zněl kovově, ještě kovověji* atd. Přitom nejde o to, zda to které přídavné jméno dosáhlo statusu uskutečněného stupňování, ale že **mluvnický** takovýto status prostě existuje.

V praxi to znamená, že u většiny případů neschopnosti stupňování nejde o přídavné jméno tj. o JS, ale např. o přičestí, tedy tvar slovesný, JT jako *nesoucí* (oproti řádné JS *vroucí, 2s vroucnější* atd.). O těchto a jiných zábranách při tvoření stupňování srov. kap. 7, zvl. 7.1, 7.5. Zde jen dodejme, že formální zábrany mají obdobný charakter jako u jiných procesů tvaroslovných např. JS *msta, 2m pomst*, nikoliv *mst*; JS *plech, 6m na plechách*; nikoliv *na pleších, mluvím o svém Já, nikoliv o svém Mně* nebo *o svém Sobě* atd. Zcela jasně zde nejde o zábrany významové.

Vidíme, že stanovení pojmu jednotka textu a jednotka slovníku v předešlé kapitole spolu s vyjádřením jejich základních vztahů $JT = JS$ a $JT \neq JS$ nám zcela jednoznačně vymezilo stupňování jako proces tvaroslovný. Tvaroslovné procesy, které se v tradici označují jako automatické či spontánní podle projevu jejich povrchní realizace, jsou ve své podstatě podle 3.6 **předem zadány**, a to skrze formuli (3.4). Povrchová spontánnost (tvaroslovná implikace) může být vyjádřena jako

$$(p \rightarrow q) \Rightarrow r \quad (4!)$$

což čteme „vzniká-li z p výsledek q, pak výsledek r je zaručen“, např.

Tabulka 4

	1j	→	2j	⇒	7j	2m
	<i>škola</i>		<i>škol-y</i>		<i>škol-ou</i>	<i>škol</i>
ale	<i>drama</i>		<i>dramat-u</i>		<i>dramat-em</i>	<i>dramat</i>
	<i>moře</i>		<i>moř-e</i>		<i>moř-em</i>	<i>moř-í</i>
ale	<i>kuře</i>		<i>kuřet-e</i>		<i>kuřet-em</i>	<i>kuřat</i>

Zcela totožná, dokonce jednoznačnější je situace u stupňování:

	1s	→	2s	⇒	3s
	<i>nov-ý</i>		<i>nov-ější</i>		<i>nej-novější</i>
	<i>nov-ě</i>		<i>nov-ěji</i>		<i>nej-nověji</i>
	<i>star-ý</i>		<i>star-ší</i>		<i>nej-starší</i>
ale	<i>stař-e</i>		<i>stař-eji</i>		<i>nej-stařeji</i>
těž	<i>hlubok-o//</i>		<i>hloub//</i>		<i>nej-hloub//</i>
	<i>hluboc-e</i>		<i>hloub-ěji</i>		<i>nej-hlouběji</i>
	<i>rad</i>		<i>rad-ší//rad-ěji</i>		<i>nej-radší//nej-raději</i>
a těž	<i>dobrý</i>		<i>lepší</i>		<i>nej-lepší</i>
	<i>(brzký)</i>		<i>dřívější</i>		<i>nej-dřívější</i>
	<i>zadní?</i>		<i>zazší</i>		<i>nej-zazší</i>
	...		<i>spíše</i>		<i>nej-spíše</i>

Poslední dva případy jsou zvláště poučné, neboť vzorec (4!) v něm dosáhl podmínky q a to pravidelnými stupňovacími prostředky (což je reprezentováno výrazem \rightarrow) aniž bylo k dispozici p. Takovéto nepravidelné případy jsou uskutečnitelné díky tomu, že převážná většina slov plní důsledně formuli (4!), navíc jsou nepravidelné jen v oblasti podmínky, tj. $p \rightarrow q$, ale absolutně pravidelné v úseku důsledku $q \Rightarrow r$.

Je tedy stupňování i na povrchu, díky naprosto pravidelné spontánnosti vztahu $p \Rightarrow r$, to, co jsme pro mluvnicki, pro vlastní strukturu češtiny, stanovili, tj. jednoznačně vztah tvaroslovný.

KAPITOLA 5

Hranice stupňování

5.0 Každá tvaroslovná kategorie, tedy i stupňování, hraničí s jevy netvaroslovnými. Vytyčení této hranice je důležitým úkolem každého vážnějšího průzkumu tvaroslovi. V zásadě jde o stanovení toho, co je a co není tvaroslovný fakt, a to zejména na pomezí, které k hledané hranici přiléhá.

Nejúčinnějším prostředkem pro vymezení tvaroslovné kategorie je vztah $JS \neq JT$, jak jsme si ho určili v 3.4. Tento vztah z ní na jedné straně vylučuje výrazy viceslovné, tj. skládající se z více jednotek textu, na druhé straně taková slova, která tvoří samostatné jednotky slovníku; to však neznamená, že tradiční chápání slovníkové příslušnosti automaticky popírá tvaroslovný charakter daného slova.

Tradiční rozsah tvaroslovného stupňování jsme si určili v tab. 1.5 jako strukturu dvou tvarů „svislých“, přídavného jména a příslovce, např. *nový - nově, zdravý - zdravě* a tři tvarů „vodorovných“:

1s (pozitivu), 2s (komparativu) a 3s (superlativu)

Dříve, než se k ní vrátíme, obrátíme pozornost na nejdůležitější netvaroslovné prostředky stupňování.

A. Netvaroslovná složka stupňování

5.1 Především je třeba říct, že tabulka 1.5 je vyhrazena pro stupňování určitých přídavných jmen a příslovcí, ponechávajíc stranou prakticky nekonečnou škálu jiných způsobů gradace, naznačených v 1.3. Zde se při uvažování o tvaroslovnosti určitých prostředků soustředíme jen na jevy, které v jiných jazycích takový tvaroslovný charakter mají.

5.2 Při stanovení rozsahu stupňování podle tab. 1.5 musíme uvážit možnost jiných tvarů stupňování, nepojatých do naší stupnice. V tradiční gramatice jde zejména o tzv. **elativ**, vyjadřující míru — především maximální nebo velice vysokou míru vlastnosti — absolutně, tj. bez vztahu k jiným předmětům. Jde zde tedy spíše o pojem *překrásný* než o pojem *nejkrásnější*, v němž srovnání s „krásou“ jiných objektů je podmínkou.

Je zajímavé, že moderní románské jazyky, které na rozdíl od jiných evropských jazyků i latiny tvaroslovné stupňování nemají, viz 1.2, běžně tvoří tvaroslovný elativ, srov. např. italské *bellissimo* „překrásný/překrásně, nádherný/nádherně“, španělské *friisimo* „velice chladný, ledový“. Podobně ruština, nemající tvaroslovný 3s, má jednoslovný elativ, např. *novějšíj* „zbrusu nový, poslední (zprávy)“, *interesnejšij* „velice zajímavý“.

5.2.1 V češtině lze vyjádřit elativ takto:

(a) viceslovně, např. *velmi (tuze, náramně, strašně, fantasticky . . .) zajímavý; zcela (úplně, naprosto, totálně . . .) nemožný; hluboce, prevelice vděčen; zbrusu nový; krajně, vrcholně, nanejvýš spokojený; extrémně pravičácký* atd. Sem patří i zájmené konstrukce typu *tak(ový) hezký, jak(ý) dobrý* apod.

(b) slovotvorně, a to buď pomocí předpon, např. *pra-dávný, pra(ch)-špatný, roz(to)-milý*, nebo skládáním, např. *vele-vážený, vele-úrodný, vel(i)ko-lepý, mile-rád, sněho-bílý, bělo-skvoucí*. Sem patří i zdvojení (reduplikace), např. *širo-širý, bělo-bílý//bilo-bílý, svato-svatý, pouho-pouhý, jisto-jistý, pusto-pustý, pusto-prázdný*.

5.2.2 Nejbliže k pojmu tvaroslovného elativu stojí v češtině jednoslovná konstrukce s předponou *pře-*: *pře-drahý, pře-náramný, pře-těžký*. Nejsilnější argument ve

prospěch jeho příslušnosti k tvaroslovnému paradigmatu je nemožnost jeho dalšího stupňování, čímž se zřetelně liší od jiných slovotvorných případů s předponami (viz (b)).

Jeho tvaroslovný charakter se popírá z těchto důvodů:

(i) Tato konstrukce je na ústupu, je zatlačována z běžného používání do stylu knižního. Ale i jiné tvaroslovné kategorie podléhají stejnému procesu, aniž to může ohrozit jejich příslušnost do paradigmatu.

Pozn. Tak u přídavných jmen je to jejich jmenná forma, např. *chud, silen, milosrden, nedočkav, trpěliv*, srovn. kap. 12. U sloves jsou to např. tvary přechodníků, např. *stroje, napsav*, mezi přičestími zejména minulé činné, např. *napsavší*, které v češtině nikdy jiný než knižní charakter nemělo.

(ii) Významnější pro stanovení povahy této konstrukce je její výběrovost. Příznačné je např. že u dvojic přídavných jmen s opačným významem (opozit, antonym) naše konstrukce se užívá jen u „silnějšího“ partnera: máme *převysoký*, nikoliv **přenízký*; podobně *přehluboký, předlouho*, nikoliv **přemělký, *překrátko*. Takováto omezení v stupňování neexistuje.

(iii) Dalším znakem této konstrukce je silná emocionálnost.

Vyjadřuje např. takovéto emoce:

(a) radost nebo smutek, přičemž pravidlo silnějšího partnera neplatí: *přešťastný - přenešťastný, převeselý - přesmutný, přesladký - přetrpký, přehořký*; u poslední dvojice je emocionální podmíněnost zvláště zřetelná: můžeme mít *přesladkou* či *přehořkou vzpomínku*, ale nikoliv *kávu*.

(b) úctu nebo pochvalu: *předobry, přeslavný, přejasný, přelaskavý, překrásný, přemilostivý, přemocný*.

(c) nadměrné množství: *přečetný, přehojný, přemoudrý, přebujný, přehorlivý, přeukrutný*.

Pozn. Ve folkloru aj. uměleckých stylech segment *pře-* býval volně pohyblivý, srov. např. *pře-můj milý bože — můj pře-milý bože — můj milý pře-bože* atd. Segment *pře-* zde nepatří k určitému slovu, ale k celému uvedenému úseku, což lze zapsat jak *pře-(můj milý bože)*. Další příklady v S8, IV/2, str. 25nn.

5.2.3 Elativ sice vnáší do vlastní hodnoty pojem nejvyššího stupně, ale činí tak prostředky, které po stránce formální i funkční nemají povahu tvaroslovnou a musí být tedy považovány za prostředky slovotvorné. Na druhé straně je možno vidět elaci jako jednu z funkcí stupňování, tj. jako absolutizaci daného stupně.

Příklady:

(i) 2s: *starší člověk* „dosti starý, nemladý“ *vyšší vzdělání, bližší podrobnosti, širší rozhled, dražší látka, menší město, obnos, nedorozumění* atd.

(ii) 3s: *nejvyšší orgán* „vrcholný“, *nejdražší příteli* „předražený“, podobně *nejbujnější fantazie, nejtemnější předtucha, nejzamilovanější jídlo, při nejlepší vůli* atd.

(iii) 1s: i vlastní hodnota může sama o sobě plnit funkci elativu, je-li dostatečně podpořena kontextem: *cesta vlakem je pomalá, autem rychlejší, ale rychle se cestuje jen letadlem*.

Zde na ose *pomalý - rychlý* reprezentuje *rychlý* maximální množství. Srov. podobné příklady: *bylo toho deště víc než loni, ale moc toho nebylo; na teplé počasí si ještě počkáme; spěchej pomalu*.

Funkci elativu plní v češtině buď prostředky netvaroslovné nebo standartní tvaroslovné stupňování.

5.3 Stupňovací paradigma může obsahovat mimo základní tři stupně ještě některé mezistupně. Stupeň mezi 1s a 2s, dále 1/2s, tvoří útvary, které mají v češtině protějšky typu *trochu starý, postarší*.

Český typ *po-starší* obsahuje 2s *starší* a prvek *po-*, který např. v bulharštině a makedonštině sám o sobě tvoří 2s, např. *po-nov, po-star* „novější, starší“, srov. pozn. v 1.2. Jiné jazyky však rozšiřují 2s dále, čímž se 2s oslabuje; výsledek toho je pak uvedený mezistupeň. Nejzřetelnější situaci má v tomto

případě ruština, která rovněž používá prvku *po-*. Přitom tento prvek plní tvaroslovnou podmínku (4!), (tj. jeho použití je spontánní), takže jde o preflekt, dávající tvar paradigmatický, např. *po-starše* „postarší“, *po-interesnee* „trochu zajímavější“. Podobná situace je v litevštině, kde však se ke stejnému účelu používá postflektu *-el-*, srov. např. *sen-as - sen-esnis - sen-el-esnis* „starý, starší, postarší“. (O postflektech a preflektech jako tvaroslovných protějšcích předpon a přípon viz ještě kap. 9.-10.)

V češtině mezistupeň 1/2s, na rozdíl od ruštiny či litevštiny, tvaroslovně neexistuje. Bývá vyjádřen pomocí 2s takto:

(a) viceslovně: *trochu, poněkud, o něco starší; trošku, maličko, drobátko, kapku menší* atd., tento typ není omezen

(b) slovotvorně: *pomenší, postarší, poslabší, pobledší, poblíže*; tento typ je omezen jen na několik případů.

Na základě mezistupně 1/2s, který lze popsat jako „méně než 2s“ můžeme též konstruovat „mezistupeň 0/1s“, který lze vyjádřit jako „méně než 1s“. V češtině se vyjadřuje takto:

(a) viceslovně: *nedost, nedostatečně, ne docela, ne tak . . . velký, malý, málo; nevalně, trochu, zajímavý; víceméně blízko* atd.; neomezeno,

(b) slovotvorně: *nasládlý, ohroublý, přibližlý, podnapilý, pobledlý*; omezeno na tvoření s příponou *-l-ý*.

B. Viceslovné stupňování

5.4 Nejdůležitějším protějškem tvaroslovného skloňování je stupňování opisné, tj. dvojslovné stupňování pomocí příslušných tvarů příslovci *mnoho, málo*, např. 2s *více pravděpodobný, méně pravděpodobný*; 3s *nejvíce pravděpodobný, nejméně pravděpodobný*.

Zvláštností tohoto viceslovného typu je jeho **paradigmatičnost**, projevující se tím, že plní funkci s tvaroslovným skloňováním totožnou, srov. např. *více pravděpodobný = pravděpodobnější, méně pravděpodobný = nepravděpodobnější//pravděnepodobnější*.

Pomocná příslovce *mnoho, málo* v příslušném 2s či 3s jsou jen jednou, i když nejčastější možnosti opisného stupňování. Kladné příslovce *mnoho* může být nahrazeno příslovcem *dobře*, srov. *lépe představitelný, viditelný, vybavený*, řídicími jinými, jako *spíše dosažitelný, zřetelněji vyhraněný* aj.; záporné příslovce *málo* se nahrazuje příslovcem *špatně*, např. *hůře představitelný, viditelný, vybavený*.

Zapišeme-li podle tab. 1.4 tyto možnosti stupňování s označením kladného a záporného stupňování znaménky + a - dostaneme pro JS *zajímavý* takovýto výsledek:

Tabulka 5.4a

-3s	-2s	+1s	+2s	+3s
<i>nejméně z.</i>	<i>méně z.</i>	<i>zajímavý</i>	<i>více z.</i>	<i>nejvíce z.</i>
<i>nejhůře p.</i>	<i>hůře p.</i>	<i>představitelný</i>	<i>lépe p.</i>	<i>nejlépe p.</i>

Možnosti opisného (dvojslovného) stupňování u příslovci jsou mnohem omezenější než u přídavných jmen. Navíc je třeba mít na zřeteli, že toto stupňování slouží jako doplněk (komplement) stupňování tvaroslovného. V případě, kdy je jednoslovný tvar k

dispozici, dáváme mu přednost, zejména, jde-li o tvar kladný a o slova, která jsou v 1s kratší než čtyřslabičná: *mdlejší, zdravější, bohatší* nikoliv *více mdlý, zdravý, bohatý*, ale zato *méně mdlý, zdravý, bohatý*. Vztah mezi dvojslovným a jednoslovným stupňováním vzhledem ke kladnému a zápornému tvoření lze vyjádřit pro JS *zdravý* takto:

Tabulka 5.4b

Stupňování	Záporné	Kladné	Příklady
I. Základní (jednoslovné)	jednoslovné	jednoslovné	<i>nezdavější zdravější</i>
II. Standartní (smíšené)	dvojslovné	jednoslovné	<i>méně zdravý zdravější</i>
III. Opisné (dvojslovné)	dvojslovné	dvojslovné	<i>méně zdravý více zdravý</i>

Příklady:

I. *Život na venkově je zdravější než ve městě:*

Život ve městě je nezdavější než na venkově

II. *Mléko je zdravější než smetana*

Smetana je méně zdravá než mléko, nebo se záporom:

Smetana není tak zdravá jako mléko

III. *Je víc, spíš zdravý než pracovitý.*

Příslovce *spíš* umožňuje III. typ stupňování i v řadě dalších případů: *spíš pilný než nadaný; spíš dlouhý než široký*, ale též s 2s: *spíš delší než širší; spíš dříve než později* atp.

Ve vztahu ke stupňování tvaroslovnému (jednoslovnému) není **stupňování opisné** (dvojslovné) prostředek samostatný, nýbrž doplňující (komplementární); přestože to není **prostředek tvaroslovný**, patří do **paradigmatu českého stupňování**.

Někdy se všechny paradigmatické tvary bez ohledu na počet JT (jedna či více), z nichž se skládá, označují termínem formotvorné. Zde je však třeba mít na zřeteli různé postavení útvarů tvaroslovných (jednoslovných) a opisných (viceslovných): opisné konstrukce se paradigmaticky závislé na tvaru prostém *nesu*. Podobně i opisná konstrukce *více zajímavý* se vykládá jako paradigmatická (tj. formotvorný 2s) na základě jednoslovných protějšků *zajímavější, novější*. O vztahu jednoslovných a viceslovných výrazů uvnitř paradigmatu viz kap. 14.

C. Struktura tvaroslovného stupňování

5.5 Z tabulek 1.4, 5.4 dostáváme tuto tabulku reprezentující českého tvaroslovného stupňování:

Tabulka 5.5a

-3s	-2s	+1s	+2s	+3s
<i>nejnezdavější</i>	<i>nezdavější</i>	<i>zdravý</i>	<i>zdravější</i>	<i>nejzdravější</i>
<i>nejnezdavěji</i>	<i>nezdavěji</i>	<i>zdravě</i>	<i>zdravěji</i>	<i>nejzdravěji</i>

Vztah této struktury k stupňování opisnému v tab. 5.4 je vyjádřen tabulkou 5.4b.

V pozici $\pm 1s$ se může objevit i záporka *ne-*, tj. $1s$ se může rovnat $-1s$, např. *ne-zdravý*, *ne-zajímavý*, *ne-představitelný*, ale to je jediný krok, jímž se může struktura po použití záporky modifikovat. Proto si ji lze rovněž představit jako strukturu s **možnou, potenciální negací**, tj. jako

Tabulka 5.5b

$\pm 1s$	$\pm 2s$	$\pm 3s$
(<i>ne</i>)zdravý	(<i>ne</i>)zdravější	nej(<i>ne</i>)zdravější
(<i>ne</i>)zdravě	(<i>ne</i>)zdravěji	nej(<i>ne</i>)zdravěji

Přitom potenciální zde znamená, že záporka *ne-* je prostředek stupňování jen tehdy, jestliže se může uplatnit též v $2s$ a $3s$, srov. 10.2.

5.6 Pro „svislý“ rozměr v tab. 5.5a platí tvaroslovný vztah spontánnosti, formulovaný vzorcem (4!), a to takto:

(5.6:4)

a	b	c
1. přídavné jméno $1s$	přídavné jméno $2s$	příslovce!
2. přídavné jméno $1s$	příslovce!	přídavné jméno $2s$

To čteme:

1. Může-li se přídavné jméno stupňovat, musí tvořit příslovce!
2. Může-li přídavné jméno tvořit příslovce!, musí se stupňovat.

Příslovce! označuje příslovce pravidelně tvořené, tj. jedním z těchto tří prostředků:

- a. *zdravý* - *zdravě*,
- b. *lidsk-ý* - *lidsk-y*,
- c. *část-ý* - *část-o*,

srov. 11.2.

Protože vzorec (4!) vyjadřuje vztahy tvaroslovné, je příslovce! nikoliv samostatnou jednotkou slovníku, nýbrž jednotkou textu, tj. tvarem příslušného JS, reprezentovaného ve slovníku přídavným jménem, např. JS *zdravý* : JT *zdravě*, *zdravěji*, *nejzdravěji*. Na jedné straně není tedy příslovce! samostatná JS, jak se traduje, na druhé straně dvojice *zdravý* - *zdravě*, a to zvláště vzhledem k tvaroslovnému vztahu, vylučuje slovní druh typu *zdravý* vykládat jako tradiční přídavné jméno. Označíme-li jej jako slovní druh n (dále n druh) a vložíme-li jej do tabulky tvaroslovných vlastností spolu s ostatními slovními druhy, dostaneme takovýto výsledek:

Tabulka 5.6

Druh	Příklady	A. Přid.	Ba.p!	Bb.2s/ 3s	Bc.jm.tvar
1. n druh	i. <i>zdravý, srdečný</i> ii. <i>cizí, horoucí</i>	+	+	+	i. někdy (<i>zdráv</i>) ii. —
2. přídavné jméno	i. <i>kovový, lněný</i> ii. <i>bicí, srdeční</i>	+	—	—	—
3. podstatné jméno	i. <i>příbuzný</i> ii. <i>domácí</i>	+	—	—	—
4. zájmeno	i. <i>který, žádný</i> ii. <i>čí, její</i>	+	—	—	—
5. číslovka	i. <i>pátý, čtvrtý</i> ii. <i>třetí, dvojit</i>	+	—	—	—
6. slovesné tvary	i. <i>vzatý, pečený</i> ii. <i>jdoucí, vzavší</i>	+	—	—	i. vždy (<i>vzat, pečen</i>) ii. —

Legenda: A.-B. Tvaroslovné vlastnosti

A.přid. = přídavnost: pád, číslo a rod vyjádřené prostředky přídavného jména

Ba.p! = příslovce! podle (5.6:4), srov. dále 10.4-10.6

Bb.2s/3s = schopnost stupňování

Bc.jm.tvar = jmenný tvar typu *zdráv, vděčen*

V této tabulce vidíme, že série vlastností A. je alespoň do jisté míry u každého slovního druhu ohebného, je tedy pro vztah n druhu a přídavného jména samo o sobě nepřiznačné. Na druhé straně n druh vykazuje sérii tvaroslovných vlastností B., které ho zřetelně odlišují od tradičního přídavného jména. Protože zahrnuje tradiční přídavné jméno a příslovce! (adjektivum a adverbium), budeme ho nazývat **přidatkem** (aditivem) a vlastnost typu *zdravý - zdravě* adicí. K odlišení od tradičního přídavného jména budeme jeho skloňovanou složku nazývat adjektivum (zkratka adj.) příslovce!, k odlišení od jiných příslovcí, adverbium (zkratka adv.).

1. „Ryzim“ přidatkem je JS *rád, nerád*: má úplnou sérii vlastností B., aniž vykazuje sérii A. přídavnost, pro niž jsou jiné přidatky tradičně klasifikovány jako přídavná jména. Formální podmínka adice je u této JS splněna, přestože jí význam náležitě nevyžaduje; máme sice příslovce *rádo/nerádo* - srov. *na to se rádo / nerádo* (jako *lehce, snadno*) *zapomíná* - ale při stupňování není adice zdůvodněna: *na to se radši/raději zapomíná; jsem radši/raději*. Zde dvojice adj. *rád - radši*, adv. *rádo - raději* jsou formálně zachovány, ač nemají funkce rozděleny tak, jako např. dvojice adj. *mladý - mladší*, adv. *mladě - mlaději*.

2. Tvaroslovné pojetí adice není v české tradici běžné (najdeme ho, pro praktické účely, v Leškové „Nástinu“, srov. str.813-816), ale je např. známo v polonistice (srov. J.Tokarski: „Fleksja polska“, Warszawa 1973, str. 149). Markantní je zejména v ruštině, kde výsledkem vztahu (5.6:4) je totožnost adice a stupňování ve 2s, srov. 1s *interesnyj : interesno* „zajímavý, zajímavé“ → 2s *interesnee* „zajímavější i zajímavěji“. Zde tedy výrazy 1. a 2. ve vzorci (5.6:4) směřují k absolutní hodnotě totožnosti.

5.7 Sérii vlastnosti B. budou věnovány kap. 6.-13. Zde si ještě s odkazem na tab. 5.5b všimneme otázky možné (potenciální) negace, která pomocí zápornky *ne-* tvoří záporný protějšek $-(1s, 2s, 3s)$ ke standartnímu stupňování $(1s, 2s, 3s)$. Tato vlastnost patří do tvaroslovné série B. mj. proto, že jenom tato série vykazuje preflektaci, srov. *ne-zdravější* jako v B.b *nej-zdravější* viz. 5.8 a rovněž *nej-ne-zdravější*. Přitom je důležité, že zápornost jako vlastnost stupňovací není dána předem, tj. v 1s, nýbrž se uskutečňuje až v procesu stupňování, tj. ve 2s, viz 10.2. V 1s však mohou existovat podmínky, schopné negaci zabránit. Všimneme si těchto zábran:

- (i) Zábrana formální vylučuje případy, které zápornku *ne-* již mají, např. *ne-vraživý*, *ne-valný*, *ne-mocný*. Zároveň vylučuje jejich případné kladné protějšky, např. *mocný*.

Jde o takovéto případy:

(a) zápornka *ne-* je neodlučitelná, např. *ne-vraživý*, nemá kladný protějšek **vraživý*; podobně: *ne-bohý*, *ne-doslýchavý*, *ne-foremný*, *ne-horázný*, *ne-omalený*, *ne-tečný*, *ne-zkrotný*; sem patří i případy, kdy je zápornka neodlučitelná významově; např. *nemocný* není záporným protějškem k JS *mocný*, podobně *ne-smyslný*, *ne-blahý*, *ne-bezpečný*, *ne-hodný*, *ne-chutný*; významová neodlučitelnost je u případů *ne-valný*, *ne-kalý*, kde zápor musí být vyjádřen ve větě (*valného úspěchu ne-měl*)

(b) zápornka *ne-* je odlučitelná, ale plní jinou funkci než čistý zápor, např. *ne-slaný článek* „nijaký, fádni“; proti tomu normální *-2s polévka je moc slaná, slanější než má být, mohla by být neslanější*. Takovýto „neúplný zápor“ je i u dvojic *ne-činný - činný*, *ne-konečný - konečný*, *ne-slavný - slavný* aj. I u těchto dvojic ani jeden člen nemůže zápornku při stupňování uplatnit. Hranice zde však není zcela zřetelná: často přídatky s neúplným záporem negaci při stupňování připouštějí, srov. např. *nemravný - mravný - nemravnější*, podobně *nedokonalejší*, *neúnosnější* aj.

- (ii) Faktor významový se dotýká zejména nejčastějších JS, především díky schopnosti přídatku tvořit významové protějšky (antonyma) typu *vysoký - nízký*. Tyto protějšky negaci, běžnou v 1s, při vlastním stupňování vylučují: *vysoký - nevysoký/nízký*, ale *2s vyšší - nižší*, nikoliv **nevyšší*; podobná je situace u trojic *hluboký - nehluboký/mělký*, *daleko - nedaleko/blízko*, *hezký - nehezký/ošklivý*, *bohatý - nebohatý/chudý*, *drahý - nedrahý/levný*, *dobrý - nedobry/špatný* atd. O těchto protějšcích a jejich významové ose viz ještě 19.3.

V některých případech významových protějšků se negace neuplatňuje ani v 1s: *tvrdý - měkký*, *mokrý - suchý*, *tmavý - světlý*.

Je-li však významová opozice oslabena, nebo vůbec neexistuje, zápor se obvykle tvoří: *hlučný - nehlučný/tichý* : *2s hlučnější - nehlučnější/tišší*, dále *jistý - nejistý* : *2s jistší - nejistší*, *rád - nerad* : *2s raději - neraději*.

Všeobecně lze pozorovat, že významy fyzicky konkrétní zápor potlačují, zatímco významy nekonkrétní, vjemové, tyto možnosti připouštějí. Máme proto *hoch je zdravější - nemocnější, churavější*, ale to *jídlo je zdravější - nezdravější; polévka je řídká či hustší, případy jsou řídké či neřídké; děti jsou veselejší či smutnější*, ale *myšlenky jsou veselejší či neveselejší/smutnější*.

Celý problém záporu ve stupňování a záporu jako jevu tvaroslovného vůbec zasluhuje ještě zvláštní pozornost (viz též 10.1-3).

5.8 Tradičně 3s (superlativ) se považuje za produkt preflektace 2s pomocí flektu *nej-*: *2s zdravější - zdravěji*, *3s nejzdravější - nej-zdravěji*, *2s dražší - 3s nej-dražší*, *2s dále - nejdále*, *2s hořejší - 3a nejhořejší* atd.

Vedle toho však do 3s patří tzv. 3s marnosti (vanitativ, dále 3v), který se tvoří stejně jako normální 3s, ale pomocí jiného preflektu *sebe-*: *sebe-zdravější*, *sebe-zdravěji*,

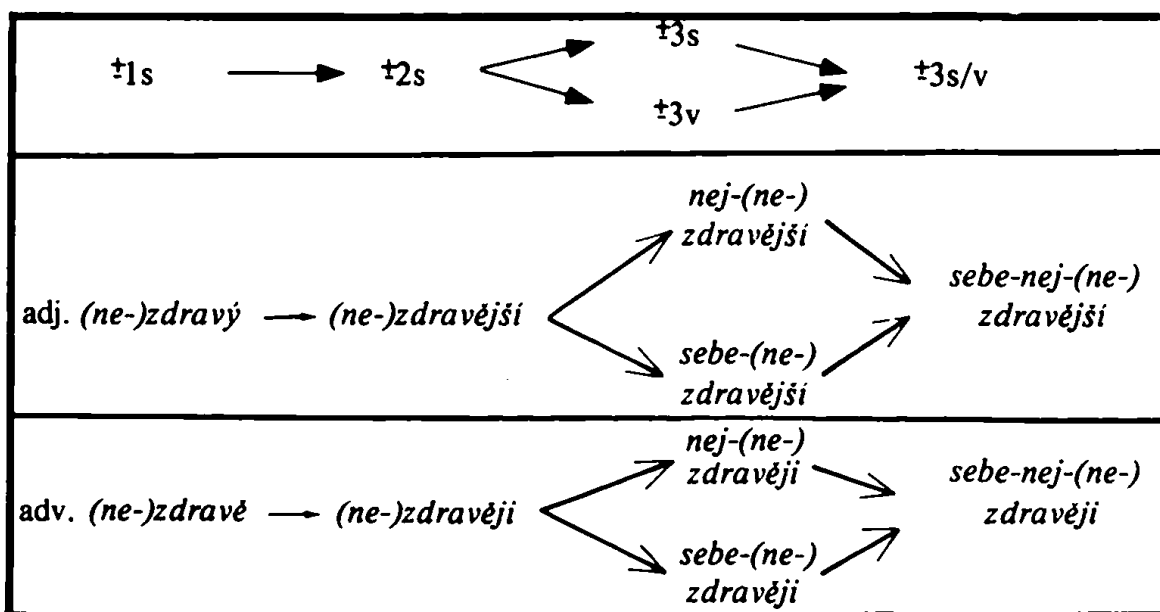
sebe-dražší, sebe-dále, sebe-hořejší, např. sebe-zdravější vězeň nepřežil; sebe-dražší kožich se jí nelíbil; ať jdeš sebe-dále, tam nedojdeš atd.

Tento způsob se obvykle vyskytuje v záporném kontextu a je skoro stejně neomezený jako 3s (srov. 10.6), proto jej považujeme za tvaroslovný. Ocitne-li se v kladném kontextu, vyjadřuje **absolutní maximum**, např. *sebetišší šelest ho vystrašil* (srov. *nejtišší šelest*); *prozradíš-ii seabeměně, prozradils vše; bříza vydrží i v seabekrutějších mrazech* (srov. *nejkrutějších*). I v nich však můžeme zřetelně stanovit význam marnosti: „Vzdor největší tichosti, minimálnímu prozrazení, maximální síle mrazů“. Proto kladný kontext od kontextu záporného neoddelujeme: v obou případech jde tedy o prostředek tvaroslovný.

Flekt *sebe-* se může objevit před jinými stupňovacími preflekty: (3s) *nej-horší* (3s/v) *sebe-nej-horší*, (1s) *zajímavý* - (-2s) *ne-zajímavější* - (3s) *nej-ne-zajímavější*// (-3v) *sebe-ne-zajímavější*, (-3s/v) *sebe-nej-ne-zajímavější*, srov. 10.7.

Jak vidíme z těchto případů, první pozice preflektu *sebe-* v JT odpovídá jeho poslednímu místu v stupňovací řadě, již lze po zavedení stupňů 3s/v vyjádřit podle tab. 5.5b takto:

Tabulka 5.8

Tabulka 5.8 reprezentuje **maximální paradigma tvaroslovného stupňování**, tj. takové paradigma, v němž lze umístit všechny JT, tvořené při stupňování. Negace bude považována za potenciální, tj. existující teprve při realizaci 2s a 3s, ostatní složky za závazné. Nepřítomnost některé ze závazných složek (srov. kap. 7) znamená, že stupňovací paradigma je neúplné (defektivní).

5.9 Každý stupeň paradigmatu se vyznačuje určitými tvaroslovnými vlastnostmi, které shrnuje tato tabulka:

Tabulka 5.9

1:Stupeň	2:Vlastnost	3:Pozice	4:Jeho podoby	5:Místo v paradigmatu	6:Odkazy
všechny	negace	preflekt	<i>ne-</i>	potenciální ¹⁾	10.1-10.3
1s ²⁾	adice	postflekt	-ě: <i>zdrav-ě</i> ³⁾ -y: <i>lidsk-y</i> -o: <i>část-o</i>	závazné	kap. 11
2s	komparace ⁴⁾	postflekt	adj. -ější: <i>zdrav-ější</i> ³⁾ -ší: <i>čist-ší</i> adv. -ěji: <i>zdrav-ěji</i> ³⁾ -e/ø: <i>dráž-e</i> <i>hloub</i>	závazné	kap. 6 kap. 9
3s/3v	superlace	preflekt	3s <i>nej-: nej-</i> <i>zdravější</i> 3v <i>sebe-: sebe-</i> <i>zdravější</i>	závazné	10.4-10.11

Poznámky: 1) negace je paradigmatická, jen pokud vstupuje do 2s a 3s

2) 15 JS, používá určitého postflektu pouze v 1s, tj. k jeho odlišení od vyšších stupňů, např. *těž/k/y - těž/ší*, *hlub/ok/y - hlub/ší*, *snad/n/y - snaz/ší*, srov. 6.9

3) *ě*, pokud jej český pravopis neptipouští, je nahrazeno písmenem *e*: *stál-e*, *stál-ější*, *stál-eji*

4) komparace je tvoření komparativu, 3s; latinský protějšek termínu stupňování, používaný v naší rozpravě, je gradace.

KAPITOLA 6

Třídy stupňování

6.1 Tvar *nej-ne+zdrav+ěj-i* obsahuje lexém *+zdrav+*. Po jeho vyloučení dostaneme flektém *nej-ne+ . . . +ěj-i*, který se skládá ze 4 flektů, tj. 2 preflektů (před prvním +) a dvou postflektů (po druhém +). Soubor všech stupňovacích flektů byl shrnut do tab. 5.9.

6.2 Podobně jako u skloňování nebo časování lze i u stupňování stanovit stupňovací třídy, do nichž lze rozdělit všechny pravidelné přídavky podle určité tvaroslovné charakteristiky. Pro stanovení této charakteristiky je rozhodující nepřítomnost nebo přítomnost postflektu *-ěj-* při stupňování. Tyto vlastnosti nepřítomnost - přítomnost zapisujeme takto:

$$-[ěj] = \text{vlastnost (a)} : +[ěj] = \text{vlastnost (b)} \quad (6)$$

a čteme takto:

„Vlastnost (a) je nepřítomnost postflektu *ěj* v $\pm 2s$ a $\pm 3s$, vlastnost (b) je přítomnost v těchto tvarech.

Příklady:

(a): *draž+ší/dráž+e, těž+ší/tíž+e*

(b): *zdrav-ěj-ší/zdrav+ěj-i, zajímav+ěj-ší/zajímav+ěj-i*

Flektém *ěj* může mít ovšem podobu *ej*, pokud by použití písmene *ě* bylo v rozporu s českým pravopisem. Písmeno *ě* se může v češtině objevit jen po tzv. retnicích (labiálách) *b, p, m, v, f* (při čemž *f* se ve stupňování neuplatňuje) a zubnicích (dentálách) *d, t, n*. Po ostatních písmenech je nahrazeno písmenem *-e*. Tak máme *o ryb-ě, dám-ě, vod-ě, van-ě*, ale jen *o škol-e, koz-e*. Po některých souhláskách háček u *ě* sice mizí, ale zároveň dochází ke střídání v předešlé souhlásce, tzv. alternaci, např. *hora - hoře, váha - váze, ruka - ruce, střecha - střese*. Těmito změnami se zabývá kap. 16 (střídání *e/ě* viz sch. 16.6, střídání souhlásek viz 16.8).

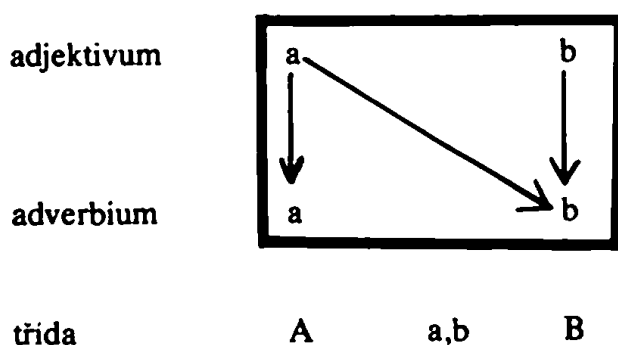
6.3 Podle rozvržení vlastnosti (a), (b) u adjektiv a adverbii daného přídavku, všechny přídavky lze zařadit do určitého počtu tříd (paradigmat), z nichž tři jsou základní:

Tabulka 6.3

Třída	vlastnosti		příklady	označení třídy	
	adjektivum	adverbium		popisné	souhrnné
vstupní	a	a	<i>draž+ší: dráž+e</i>	(a,a)	A
střední	a	b	<i>mlad+ší: mlad+ěj-i</i>	(a,b)	a,b
výstupní	b	b	<i>zdrav+ěj-ší: zdrav+ěj-i</i>	(b,b)	B

To lze vyjádřit a shrnout graficky takto:

Vzorec 6.3

Všimněme si, že podle vzorce 6.3 se možnost (b, a) nepřipouští, takže ze 2^2 , tj. čtyř možných kombinací se uskutečňují jen tři.

(O jediné, navíc jinak nepravidelné výjimce, viz závěr 7.4)

6.4 Ze všech tříd zůstává otevřená jen třída B. To znamená především, že každý nový přídavek používá při stupňování této třídy. Každá jiná třída je uzavřená, tj. počet přídavků, které do ní patří, je neměnný. Soubory všech uzavřených tříd jsou vypočítány v odst. 6.8.

Koexistence uzavřených a otevřených tříd je pro češtinu typická: srov. např. uzavřené (tradičně „neproduktivní“) slovesné třídy *nést*, *péct* a otevřenou třídu *organizovat*, *granulovat*, *dedukovat*. Vztah může být i mezidruhový: takové slovní druhy jako zájmena (*já*, *ten*) a základní číslovky (*dva*, *pět*) reprezentují uzavřené třídy, zatímco přídavná jména mají jen otevřené třídy. Uzavřené třídy obsahují jenom velice omezený počet JS, které však na úrovni textu, tj. v podobě JT, mají vysokou četnost. Velká většina JS, patřících do otevřených tříd, se vyskytuje v textu zřídka nebo velice zřídka. Tyto vlastnosti uzavřených a otevřených tříd vykazují i třídy stupňovací.

6.5 Zvláštností tvarů s vlastností (a) je schopnost odsouvat při stupňování „přípony“, např. /ok/ u *hlub/ok/ý - hlub+ší*, /k/ u *krát/k/ý - krát+ší*, /n/ u *snad/n/ý - snaz+ší*. Tuto schopnost budeme označovat jako vlastnost (d) („desuffixace“). Vlastnost (d) se může uskutečnit, jen je-li přítomna i vlastnost (a), tj. vlastnost (b) automaticky vylučuje vlastnost (d). Tak např. v dvojtvary *snaz+ší//snad/n/+ější* pouze první tvar má vlastnost (a), proto i vlastnost (d), druhý tvar s vlastností (b) vlastnost (d) nemá, tj. „přípona“ /n/ v něm zůstává zachována.

S výjimkou JS *snad/n/ý* vlastnost (d) se aplikuje na přípony, obsahující *k*: /ok/ např. *hlub/ok/ý*, /k/ např. *krát/k/ý*. Je třeba pamatovat, že *k* v této pozici se může střídá s *c* u adverbii, např. *hlub/ok/o* i *hlub/oc/e* nebo s *č* v 2s a 3s, např. *krot/k/-ý - krot/c/-e*: 2s/3s, (*nej+*)*krotč+ější*, (*nej+*)*krotč+ěji*.

Souhlásku *č* u adjektiv, např. *leh/č/i* považujeme netrardičně za kombinaci *k+š*, tj. *leh/k/š/-i*, jak je tomu i u jiných případech, srov. např. *švé/d/š/tina*, proto též *ře/k/š/tina* → *ře/č/tina*, *haná/k/š/tina* → *haná/č/tina* atd. Důvod k takovému předpokladu je tvaroslovný: mimo tyto případy s *k* neexistuje 2s adj., který by neobsahoval flekt. -š-, srov. *draž+ší*, *vyš+ší*, *mlad+ší*, *zdrav+ěj-ší* (viz dále sch. 17.8 s předcházející diskusí).

U polosupletiva *dl/ouh/-ý - deH+ší* považujeme segment /ouh/ za příponu. Toto řešení není zcela uspokojivé, ale tvrdit, že jde o supletivismus typu *dobry* - *lepší* by bylo neméně sporné. JS *dal/ek/ý* má vlastnost (d), ale stupňuje se jen v adverbii, srov. *dál/e*, o tvaru *dal+ši* viz. (7.6).

Vlastnost (d) má tyto tři podoby:

- (i) Nulová vlastnost v případech, kdy daná JS neobsahuje příčnou příponu a vlastnost (d) se nemůže uplatnit, např. *mlad+y* - *mlad+ší*. Označíme ji jako =d.
- (ii) Záporná vlastnost v případech, kdy daná JS obsahuje příčnou příponu, ale vlastnost se nicméně neuplatňuje např. *leh/k/y* - *leh/č/i*. Označíme ji jako -d.
- (iii) Kladná vlastnost v případech, kdy se uplatňuje, tj. přípona se při stupňování odpojuje, např. *vys/ok/y* - *vyš+ší*, *krát/k/y* - *krat+ší*. Označíme ji jako +d.

Tři slova se sufixem /ok/ mají vlastnost +d a tedy i vlastnost (a), takže musí patřit do paradigmatu A: jde o JS *vys/ok/y*, *hlub/ok/y*, *šir/ok/y*, srov. *vyš+ší*, *výše* atd. Čtvrtá a poslední JS s touto příponou, JS *div/ok/y*, patří do třídy B: *divočejší*, *divočeji*.

Rozdil je v tom, že slovo *div/ok/-y* se odvozuje od slova *div-y* příponou /ok/; vzhledem k své odvozenosti se tato přípona neuplatňuje v tvaroslovi, tj. u vlastnosti d. Ale jsou zde i důvody významové, o nichž srov. 19.1/1.

6.6 Třídy A=(a,a), B=(b,b) reprezentují prostý vztah nepřítomnosti či přítomnosti flektu *ěj* v obou složkách, tj. adjektivu i adverbium. V tab. 6.3 jsme definovali třídu A jako vstupní a třídu B jako výstupní. Obě třídy totiž představují krajní články (póly) řetězce tříd, který se tvoří tím, že se vlastnost (a) postupně zaměňuje vlastností (b), což zapisujeme a→b. Výsledek každého takového kroku vytváří třídu, která tvoří jeden článek našeho řetězce.

Diskusi o tvoření řetězce tříd předešleme ještě stanovením nadtřídy (makroparadigmatu) A/B, tj. takové třídy, kde se u obou složek přídatku (u adjektiva i adverbium) mohou objevit obě vlastnosti (a) i (b). To lze zapsat jako (a/b, a/b). Do této třídy patří dvě JS, které podle vlastnosti =d : +d lze rozvrhnout takto:

		nadtřída A/B = a/b, a/b	
		=d: JS <i>hust+y</i>	+d: JS <i>snad/n/y</i>
vlastnost	a/b,-	<i>hust+ší//hust+ější</i>	<i>snaz+ší//snad/n/-ější</i>
vlastnost	-,a/b	<i>houš'//hust+ěji</i>	<i>snáz+e//snad/n/+ěji</i>

Soubor nadtřídy se vyčerpává těmito dvěma jednotkami.

Místo první jednotky v této nadtřídě se zdá oslabeno tím, že tvar *houš'* se označuje za „ustrnulý jen v ustáleném spojení“ (Havránek-Jedlička 304, podobně i S4/1, 669 S1, 128: *jen houš' = částěji*). To by znamenalo, že s tímto tvarem nelze v pravidelném stupňování počítat. Nezdá se však, že toto je nutné: o neustrnulosti svědčí např. takovéto použití: *Paměť se mu vzpružovala tím víc, čím houš' ubývalo ostatních pamětníků* (Dikobraz 37/81,7).

Příslušnost dalších jednotek do této třídy je sporná. SJ *tlustý* má spisovně (tj. normativně) vlastnosti (a,b) *tlust+ší*, *tlust+ěji*; má však nespisovně i tvary *tlust+ější*, *tlouš'* (*namazala mi chleba tlouš' než tobě*), takže ve své nespisovně (substandardní) podobě patří do nadtřídy A/B, tj. má stejné vlastnosti jako JS *hustý*.

Do kategorie +d by patřila JS *zad/n/i*, připustíme-li, že superstandartní („knižní“) 2s *zaz+ší*, *záz+e* patří do jejího paradigmatu. Tato jednotka má však jiné zvláštnosti: jde o tzv. měkké adjektivum, které mimo tento případ nikdy nevykazuje vlastnost (a). Navíc jsou těžkosti s adicí, tj. tvarem adverbium 1s: *vzadu* tvaroslovně nevyhovuje, srov. 11.5.

Nadtřída A,B je jediná třída, která vykazuje, jak u adjektiva tak i u adverbium, obě vlastnosti a/b, tj. celkem čtyři vlastnosti. Ostatní paradigmata, tj. všechny články vlastního řetězce tříd, mají tedy méně než tyto čtyři vlastnosti.

6.7 Pro tvoření (generování) řetězce tříd se vstupem v třídě A platí tyto dvě dvojice pravidel:

Pravidlo 1: Počet vlastností: minimum 2, maximum 3 vlastností a/b.

1a: Minimum pro každou složku (adjektivum a adverbium) je jedna vlastnost, tj. buď (a) anebo (b). Celkový počet vlastností je tedy **minimálně 2**.

Neobsazené místo znamená defektivní třídu, např. JS *daleký* má podobu (O,a) = *dále*. Defektivní třídy jsou krajně neobvyklé (srov. 7.3).

1b: Protože maximum vlastností pro adjektivum i adverbium (a/b) = 4 má jen nadtřída A/B, viz (6.6), celkový počet vlastností jiných tříd je **maximálně 3**.

Pravidlo 2: Převaha vlastnosti (a)

2a: Podle tab. 6.3 u prvního členu dvojice (adjektiva) nemůže být b v převaze, tj. má-li adverbium vlastnost a/b, srov. *úže/úžeji*, nemůže mít adjektivum vlastnost b; má-li adverbium vlastnost a, např. *níže*, nemůže mít adjektivum vlastnost (a/b).

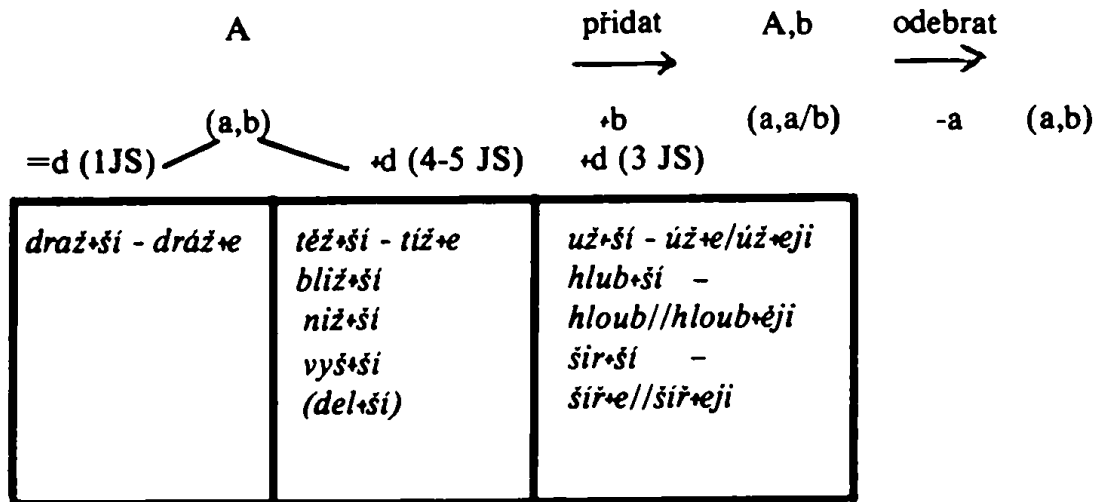
2b: Proces záměny $a \rightarrow b$, který produkuje řetězec tříd, se uskutečňuje buď přidáním vlastnosti (b) nebo odebráním vlastnosti (a), což budeme označovat jako +b, -a. Každý z kroků +b, -a tvoří nový článek řetězce.

6.8 Každý z kroků se musí řídit pravidly 1, 2. Skládá-li se třída ze dvou vlastností, pak podle pravidla 1a musíme aplikovat krok +b, skládá-li se ze tří vlastností, pak podle pravidla 1b musíme aplikovat krok -a. Podle 2a první krok se musí týkat adverbia, neboť jenom u něho mohou být (b) v převaze. Ze vstupního článku A dostáváme tedy

1.	A=(a,a)	vstupní třída
krok(i)	+b	podle pravidla 1a minimum vlastností aplikujeme +b na adverbium v souhlase s 2a; dostaneme:
2.	A,b=(a,a/b)	což budeme nazývat A podtřída; nyní aplikujeme
krok(ii)	-a	neboť A,b má podle 1b maximum vlastností, a to opět u adverbia, neboť adjektivum podle 1a musí zachovat jednu vlastnost; dostaneme:
3.	(a,b)	střední třídu; nyní aplikujeme
krok(iii)	+b	podle pravidla 1a dostaneme:
4.	a,B=(a/b,b)	tj. B podtřidu; nyní aplikujeme
krok(iv)	-a	podle 1b dostaneme:
5.	B=(b,b)	tj. výstupní třídu B

6.9 Přepíšeme-li tento postup jako jednosměrnou posloupnost a každou třídu podrozdělíme podle vlastnosti (d), dostaneme takovýto řetězec, obsahující 5 článků, tj. tříd. Každá třída (paradigma) kromě B je uvedena s úplným souborem přídatků, které do něho patří.

Tabulka 6.9A

Povšimněme si, že se v prvních dvou třídách neobjevuje vlastnost -d, tj. *k//ok* se zde vždy odpojuje. Vlastnost =d u A, b se v současné češtině přímo u žádného JS neuplatňuje, je však známa z minulého století u SJ *tuhý*, s vlastností -, a/b *touž(e)//tužeji*. Tvar *touže*, užívaný ještě u Erbena, zanikl a SJ se objevila v paradigmatu (a,b). Zato u tvarů *úž+eji*, *hloub+eji*, *šir+eji* je nutno stanovit vlastnost =d: jde o odvození od kratšího partnera *úž+e*, *hloub*, *šir+e*, tj. od tvaru bez přípony, což je právě vlastnost =d.

JS *dlouhý* by mohla patřit do A podtřidy, uznáme-li tvar (-,b) *dloužeji* za spisovný, ač ve standardních příručkách není doložen. Avšak zatímco adj. tvar *dlouho* má 2s *děle*, např. *čekal dlouho - děle*, pro tvar *dlouze* musíme trvat na delším tvaru: *díval se dlouze - dloužeji*, *vyslovit samohlásku dlouze - dloužeji*, srov. Šmilauer 190.

Další článek posloupnosti je (a,b) (u vlastnosti =d písmena označují poslední souhlásky lexému v 1s, např. *h* v *nah+ý*):

Tabulka 6.9b

(a,b) přidat → a,B
+b (a/b,b)

=d (26 JS)		-d (7 JS)	+d (6 JS)
d (6-7 JS) <i>bled+ši - bled+ěji</i> <i>hněd+ši</i> <i>sněd+ši</i> <i>chud+ši</i> <i>mlad+ši</i> <i>tvrd+ši</i>	h (4 JS) <i>blaž+ši</i> <i>blaž+ěji</i> <i>naž+ši</i> <i>tuž+ši</i> <i>vlač+ši</i>	<i>leh/č/-i</i> <i>lehč+ěji</i> <i>měk/č/-i</i> <i>ten/č/-i</i> <i>břit/č/-i</i> <i>hez/č/-i</i> <i>kluz/č/-i</i> <i>sliz/č/-i</i>	<i>hlad+ši</i> <i>hladč+ěji</i> <i>prud+ši</i> <i>řid+ši</i> <i>slad+ši</i> <i>krat+ši</i> <i>vrat+ši</i>
st (4 JS) <i>čist+ši - čist+ěji</i> <i>prost+ši</i> <i>sprost+ši</i> <i>tlust+ši</i>	ch (7 JS) <i>tiš+ši</i> <i>tiš+ěji</i> <i>plaš+ši</i> <i>ploš+ši</i> <i>hluš+ši</i> <i>kruš+ši</i> <i>suš+ši</i> <i>jedno-duš+ši</i>		
jiné (4 JS) <i>slab-ši</i> <i>slab-ěji</i>	<i>star-ši</i> <i>tmav-ši</i> <i>bohat-ši</i>		

Konečně poslední větev nám dá

Tabulka 6.9B

a,B odebrat → B
(a/b,b) -a (b,b) otevřená

=d (4 JS)	-d (6 JS)	+d (2 JS)
<i>hrub+ši//</i> <i>hrub+ější</i> <i>hrd+ši</i> <i>jist+ši</i> <i>pust+ši</i>	<i>heb/č/i//</i> <i>hebč+ější</i> <i>křep/č/-i</i> <i>trp/č/-i</i> <i>křeh/č/-i</i> <i>vaz/č/-i</i> <i>měl/č/-i</i>	<i>krot+ši</i> <i>krotč+ější</i> <i>plyt+ši*</i> <i>plytč+ější</i> <i>* (SJ 1 plytč+i, SJ 4 stupňování neuvádí)</i>

6.9 Souhrn: počet JS nepatřících do třídy B

Tabulka 6.9

název	označení		(d)	počet	příklady
	souhrnné	popisné			
nadtřída	A/B	(a/b, a/b)	=d	1	<i>hust+ši//hust+ější</i>
			+d	1	<i>snaz+ši//snad/n/+ější</i>
vstupní třída	A	(a,a)	=d	1	<i>draž+ši</i>
			+d	5	<i>těž+ši</i>
A podtřída	A,b	(a,a/b)	=d	-	<i>(tuž+ši, touž//touž+ěji zast.)</i>
			+d	3	<i>už+ši, už+e//úž+ěji</i>
střední třída	a,b	(a,b)	=d	26	<i>bled+ši, bled+ěji</i>
			-d	7	<i>leh/č/-i, lehč+ěji</i>
			+d	6	<i>hlad+ši, hladč+ěji</i>
B podtřída	a,B	(a/b,b)	=d	4	<i>hrub+ši//hrub+ější</i>
			-d	6	<i>heb/č/-i//hebč+ější</i>
			+d	2	<i>krot+ši//krotč+ější</i>
Celkem počet	JS ≠ B	...		62	

Tento soubor se zhruba kryje se seznamem 57 adjektiv, uvedených v knize V. Šmilauera „Novočeské tvoření slov“, str. 128-9. Z jeho seznamu byly vyloučeny tři jednotky: *další, množší, zazší*. 8 JS bylo přidáno: *delší, snědší, radší, blažší, vlašší, krušší, vazčí, plytší*. Nepravidelné a supletivní stupňování nebylo do tohoto souboru pojato.

Rovněž nejsou uvedeny dvě další jednotky patřící do třídy (a,b): zast. JS *břid-ký - 2s břid+ši* (srov. 17.9:2, S1 nemá, S4 neuvádí 2s) a JS *prsto-duch-ý 2s prsto-duš+ši*, formální varianty JS *jedno-duch-ý* (srov. 19.4:2, S1 ani S4 neuvádějí 2s)

6.10 Celý soubor stupňovatelných přídavků lze podle příslušnosti do třídy B rozvrhnout takto (u kroku 3 určujeme poslední souhlásku lexému v 1s):

Tabulka 6.10

	celý soubor		
Krok 1	±B		+B
	přidatky		přidatky
	tvrdé		měkké
Krok 2	±B		+B
	přidatky neodvozené		přidatky odvozené//
	a jednoslabičné		viceslabičné
	-B:		
	JS odvozené příponou <i>k</i> :		
Výjimky:	(a,b) <i>kluz-čí, vrat-čí</i> (a,a/b) <i>vaz-čí, krot-ší</i> + 3 další JS (a,b): <i>tmav-ší, bohat-ší, jednoduš-ší</i>		
Krok 3	-B		+B
Konečná souhláska lexému v 1s	<i>h, ch, k, d, st</i>	<i>b,p,v,m</i>	(<i>lib+ejší, tup+ejší</i> <i>zdrav+ejší, něm+ejší</i>)
		<i>n,t(≠st)</i>	(<i>lin+ejší, syt+ejší</i>)
		<i>z,s</i>	(<i>drz+ejší, kus+ejší</i>)
		<i>r,l</i>	(<i>čir+ejší, mil+ejší</i>)
Výjimky:	+ 2 JS = (a,b): <i>slab+ší</i> <i>star+ší</i>	+ 2 JS s <i>k</i> : <i>hořč+ejší</i> <i>mrzč+ejší</i>	
	+ 1 JS = (a/b,b): <i>hrub+ší//</i> <i>hrub+ejší</i>	+ 1 JS s <i>h</i> : <i>strož+ejší</i>	
		+ 1 JS s <i>ch</i> : <i>vetš+ejší</i>	
		+ 2 JS s <i>d</i> : <i>rud+ejší, sed+ejší</i>	
		+ 1 JS s <i>st</i> : <i>časť+ejší (od čas?)</i>	

Jednotlivé kroky čteme takto:

Krok 1: Všechny přídavky měkké, tj. ty, které u adj. končí na *-í* (*cizí, jarní, žádoucí*) patří do třídy B, srov. *ciz-ejší, ciz-eji*. Přídavky tvrdé, tj. končící v adj. na *-ý* nelze takto bezprostředně vydělit, tj. platí pro ně buď *-B* nebo *+B*, proto u nich aplikujeme kroky 2 a 3.

Krok 2: Všechny přídavky s vlastností odvozenosti nebo viceslabičnosti nebo (obvykle) s oběma patří do paradigmatu B. Výjimky tvoří 4 JS s příponou *k*: *kluz-čí, vrat-ší; vazč-í//vazč-ejší, krot-ší//krotč-ejší*, a 3 další *tmav-ší, bohat-ší, jednoduš-ší*. Jednoslabičné mají opět vlastnosti ±B. Mezi jednoslabičné patří všechny JS, které po odsunutí flektému mají jednu slabiku, tedy i JS *vys/ok/ý, hlub/ok/ý, šir/ok/ý* s 2s *vyš+ší, hlub+ší, šir+ší*.

Krok 3: Na rozdíl od předešlých kroků, rozdíl mezi *-B* a *+B* na levé straně může být stanoven, a to s poměrně značnou přesností. Konečná souhláska lexému platí jako měřítko pro převážný počet případů. Výjimku tvoří 3 JS na levé straně a 5 JS na pravé straně.

Výjimky představují přechodné pásmo, neboť samy o sobě vykazují jistou neurčitost, tj. buď kolísání nebo specifický původ. Příznačný je zde prvek *-k*, který jenom příležitostně plní funkci přípony, při čemž hranice mezi jednotkami odvozenými a neodvozenými není zřetelná. Mezi odvozené JS počítáme sice *kluz-ký*, srov. *klouzat*, *vrát-ký*, srov. *zvrátit*, nikoliv však podobné dvojice jako *těž-ký*: *třh-a*, *břit-ký*: *břit*, u nichž nelze stanovit které JS je výchozí a které odvozené (motivující a motivované). Někdy stejný přídavek může být podle kontextu zároveň odvozený a neodvozený; např. JS *hořký* může být odvozeno od slova *hoře* v kontextu *hořký plác*, v kontextu *hořký čaj* však takto motivováno není. Značně nejasná je situace u JS jako *čacký*: přípona *-cký* ukazuje na odvozeninu, ale slovo výchozí v současné jazyce neexistuje (historicky je to slovo *čád* „hošík“). JS (b,b) *častý* je snad motivováno slovem *čas* a nemusí být tedy výjimkou, naopak JS (a,b) *tmavý* svou závislost na slově *tma* již oslabilo; srov. proti tomu silnou závislost u dvojic jako *hravý*: *hra*, *stonavý*: *stonat*. Jsou i případy třídění zdůvodněného hláskově: jediná jednoslabičná JS na *ch* s vlastností B, *vetchý* volí tuto „výraznější“ alternativu *vetšejší*, neboť pravidelný tvar **vetší* by byl nepřijatelný (srov. 17).

Někdy jsou důvody hůře postižitelné. JS *rudý*, *šedý* patří do třídy B zřejmě proto, že sem patří i všechny jiné názvy barev, srov. *bílý* - *bělejší*, *žlutý* - *žlutější*, *červený* - *červenější* atd. Výjimkou je tu však JS *snědý* a *bledý* (srov. 19.4/3.). JS *strohý* patří do třídy B, čímž zachovává příznak cizího původu: jde o přejetí z ruštiny.

V tabulce 6.10 si ještě povšimneme míry stupňovatelnosti JS, rostoucí směrem nalevo a dolů. Pravá strana má vždy více JS nestupňovatelných než levá, u prvního kroku nejvíce, u druhého kroku méně, u třetího nejméně. Levá strana u třetího kroku má jednotek nestupňovatelných ze všech stupňů nejméně. K běžně nestupňovatelným patří např. JS *sudý*, *lichý*, *pouhý*.

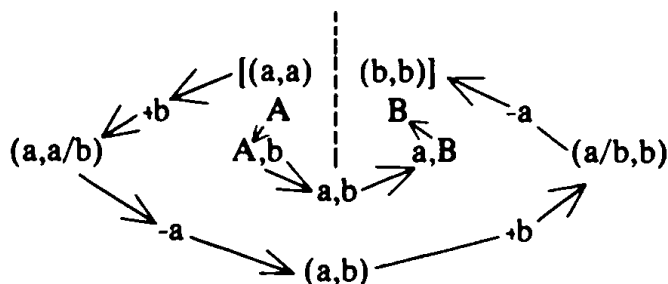
Tabulka 6.10 nezahrnuje případy nepravidelného a supletivního tvoření 2s; jim se bude zabývat následující kapitola.

6.11 Všechny stupňovací třídy lze vyjádřit v těchto alternativních vzorcích.

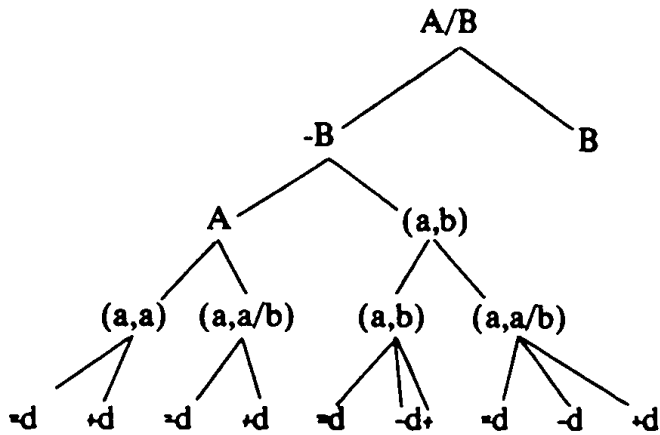
Tabulka 6.11A/a/B

A	→	A,b	→	a,b	→	a,B	→	B	→	A,B
(a,a)	+b	(a,a/b)	-a	/a,b/	+b	/a/b,b/	-a	/b,b/	+A	
=d	+d	(=d)	+d	=d	-d	+d	=d	-d	+d	

Tabulka 6.11B

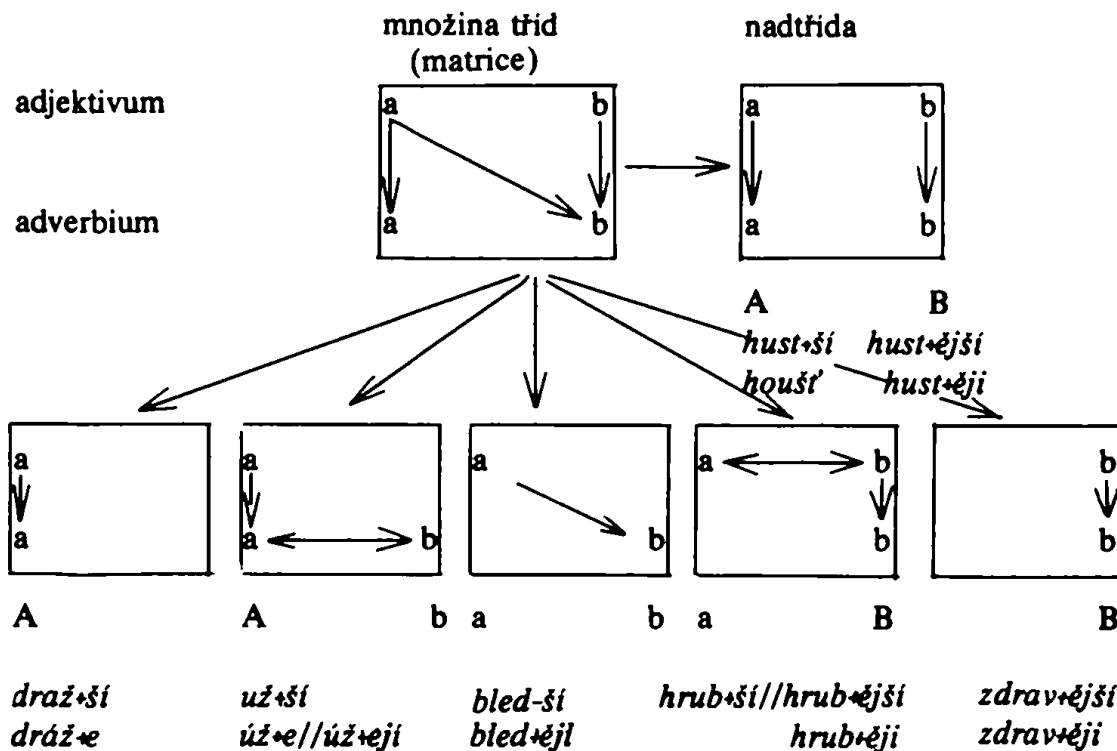
Tabulka 6.11C

Poslední (stromový) vzorec, tradiční v tzv. transformační gramatice, vyhovuje účelu popisu. Přímochařý popis v 6.11 A/b/B má však proti němu dvě zřetelné přednosti. V první řadě má tento popis (pedagogickou) názornost zřetězení, v němž pro každý článek (třidu) bezprostředně a tedy velice konkrétně přiřazujeme určitý počet jednotek, jež daný článek tvoří. Hlavně však vyjadřuje dynamiku řetězce existující v dnešním jazyce, vykazující však zároveň soudržnost („harmonii a solidaritu“) mezi touto dynamikou a jeho historickou perspektivou, z níž je tento řetězec v současné češtině vybudován.

6.12 Nazveme-li vzorec 6.3 množinou tříd, můžeme rozvržení stupňovacích tříd shrnout takto:

Tabulka 6.12

KAPITOLA 7

Zvláštnosti při tvoření 2. stupně

7.0 Při tvoření 2s pozorujeme tyto zvláštnosti:

1. **Inflektace:** 1s adv. a 2s je tvořen zcela pravidelně (pro 2s platí otevřené paradigma B), mezi lexém a flektém se však vkládá inflekt *n* např. u JS *vroucí*: 1s adv. *vrouc+n+ě*, 2s adj. *vrouc+n+ější*, 2s adv. *vrouc+n+ěji*.

2. **Supletivnost:** 2s je tvořen od jiného základu; např. *dobrý* - *lepší*.

3. **Defektivnost:** některý z členů při stupňování chybí; např. u 2s adv. *záz-e* chybí příslušný 1s adv.

4. **Nepravidelnost:** tvoření se odchyluje od pravidel stupňování; např. JS *pozd/n/i* má 2s adj. *pozd+ější* od 1s adv. *pozd+ě*, nik. od 1s adj. *pozd/n/i*.

5. **Substituce:** není-li pravidelný 2s k dispozici, používá se jiné JS s blízkým významem; např. *daleký* (=vzdálený) - 2s *vzdálenější*.

6. **Neparadigmatičnost:** stupňovací flektém je použit k jinému účelu než stupňování; např. *jin-ý* - *jin-ší*.

S touto skupinou je spjato použití přípony *-ější/-ější* při tvoření přídavných jmen od příslovci, např. *tam* - *tam-ější*.

Tato tvaroslovná přípona není sice zcela totožná s flektémem 2s *-ější/-ější*, viz pozn. v 4.1, ale je natolik podobná, že se oba prostředky částečně překrývají. Příponou je tvořeno 10 základních JS, které tvoří jádro souboru, a zhruba 10 dalších JS, které tvoří jeho periferii.

Rozdělíme-li výchozí JS na příslovce místa a času, dostaneme tyto dvě základní skupiny jaderného souboru (srov. též Šmilauer 144 se 14 jednotkami):

místo (5): *tamější* - *zdejší*; *protější*, *vnější*, *vedlejší*

čas (5): *nynější* - *tehdejší*, *někdejší*; *vcerejší* - *zítřejší*

Periferie má především dalších 6 JS od jaderných JS odvozených: *zdejší* - *vezdejší*; *vnější* - *zevnější*; *vcerejší* - *předvcerejší*, *předpředvcerejší*; *zítřejší* - *pozitřejší*, *popozitřejší* (tato skupina není u Šmilauera 144 uvedena). Dále obsahuje 2 dvojice jednotek, které však zároveň reprezentují 2s: (místo:) *dole* : *dolejší* „dolní i dolnější“ - *nahore* : *hořejší* „horní i hornější“; (čas:) *pozdě* : *pozdější* - *dříve* : *dřívější*, o nichž viz 7.4.

7.1 **Inflektace +n+** je jediná ze zvláštností, jejíž soubor je otevřený a která se proto uplatňuje u většího počtu jednotek. Používá se výhradně, zároveň však bezvýhradně, u JS s příponami *-ící*, *-oucí* a slovesným základem, např. *přej-ící*, *hor-oucí*.

Jde původně o přičestí přítomná činná typu *maj-ící*, *nes-oucí*, jejichž vztah k paradigmatu příslušného slovesa se natolik oslabil, že se vydělila v samostatnou JS. Stupňování i slovtvorba jsou vnějším příznakem takového osamostatnění, avšak uvolnění z paradigmatu slovesa se může projevit již v jednotce samé: tak např. SJ *kající*, *vařící* nepatří do paradigmat JS *kát se*, *vařit se*, protože nemají zvrtně se; JS *žádoucí*, *horoucí* mají k příslušným slovesům *žádat*, *hořet* jen vztah slovtvorný, normální přičestí jsou zde tvary *žádající*, *hořící*.

Inflektaci *+n+* v stupňování můžeme vyjádřit takto:

Tab. 7.1

adj	1s	<i>vrouc-i</i>	→	2s <i>vrouc+n+ější</i>
adv.	1s	<i>vrouc+n+ě</i>	→	2s <i>vrouc+n+ěji</i>

Podle tab. 7.4a by bylo možné vyjádřit tento vztah rovněž takto:

Tab. 7.1*

adj.	1s	<i>vrouc-i</i>	→	2s	<i>vrouc+n+ější</i>
adv.	1s	<i>vrouc+n+ě</i>	↔	2s	<i>vrouc+n+ěji</i>

tj. jako nepravidelné tvoření 2s adj. z 1s adv. typu *pozdě - pozdější*, omezené na 2-3 JS. Protože však zde běží o proces produktivní, přidržíme se interpretace v tab. 7.1.

Předpoklad produktivnosti je dále posílen tím, že inflekt *+n+* má tendenci se objevit i u 1s adj., např. *vrouc+n+ý*. To lze vyjádřit jako

Tab. 7.1'

adj.	1s	<i>vrouc-i</i>	:	<i>vrouc+n+ý</i>	} 2s <i>vrouc+n+ější</i>
adv.	1s	<i>vrouc+n+ě</i>			

Zde, zdá se, je důležitý vzájemný vztah *vrouc+n+ý* ⇌ *vrouc+n+ější*, tj. uplatnění v 1s zpětné motivace z 2s.

Segment *-n-* se uplatňuje i při tvoření slov, srov. např. *jsouci - jsouc-n-o, jsouc-n-ost*, šite však jen v případech, kdy existuje jako inflekt i v příslušném 1s adj., např. *kajic+n-ý - kajic-n-ost, kajic-n-ik, kajic-n-ický*.

Povšimněme si, že SJ s jinými příponami na *-ci* jako *bici, balicí, krycí, psací, stěhovací, stavěcí, domácí, zvířecí* normálně do stupňování nevstupují nebo používají substituce (viz 7.), např. 1s adj. *zvířecí (výraz, vášeň)*: 1s adv. *zvířecky*, 2s *zvířectější, zvířectěji*.

Úvodem k tomuto úseku jsme se zmínili o tom, že inflektace tvoří otevřený soubor. Protože jediná otevřená třída je třída B = (b,b), použití inflektu *+n+*, automaticky předpokládá použití postflektu *+ěj-* ve 2s: *vrouc+n+ěj-ší, vrouc+n+ěj-i*.

7.2 Soubor supletiv se skládá ze čtyř paradigmat:

Tab. 7.2

	1s	2s	1s	2s
adj.	<i>dobrý</i>	- <i>lep+ší</i>	<i>zlý//špatný</i>	- <i>hor+ší</i>
adv.	<i>dobře</i>	- <i>lep+ě//lip</i>	<i>zle//špatně</i>	- <i>hůř+ě//hůř</i>
adj.	<i>malý</i>	- <i>men+ší</i>	<i>velký//veliký</i>	- <i>vět+ší</i>
adv.	<i>málo</i>	- <i>mén+ě//miň</i>	<i>mnoho//moc//velmi// velice//tuzé...</i>	- <i>vic-e//vic</i>

Odvozeniny mají pravidelné stupňování: *dobroučký - dobroučtější, velikánský - velikánstější*.

Tyto 4 celky tvoří dvě protikladné dvojice: *dobrý - zlý/špatný, malý - velký*. U první dvojice původ 2s lze vysvětlit ze souvislosti v moderní češtině, srov. *lepší - lepší, horší - hoře, hořký*; u druhé dvojice takovýto vztah neexistuje.

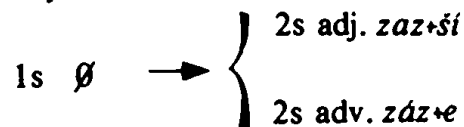
2s supletiv se vyznačuje tím, že lze z jeho adj. tvořit příslušná slovesa, např. *lepší - zlepšit*. Normálně se tato slovesa tvoří z 1s, např. *dlouž-it, omlad-it, zeslab-it*, avšak u JS s vlastností *+d* příslušný segment *k* či *ok* se odpojuje, avšak bez přidání flektu *+š*: *slad/k/-ý - slad-it, krot/k/ý - krot-it*. Plní-li 2s adv. podmínku *+d*, pak lze prokázat, že dané sloveso vychází z tohoto tvaru, srov. např. *těž/k/ý - 2s adj. těž-ší : adv. tíž-e → tíž-it, hlub/ok/ý - 2s adj. hlub-ší : adv. hloub-ěji → hloub-it*,

Tvary 2s supletiv patří do vstupního paradigmatu $A = (a, a)$, nemají však vlastnost d , neboť příslušný tvar 1s v důsledku supletivismu neexistuje.

Vedle supletivních tvarů se vzácněji objevují i tvary tvořené nesupletivně podle třídy B. Uvážíme-li u JS *špatný* vedle supletivního tvoření i pravidelnou možnost 2s *špatnější*, *špatněji*, pak tato jednotka tvoří supletivní nadtřidu (o nadtřídě viz 6.7). Jiné příklady nesupletivnosti: *malý - malejší (mysl)*, *male - maleji (myslet)*.

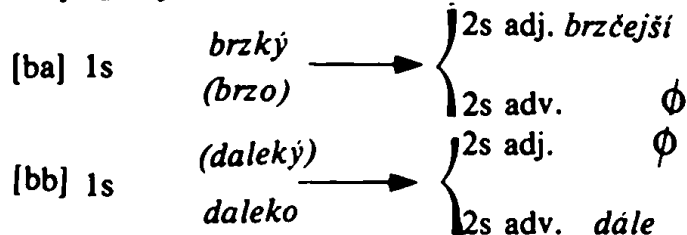
7.3 Soubor defektivů se nevyznačuje formální a významovou jednodušeстью jiných skupin. Rozlišujeme tyto podsoubory defektivů:

[a] horizontální, např.

Jak vidíme defektivnost se projevuje v tom, že neexistuje 1s.

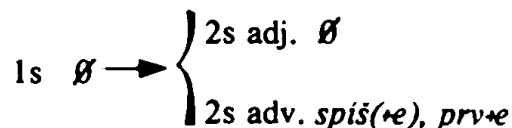
[b] vertikální, např.

V tomto případě defektivnost znamená nepřítomnost jednoho z přídatků, tj. buď adj. nebo adv., ve 2s. Do skupiny [ba] patří rovněž adjektiva, jejichž paradigma je podle 7.3 nepravidelné, která však vedle toho tvoří — ač řídkěji — tvary 2s v přísně popisném smyslu pravidelné: např. *dolní - dolejší//dolnější*, *horní - hořejší//hornější*, *pozdní - pozdější//pozdnější* (např. *gotika*).

Mohou sem patřit i nesupletivní (srov. 7.2) dvojice *dobrý - dobřeji (koláč)*, *zlý - zlejší (pohled)*, pokud vyloučíme možnost takového tvoření u adverbii, srov. též Šmilauer, 128.

[c] kombinace [a], [bb]:

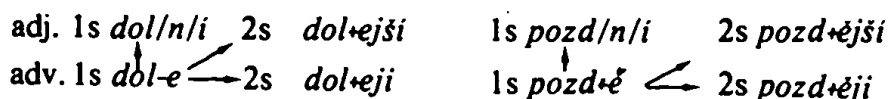
Tato dvě adverbia 2s mají zřetelné souvislosti, srov. *spěch, spēchat, uspišit, spēšný - spis; prvý, první - prve*.

Klasifikace podle tříd (6.9):

[ba] = (b,-), ostatní do skupiny A takto: [a] = (a,a); [bb], [c] = (-,a) přičemž [bb] *dal/ek/o* → *dál-e* vykazuje vlastnost $\uparrow d$.

7.4 Soubor nepravidelně tvořených, stejně jako soubor supletivní, se skládá z dvou párů slov protikladných: *dolejší - hořejší*, *pozdější - dřívější*. Prvé členy obou dvojic lze v termínech horizontální/vertikální vyjádřit takto:

Tab. 7.4a

Vidíme, že 2s adj. je tvořen z 1s adv., tj. úhlopříčně, kdežto přípona /n/ je výsledkem tvoření 1s adj. z adv. (postup vertikální) a ve vlastním stupňování se neuplatňuje.

O možnosti úhlopříčného vztahu u produktivního typu 1s adv. *vrouc+n\acute{e}* - 2s adj. *vrouc+n\acute{e}jši* (1s adj. *vrouc-i*) srov. tab. 7.1 a komentář.

Dvě JS uplatňují rovněž postup adv. - adj., ale vykazují další zvláštnosti:

Tab. 7.4b

adj.	1s	<i>hor/n/t</i>	2s	<i>hořejší</i>			
		↑			1s	∅	} 2s <i>dřívější</i>
adv.	1s	<i>na-hoř-e</i>	2s	∅			} 2s <i>dřívě</i>

U JS *horní* se současně uplatňuje defektivita typu [ba], tj. nepřítomnost 2s adv. *). U JS *dřívě*, se zároveň uplatňuje supletivita, tj. formální nepřítomnost 1s, takže k tvoření 2s adj. zbývá jen vertikální pohyb. Stejný směr se však uplatňuje i v 1s první dvojice SJ, což nám spolu s tab. 7.3a, b dává

adj.	1s	<i>dol-ejší</i>	2s	<i>dol+ejší</i>	1s	<i>hořejší</i>	2s	<i>hoř-ejší</i>
		↑		...		↑		↑
	1s	<i>dol-e</i>			1s	<i>na-hoř-e</i>		

Vlastnost tvoření adj. z adv. pomocí segmentu *-ejší* sblíží tyto JS s derivací typu *tam - tam-ější*, *včera - včerejší* srov. k diskusi k odst. 6 v 7.0. To potvrzuje i společná schopnost tvořit podstatná jména: *včerejší - včerejšek*, *dolejší - dolejšek*, *dřívější - dřívějšek*. Že však jde nicméně u těchto 4 tvarů o 2s, ukazují další tvary stupňování: 2s adv. *doleji*, *dřívě*, 3s adj./adv. *nejdolejší//nejdoleji*, *nejdřívější//nejdřívě*. Slova typu *tamější*, *včerejší*, takovéto tvary samozřejmě nemají.

SJ *dolní*, *pozdní*, 2s *dol+ejší*, *pozd+ejší* patří do paradigmatu B, SJ *horní*, 2s *hořejší* je defektivní a má vlastnost (b,-); supletivní jednotka *dřívě*, adj. *dřívější* je jediný případ dvojice vlastnosti (b,a).

7.5 **Substituce**, při níž se chybějící tvary nahrazují příslušnými tvary slova souznačného (synonyma), netvoří vlastní soubor, neboť náhradní tvary patří do pravidelného paradigmatu daného synonyma. Rozeznáváme v podstatě dva druhy náhrady (substituce):

1) Náhrada stejnojmenná, tj. použití synonyma, které zároveň obsahuje stejný základ, např. *zvířecí (výraz) - 1s adv. zvířecky*, 2s adj. *zvířectější* . . . Podobně *boží (klid) - božstější*, *daleký (kraj) - vzdálenější*, *Sisyfova práce 1s adv. sisyfovsky*, 2s *sisyfovštější*: *dále prima - 2s adj./adv. primovější/primověj(i)*, *blond - blondovější/blonda-tější* . . . Podobnou náhradu pozorujeme i u neparadigmatických příslovci, např. *dolů - doleji*; *potichu, zticha - tišeji* atp.

Zvláštní případ je volba náhrady, vedle pravidelného tvoření, z hláskových důvodů, jak je tomu např. v paradigmatu (a,b) u JS se slovy na *-h-*, srov. *blah-ý - blaž+ší//blaženější, blaživější*; *nah-ý - nažší//nahatější, obnaženější*; *vlah-ý - vlašší//vlašnější*.

Zde na rozdíl od jiných případů se nevyžaduje substituce adv. 1s.

Hláskové důvody pro náhradu jsou i u původních přičestí na *-ci*: *pomíjející - pomíjivější*, *vařící - vřejší*.

Jistou blízkost k tomuto typu vyazuje inflektace: *vrouc//vrouc-n-ý - vrouc-n-ější*. Případ stejnojmenné náhrady 2s je i způsob opisný: *viditelný - viditelnější//více, lépe, spíše viditelný*; *chytrý - chytřejší*, ale *je spíš chytrý než pilný* apod.

2) Náhrada jinokmenná, tj. použití slova souznačného s jiným základem, je prakticky neomezená a často určená kontextem. Typická je pro defektiva: *brzký (uzdravení) - rychlejší*, *daleký (rovina) - rozlehlejší*, *spíše - pravděpodobnější*, *prve - dřívější*, *(nej)hořejší - (nej)výše*, *dobřejší - lépe*.

*) Tento tvar je však možný v nespisovné (substandardní) češtině, srov. *hořejc* nebo *hořejš*.

Stejně jako u případů stejnojmenných důvody k použití náhrady, vedle tvaru pravidelného, mohou být hláskové, např. *horký - horčejší/vřejejší, (mnohem) teplejší*. Také neparadigmatická příslovce mohou pro stupňování použít jinokmenné substitute; např. *zhusta - častěji, (bylo) zima - (bylo) chladněji*.

7.6 Tvoření neparadigmatické zahrnuje případy, kdy proces, v němž jde formálně o tvoření 2s, dává jiný výsledek, obvykle novou JS. Co do výsledku, jde tedy nikoliv o postup tvaroslovný, nýbrž slovotvorný. Vedle skupiny 20 JS s příponou *-ejší/-ějši*, podrobněji probrané v pozn. k odst. 6 v 7.0 a na závěr 7.4, jde o případy, tříditelné podle paradigmatických vlastností stupňování takto:

(a,-)	=d	<i>jin-ý - jin-ší</i>
(a,a)	-d	<i>jin/ak/ý - jinač-i, jinač</i>
(a/b,b)	-d	<i>on/ak/ý - onač-i/onač+ejší, onač+eji</i>
(a,[a])	+d	<i>dal/ek/ý - dal-ší [dál+e je pravidelně]</i>

O vztahu JS *jiný, jinaký* ke stupňování viz závěr 18.7 (v pozn.), k JS *daleký* srov. 19.1/4.a.

Jakýkoliv vztah mezi výchozím slovem a příslušným 2s byl ztracen u JS *posled/n/i//na-posled - posléz-e* (k hláskové podobě srov. *snad/n/ý - snáze*). Rozluštění záhadné výslovnosti předložky *přes* v případech jako *pře[ze] mne, pře[z] nás* je rovněž skryto v tom, že šlo původně o 2s od JS *před/n/i, vpředu - přez(e)* (*d - z* jako u *snad/n/ý - snáze* a *zad/n/i - záze*). Příklad *přeze, přize* žilo ještě na konci minulého století.

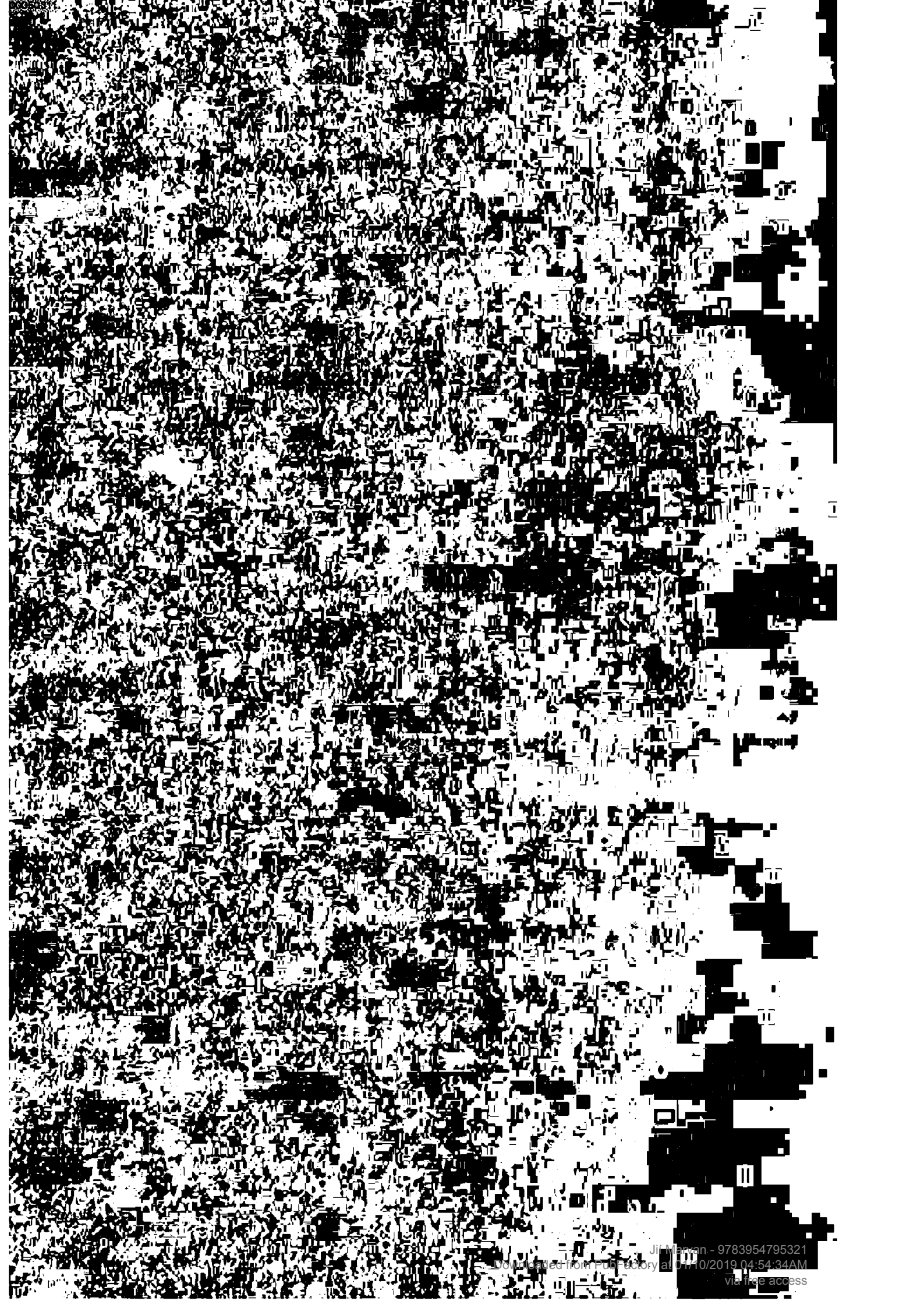
Měřítkem neparadigmatičnosti těchto jednotek, stejně jako u odvozenin s příponou *-ejší/ějši* typu *tam-ějši*, je jejich neschopnost tvořit 3s. Není např. **nej-další* na rozdíl od paradigmatického *nej-dále*.

Jistá možnost 3s se jeví u JS *onaký*. Jde však o prvek natolik okrajový a nedynamický, že i jeho formálně paradigmatické formy mohou být řádně vystiženy jen na úrovni slovníku, tj. mimo paradigma.

Test 3s je nejdůležitější hledisko pro stanovení paradigmatického charakteru daného tvoření. Tak jednotky jako *spíše* a *prve*, jakkoliv paradigmaticky „opuštěné“ (tj. bez 1s a bez 2s adj.) jsou sice nepravidelné, nicméně jsou pevně zakotveny v paradigmatické díky 3s, srov. *nejspíše, nejprve*. Naopak jednotka *dal-ší*, která plní všechny podmínky pravidelného 2s, zůstává nicméně mimo paradigma, neboť nemá 3s.

Oddíl druhý

Tvaroslovné prostředky stupňování

KAPITOLA 8

Tvarosloví 2. stupně a jeho vnitřní sféra

8.0 Ukázali jsme si v kapitole 3, že každý ohýbaný tvar se skládá ze složky tvaroslovně stálé, lexému, a tvaroslovně rozlišovací, flektému. Každá z těchto složek se může rozložit do minimálních úseků, jejichž další dělení by zbavovalo předešlé větší složky smyslu.

Tak např. u JS *douč•it* můžeme v první části, tj. lexému vydělit *do-* znamenající „dokončit něco“, zbývající část *uč•it* zachovává přitom původní informaci „učení“; naopak u JS *doutn•at* toto dělení není možné, protože ani první část *do-* ani druhá část *-utn•at* nedávají samy o sobě smyslu. Podobně ze dvou lexémů *proudit* „důkladně vyudit“ a *proud•it* „plynout proudem“ jen první se může rozdělit na dvě smysluplné složky *pro-* „veskrze, důkladně“ a *-ud•it* „upravovat (jídlo) koutem“, zatímco druhé slovo, spojené se slovem *proud*, žádné podobné dělení nedovoluje.

8.1 Vyčlenit minimální složku u flektému znamená určit její tvaroslovný smysl, tj. funkci, která nemusí k významu reálnému mít žádný zřetelný vztah.

Každá složka slova, mající smysl, je smysluplná. Smysl lexémových složek nazýváme význam, smysl flektémových složek platnost nebo funkce; přitom cizímu terminu funkce dáváme přednost vzhledem k jeho snažšímu odvozování, např. funkční, funkčnost.

V textu *naš•i-m nov•ý-m škol•á-m* každá ze tří JT obsahuje po jednom flektému, odděleném od předcházejícího lexému značkou \cdot . Tradičně jsou tyto tři flektémy považovány za tři rozdílné koncovky, dalšímu dělení nepodléhající. Ve skutečnosti se však každá z nich skládá ze dvou složek, flektů, oddělených zde značkou $-$. Přitom koncový flekt je u všech tří JT totožný jak co do formy, tak i do funkce: $-m = 3m$; přitom forma je zde plně podmíněna funkcí: každá JT v $3m$ musí mít koncový flekt $-m$.

Předcházející flekt je rozdílný a označuje především slovnědruhovou vlastnost, např. $+i =$ zájmenost, $+ý =$ přídavnost, $+á =$ podstatnost ženského rodu.

8.2 Každý český flektém má část následující po lexému. Budeme ji nazývat **postflektém** a každý jeho flekt **postflekt**. Naopak část flektému, předcházející před lexémem, budeme nazývat **preflektém** a každý jeho flekt **preflekt**. Postflektémy a preflektémy budeme v případě potřeby oddělovat od lexémů značkou \cdot , k dalšímu dělení uvnitř flektémů budeme používat značky $-$. Souhrnný počet značek \cdot a $-$ vyjadřuje počet flektů obsažených v JT.

Tak např. v JT *sebe-ne•zdrav•ěj•š•i* postflektém *•ěj•š•i* se skládá ze tří postflektů, preflektém *sebe-ne•* se skládá ze dvou preflektů. Současně pozorujeme, že vztah preflektu k postflektu je vztah tvaroslovné implikace podle vzorce (4!): postflektémy se musí uplatnit dříve než se preflektémy mohou uplatnit.

8.3 S pozicí flektů ve flektému a v JT těsně souvisí pojem **vnější sféry flektému**. Vnější sférou se rozumí ta oblast flektému, jejíž flekt nebo flekty se mohou objevit na samém okraji, tj. začátku či konci JT. Do vnější sféry patří tyto stupňovací flekty:

Tabulka 8.3

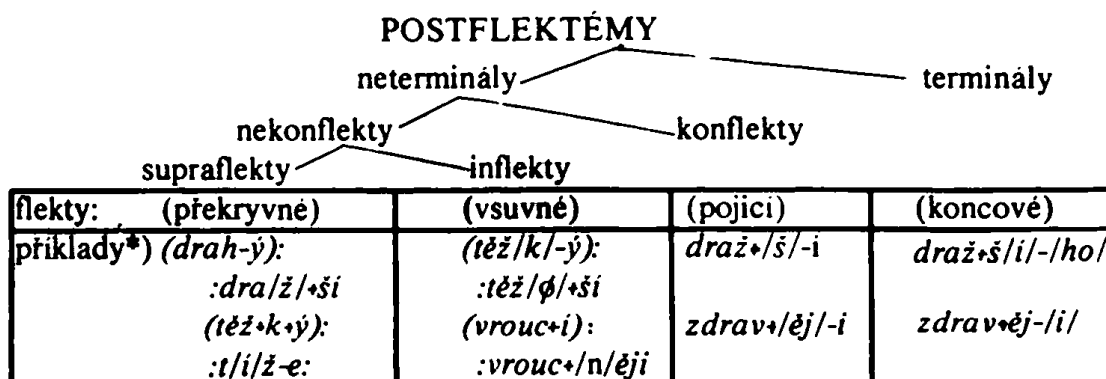
Preflekty	Příklad	Postfleky	Příklady
záporka <i>ne-</i> 3s: <i>nej-</i>	<i>ne+zdravější</i> <i>nej+zdravější</i>	adjektivní <i>-i</i> „koncovky“ <i>-ho, -mu, -m,</i> <i>-ch, -mi</i>	<i>zdravějš-i, -i-ho,</i> <i>-mu, -m, -ch, -mi</i>
3v: <i>sebe-</i>	<i>sebe+zdravější</i>	adverbiální <i>+e//+ø</i> „koncovky“ <i>-i//+ø</i>	<i>dráž+e//dráž+ø</i> <i>zdravěj-i//</i> <i>zdravěj-ø</i>

Z tabulky 8.3 pozorujeme, že

- (i) všechny preflekty, ale jen některé postfleky patří do vnější sféry
- (ii) flekt vnější sféry se může objevit v sousedství jiného flektu této sféry, takže vnější sféra může obsahovat víc než jeden flekt, např. *sebe-ne+zdravější, zdravějš-i-ho*
- (iii) některé postfleky vyžadují víceflektovou vnější sféru, např. flekt *-ho* vyžaduje předcházející flekt *-i*, srov. *zdravějš-iho*; naopak adverbiální postfleky vyžadují jednoflektovou vnější sféru: srov. *dráž+e//dráž+ø* a pod.; preflekty takovát omezení nemají.

8.4. Jenom postflektém má podle (i) vedle vnější sféry též sféru vnitřní, do níž patří většina postflektů. Nazveme-li postfleky vnější sféry **terminálami** (koncovými flekty), můžeme rozčlenění postflektému na postfleky vyjádřit takto:

Tabulka 8.4

A. Vnitřní sféra (neterminály)

8.5 **Supraflekt** je flekt zasahující do lexému tím, že v něm způsobuje střídání písmen. Je to střídání poslední souhlásky např. *drah-y* - *dra/ž/+ši* se střídáním *h/ž*, nebo střídání poslední samohlásky lexému, např. v *těž+k-y* - *t/i/ž-e* se střídáním *ě/i*. V rámci tohoto pravidla je možné i střídání dvou souhlásek na konci lexému, např. *lid/sk/-y* *lid/št/+ějši*: *sk/št*, nebo střídání koncové souhlásky (souhlásek) i předcházející samohlásky, např. *drah-y* - *dr/á/ž/+e*: *a/á, h/ž*; *hustý* - *h/ou/šť*: *u/ou, st/šť*.

*) úsek v šikmých závorkách / . . . / označuje flektém příslušné kategorie: přítom u supraflektu jde nikoli o celé písmeno, nýbrž o jeho střídání s jiným písmenem v 1s, např. 1s *drah-y*, 2s *dra/ž/+ši*: *h - ž*; *těž+k-y* - 2s *t/i/ž-e*: *ě - i*.

Pravidla tvoření superflektů souvisí s tvaroslovnými změnami písmen, jimiž se zabývá kap. 16. Zde si jenom povšimneme, že ve stupňování nepřítomnost konfliktů podmiňuje přítomnost supraflektů.

Tak ve dvojici 2s *dráz-e* - 2s *dráž+e* jediným rozlišením mezi 1s a 2s jsou supraflekty. Nepřítomnost konfliktu způsobující tuto situaci se uskutečňuje jen za podmínky (-, a), tj. podle tab. 6.9A a tab. 6.9 jen u 11 JS v jejich adverbiální formě; z nichž kromě dvou dvojic *draze* - *dráže* a *hustě* - *houstě* se supraflektem a s vlastností =d, se uplatňuje vedle supraflektace i inflektace, např. *těž/k/-o* - *tí/ž+/*ø*/-e*, *úz/k/-o* - *ú/ž+/*ø*/-e*, *snad/n/-o* - *sn/á/z+/*ø*/-e*.

Nekonfliktové označení 2s budeme nazývat náhradním (substitučním); přitom si povšimneme, že k takovému označování je zapotřebí nejméně dvou nekonfliktů (srov. ještě 9.6, řádka c). V jiných případech nekonflikt není schopen sám označovat stupňování: takového užití nekonfliktu budeme nazývat průvodním.

Na závěr poznamenejme, že supraflektace souhlásek je známa i v 1s, srov. *drah-ý* - *dráz-i*, *dráz-e*, *lidsk-ý* - *lidšt-i*.

8.6 Inflektace znamená rozlišení 1s a 2s, a to přítomnosti inflektu v jednom z nich. Inflektace tvoří tři soubory.

(i) inflektaci tvoří především soubor jednotek s vlastností +d, srov. 6.5 a tabulky 6.9A, b: zde přítomnost inflektu vyznačuje 1s, např. 1s *těž/k/-ý*, *těž/k/-o*, *těž/c/-e* - 2s *těž+/*ø*/-ší*, *tíž+/*ø*/-e*. Soubor má 16 jednotek.

(ii) dále soubor všech jednotek s příponou *-oucí*, *-ící*, srov. *vrouc-i* - adv. *vrouc+/*n*/-ě*, 2s *vrouc+/*n*/ější*. Jediný otevřený soubor, který je však omezen tím, že inflekt /n/ proniká do všech tvarů např. *vroucn-ý*; tím se jeho rozlišovací funkce potlačuje; viz 7.1.

(iii) soubor několika dalších jednotek defektivních nebo jinak nepravidelných (srov. 7.3, 7.4, 7.6):

-inflekt	+inflekt	komentáře a odkazy ke kap. 7
1. adv. <i>pozď-ě</i> 2s <i>pozď+ější</i>	<i>pozď/n/-í</i>	k odlišení 1s adj. od ostatních tvarů, srov. 7.4
2. adv. <i>dol-e</i> 2s <i>dol+ejší</i>	<i>dol/n/-í</i>	stejně jako 1., 1s adj. též <i>dol/en/-i</i> , <i>dol/ejš/-i</i>
3. adv. <i>na-hoř-e</i> 2s <i>hoř+ejší</i>	<i>hor/n/-í</i>	stejně jako 1., 1s adj. též <i>hoř/en/-i</i> , <i>hoř/ejš/-i</i> , adv. se nestupňuje
4. adv. <i>v-zad-u</i> 2s <i>zaz+ší</i> , <i>záz+e</i>	<i>zad/n/-í</i>	vztah mezi 1s a 2s nejistý, viz 7.3
5. 2s adv. <i>spíš-e</i>	<i>spěš/n/-ý</i>	vztah porušen, viz. 7.3
6. 2s adv. <i>prv-e</i>	<i>prv/n/-í</i>	též <i>prv-ý</i> , vztah oslaben, viz. 7.3
7. adv. <i>poslěz-e</i>	<i>posled/n/-í</i>	vztah odstraněn, viz. 7.6
8. adv. <i>brz-o</i>	<i>brz/k/-ý</i>	vztah se netýká stupňování, srov. 7.6

Z tohoto seznamu jsou vyloučeny dvě dvojice: *dřive* - *dřevní*, kde je druhý člen zastaralý a *blíže* - *blížní*, kde je druhý člen podstatné jméno.

JS *posled/n/-í* se v současné češtině chová jako zcela pravidelná jednotka patřící do třídy (b,b). Vlastnost +d se projevuje mimo stupňovací paradigma, a to ve jmenných konstrukcích jako *naposled*, *k posled-u*, kde může získat i inflekt /k/: *k posled/k/-u*, *do posled/k/-a*.

Soubor je tímto seznamem vyčerpán; je to tedy soubor uzavřený.

8.7 Konflikt (pojící flekt) zaujímá klíčovou pozici v postflektu. S výjimkou 11

tvary náhradního označení (substituce), vyžadující supraflekt (viz 8.5), alespoň jeden konflikt je přítomen v každém stupňovacím tvaru. Konflikt *-ěj-* je adiční, tj. je možný jak u adjektiva tak u adverbia, zatímco konflikt *-š-* je rozlišovací, neboť je typický jen pro adjektivum (9.3). Protože adjektivum v sobě automaticky zahrnuje i stupňování, jeho přítomnost nevyžaduje přítomnost konfliktu *-ěj-*, čímž vzniká důležité paradigma (a,b), např. *mlad+ší - mlad+ěj-i*.

Nepřítomnost či přítomnost postflektu *-ěj-* je rozhodující pro třídění stupňovacích tříd, srov. 6.2 nn. Tento postflekt tedy zaujímá centrální pozici v postflektu (viz 8.8 a 9.7). Jeho adiční charakter, tj. sdílení jeho tvaru i funkce adjektivem i adverbium je jeden z hlavních důkazů jednotnosti přídatků, vyjádřený nerozdělitelností stupňovaného adjektiva a adverbia ve dva slovní druhy.

8.8 Vztahy uvnitř vnitřní sféry, tj. vztahy mezi konflikty a rovněž mezi sférou konfliktů a nekonfliktů lze vyjádřit v takovéto tabulce:

Tabulka 8.8

	vlastnosti	konflikty		nekonflikty		příklady	
		a, b	-ěj/ š	s.f. i.f.	žs	JS	
1a	-,a	-	-	!	-	<i>draž+e</i>	<i>drah-ý</i>
2a	-,a	-	-	†	†	<i>blíž-e</i>	<i>blíz/k/-ý</i>
3a	-,a/-	-	-	!	†	<i>šir-e</i>	<i>šir/ok/-ý</i>
a1	a,-	-	†	-	-	<i>mlad+ší</i>	<i>mlad-ý</i>
a2	a/,-,-	-	†	-	-	<i>hrub+ší</i>	<i>hrub-ý</i>
a3	a,-	-	†	†	-	<i>draž+ší</i>	<i>drah-ý</i>
a4	a,-	-	/č/	/č/	-	<i>leh/č/-í</i>	<i>leh/k/-ý</i>
a5	a/,-,-	-	/č/	/č/	-	<i>heb/č/-í</i>	<i>heb/k/-ý</i>
a6	a,-	-	†	-	†	<i>slad+ší</i>	<i>slad/k/-ý</i>
a7	a/,-,-	-	†	-	†	<i>krot+ší</i>	<i>krot/k/-ý</i>
a8	a,-	-	†	†	†	<i>krat+ší</i>	<i>krát/k/-ý</i>
1b	-,b	+	-	-	-	<i>zdrav+ěji</i>	<i>zdrav-ý</i>
2b	-,b	+	-	†	-	<i>hořč+ěji</i>	<i>hoř/k/-ý</i>
3b	-,b	†	-	†	-	<i>běl+ěji</i>	<i>bíl-ý</i>
4b	-,b	†	-	-	/n/	<i>vrouc+/n/ěji</i>	<i>vrouc-í</i>
5b	-,/b	†	-	!	†	<i>šir+ěji</i>	<i>šir/ok/-ý</i>
b1	b,-	†	†	-	-	<i>zdrav+ější</i>	<i>zdrav-ý</i>
b2	-/b,-	†	†	-	-	<i>hrub+ější</i>	<i>hrub-ý</i>
b3	b,-	†	†	†	-	<i>hořč+ejší</i>	<i>hořk-ý</i>
b4	b,-	†	†	†	-	<i>běl+ejší</i>	<i>bíl-ý</i>
b5	b,-	†	†	-	/n/	<i>vrouc+/n/ější</i>	<i>vrouc-í</i>

Legenda

Značky:

- = vlastnost neplatí + = vlastnost platí

/č/ = *k-š*; *k* patří do sloupce s.f.; *š* patří do sloupce š

Sloupce:

s.f. = supraflekt: ! = vlastnost se uplatňuje dvakrát, např. *drah* v, *dr/á/ž/-e*

i.f. = inflekt: † . . . platí vlastnost +d, srov. 8.6 (i)

/n/ . . . inflekt *n* podle 8.6 (ii)

Diskuse:

- (-,a) Jsou-li oba konflikty *+ěj-š-* nepřítomny, pak jsou vždy přítomny alespoň dva nekonzflikty; a to buď dva supraflekty (=! viz 1a) nebo alespoň jeden supraflekt a jeden inflekt (2a, 3a)
- (a,-) Je-li konflikt *+ěj-* nepřítomen, ale adj. konflikt *+š-* přítomen, pak se mohou nekonzflikty objevit v jakékoliv kombinaci, tj. ani jeden (a1, a2), pouze supraflekt (a3 a rovněž a4, a5), pouze inflekt (a6, a7) anebo oba (a8).
- (-,b) Je-li konflikt *+ěj-* přítomen a konflikt *-š-* nepřítomen, pak supraflekt nemusí být přítomen (2b, 3b, 4b) zatímco přítomnost vlastnosti *+d* (inflektace) je vyloučena se zdánlivou výjimkou tří JS (5b) s vlastností (-,a/b); zde se charakteristika tvaru (-,a/-) přenáší automaticky na tvar (-,-/b): 1s *úz/k/-ý* - 2s *ú/ž/ø/-e úž+ěji*, dále u JS *široký, hluboký*, (srov. komentář k tab. 6.9a).
- (b,-) Jsou-li oba konflikty *-ěj-š-* přítomny, pak je vlastnost *+d* (inflektace) vyloučena, zatímco supraflekt je neomezen: může být nepřítomen (b1, b2) nebo přítomen (b3, b4). Vzájemná neslučitelnost vlastnosti b a *+d* je vyvážena tím, že jediné vlastnost b je normálně slučitelná s inflektem /n/; *vrouc-i - vrouc-/n/-ější*, srov. 8.6 (ii).

Nepravidelné případy inflektace, uvedené v 8.6, odst. (iii), jako *pozd-ě - pozd/n/-i*, nebyly do diskuse pojaty.

8.9 Skládá se tedy podle tabulky 8.8 vnitřní sféra ze dvou dvojic postflektů, přičemž konflikty zřetelně zaujímají klíčovou pozici danou jejich centrálním umístěním v postflektu. Jsou závazně pro každé adjektivum a pro všechna adverbia s výjimkou 6 jednotek s vlastností (-,a), viz 8.8, 1a-3a.

Maxima postflektů vnitřní sféry, tj. 4, není nikdy dosaženo. Přitom každá kombinace postflektů neobsahující postflekt *-ěj-* tj. nemající vlastnost (b), tvoří uzavřený soubor případů, srov. 6.9.

Obě dvojice postflektů tvoří důležité pomezí uvnitř slova. Mezi supraflektem a inflektem leží nejdůležitější hranice slova, tj. hranice mezi lexémem a flektémem. Svou přítomností předznamenávají flektém, ve výjimečných případech (6 adverbii: srov. tab. 8.8, 1a-3a) je toto předznamenání natolik silné, že dalších konfliktů, případně dalších postflektů k označení stupňování nevyžadují.

8.10 Ve všech ostatních případech hlavní váha tohoto značení spočívá na konfliktech, z nichž alespoň jeden musí být přítomen, jak je tomu v paradigmatu (a,b): JS *mlad-ý* - 2s *mlad+ěji* (1b-3b): *mlad+ší* (a1-a2).

Podle tab. 6.9 s výjimkou 48 pravidelných JS všechny jednotky vykazují v celém paradigmatu konflikt *-ěj-*. Tento konflikt je prvotním **čistým flektem** stupňovacím, jím stupňovaný tvar kulminuje. Zatímco předcházející postflekt (nekonzflikty) stupňovací flektém jen předjímají, všechny následující postflekt plní částečné nebo výhradně jiné funkce: postflekt *-š-* např. v JT *zdravěj-š-i* vyjadřuje **zároveň** a **závazně** složku adjektivní, terminála *-i* v JT *zdravěj-i* vyjadřuje složku adverbialní.

Nacházíme tedy v bodu: ležícím mezi *-ěj:š-* např. v JT *zdrav+ěj:š-i* moment uskutečnění vlastnosti funkce stupňovací.

KAPITOLA 9

Tvarosloví 2. stupně: Vnější sféra ve vztahu k vnitřní sféře.

9.1 Vnější sféru postflektému tvoří terminály, tj. flekty, které mohou být na samém konci tvaru. Vnější sféru adverbii tvoří jedna terminála, přitom vlastnost (a) (nepřítomnost flektu *-ěj-*) předpokládá terminálu *+e*, např. *dráž+e*, zatímco vlastnost (b) předpokládá terminálu *-i*, např. *zdrav+ěj-i*, (srov. 9.6, 9.7). Obě tyto terminály, na rozdíl adjektivních terminál, se mohou střídát s nulou, srov. *dráž+e//dráž+∅*, *zdravěj+i//zdravěj+∅*. Pouze první střídání se považuje za spisovné, pokud však nezpůsobuje změnu *é* v supraflektu: připouští se jen tvar *děle*, nik. *dyl+∅*, dává se přednost tvarům *lépe*, *méně* před tvary *lip*, *miň*. Také *2s úž* se nepovažuje za spisovné. Naopak dvě jednotky mají pouze variantu s nulou: *houšť* a *hloub*.

U JS *rád* za adverbialní považujeme tvar *rad+ěj-i*, zatímco tvar *rad+š-i* se zřetelným adjektivním flektem *-š-* považujeme za adjektivum. — srov. závěr v 9.2.

Mimo českou spisovnou normu stojí jiné adverbialní terminály: především *-c*, např. *zdravěj-c*, dále flekt *-š*, např. *zdravěj-š*, *hloub-š* (ten je ve spisovné normě vyhrazen adjektivum). Rovněž použití adjektiva místo adverbia, např. *udělá to lepší než já*, je nespisovné. Mimo spisovnou normu stojí také adverbia, jejichž 1s má tvar předložkové konstrukce, např. *(na)hořej-c*, *(na)hořej-š*; *dozaděj-c*, *vpředěj-c*, místo nich musí spisovný jazyk použít opisné (dvojslovné) konstrukce, tj. *vic nahore*, *vic dozadu*, *vic vpředu* a pod.

9.2 Vnější sféru adjektiv tvoří dvě terminály v pořadí první a druhá. K lepšímu pochopení vztahu první terminály (1tr) a druhé terminály (2tr) adjektiva vyjádříme si jeho přídavnost (viz 5.6) ve 2s JS *zdravý* takto (4p a 5p se neuvažují):

Tabulka 9.2

pád	mužský+střední rod	ženský rod	pád	množné číslo
	2s adj. (1tr)(2tr)	2s adj. (1tr)(2tr)		2s adj. (1tr) (2tr)
1j	<i>zdravějš- i -</i>	<i>zdravějš- i -</i>	1m	<i>zdravějš- i -</i>
2j	<i>i ho</i>	<i>i -</i>	2m	<i>i ch</i>
3j	<i>i mu</i>	<i>i -</i>	3m	<i>i m</i>
6j	<i>i m</i>	<i>i -</i>	6m	<i>i ch</i>
7j	<i>i m</i>	<i>i -</i>	7m	<i>i mi</i>

V tradičním pojetí terminály typu *-i*, *-i-ho* v JT a) *zdravějš-i* - b) *zdravějš-iho* jsou koncovky. Na rozdíl od skloňování přídavných jmen, kde v analogické dvojici typu *zdrav-ý* - *zdrav-ého* mezi koncovkami není žádný zřetelný vztah, ve stupňované dvojici tvar b) zůstává vázán na tvar a), tj. tvar a) je vůči tvaru b) tvarem výchozím (fundujícím). Vnější sféra se tedy skládá u adjektiva ze dvou terminál: z první terminály *-i*, která je u adjektiva nutná (jedinou výjimku viz. závěr v 9.3) a z druhé terminály *-ho*, *-mu*, *-m*, *-ch* nebo *-mi*, která je jen možná.

9.3 Vlastnosti první terminály lze vysvětlit z jejího okolí. Nesporně plní funkci přídavnosti (viz 5.6), což se na úrovni stupňování jeví jako adjektivnost. Ale funkci adjektiva plní i konfekt *-š-*, který však zároveň, a to vedle konfliktu *-ěj-*, plní funkci

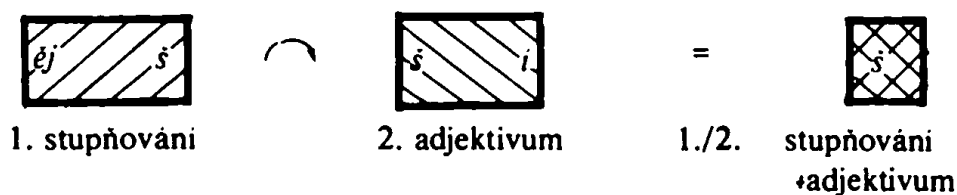
stupňovací. To lze vyjádřit takto:

Schéma 9.3a

což čteme: „Posloupnost 1., označující stupňování, a posloupnost 2., označující adjektivem, dávají posloupnost 1. ∩ 2., označující obojí“. Přitom flekt *-š-* patří do obou posloupností 1. a 2., je jejich průsečíkem. To lze vyjádřit takto:

Schéma 9.3b

což čteme: „Posloupnost 1. i 2. sdílí flekt *-š-*, který proto sdílí vlastnosti obou posloupností“.

Zdá se tedy, že flekt *-š-* neplní žádnou funkci, kterou by nemohl plnit sousední, tj. předcházející nebo následující flekt.

Na to by ukazovala situace např. v srbochorvatštině, kde postflekt *-š-* až na malé výjimky neexistuje, srov. *nov-ij-i = novější, šir-i* (kde *i = i*) apod. Poměry v příbuzných jazycích jako srbochorvatština a spolu s tím související zřetel historické vedou českou tradici k tvrzení, že právě takovoto tvoření *2s* je u tvarů jako *lehk-ý - lehč-i, hebk-y - hebc-i* (viz tab. 6.9b, 6.9B a dále schéma 17.8 s předcházející diskusí).

Zajímavý opak situace srbochorvatštině máme ve slovenštině a ukrajinštině, kde konflekt *-š-*, na rozdíl od češtiny a polštiny, pronikl do adverbia; srov. např. slovenské *novšie* a ukrajinské *noviše* proti českému *nověji* a polskému *nowiej*.

Avšak totožnost flektu *-š-* se sousedními flekty není úplná: předně terminála *-i-* je sama souborem funkcí přídavnostních, tj. pádu, rodu čísla, přičemž pojem přídavnost (viz 5.6, zvl. tab. 5.6) v sobě stupňování nezahrnuje. Naopak flekt *-š-* sice označuje adjektivnost, ale tato vlastnost je vlastnost stupňovací a přídavnost tedy nevyjadřuje.

Zřetelné odlišení adjektivnosti od přídavnosti je u JS *rad*: v *2s rad·š-i* konflekt *-š-* plní funkci adjektivnosti, zatímco terminála *-i* přídavnost vylučuje. Zde je zcela zřejmé, že adjektivnost je vlastnost stupňovací, zatímco přídavnost adjektiva je vlastnost, kterou přídavek sdílí se všemi přídavnými jmény bez ohledu na jejich stupňovatelnost.

JS *rad* jsme nazvali v 5.6 (poznámka na závěr) ryzím přídavkem. Vyčlenění přídavkové adjektivnosti od tradiční přídavnosti je zde bezprostředně možné právě proto, že na rozdíl od všech jiných pravidelných případů tato jednotka nemá vlastnosti přídavnosti, s nimiž by jeho adjektivnost byla směřována.

9.4 Vedle rozlišení mezidruhového — tj. rozlišení mezi stupňovacím adjektivem a přídavným jménem — příznak adjektiva, tj. flekt *-š-*, plní též důležitou funkci rozlišení

vnitrodruhového a vnitroparadigmatického: rozlišuje totiž všechna (stupňovaná) adjektiva od všech (stupňovaných) adverbii, které pro své označení žádný konflikt nepoužívají. Má tedy adjektivum k dispozici dva konflikty a dvě terminály, zatímco adverbium jen jeden konflikt a jednu terminálu. To lze vyjádřit takto:

Tabulka 9.4

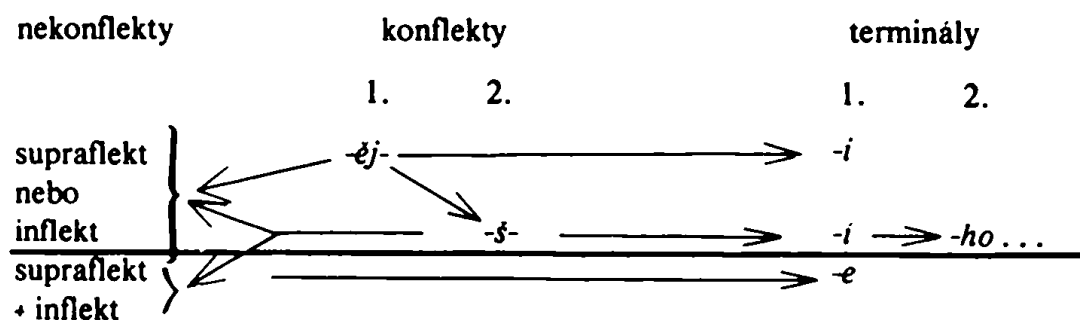
	2s	příznak adj./adv.	1. terminála	2. terminála
adjektivum	} -ěj-	š	-i (-i*)	-ho, -mu, -m, -ch, -mi
adverbium		-	-i, -e/-ø	-

9.5 Vnější sféru adjektiva tvoří dvojice terminál, z nichž první je nutná, druhá je možná, viz. tabulka 9.2. Tento vztah má podle tab. 8.8 obdobu i u ostatních dvou dvojic postflektů. Platí totiž pro

- (i) **nekonflikty**: Je-li nekonflikt jediným znakem stupňování, pak je superflekt (=první nekonflikt) nutný, inflekt (=druhý nekonflikt) možný
- (ii) **konflikty**: První konflikt -ěj- platí jak pro adjektiva tak i pro adverbia, druhý konflikt -š- platí jen pro adjektiva (tab. 9.4).

Po shrnutí informace z tab. 8.8 a 9.2 a s uvážením centrální pozice konfliktů dostáváme uvnitř postflektu tyto vztahy

Schéma 9.5

9.6 Zároveň pro každý konflikt platí pravidlo zpětné vazby. Podle schématu 9.5 každý výchozí bod šipky je podmínkou realizace jejího cílového bodu, takže existence cílového bodu signalizuje existenci bodu výchozího. Důležitá je zpětná vazba jednoznačná u všech terminál, kdy cílový bod (tvořený podle pravidla (4.!!)) odpovídá jen jednomu výchozímu bodu. Každá terminála podle pravidla zpětné vazby jednoznačně předpokládá (implikuje, značka \Rightarrow) bezprostředně předcházející flekt; to pomoci schématu 9.5 lze vyjádřit takto:

-i* : -i ve tvaru *rad+š-i* vylučuje 2. terminálu, viz závěr v 9.3.

Schéma 9.6

		vnitřní sféra			vnější sféra				
		nekonflikty		konflikty			terminály		
				1.	2.		1.	2.	
a:					-š-	←	-i	↔	-ho, -mu...
b:			-ěj-	←	←		-i		
c:	supraflekt (+inflekt)			←	←	←	-e/-ø		

V tomto schématu se odhlíží od tvaru *radši*; symbol *-e/-ø* znamená, že je přítomna jedna z těchto terminál. Strídání *-i/-ø* typu *zdravěj-i//zdravěj-ø* se neuvažuje.

Schéma 9.6 čteme takto:

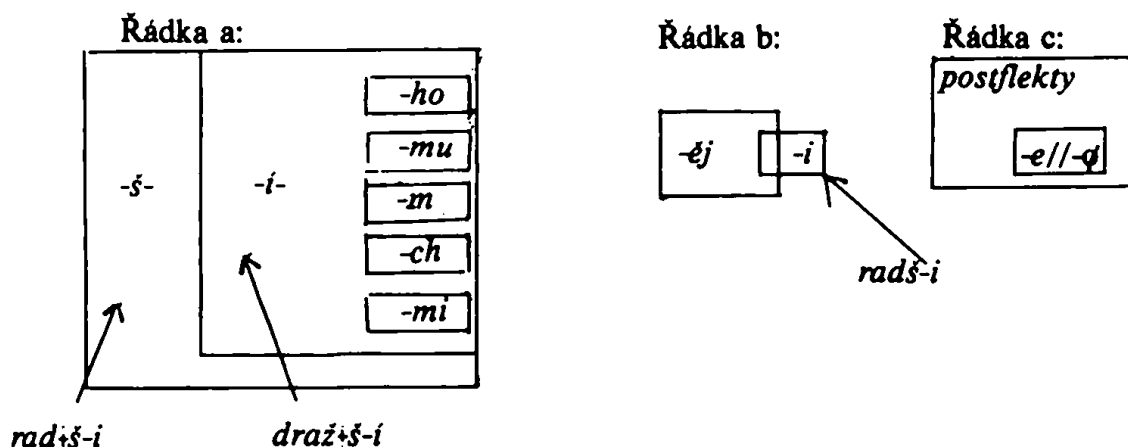
Řádka a: Každé terminále *-i* musí předcházet konflikt *-š-*; každé z terminál *-ho*, *-mu*, *-m*, *-ch* nebo *-mi* musí předcházet terminála *-i*, již musí předcházet konflikt *-š-*.

Řádka b: Každé terminále *-i* (pokud je tvar *radši* ponechán stranou), musí předcházet konflikt *-ěj-*.

Řádka c: Každé terminále *-e/-ø* (*dráž-e//dráž-ø*, *úž-e*, *hloub-ø*) musí předcházet alespoň dva nekonflikty, a to buď dva supraflekty (tab. 8.8, 1a) nebo jeden supraflekt a jeden inflekt (2a) nebo dva supraflekty a jeden inflekt (3a).

Schéma 9.6 a následující diskusi lze v termínech souborů (větších kruhů) a podsouborů (menších kruhů) vyjádřit takto:

Schéma 9.6!

9.7 Závěrem dodejme, že podle schématu 9.5 šipky směřují pokud možno ze středu a přítom od konfliktu *-ěj-* ke konfliktu *-š-*. Je tím vyjádřena jaderná pozice sféry konfliktů ve stupňovacím tvarosloví a uvnitř této pozice nejjadernější pozice konfliktu *+ěj-*.

KAPITOLA 10

Tvaroslovi záporu a 3. stupně: preflekty

10.0 Podle tab. 6.1 a tab. 8.3 existují tři stupňovací preflekty: záporka *ne-* a preflekty 3. stupně *nej-* a *sebe-*. Všechny patří do vnější sféry (srov. 8.3, (i)) a spolu s postflekty vnější sféry sdílejí vlastnost zpětné vazby (viz. 9.6), kterou lze vyjádřit vzorcem

$$\text{preflekt} \Rightarrow 2s \quad (10)$$

který čteme: „Obsahuje-li JT preflekt, obsahuje i tvar 2s“. Tento vztah je vyvoditelný ze vzorce (4!).

Dalším rozbořem zjišťujeme, že se preflekty sblíží s 2. terminálou (viz. 9.2 a schéma 9.6), neboť jde o flekty vesměs možné, nikoliv nutné. Tato vlastnost se v tradici nazývá přilepkovost (aglutinace): daný flekt se připíná k tvaru hotovému, např. 2s *dražší* - 2j *dražší-ho*, 3s *nej+dražší* atd. Kromě 2. terminály všechny ostatní postflekty tuto vlastnost nemají, přítomnost jednoho flektu vždy vyjadřuje přítomnost alespoň jednoho sousedního flektu; přítom sousedství lze určit podle tab. 9.5.

A. Stupňování v záporu

10.1 Zvláštní místo mezi všemi flekty zaujímá záporka *ne-* která se sice může objevit v každém stupni, ale teprve když se objeví při vlastním stupňování, tj. ve 2s a 3s, stává se, podle 10.2, prostředkem stupňovacím.

Stupňovací záporka se neuplatňuje z různých důvodů např. u JT *ne-hluboký*, *ne-velký*, *ne-smyslný*, *ne-mocný*, o čemž srov. 5.4.

Další důležité vlastnosti záporky *ne-*:

(i) je to jediný flekt, který se objevuje ve všech třech stupních, a zároveň u každého tvaru, čímž celé paradigma zdvojnásobuje

(ii) na rozdíl od jiných preflektů je vlastností čistě tvaroslovnou, tj. neobjevuje se při stupňování dvojslovném (analytickém):

srov. např. +2s *zajímavější* = *více zajímavý*, ale -2s *nezajímavější* = *méně zajímavý*, nikoliv **více nezajímavý*.

10.2 Vztah (ii) vede k tomuto požadavku:

záporný tvar 1s (např. *ne-zajímavý*) nemůže vstupovat do stupňování jako celku, neboť se neuplatňuje u jeho opisné složky; protože tedy nemůže vzniknout v 1s, nýbrž teprve ve 2s, platí takovýto pořádek při tvoření stupňovacích tvarů:

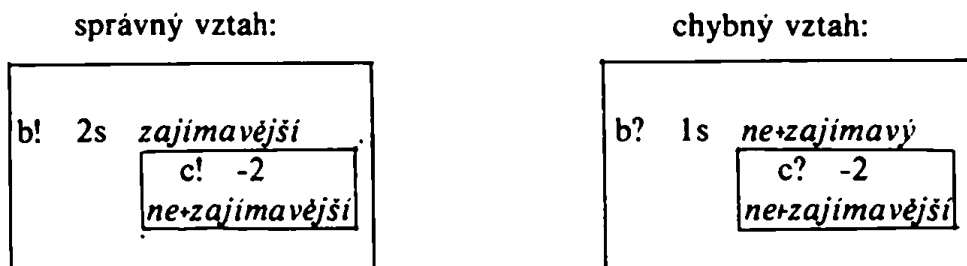
Tabulka 10.2

správný pořádek		chybný pořádek	
a!	1s <i>zajímavý</i>	a!	1s <i>zajímavý</i>
b!	2s <i>zajímavější</i>	b?	-1s <i>ne+zajímavý</i>
c!	-2s <i>ne+zajímavější</i>	c??	-2s <i>ne+zajímavější</i>
d!	-3s <i>nej-ne+zajímavější</i>	d?	-3s <i>nej-ne+zajímavější</i>

Krok c! dokazuje, že použití záporky předpokládá předcházející krok b!, tedy stupňování.

Podle principu souborů a podsouborů vyjádřeném v schématu 9.6! krok b. a c. lze to zapsat takto:

Schéma 10.2

Ze správného vztahu tohoto schématu vyplývá, že zápor je součástí stupňování, nikoli stupňování součástí záporu.

10.3 Účast záporu v procesu stupňování lze shrnout takto (adverbiální část se neuvažuje, protože je totožná s adjektivní):

Tabulka 10.3

1s <i>zajímavý</i> →	2s <i>zajímavější</i> → ne	+2s <i>x+zajímavější</i> -2s <i>ne+zajímavější</i>
Krok 1	Krok 2	Krok 3
+2s <i>x+zajímavější</i> →	+3s <i>nej-x+zajímavější</i> →	+1s <i>x+zajímavý</i>
-2s <i>ne-zajímavější</i> →	-3s <i>nej-ne+zajímavější</i> →	-1s <i>ne+zajímavý</i>
Krok 3	Krok 4	Krok 5

Tabulku 10.3 čteme takto:

Krok 1: JS *zajímavý* vstupuje do stupňování, čímž se toto přídavné jméno stává adjektivem 1s

Krok 2: Tvoření 2s je rozhodující pro nastolení stupňování (srov. zvl. kap. 6. a 8.)

Krok 3: Podle tabulky 10.1 se po nastolení 2s uplatňuje zápor (srov. schéma 10.2). Tím vzniká -2s, čímž vzniká protiklad -2s : +2s. Kladná vlastnost nemá vlastní konkrétní preflekt, ale je vyjádřena prázdným místem (symbol x) v protikladu k záporce *ne-*. Povšimněme si povrchové totožnosti 2s *zajímavější* v kroku 2 a +2s *x-zajímavější* v kroku 3, rozlišitelných díky záporce *ne-*.

Krok 4: Preflekt 3s *nej-* (a podobně preflekt 3v *sebe-*) se přilepuje (vlastnost přilepkovosti viz v 10.0) k hotovým tvarům a -2s podle vzorce (10).

Krok 5: Díky dvojicím +2s : -2s a +3s : -3s, vzniklým v krocích 3 a 4, vzniká i dvojice 1s, tj. +1s : -1s. Všimněme si, že i v tomto stupni vzniká povrchová totožnost 1s = +1s.

B. Tvoření 3. stupně: superlace

10.4 Preflekt *nej-* je hlavním a podle tradice jediným prostředkem tvoření 3s (superlace). Je důsledným případem tvaroslovné implikace vyjádřené vzorcem (4!).

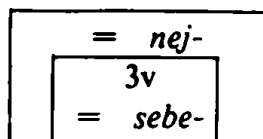
Přitom jde o vlastní implikaci $q \Rightarrow r$, uskutečňovanou absolutně, tj. bez ohledu na to, jak bylo dosaženo podmínky (srov. tab. 4 a test v 7.6, používající preflektu *nej+*).

10.5 Přítomnost podmínky q , tj. utvoření 2s, zahrnuje v sobě řadu protikladných procesů. Především se postflektu musejí vyrovnat s existujícím tvaroslovím 1s (zejména v oboru nekonfliktů, srov. 8.5nn.), zadruhé musejí projít celou řadou zvláštních procesů popsanych v tab. 8.8 a v kap. 16. Plynulost hranic uvnitř postflektému a vzájemná podmíněnost jeho složek výrazně kontrastuje s přilepkovým charakterem preflektů, nejlépe charakterizovaným preflektem *nej-*: u něho pozorujeme na jedné straně spontánnost užití, na druhé straně jeho obecnost proti bohatství prostředků pro tvoření 2s, probraných v kap. 6.-9.

Tvoření 2s (komparaci) lze proto vyjádřit jako zavádění nové vlastnosti, stupňování, se všemi konflikty a potížemi počátečního stádia, zatímco tvoření 3s (superlaci) lze naopak chápat jako bezkonfliktní proces na místě pro něj již připraveném. Tato rozdílnost byla již vyjádřena v úvodu k této části knihy v tab. 4.

10.6 Tvoření 3v, tj. 3. stupně marnosti pomocí preflektu *sebe-* srov. *sebe+dražší*, *sebe+zdravější*, *sebe-ne+zajímavější*, je na první pohled totožný s tvořením standartního 3s typu *nej+dražší* atd. Co do smyslu lze vyjádřit vztah obou tvarů takto:

Schéma 10.6

což čteme: 3v je speciální druh 3s. Budeme pozorovat, jak se tento vztah nadřazení 3s nad 3v formálně projevuje.

10.6.1 Především se toto nadřazení projevuje v tomto, že spontánnost tvoření 3s z 2s je absolutní, zatímco obdobné tvoření 3v se vylučuje v těchto dvou skupinách slov:

(i) U dvou adverbii 2s *spíše*, *prve*, která nemají ani 1s ani odpovídající adjektivum 2s (srov. 7.3); máme tedy *nej-spíše*, *nej-dříve*, nikoliv však **sebe-spíše*, **sebe-prve*: důvody jsou dány jejich defektivní povahou

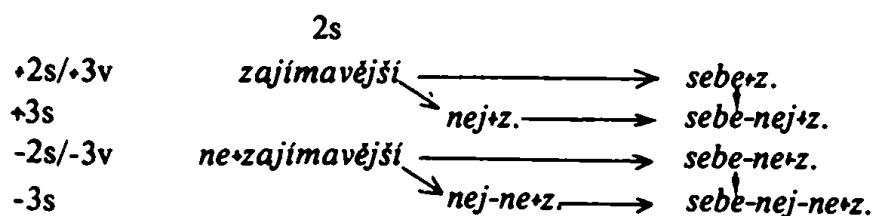
(ii) U slov s první složkou *sebe-*: např. *sebe-kritický* - 2s *sebekritičtější* - 3s *nej+sebekritičtější*, nik. však 3v **sebe+sebekritičtější*. Podobné i u slov *sebedůvěřivý*, *sebejistý*, *sebelibý*, *sebetřznivý* aj.

V jiných případech mezi tvořením 3s a 3v rozdíly nejsou, tj. tvoření 3v stejně volně jako tvoření 3s; srov. např. *drahý* - 3s *nej+dražší*, 3v *sebe+dražší*, podobně i 3v *sebe+sobě+staěnější*, *sebe+mírumilovnější*, *světa+sebe+znalejší*, *sebe+tancechtivější*//*tance+sebe+chtivější* (viz 10.9) atd.

10.6.2 Smyslový vztah vyjádřený schématem 10.6 se může též formalizovat v podobě, jakou jsme poznali v 9.6: flectém označující podsoubor se objevuje dále od středu (periferněji) než flectém označující příslušný soubor. Stejně pravidlo se uplatňuje i zde: tak vedle 3s *nej+zdravější* a 3v *sebe+zdravější* dostáváme 3s/v *sebe-nej+zdravější*. Zřetelně se zde projevuje přilepkový charakter obou preflektů, srov. k tomu ještě 15.7, zvláště tabulku 15.7.

10.7 S použitím tabulky 10.3 a závěrů v 10.6.2 můžeme určit, že se preflekty mohou hromadit v libovolném počtu, (tj. dva nebo všechny tři), ale v přísném pořádku. To lze vyjádřit takto (pro z. = *zajímavější*):

Schéma 10.7

Zvláštním případem hromadění preflektů je násobení preflektu *nej+*:

2s *zajímavější* 3s *nej+zajímavější*
 3s! *nej-nej+zajímavější*
 3s!! *nej-nej-nej+zajímavější* atd.

Takovéto násobení (reduplikace) je pro češtinu běžné, srov. např. *pra-dávný - pra-pra-dávný*, *po-strčit - po-po-strčit*, *bý-va-lo - bý-vá-va-lo* atd., nemá však nikde tak výrazný tvaroslovný charakter jako ve stupňování. Podobným způsobem lze znásobit i 3v; srov. *sebe-sebe(-nej)-zajímavější*. Zde ovšem omezení (pro zdvojení *sebe-*) uvedená v 9.6.1 (ii) neplatí, neboť výchozí podoba *sebe(-nej)-zajímavější* není zvláštní slovo (JS), ale jen tvar (JT) slova *zajímavý*.

10.8 Spontánnost užití preflektů 3s má přece jen určité překážky u některých složenin domácího původu nebo na domácí půdě tvořených (o složeninách s první složkou *sebe-* viz 10.6.1, (ii)).

Poměrně jednoduchá a pravidelná je situace u složenin, jejichž dvě složky jsou spojeny písmenem *-o-*, srov. *nej+jedn-o-duš+jší*, *nej+svět-o-znám+jší*, *nej+čern-o-oč+jší*, *sebe+středo-školšt+jší*. Přitom nevadí, že první složka při osamostatnění je s preflektem *nej-* neslučitelná: máme 1s *dlouho* ale 3s *nej+déle*, nik. **nej+dlouho*; nicméně máme *nej+dlouho-dob+jší*, nik. **nej+déle-dobý*. Podobně i *nej+draho-cenn+jší*, *nej+úzko-prs+jší*, *nej+daleko-sáhl+jší*, *nej+mnoho-strann+jší*, nik. **nej+dráže-cenný*, **nej+úže-prsy*, **nej+dále-sáhlý*, **nej+více-stranný*. Avšak tvary jako *nej-méně-cenn+jší*, *nej+více-barevn+jší* jsou tvořeny správně, protože složky *méně-*, *více-* patří celé JS, tj. jsou i v 1s *méně-cenný*, *více-barevný*, a samozřejmě i v 2s, *méně-cenn+jší*, *více-barevn+jší*.

10.9 Jinde, pokud má první složka podobu určitého pádu, může se chovat dosti nezávisle. Existuje totiž vedle (a) *pomstychtivý* také (b) *pomsty (velice) chtivý* nebo (c) *chtivý (kruté) pomsty* atp. Proto také vedle (a) *nej+pomstychtivější* může být též (b) *pomsty nej+chtivější* či (c) *nej+chtivější pomsty*. Mimo to však můžeme mít i zajímavý přechodný případ (a/b) *pomsty+nej+chtivější*, tj. pravopisně *pomstynejchtivější*.

10.9.1 Případy (a), (a/b) jsou zvláště důležité, a to proto, že jde o výrazy jednoslovně, tj. tvaroslovně. Oba tvary jsou zajímavé tím, že vycházejí ze stejného 2s *pomstychtivější*. Můžeme je však konstruovat pro případ (a) jako 2s *x+pomstychtivější* - 3s *nej+pomstychtivější*, kdežto pro případ (a/b) jako 2s *pomsty-x-chtivější* - 3s *pomsty-nej-chtivější*, pro *x* vysvětlené u tabulky 10.3, kroku 3.

Ve výběru podoby (a) či (a/b) může být značné kolísání, preflekt *nej+* tedy u složeniny vhodně udává míru její srostlosti.

10.9.2 Objevuje-li se preflektém jen na počátku slova, pak jde skutečně o dokonalou složeninu, např. *nej+duchaplnější*, *nej+krvelačnější*, *nej+ctižádnější*. Slova s druhou složkou *-hodný* patří do této kategorie, přestože se první složka může objevit samostatně, např. *ctihodný//hodný té cti* - 2s *nej+ctihodnější*, podobně *nej+chvály-*

hodnější, nej+pozoruhodnější, nej+trestuhodnější.

Důvod pro takoveto umístění preflektu *nej+* je zde zřejmé v tom, že samostatný tvar *hodný* - 3s *nej+*hodnější* má především význam „způsobný, poslušný“, nikoliv potřebný význam „něco si zaslouhující, něčeho hoden“. Obdobné formální důvody pro umístění preflektu *nej+* na počátku je u slov *nej+ohnivzdornější, nej+záruvzdornější, srov. nej+vzdornější* s významem „nejvzdorovitější“, podobně např. *nej+svě-ráznější, nej+svě-volnější* oproti *nej+ráznější, nej+volnější*. Patří sem též případy jako *nej+soběstačnější, nej+svěhlavější*, kde druhá složka **stačný, *hlavý* neexistuje.

Podoba (a) také převažuje u adverbii, jejichž druhá složka již příslušný pád první složky nezdůvodňuje. Tak proti adjektivnímu dvojtvaru *nej+pomstychtivější // pomsty+nej+*chtivější* máme u adverbia jen *nej+pomstychtivěji* nik. **pomsty+nej+*chtivěji*.

10.9.3 Naopak samostatně se jeví první složky u slov jako *světa+*nej+znalejší, pravdymilovný* - 3s *pravdy+nej+milovnější* (zajímavě kontrastující s 3s *nejmírumilovnější*) nebo *úvěruschopný* - 3s *úvěru+nej+schopnější*. Zřetelná je také samostatnost první složky u slov typu *rádoby+nej+chytřejší, kvazi+nej+učenější*.

10.9.4 V třetí skupině, u níž se připouštějí obě možnosti, si všimneme tří základních případů:

(i) Předně pozice *nej-* může být předem určena přítomností preflektu *ne-*, která podle tab. 10.2, 10.3 vstupuje do stupňování před preflekty 3s a zároveň jim podle 10.7 určuje místo před sebou. Proto 2s *ne+pravděpodobnější* předpokládá 3s *nej-ne+*pravděpodobnější*, nik. **nej+pravdě+ne+podobnější*. Záporka *ne+* určuje druhou pozici např. u slov s druhou složkou *-schopný//neschopný*, srov. 2s *úvěru+ne+schopnější* - -3s *úvěru+nej(-ne)+schopnější*, -2s *práce+ne+schopnější*, *života+ne+schopnější* - -3s *práce+nej(-ne)+schopnější*, *života+nej(-ne)+schopnější* atd.

(ii) Mimoto tvar (a) může být od tvaru (a/b) rozlišen. Tak řekneme-li

Hana byla (a) *nej+tancechtivější*// (a/b) *tance+nej+chtivější* pak těmto dvěma případům lze připsat takoveto rozlišovací kontexty:

(a) *Hana byla ze všech dívek nejtančtivější*, kde se vedle Hany předpokládá dívka b, dívka c, atd., kdežto

(a/b) *Hana strašně ráda poslouchala hudbu, zpívala . . . , ale tance byla nejchtivější*, tj. „byla chtivá vedle tance i hudby, zpěvu . . .“

Podobně např. ve dvojici *nej+pseudodemokratičtější // pseudo+nej+demokratičtější* první tvar znamená „nejhůře předstírající demokracii“, druhý „předstírající nejlepší demokracii“.

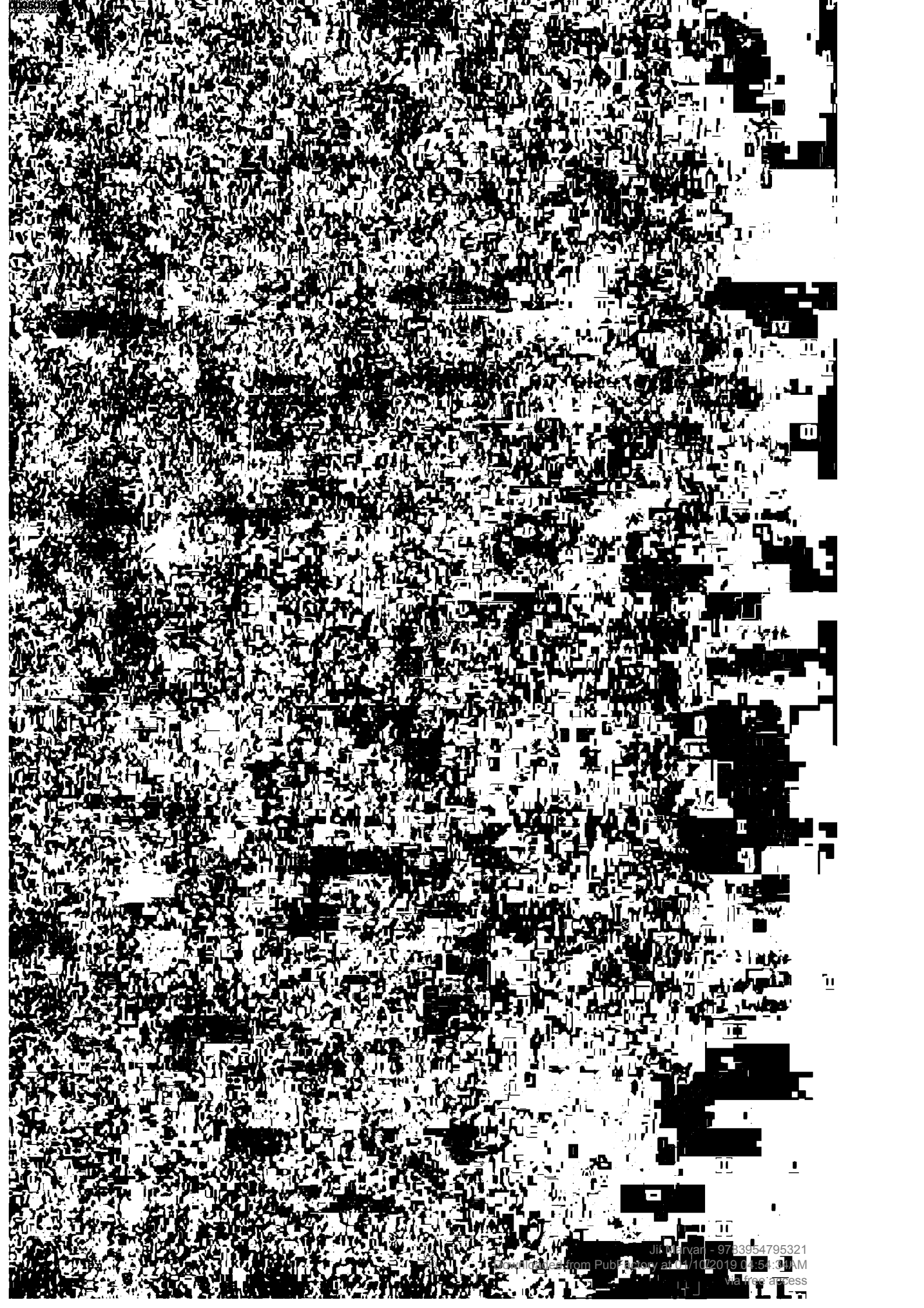
(iii) Konečně v řadě případů podobný rozdíl není výrazný, např. *nej+pomstychtivější // pomsty+nej+chtivější*.

10.10 Pohyblivost demonstrována v 10.9 pro preflekt *nej-*, platí plně i pro preflekt *sebe-*, např. *sebe+duchaplnější, sebe+ctihodnější, sebe+(-ne)+pravděpodobnější//pravdě+sebe(-ne)+podobnější, úvěru+sebe+schopnější, rádoby+sebe+učenější* atd.

10.11 Podle 10.1, (ii) jenom preflekty 3s uplatňují při stupňování opisem: 3s *nej+více//nej+méně zajímavý*, 3v *sebe+více//sebe+méně zajímavý*. Pro opisné tvary lze užít i jiných adverbii 3s a 3v, např. *nej+lépe//sebe+lépe představitelný* (srov. 5.4) atd. Avšak podle 10.6.1, (i) preflekt *sebe-* nemůže být použit s adverbiem *spíše*.

Oddíl třetí

Tvaroslovná nadstavba stupňování

KAPITOLA 11

Tvaroslovné vztahy 1. stupně: tvoření adverbia

11.1 Stanovení šesti stupňovacích tříd v kap. 6., do jedné z nichž patří všechny pravidelně stupňované jednotky, bylo možné pouze v rámci přídatku. Tento slovní druh, který podle 5.6 v sobě zahrnuje jak adjektivum, tak i adverbium, je podle tabulky 5.6 vůči stupňování ve vztahu vzájemné podmíněnosti. Toto pojetí je rovněž důležité pro pochopení mechanismu stupňování: jde zde o tvoření 2s a 3s přídatku od 1s přídatku, nikoliv 2s a 3s adjektiva nebo adverbia od 1s adjektiva nebo adverbia. Celý vztah lze tedy vyjádřit takto:

Tabulka 11.1

	Správný vztah			Chybný vztah		
	1s	2s	3s	1s	2s	3s
adj.	<i>zdravý</i>	<i>zdravější</i> →	<i>nejz.</i>	<i>zdravý</i> →	<i>zdravější</i> →	<i>nejz.</i>
adv.	<i>zdravě</i>	<i>zdravěji</i> →	<i>nejz.</i>	<i>zdravě</i> →	<i>zdravěji</i> →	<i>nejz.</i>

A. Tvoření pravidelné

11.2 Vztah mezi adjektivem a adverbium přídatku (neboli aditiva) 1s jsme nazvali v 5.6 adicí. **Standartní adice** je tvoření adverbia z příslušného adjektiva podle těchto pravidel:

1. **Adice hlavní:** *-ý/-i* → *-ě/-e*, což čteme: Nahradit terminálu *-ý* nebo *-i* v JS terminálou *-ě* nebo *-e* podle běžných pravopisných pravidel. Písmeno *-ý* nebo *-i* v JS zde dále znamená dané písmeno v tvaru, reprezentujícím danou jednotku ve slovníku, např. *zdrav-ý*, *ciz-i*.

Příklady: *zdrav-ý - zdrav-ě*, *mlad-ý - mlad-ě*, *vědom-ý - vědom-ě*; *kus-ý - kus-e*, *stál-ý - stál-e*; *jarn-i - jarn-ě*, *ciz-i - ciz-e*.

Superflektace a inflektace je téměř výhradně omezena na tento typ adice:

a. **Superflektace** je totožná se superflektací při tvoření 1m a týká se dvou párů souhlásek *k, h*; *ch, r*: *krotk-ý - 1m krotc-i = krotc-e*; *drah-ý - 1m draž-i/draž-e*; *tich-ý - tiš-i/tiš-e*; *star-ý - stař-i/stař-e*, srov. tab. 16.8 a 16.10.

b. **Inflektace** podle 7.1 je vlastní celému stupňování, srov. *vrouc-i//vrouc+n-ý - adj. vrouc+n-ě*, 2s *vrouc+n-ější*, *vrouc+n-ěji* atd.

Superflektace a inflektace je v 1s průvodní, tj. sama o sobě je neschopna tvořit nový tvar.

2. **Adice menší:** *-ý* → *-y*, což čteme: Nahradit terminálu *-ý* v JS terminálou *-y*. Vztahuje se na slova končící na *-ský*, *-cký* a na JS *hezký*: *lidský - lidsky*, *česk-ý - česk-y*, *rváček-ý - rváček-y*; *lajdáček-ý - lajdáček-y*, *řeck-ý - řecky*, *panick-ý - panick-y*; *hezk-ý - hezk-y*.

Patří sem rovněž slova, kde koncové skupiny *-ský*, *-cký* ztratily svůj příponový charakter, např. *hurónsk-ý (smich) - hurónsk-y*, *čack-ý - čack-y*, výjimky jsou vzácné, např. *ploský - plosce*. Mimo *hezký* ostatní JS na *-zký* sem nepatří, srov. *mrzk-ý - mrzc-e*, *blizký - blizko//blizce*, rovněž *brzk-ý - brz-y//brz-o*. Nepatří sem ani SJ *bos-ý - bos-ky* a *pěš-i - pěš-ky*.

3. **Adice zbytková:** $-y \rightarrow -o$, což čteme: Nahradit terminálu $-y$ v JS terminálou $-o$. Platí u pěti JS: *část-y (přečastý) - část-o; dávn-y (nedávný, pradávný) - dávn-o, mnoh-y (nemnoh-y) - mnoh-o, snadn-y//ne-snadn-y - snadn-o//nesnadn-o, rád//nerad - rádo//nerado*.

Tvary v závorkách tvoří sice příslušné adverbium, ale vyšší stupně netvoří, tj. do vlastního stupňování nevstupují. JS *mnoh-o* má nepravidelné stupňování, srov. 2s *vice*. Tvary *maličk-o, malink-o, malounk-o* jsou odvozeny od *mál-o* (viz 11.3) a do vlastního stupňování nevstupují. Totéž platí o dalších zdobných jako *blizoučko, nízhoučko, uzoučko, teploučko, brzíčko*. Podobné tvary *ne-daleko, ne-hluboko, ne-vysoko* jsou odvozeny od svých kladných protějšků (viz 11.3) a do stupňování rovněž nevstupují.

11.3 Adice zbytková ve výlučném použití je omezena na malý počet jednotek, je však důležitá tím, že často doprovází adici hlavní; při takovéto dvojí adici nezřídka dominuje. Tak JS *hluboký* má dvě adverbia *hlubok-o* a *hluboc-e*, přitom okruh užití prvního z nich je zřetelně mnohem širší, např. *je tam hluboko, hluboko se mi vryl do paměti, hluboko pod cenou* proti případům jako *hluboce dojat, hluboce lidský*. Použití obou adverbii budeme nazývat **adici zdvojenou**.

11.4 Tvoření adverbia $-o$ může mít důvody formální, ale vždy je zároveň zřetelné vymezení významové. Tento společný významový znak lze nazvat vjemovost (percepce). Je zajímavé, že všech pět jednotek, patřících do adice zbytkové, plní rovněž tuto podmínku a do tohoto souboru patří.

Soubor adice zbytkové a zdvojené se skládá ze dvou skupin:

1. **Skupina označující množství** (percepce kvantitativní). Patří sem všechny jednotky s vlastností A, tj. z paradigmát (a, a) , $(a, a/b)$, $(A, B) = (a/b, a/b)$, srov. tab. 6.9A a 6.6 kromě JS *úzký - úzko*, která patří do skupiny 3. Patří sem zároveň jednotky z adice zbytkové. Z jiných je zastoupena skupina (a, b) , pokud má příznak $/k/$. Skupina je tvořena z dvou podskupin, z nichž každá má rovněž dvě podskupiny:

(i) Podskupina označující rozpětí:

a. rozpětí prostorové: *daleko, vysoko, blízko, nízko* (a, a) , *hluboko, široko* $(a, a/b)$

b. rozpětí časové: *dlouho* (a, a) , *řídko, krátce* (a, b) , *často, dávno* (adice zbytková)

(ii) Podskupina označující míru:

a. míra počitatelná: *draho* (a, a) , *husto* (A, B) , *(ne-)mnoho* (adice zbytková), rovněž *(ne-)málo, lacino, plno*

b. míra hodnotící: *těžko* (a, a) , *hluboko (se vryt)* $(a, a/b)$, *lehko* (a, b) , *snadno* $(A, B$ a zároveň adice zbytková), *rádo (se zapomíná)* (adice zbytková)

2. **Skupina označující pocit**. Tvaroslovná podmínka je zde nahrazena podmínkou skladebnou, podle níž tato adverbia musí být doplňky v bezpodmětové konstrukci, jako *je mi (strašně) teplo, je mi smutno*. Nejde při tom o adjektivum, jak je zřejmé při stupňování: *bylo mi tepleji, smutněji*. Stupňování zároveň dokazuje, že nejde o podstatná jména, srov. *je tam strašně teplo, smutno, 2s větší teplo, smutno*.

„Skladba spisovné češtiny“ (autoři J. Bauer - M. Grepl), SPN Praha 1970, str. 65 mluví zde o tzv. větách stavových, vyjadřujících „stavy okolního prostředí nebo stavy a pocity fyziologicko-psychické“ a tato adverbia považuje za predikativa (stavová příslovce). Protože však zároveň vyjadřuje „predikaci“, tj. funkci jmenného přísudku (srov. *je mi teplo - zima*), zároveň však stojí na místě podmětu (srov. *je mi strašně - strašně teplo*), „bezpodmětovost“ lze zde vyložit jako totožnost

podmětu s jmenným přísudkem (blzkou typu *děti jsou děti*). Právě terminála *-o* takovému výkladu vyhovuje.

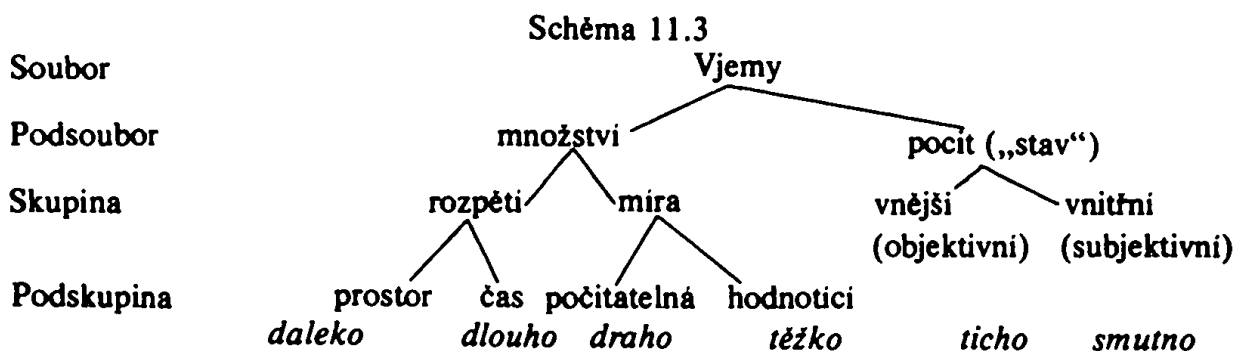
Tato skupina se dělí opět na dvě podskupiny takto:

(i) Podskupina vjemů vnějších (objektivních): *je tu teplo, ticho, kluzko, mlhavo, slunečno, čisto, útulno*

(ii) Podskupina vjemů vnitřních (subjektivních): *je mi smutno, tesklivo, veselo, hořko, slabo mdlo*.

Viz též úplnější výčet na konci této kapitoly.

První skupina je uzavřená, druhá skupina je otevřená, přičemž podskupina (i) je větší. Rozčlenění souboru vjemovosti lze vyjádřit takto:

11.4 Podmínkou adice zdvojené je použití u adverbii vedle terminály *-o* paralelní použití terminály *-ě/e*. Výčet používání terminály *-o* zároveň znamená, že ve všech jiných případech se používá terminály *-ě/e* (komplementární funkce). Srov. (značku - čteme „jiný význam než“, např. *-množství / „jiný význam než množství“*):

1. skupina: -množství

(i) -rozpěti

a. -prostor: *tak dalece ho neznám, vysoce výkonný, blízce spřízněný, smýšlet nízce, hluboce dojat, široce mluvit* (i prostorově: *rozkročit se široce, široce*)

b. -čas: *dlouze se zadívat* (srov. zvláštní 2s *dloužeji*), *řídce zarostlý* (prostor!), *krátce ostříhaný*

(ii) -míra

a. -počitatelnost: *draze platit* (např. *krvi, životem*, oproti *druho platit = penězi*), *hustě padat, myslet male, lacině vtípkovat, plně využít*

b. -hodnotitelnost: *těžce chodit, lehce nachlazen, též nesnadno//nesnadně se domlouvat*

2. skupina -stav

V této skupině použití terminály *-ě/e* je nutné s výjimkou pozice „bezpředmětového doplňku“. Máme tedy *dívat se teple, smutně, tesklivě, vesele, mdle; mluvit tiše, mlhavě, hořce; svah kluzce zrádný* (Krásnohorská S 4/1, 889), *slunečně jasný, slabě osvětlený, vypadat čistě, útulně*.

Adverbia s dvoji terminálou mají 2s skoro vždy totožný (ve 2s se neutralizují), např. *stojí blízko : blízce spřízněný - 2s stojí bliže = blíže spřízněný; je mi teplo : dívat se teple - 2s je mi tepleji = dívat se tepleji*. Vzácnou výjimku zde tvoří JS *dlouhý*, srov. *dívat se dlouho : dlouze - 2s děle : dloužeji*.

Teoreticky správně je tvrdit, že 1. skupina, a to mj. z formálních důvodů, patří do adice zbytkové nebo do obou adicí, 2. skupina patří do adice hlavní. V praktické normě je však možno říci, že kromě případů, popsanych v 11.2, 2. (adice menší), 3. (adice zbytková), všechna pravidelná adverbia 1s patří do 1. (adice hlavní) s tím, že některé jednotky vedle toho uplatňují i adici zbytkovou, jak to bylo popsáno v 11.3.

Tyto tři adice tvoří tři pravidelné adiční třídy 1s.

B. Tvoření zvláštní

11.5 Vedle pravidelného tvoření, tj. standartní adice, rozeznáváme ještě dva hlavní typy neparadigmatického tvoření, první směrem k adverbium, tj. tvoření předložkové, např. *řidký - zřídka*, a jedno směrem k adjektivu, tj. tvoření zvrtné, např. *pomalů - pomalý*.

Protože tvoření předložkové má stejný směr jako adice základní (k adverbium), obvykle s ním konkuruje. Tak máme vedle *rozkročit se široko* nebo *široce* rovněž podoby *doširoka* nebo *zeširoka*; vedle *chodit těžko* nebo *těžce* stojí též *ztěžka*; přitom u všech podob pozorujeme jemné významové odstíny. Jedním z odstínů předložkového tvoření je dějovost; máme např. *krátce ostříhaný, hustě našlehaný, hnědě zbarvený* označující výsledek děje, ale *stříhat nakrátko//na krátko, šlehat dohusta//do husta, zbarvit nahnědo//na hnědo, dohněda//do hněda* označující děj (viz však i 13.8,1.)

Tvoření předložkové je typické opět pro vlastnost A a další jednotky s konfliktem /k/, srov. *ztěžka, nablízku, zdouha, zeširoka, zdaleka (nejlepší), zhluboka (se nadechnout), dohusta, nakrátko, zřídka, nalehko (oblečený)*. Z významových souborů sem patří např. soubor barev, srov. *nahnědo//dohněda, nabilo//dobila, načerveno//dočervena*; dále soubor „národností a jiných (územních, profesionálních apod.) skupin“ (*přípona -ský, -cký*), např. *česky = po česku, turecky = po turecku*, podobně *valašsky = po valašsku, pražsky = po pražsku, žižkovsky = po žižkovsku; vojenský = po vojensku, stachanovský = po stachanovsku, domácí = po domácí, nádenický = po nádenicku*. Jiné příklady: *je, mluví tiše = potichu, zticha; žije tam dávno = odedávna; pověsit křivě = nakřivo*.

Je třeba mít na paměti, že tvoření předložkové je jen kontextové a rovnice mezi tvarem pravidelným a předložkovým nemusí vždy platit. Máme *lehce oblečený = nalehko*, ale stejnou rovnici nemůžeme uplatnit ve větě *našlapoval lehce*. Předložkové vazby tedy pokrývají potřeby adverbii jen částečně, neúplně. Důslednou neúplností je ovšem žádná neúplnost, kdy předložková vazba musí mít jiný význam než příslušné adverbium. Potom už o adici vůbec nejde. Srov. např. *být blízko ≠ divat se zblízka, být pryč dlouho ≠ odejet nadlouho, mít málo ≠ mít namálo, udělat něco dobře ≠ udělat něco po dobrém* atd.

Tvoření předložkové není pravidelné, proto do tvaroslovného vztahu, tj. do vlastní adice nepatří. O jeho příslušnosti do paradigmatu bude řeč v souvislosti s otázkou tzv. krátkých adjektiv, srov. 13.7nn.

11.6 Nepříponové tvoření adjektiv z adverbii, tzv. *adice zvrtná*, je poměrně vzácné. Vyloučíme-li případy nepravidelné a zvláštní typu *pozdě - pozd/n/i, brzy//brzo - brzký* (viz 7.3, 7.4), zbývá poměrně malý počet případů. Z nich nejdůležitější je skupina adverbii s příponou *-mo*, např. *letmo - letmý*. Patří sem dále *kolmo, kradmo, (ne)přítmo, šikmo, zkusmo* (u Šmilauera též *svismo, septmo*). Že jde o zvláštní příponu *-mo* svědčí jednak to, že jiná slova na *-mý* mají pravidelnou adici, srov. *střídmé, němé, vědomé, pitomé, soukromé*, hlavně však to, že řada příslovci tohoto typu příslušné adjektivum

nemá, srov. *klečmo, ležmo, stojmo, snožmo* (tělocvičné termíny), dále *dvojmo, trojmo, bodmo, sečmo* (nemá S1), *darmo, koňmo* není tedy **klečmý, *koňmý* atd. Nepřítomnost adice je zde spjata s nepřítomností stupňování, což je vztah, stanovený tabulkou 5.6.

Mimo tuto skupinu adice zvrtná je dosti neobvyklá. Další poměrně důležitou skupinu tvoří adverbia tvořená předložkou *po-*, přičemž tři adverbia vycházejí rovněž z přípony *-mo*: srov. *pošeptmu - pošeptmý, pokradmu - pokradmý, potajmu - potajmý*, dále *po/z/nenáhlu - po/z/nenáhlý, pozvolna - pozvolný* a jediný častý případ *pomalů - pomalý*.

Historicky sem patří i *pohotově - pohotový, povědomě - povědomý*, ale dnes je vztah obrácen, tj. vykazuje pravidelnou adici hlavní; dále sem patřily dvojice jako *porůznu - porůzný, pořádku - pořádký*, ale jejich vztahy jsou porušeny, protože adjektivní partner zastaral. Ve dvojici *potichmu - potichmý* zastaraly oba členy.

Dostí ojedinělé jsou jiné případy, např. *bezděky - bezděký* (vedle *bezděčný*), *donedávna - donedávny, odedávna - odedávny, zbůhdarma - zbůhdarmý*. Jedinečná (a pro stupňování lhostejná) je dvojice *pod obojí - podobojí*.

Adiční vztah je zachován, pokud se koncová hláska nahradí normální adjektivní terminálou, např. *letm-o - letm-ý, pomal-u - pomal-ý, bezděk-y - bezděk-ý* jako (i když v obráceném pořadí) *část-ý - část-o, lidsk-ý - lidsk-y*. Adice se neuplatňuje, pokud je pro tvoření adjektiva použito přípony, např. *včas - včas-n-ý, zpátky - zpáteč-n-i, dol-e/dol-ů - dol-n-i, dol-en-i, dol-ejš-i* (srov. 7.3), *opravd-u - opravd-iv-ý, opravd-ov-ý, opravd-ický, dom-a - dom-ác-i, dom-áčk-ý, zdlouh-a - zdlouh-av-ý*, aj. Příponové adjektivum pak obvykle tvoří příslušné adverbium pravidelnou adicí: *včasný - včasně; zpáteční - zpátečně; opravdivý, opravdově, opravdický - opravdivě, opravdově, opravdicky* atd.

1. U trojice (*vrouc-i*) - *vrouc/n/-ě* - *vrouc/n/-ý* druhý krok má charakter adice zvrtné. Avšak podle 7.1 při užití inflektu /n/ v 1s adj. *vrouc/n/-ý* nejde o prostý vztah adiční („vertikální“) nýbrž zároveň i o vztah stupňovací („horizontální“), tj. o vřazení (integraci) 1s adjektiva do stupňovacího paradigmatu.

2. V zájmu zjednodušení by se mohla odkázat adice zbytková (*častý - často*) do adice zvrtné; tím by se zredukovala standardní adice na dvě možnosti: adici hlavní (*-ě/e*) a adici menší (*-y*). Ale u adice zbytkově, na rozdíl od případů adice zvrtné, postup od adverbia k adjektivu nelze prokázat, snad s výjimkou dvojice *mnoho - mnohý*. Především však, kdybychom uznali u všech adverbii takovýto postup, vztahy uvnitř adice zdvojené by se neoprávněně komplikovaly: dostali bychom vztahy *smutný - smutně*, ale *smutno - smutný*; z nich by bylo nutno vyvodit dvojestupňový vztah *smutno - smutný - smutně*, tedy z adverbia *-o* by se tvořilo adjektivum, z adjektiva pak adverbium *-ě/e*.

Skládá se tedy adice 1s z adice standardní (viz 11.2), doplněné adicí zdvojenou (viz 11.3) a adicí zvrtnou (viz 11.6).

Příloha: Výběrový seznam adverbii na -o vyjadřujících pocit (viz 11.3, 2 skupina); slova jsou řazena retrogradně, tj. podle posledního písmene

Symbol . . . označuje „a podobné (zdrobnělé) tvary“

(i) skupina pocitů vnějších, objektivních

* = zároveň podstatné jméno

<i>šedo*</i>	<i>rozmoklo</i>	<i>prostranno</i>	<i>posvátno</i>
<i>hnědo*</i>	<i>(stříbro-)</i>	<i>stinno</i>	<i>hřmotno</i>
<i>vlaho*</i>	<i>lesklo</i>	<i>nehostinno</i>	<i>bělostno</i>
<i>ticho . . .*</i>	<i>teplo . . .*</i>	<i>slunno*</i>	<i>třpytno</i>
<i>hlucho*</i>	<i>nevrló</i>	<i>parno*</i>	<i>otravnó</i>
<i>sucho . . .*</i>	<i>světlo*</i>	<i>stříbrno*</i>	<i>lomožno</i>
<i>vlhko*</i>	<i>velebno*</i>	<i>černo*</i>	<i>luzno*</i>
<i>mětko*</i>	<i>hnilobno</i>	<i>mirno</i>	<i>sněžno</i>
<i>bělounko . . .</i>	<i>(bez-)</i>	<i>nedozirno*</i>	<i>beztížno</i>
<i>hluboko*</i>	<i>oblačno*</i>	<i>jiskrno</i>	<i>mžno</i>
<i>divoko*</i>	<i>průzračno</i>	<i>prostorno</i>	<i>modro*</i>
<i>horko*</i>	<i>nekonečno*</i>	<i>(bez-)větrno*</i>	<i>šero*</i>
<i>plytko</i>	<i>slunečno*</i>	<i>pochmurno*</i>	<i>čiro*</i>
<i>slizko</i>	<i>hlučno*</i>	<i>pošmurno*</i>	<i>širo*</i>
<i>kluzko*</i>	<i>strašidelno</i>	<i>drsno* .</i>	<i>ponuro*</i>
<i>rozbředlo</i>	<i>kouzelnó</i>	<i>dusno*</i>	<i>syro*</i>
<i>z(e)šeřelo</i>	<i>poloprázdno</i>	<i>prašno*</i>	<i>mžnato</i>
<i>vřelo</i>	<i>liduprázdno</i>	<i>bezprašno</i>	<i>svato</i>
<i>utichlo</i>	<i>zeleno*</i>	<i>fříšno</i>	<i>stříbřito</i>
<i>uschlo</i>	<i>červeno*</i>	<i>rozkošno</i>	<i>čisto . . .*</i>
<i>(sněho-)bílo*</i>	<i>tajemno*</i>	<i>dušno*</i>	<i>zlatisto</i>
<i>namoklo</i>	<i>temno*</i>	<i>vzdušno</i>	<i>prсто</i>
<i>pusto*</i>	<i>voňavo*</i>	<i>ošklivo*</i>	<i>(ne-)živo</i>
<i>šedavo</i>	<i>modravo*</i>	<i>mlčenlivo</i>	
<i>mlhavo*</i>	<i>(ne-)zdravo</i>	<i>bouřlivo*</i>	<i>tiživo</i>
<i>bělavo*</i>		<i>plesnivo</i>	<i>mživo</i>
<i>mazlavo*</i>	<i>sychravo*</i>	<i>přívětivo</i>	<i>mrtvo*</i>
<i>zimavo</i>	<i>lezavo</i>	<i>deštivo*</i>	
<i>špinavo*</i>	<i>šedivo*</i>	<i>mrazivo*</i>	

(ii) Skupina pocitů vnitřních subjektivních

* = zároveň adjektivum, viz 13.2

<i>slabo</i>	<i>svobodno</i>
<i>libo*</i>	<i>nudno*</i>
<i>blaho*</i>	<i>trudno*</i>
<i>miloučko . . .*</i>	<i>stydno*</i>
<i>(pře-)</i>	<i>lhostejno</i>
<i>sladko*</i>	<i>žalno</i>
<i>lehko*</i>	<i>(sladko-)</i>
<i>trpko*</i>	<i>bolno*</i>
<i>(pře-)</i>	<i>(ne-)</i>
<i>hořko*</i>	<i>volno*</i>
<i>úzko</i>	<i>trapno*</i>
<i>těžko</i>	<i>mizerno</i>
<i>mdlo</i>	<i>krušno</i>
<i>(ne-)</i>	<i>malátno</i>
<i>veselo*</i>	<i>samotno</i>
<i>(ne-)</i>	<i>klopotno</i>
<i>milo*</i>	<i>slastno*</i>
<i>roz(to)milo</i>	<i>strastno*</i>
<i>bédno</i>	<i>(pře-)</i>
	<i>bolestno*</i>

(iii) Skupina vyjadřující oba pocity

* viz (ii)

chudo
*těžko**
velebno
šeredno
klidno
*nudno**
prázdnno
*příjemno**
*příšerno**
*jasno**
*děsno**
*úděsno**
těsno
*strašno**
bezútěšno
*smutno**
*ohavnno**

KAPITOLA 12

Přídavek neurčitý: jmenný tvar adjektiva

12.1 Tvaroslovní neurčitýho přídavku („metaflexe“) zahrnuje tvary, které se sice tvoří podle běžných tvaroslovných pravidel, avšak počet jednotek, u nichž se objevuje, není natolik velký, aby mohly být považovány za pravidelné, tj. přísně paradigmatické podle definice paradigmatu v 3.4. V zásadě jde o tvary **mimo vlastní paradigma** (tvary okrajové, metaparadigmatické), s nimiž tvoří **paradigma rozšířené**.

1. U podstatných jmen se takové okrajové paradigma objevuje hlavně v množném čísle, kde vedle tvarů přísně pravidelných existují (a namnoze převládají) tvary formálně nepravidelné. Tak je tomu např. u JS *oko*, *ucho*, kde vedle pravidelných tvarů 1m *ok-a*, *uch-a* (= *měst-a*), 2m *ok*, *uch* (= *měst*), 7m *ok-y*, *uch-y* (= *měst-y*) se častěji objevují tvary 1m *oč-i*, *uš-i*, 2m *oč-i*, *uš-i*, 7m *oč-ima*, *uš-ima*. Podobně jsou rozdíly ve dvojicích tvarů u těchto slov:

JS *koň*: 1m *koň-ové* - *koň-ě*, 2m *koň-ů* - *koň-í*, 3m *koň-ům* - *koň-ím*, 7m *koň-i* - *koň-mi*

JS *oblak*: 1m *oblak-y* - *oblak-a*, 2m *oblak-ů* - *oblak*

JS *peníze*: 2m *peníz-ů* - *peněz*, 3m *peníz-ům* - *peněz-ům*

JS *berla*: 1m *berl-y* - *berl-e*, 2m *berel* - *berl-i*, 3m *berl-ám* - *berl-ím*, 7m *berl-ami* - *berl-emi*

JS *studně*: (1j *studna*), 1m *studn-ě* - *studn-y*, 3m *studn-ím* - *studn-ám*, 7m *studn-ěmi* - *studn-ami*

JS *dítko*: 1m *dítk-a* - *dítk-y*, 7m *dítk-y* - *dítk-ami*

JS *lýtko*: 3m *lýtk-ům* - *lýtk-ám*, 7m *lýtk-y* - *lýtk-ami*

JS *století*: 1m/2m *století* - *staletí*, 3m *stoletím* - *staletím*

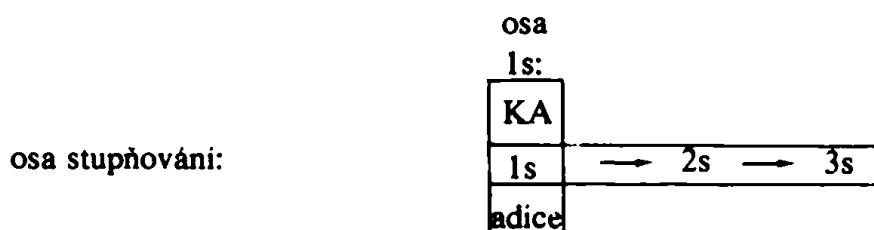
2. U některých zájmen jako *jin-y* a *k-do* se vlastní paradigma rozšiřuje o sérii dalších „pádů“, které sice čeština jinak nezná, které se však většinou objevují v jiných jazycích, např. ve finštině, např. *jin-de*, *k-de*, „pád umístění (inesiv)“, *jin-am*, *k-am*, „pád směřování (ilativ)“, *jin-udy*, *k-udy*, „pád procházení (transgresiv)“, *jin-ak* „pád způsobu (instruktiv)“ aj.

3. U stupňování máme dvojice pravidelný - okrajový např. u inflektace typu *vrouc-n-y* - *vrouc-í* (srov. 7.1) a u zdvojené adice typu *hluboc-e* - *hlubok-o* (srov. 11.3 - 11.4). Také zde pozorujeme, že často tvar nadstavbový je obvyklejší než tvar přísně pravidelný.

A. Jmenný tvar adjektiva

12.2 Podle tab. 5.6 takovýmto okrajovým tvarem stupňování je jmenný („krátký“) tvar adjektiva (dále KA, tj. „krátké adjektivum“) typu JS *zdrav-y* - KA *zdráv*. Důležitost tvarů KA byla naznačena na případě JS *rád* (srov. 5.6 závěr, 9.3 závěr). Ač pevně spjata se stupňováním, KA je spolu s adicí odlišeno pouze na úrovni 1s, takže s ní tvoří ve vztahu k vlastnímu stupňovacímu paradigmatu protilehlou osu. To lze vyjádřit takto:

Schéma 12.2

Tab. 5.6 označuje, že tvoření jmenných tvarů není omezeno na případy stupňování. Proto našim prvním úkolem bude vymezit KA ve vztahu k jiným jmenným tvarům.

12.3 Jmenný tvar musí vyhovovat těmto podmínkám:

- musí používat prostředků, totožných s prostředky podstatného jména (podmínka nadstavbovosti)
- musí vyjadřovat těmito prostředky tři rody
- musí zároveň označovat obě čísla

Nepřítomnost jmených tvarů u tzv. měkkých přídavných jmen je mj. dána tím, že nejsou schopny vyhovět těmto podmínkám.

Příklady jmených tvarů: *sestřin*, *byl*, *zdráv*.

Tabulka 12.3

	jednotné číslo	množné číslo
mužský rod	<i>sestřin-ø hoch-ø byl-ø zdrávø</i>	<i>sestřin-i hoš-i byl-i zdráv-i</i>
ženský rod	<i>sestřin-a dcer-a byl-a zdráv-a</i>	<i>sestřin-y dcer-y byl-y zdráv-y</i>
střední rod	<i>sestřin-o děck-o byl-o zdráv-o</i>	<i>sestřin-a děck-a byl-a zdráv-a</i>

Z tabulky vidíme, že ve stejných podmínkách jmené tvary používají stejných prostředků jako podstatná jména, např. *sestřin-ø = hoch-ø*, kde *ø* označuje v obou případech mužský rod čísla jednotného; *sestřin-y = dcer-y*, kde *-y* označuje ženský rod množného čísla. Příslušné tvary přídavného jména totožné nejsou, srov. např. *zdrav-ý = hoch-ø*, *zdrav-é ≠ dcer-y*

12.4 Typy nestupňovatelných jmených tvarů:

- trpná přičesti: *bit-ø, bit-a, bit-o; bit-y, bit-a, dán-ø, dán-a, dán-o; dán-i, dán-y, dán-a*
- minulý čas slovesný: *byl-ø, byl-a, byl-o* srov. tab. 12.3
- přídavná jména přivlastňovací *sestřin-ø, sestřin-a*, srov. tab. 12.3, podobně *otcův-ø, otcov-a, otcov-o* atd.
- zájmena + číslovka *jeden*: *všechn-ø, všechn-a, všechn-o . . . jeden-ø, jedn-a, jedn-o . . .*

Z hlediska paradigmatu rozlišujeme u jmených tvarů čtyři vlastnosti:

1. **Vlastnost místa v paradigmatu** určuje, zda příslušný typ vstupuje do vlastního či rozšířeného paradigmatu. Na rozdíl od KA, typy (ii), (iv) se musí objevit u všech příslušných JS, např. všechna slovesa mají minulý čas, všechna zájmena mají 1p. Typ (i) je sice paradigmatický, ale je částečně omezen tím, že příslušné sloveso musí být přechodné: nemáme trpná přičesti od sloves jako *jít, spát, bát se, moct, šumět*. Typ (iii) je typ přechodný: je běžný, ale vyskytuje se jen u jmen osob.

2. **Vlastnost slovnědruhového posunu** určuje, zda příslušný typ jmených tvarů je předcházen jiným podparadigmatem téže JS. To platí nejsilněji u sloves, tj. typů (i), (ii), kde předcházejícím paradigmatem je vlastní časování, tj. tvoření osoby a čísla v přítomném čase (*biju, biješ, . . . bijeme, . . .*). Platí rovněž u (iii), kde předcházející paradigma je skloňování podstatného jména (*sestra, sestry . . ., otec, otce, . . .*). Ve všech těchto případech jde při tvoření jmeného tvaru o použití nového slovního druhu uvnitř stejného paradigmatu (slovnědruhový posun), které vyžaduje použití tvaroslovné kategorie (zde jmeného rodu). Typ (iv) naopak nemá předcházející podparadigma. KA

leží mezi oběma extrémy: Přidavnost sice KA předchází, ale tvoření KA neznamena slovnědruhový posun, neboť KA, tj. jmennost tvaru představuje hlavní rozdíl při zachování takových vlastností jako je rod a číslo.

3. **Vlastnost pádovosti**, tj. používání pádů, je typická pro (iii), srov. *sestřin*, 2j *sestřin-a*, 3j *sestřin-u*; dále do jisté míry i pro (iv) srov. 4j *všechnu*, *jednu*, zde však nepřímé pády neodpovídají požadavku v 12.3, a., protože nejsou totožné s prostředky podstatného jména, srov. 2j *vš-eho*, *jedn-oho* proti *hoch-a* atd. (v množném čísle platí tato výhrada i pro (iii), srov. 2m *sestřin-ých* proti *hoch-ů* atd.). Absolutně vyloučeno je použití pádu u typu (ii); příležitostně se objevuje u typu (i), hlavně 4j u typu *mám uděláno*, *napsáno*, a rovněž u KA, srov. 2j *za svobodna*, *z čista jasna*, 3j *k stáru*, 6j *po vojensku* (viz. kap. 13).

4. **Vlastnost opisnosti** vyjadřuje schopnost vstupovat do opisných (dvojslovných) tvarů. Tato vlastnost je absolutní u typu (ii), srov. *byl jsem*, častá u typu (i), srov. *jsem bit*; poněkud se požadavku opisnosti blíží i KA, kde použití pomocného slovesa *být* převažuje a dá se tady v tomto směru srovnat s typem (i). Do opisných tvarů nevstupují typy (iii) a (iv).

Shrneme-li tyto čtyři vlastnosti do tabulky, dostaneme takovýto výsledek:

Tabulka 12.4

	KA	sloveso		-ův, -in (iii)	zájm.čisl. (iv)
		trp. (i)	min. (ii)		
1. místo ve vlastním paradigmatu	(-)	+	+	(-)	+
2. slovnědruhový posun	(-)	+	+	+	-
3. pádovost	(-)	(-)	-	+	+
4. opisnost	(-)	(+)	+	-	-

Poznámky ke značkám:

- + vlastnost platí
- vlastnost neplatí
- (+) vlastnost platí s určitými výjimkami
- (-) vlastnost platí se značným omezením

KA se tedy zřetelně liší od jiných typů jmenných tvarů **paradigmatickou nevýrazností** (vágností), určenou především podmínkami kvantitativními, tj. tím, že soubor jednotek, v nichž se uplatňuje, je značně omezen a dále omezován.

K místu jednotlivých slovních druhů uvnitř paradigmatu srov. ještě kap. 14-15.

B. Soubor jmenných adjektiv

12.5 Tradiční popisy se omezují informací, že soubor jmenných adjektiv (KA) je malý a je omezen na přídavná jména tvrdá, z nichž řada má příponu *-ný* (srov. Havránek - Jedlička 190).

Proto dříve, než začneme vlastní rozbor, si vyjmenujeme všechny JS s vlastností KA ve shodě s S1 (řazení podle posledních písmen):

Tabulka 12.5

JS bez přípony <i>-ný</i>		JS s příponou <i>-ný</i> (KA <i>-en</i>)	
1. <i>sláb</i>	11. <i>prost</i>	1. <i>podoben</i>	11. <i>povinen</i>
2. <i>mlád</i>	12. <i>syt</i>	2. <i>mocen</i>	12. <i>(ne-)schopen</i>
3. <i>blízek</i>	13. <i>zvědav</i>	3. <i>nemocen</i>	13. <i>věren</i>
4. <i>(ne-)znám</i>	14. <i>laskav</i>	4. <i>nápomocen</i>	14. <i>poslušen</i>
5. <i>vědom</i>	15. <i>zdráv</i>	5. <i>(po-)vděčen</i>	15. <i>ochoten</i>
6. <i>pln</i>	16. <i>mrtev</i>	6. <i>(z-)odpověden</i>	16. <i>samoten</i>
7. <i>stár</i>	17. <i>pamětliv</i>	7. <i>svoboden</i>	17. <i>účasten</i>
8. <i>bos</i>	18. <i>žádstiv</i>	8. <i>(ne-)hoden</i>	18. <i>(ne-)šťasten</i>
9. <i>ženat</i>	19. <i>živ</i>	9. <i>(ne-)přítomen</i>	19. <i>roven</i>
10. <i>jíst</i>	20. <i>hotov</i>	10. <i>(ne-)vinen</i>	20. <i>dlužen</i>

Zvláštní případ: *rád//nerád//milerád*

Máme tedy v seznamu 40 základních KA a zvláštní SJ *rád*, jejichž pozice v jazyce se vyznačuje značným rozptylem. Podle této pozice (definované v S1) rozlišujeme tyto kategorie KA (v závorce počet JS):

I. KA jako hlavní tvar

1. jako jediný tvar (1): *rád*
2. jako častější tvar (1): *dlužen*

II. KA jako standardní tvar

3. jako rovnocenný partner (10): *znám, bos, ženat, žádstiv, hotov; nemocen, nápomocen, vinen, ochoten, samotn*
4. jako rovnocenný partner v jediném významu (21): *sláb, mlád, pln, stár, jíst, syt, zvědav, laskav, zdráv, mrtev, živ; podoben, vděčen, odpověden, svoboden, hoden, přítomen, povinen, věren šťasten, roven*
5. jen v určité konstrukci (2): *vědom (si závazků), (práce) schopen*

III. KA jako knižní tvar

6. jako rovnocenný partner (2): *pamětliv; účasten*
7. jako rovnocenný partner v jediném významu (2): *prost, mocen*
8. jen v určité konstrukci (2): *blízek (smrti), poslušen (zákonů)*

12.6 Na první pohled zajímavé je pravidelné rozložení SJ bez a s příponou *-ný* ve všech kategoriích. Důležitější však je rozvržení a velikost těchto kategorií.

1. Zcela zřetelné je nejsilnější kategorie 4., do níž patří přes 50 % případů. Kategorie 3. leží velmi blízko, uvědomíme-li si, že pouze 4 z deseti jednotek (*znám, žádostiv, hotov; samotn*) mají víc než jeden význam. Je tedy nejzřetelnější vlastností KA plnit funkci v jednom specifickém významu.

2. Skupina III. představuje oblast ustupujících a zanikajících KA; proto její seznam musí být nutně neúplný. Je tedy řada JS, jejichž KA je běžně známo, ale v příručkách (gramatikách, slovnících) není dostatečně doloženo. Jde např. o JS *hrd, dalek (takových úmyslů), vesel, láskypln, bohat, čist, mrzut, churav, dychtiv, milostiv (mu budíž bůh), hladov; lačen, milosrden, kliden, náchylen, přistupen, smuten*, JS na *-hoden*, jako *pamětihoven, chvályhoven* aj. Je to skupina, která je vzhledem k zvláštní pozici svých členů zajímavě otevřená a proto zasluhuje další pozornost.

Jde o skupinu, která přes svoji zvláštní pozici nezanikla, tj. její jednotky jsou součástí moderního jazyka. I zdánlivě „beznadějně zastaralé“ tvary se mohou ve vhodných podmínkách uplatnit. Tak např. tvar *čist* zdánlivě bez šance použití v moderním textu (srov. S4: *byl toho podezření čist*) se objevil v denním tisku: *chtěl bych zemřít čist a vyrovnán* (Dikobraz 29/81, 11).

12.7 Skupina 40 jednotek, tvořících KA (neurčitý přídavek) je poměrně malý soubor, aby mu mohlo být přisouzeno místo ve vlastním paradigmatu přídavku. Na druhé straně, s výjimkou pádu, všechny jednotky tohoto souboru plní důsledně podle tab. 5.6 vlastnosti přídavku: mají rod a číslo (vlastnosti přídavnosti, srov. podmínky v 12.3), mají adici a 2s:3s (vlastnosti stupňování, schéma 12.2). Tvoří tedy v rámci takto omezeného souboru zcela **pravidelné paradigma**, lišící se od nejmenného protějšku jen nepřítomností pádu.

Je třeba mít však na zřeteli, že udané vlastnosti přídavnosti používají prostředků odlišných od prostředků vlastního paradigmatu, zatímco vlastnosti stupňovací zvláštních prostředků nepoužívají, zde rozdíl mezi tvary vlastního a okrajového paradigmatu mizí.

Vyloučíme-li však tyto vlastnosti a zachováme-li jedinou nejzákladnější vlastnost, tj. totožnost tvaroslovných prostředků (viz. 12.3a), zvýší se tím vlastnost okrajovosti (nadstavbovosti) na nejvyšší míru. Tím dostaneme soubor tvarů, který ve vztahu k pravidelnosti KA bude tvořit jeho nadstavbu, tj. jeho rozšířené paradigma. Tomuto rozšířenému paradigmatu bude věnována následující kapitola.

KAPITOLA 13

Nadstavba neurčitého přídavku

13.0 Nadstavba k paradigmatu KA (neurčitého přídavku) vzniká vyloučením jeho tvaroslovných vlastností podle 12.3 b, c (rodu a čísla), avšak zachováním totožnosti tvaroslovných prostředků podle 12.3 a. Tuto nadstavbu tvoří dva poměrně velké soubory:

1. Adjektiva na *-o* typu *je nutno to vědět; je jasno, že se mylíš*. U těchto adjektiv jsou odstraněny všechny vlastnosti přídavnosti (rod, číslo i pád), avšak schopnost tvoření 2s a 3s je jim zachována.

2. Pádové tvary krátkých adjektiv typu *do hola, po domácku*. Tato adjektiva, stejně jako adjektiva 1. skupiny, nemají vlastnosti přídavnosti KA podle 12.3 b, c (rod a číslo), nemají schopnost stupňovací, avšak vykazují zřetelné pádové příznaky („koncovky“), které vyhovují požadavku 12.3 a, tj. použití prostředků podstatného jména.

Na rozdíl od vlastního paradigmatu KA, které je nejen uzavřené, ale v němž počet jednotek stále klesá, tyto nadstavbové skupiny, tvořící jeho rozšířené paradigma, nejsou uzavřené, tj. jsou schopny počet svých členů rozšiřovat.

A. Adjektiva na *-o*

13.1 Tato adjektiva plní podmínku vyřazení všech znaků přídavnosti: rodu, čísla (12.2 a, b) a pádu. Počet vlastností se tím redukuje na tvar nejužší (tradičně nazývaný bezpříznakový), tj. na tvar 1p středního rodu, čísla jednotného. Tento tvar, srov. např. *nutno, jasno*, nemá možnost v rámci KA se měnit, současná čeština nemá tvary jako *nuten**, *nutna**, *jasen**, *jasni** atd.

Nejužší tvar KA se svou terminálou *-o* dostává do těsného sousedství jiných tvarů formálně totožných, od nichž ho musíme nečlivě odlišit. Uvažme větu

0. *Je jasno // To je jasno.*

V této větě tvar *jasn-o* může být vyložen čtyřmi způsoby, jestliže se věta rozvede:

1. *(Dnes) je úplně jasno* (S1, 144)

2a. *Je (tu) úplně jasno* (S1, 144)

2b. *Je mu volno a jasno* (Stašek: S4/1, 766)

3. *Je mu jasno, že se mylíš.*

Diskuse:

1. Tento případ je poměrně jednoduchý. Podstatnost je zde zřejmá ze shody s přídavným jménem a z 2s: *je větší jasno*. Podstatné jméno *jasno*, na rozdíl od ostatních uvažovaných případů, není vázáno skladebné mj. proto, že není omezeno co do tvoření pádu.

2a. Tento případ klasifikujeme jako adverbium vnější (vnějšího pocitu, srov. 2 (i) v 11.3). Adverbialitu lze dokázat při stupňování: *je jasněji*; vlastnost vnější z příslovce *tu*.

2b. Tento případ je adverbium vnitřní (vnitřního pocitu, srov. 2 (ii) v 11.3). Vlastnost vnitřní lišící jej od 2., lze dokázat ze zájmena *mu*. Pro stanovení adverbialní povahy je rozdíl mezi 2a. a 2b. lhostejný, avšak jenom podoba 2b. umožňuje povrchní ztotožnění s adjektivem v 3.

3. Tento případ je adjektivum, jak vyplývá ze stupňování: *Je mu jasno, že se mylí, je*

mu však ještě jasnější, že se každý mylí. Navíc pak ve většině případů KA je zaměnitelné za standardní tvar, srov. *je mu jasno // jasně, že se mylí.* Tradičně se rozdílu mezi adverbium a adjektivem valného významu nepřikládá.

Havránek — Jedlička tvrdí, že adjektivum *možno, nutno, radno* . . . „lze chápat jako příslovce“; viz 191. Bauer-Grepl vidí v obou případech stejnou konstrukci „predikativa“, viz 65 pro adverbium (*je mi smutno*), 66-67 pro adjektivum (*je možno kouřit, je těžko se smířit*), přičemž „predikativum“ je vysvětleno na str. 65 jako „stavové příslovce“. S1 použití adjektivních tvarů jako *nutno, platno, záhodno, známo* zvláště nekomentuje (což by mohlo v heslech jako *nutný, platný* . . . znamenat adjektivum), pokud to však činí, např. u *možno, radno, trapno, žádoucno*, považuje tyto tvary za adverbia („příslovce v přísudku“).

Nicméně skladebný rozdíl je zde i pro školskou praxi zřetelný, a to vzhledem k podmětu: zatímco v 1. je podstatné jméno zároveň podmět, 2a/2b, jsou věty bezpodmětne (nebo se dá adverbium vyložit jako přísudek a podmět zároveň, viz pozn. 11.3), kdežto v 3. jde o přísudek (predikát) se samostatně vyjádřeným nebo alespoň vyjádřitelným podmětem: *to (jim) je jasno; je (mu) jasno, že se mylíš.*

13.2 Tvoří tedy případy 1.-3. spojitý řetěz čtyř jednotek 1, 2a, 2b, 3, pro který jsou důležité dvě vlastnosti:

a) je-li podstatné jméno (případ 1.) totožné s jednou nebo více jednotkami spojitěho řetězu, pak jedna z nich je adverbium vnější (2a). Srov. přílohu ke kap. 11, část (i). Naopak však,

b) je-li adjektivum -o (případ 3.) totožné s jednou nebo více jednotkami spojitěho řetězu, pak jedna z nich je adverbium vnitřní (2b). Srov. přílohu ke kap. 11, část (ii) a (iii).

To lze vyjádřit pro případy, kdy se totožnost týká jedné další jednotky, takto:

Tabulka 13.2

spojitý řetěz -o			
1.	<i>ticho</i> <i>světlo</i> <i>šero</i>	2a vnější	2b vnitřní
	<i>lehko</i> <i>milo</i> <i>trapno</i>		
	1. podstatné jméno	2. adverbium	3. adjektivum

Pravidlo b) lze rozvinout takto:

ba) Je-li adjektivum -o totožné s více jednotkami spojitěho řetězu, pak jedna z nich musí být adverbium vnější (2a):

Pravidla b. a ba. spolu s tab. 13.2 dávají tyto kombinace:

Seznam 13.2

1. podst.jm.	2a. adv. vnější	2b. adv. vnitřní	3. adjektivum	
1	2a.	2b.	3.	3. adjektivum
<div style="text-align: center;"> </div>				
(i)	<i>blaho</i>	<i>jasno</i>		(iv) <i>draho</i>
	<i>nudno</i>	<i>děsno</i>		<i>(ne-)známo</i>
	<i>příjemno</i>	<i>smutno</i>		<i>patrno</i>
	<i>příšerno</i>			<i>zřejmo</i>
	2a.	2b.		<i>(ne-)únosno</i>
	<i>těžko</i>	<i>strašno</i>		<i>užitečno</i>
(ii)	<i>úděsno</i>	<i>otravnno</i>		<i>prospěšno</i>
		2b.	3.	<i>žádoucnno</i>
		<i>libo</i>	<i>stydno</i>	<i>platno</i>
(iii)		<i>miloučko</i>	<i>lhostejno</i>	<i>radno</i>
		(a j. zdrob- něliny)	<i>žalno</i>	<i>splatno</i>
		<i>sladko</i>	<i>bolno</i>	<i>snadno</i>
		<i>lehko</i>	<i>trapno</i>	<i>vidno</i>
		<i>trpko</i>	<i>slastno</i>	<i>očividno</i>
		<i>hořko</i>	<i>strastno</i>	<i>hodno</i>
		<i>veselo</i>	<i>bolestno</i>	<i>záhodno</i>
		<i>milo</i>	<i>radostno</i>	<i>(ne-)vhodno</i>
		<i>trudno</i>	<i>protivno</i>	<i>výhodno</i>
			<i>hrozno</i>	<i>svízelnno</i>
			<i>hrůzno</i>	<i>(ne-)</i>
			<i>tesklivo</i>	<i>přístupno</i>
				<i>dostupno</i>
				<i>marno</i>
				<i>zdrávo</i>

Pozn. Pro pravidlo a. bychom dostali podobné výsledky s použitím (i) v příloze ke kap. 11.

13.3 Adjektiva na -o, plnící funkci přísudku se samostatně vyjádřitelným podmětem (viz závěr 13.1), lze podle povahy tohoto podmětu roztrždit do následujících pěti skupin.

1. Vstupuje-li adjektivum na -o do spojitého celku podle pravidel b, ba (skup. i, ii, iii), pak se dá předpovědět, že jeho podmět je **infinitiv**:

je nutno s ním mluvit, je těžko odmítnout, je sladko snít. Mezi 33 jednotkami uvedenými v našem souboru máme nicméně dvě výjimky, jednotky *jasno*, srov. *je jasno, že se mylíš*, a *lhostejno*, srov. *to je lhostejno; je lhostejno, co si mylíš*. Většina, tj. 17 ostat-

nich adverbii -o (skupina (iv) v seznamu 13.2), obsahující též 33 JS, používá rovněž infinitiv: *draho, užitečno*, radno*, snadno, záhodno*, (ne-)vhodno, výhodno, svízelně, marno, prospěšno, (ne-)přípustno*, nutno*, nezbytno, možno*, dlužno, zdrávo.*

2. Značka * (7 slov), odkazuje na možnost nahradit infinitiv vedlejší větou s *aby*: *je radno něco o tom vědět = je radno, abys o tom věděl.* Vedlejší věta s *aby* se používá převážně u dvou dalších jednotek: *je žádoucí, aby tam jel; je neúnosno, aby si to dal libit.*

3. Další větší skupinu (14 jednotek) tvoří případy, kdy je podmětem zájmeno středního rodu, např. *to je nepřipustno, všechno je dostupno, nic není jisto.* Patří sem tato slova: *známo, vidno, hodno, (ne-)přístupno, dostupno, úměrno, patrno, prospěšno, platno, splatno, (ne-)přípustno, jisto;* dále *lhostejno* a příležitostně *zřejmo, radno.* Některá slova, např. *známo, patrno* však používají i jiných způsobů vyjádření podmětu.

4. Posledním důležitějším způsobem vyjádření podmětu (9 slov) je vedlejší věta s *že*: *je známo*, že se nevrátí; zřejmo, vidno*, očividno*, chvályhodno, patrno*, zjevno*, jisto, rovněž jasno*.* Značka * (6 slov) odkazuje na případy, které ve vedlejší větě mohou též použít *co*, následující po adjektivu; např. *je patrno, co se chystá.*

5. Jiné *co* uvádí věty, které adjektivum předcházejí a nahrazují tím zájmeno (viz 3.), např. *co říká, je všem známo, pozornosti hodno, lidu přístupno, prospěšno, málo platno, atd.*

13.4 Na závěr diskuse o adjektivech na -o si povšimneme některých jeho formálních zvláštností.

1. Především je třeba vědět, že soubor těchto adjektiv, na rozdíl od vlastních KA, je otevřený a tedy schopný dalšího růstu. Soubor 66 adjektiv, který jsme v seznamu 13.2 uvedli, může být tedy na rozdíl od souboru KA v tab. 12.5, dále podstatně rozšiřován.

2. V převážné většině případů tvary adjektiv -o jsou tvořeny od jednotek nepatřících do souboru KA; tvoří tedy další soubor jmenných tvarů adjektiva. Oba soubory se překrývají pouze čtyřmi jednotkami, patřícími výhradně do skupiny (iv) v seznamu 13.2: *znám//známo, dlužen//dlužno, jist//jisto, zdrav//zdrávo.* Stojí však za povšimnutí, že přípona -ný// -en převažuje v této skupině mnohem zřetelněji, než u vlastního souboru KA.

3. Opakem jednotek, v nichž se oba soubory překrývají, jsou jednotky, které jiný tvar než na -o nemají. V našem seznamu máme čtyři takové jednotky: *radno, vidno, záhodno, stydno.*

Jedině poslední tvar *stydno* může být také použit jako adverbium: *je stydno se na to dívat//je mi stydno.* Neúplnost paradigmatu způsobuje i oslabenou schopnost k stupňování: Tak je možné říci *je čím dál stydnější se na to dívat//je mi čím dál stydněji,* ale slabé zdůvodnění na úrovni promluvy (vl. textu) je zde zcela zřetelné.

Tvar *líto* rovněž jiný tvar než na -o nemá. Nepatří však podle seznamu 13.2 do sloupce 3., nýbrž do sloupce 2b, srov. *bylo nám ho líto.* Tento tvar však má jen stupňování opisné: *víc líto.*

4. Hranici mezi vnějším adverbium a adjektivem -o, jak jsme si ji stanovili v 13.1-2 možno ještě doložit zajímavou tvaroslovnou dvojicí *zdrav-o*: *zdráv-o*, srov. např. *u moře je zdravo: je zdrávo se o dobrou věc poprat.* Zde délka u adjektiva *zdráv-o* dokazuje příslušnost ke KA *zdráv*, zatímco adverbium *zdrav-o* vychází ze základního tvaru *zdrav-ý.*

B. Pádové tvary jmenných adjektiv

13.5 I uvnitř paradigmatu jmenných adjektiv tvoří pádové změny určitou nadstavbu (metaparadigma), a to především proto, že ve vztahu ke KA nepředstavují nějaký pevný a uzavřený (!) celek (viz 13.0). Tradice poukazuje na to, že spězkové výrazy, obsahující takovéto pády, např. *do široka, po domácku* jsou „ustrnulé (!) výrazy příslovečné“ (Havránek — Jedlička 191), které — protože je můžeme psát také dohromady, srov. *doširoka, podomácku* — pociťujeme jako „předponové odvozeniny“ (příslovečné spěžky v PČP 65).

To má pro školskou praxi tu výhodu, že tyto výrazy, tradičně spěžky, se stávají samostatnými jednotkami slovníku, které nemusejí být předmětem dalšího rozboru. Toto řešení je podloženo mj. obavou, že každý další rozbor by odvedl výklad ze současnosti na nežádoucí půdu jazykové historie.

Avšak toto řešení ponechává řadu důležitých skutečností stranou. Především nelze říci, že tvoření pádů je proces minulosti, konzervovaný v jakýchsi bližší nevyvětlitelných zbytcích. Je to pochod živý, živější než KA samotné: stejně jako lze říci *lány se táhly do široka* lze říci *díval se do blba*, kde o jakési historické vykopávce nemůže být řeči. Právě zde se projevuje klíčový význam nadstavbového skloňování (metaflexe): nejde o tvary vlastního paradigmatu, ale pokud se vyskytnou, jsou to tvary pravidelně paradigmatické, tj. patřící do rozšířeného paradigmatu. Tak po předložce *do* vystupuje vždy 2j, po předložce *po* 6j (příklady viz výše). Pro pochopení dynamiky celého procesu se zdá plodnější představit si ho spíše jako spojitý řetěz, u jehož výstupu sice stojí příslovce, ale u jehož vstupu stojí živé pádové tvoření (srov. o tom u Dokulila str. 148).

13.6 Na druhé straně pádové tvary KA nejsou vždy vázány výhradně na spěžky; tj. mohou se objevit i mimo pevnou spězkovou konstrukci předložka + KA. Jde o tyto případy:

1. Adjektiva ve všech nepřímých pádech středního rodu jednotného čísla. Nepřítomnost 1p odlišuje tento typ od podstatných jmen typu *úplné jasno* (13.1, případ 1.).

Hranice však není ostrá, jednak proto, že se 1p může kdykoliv objevit, jednak proto, že se jiný tvar může objevit s normálním přídavným jménem, např. *do neznáma: neznámo zítřků, tápat v úplném neznámu*. Soubor se skládá ze tří skupin:

a) adjektiva na *-ský*; srov. (*před*)loňský — 2p *od, do, z loňska*, 3p *proti loňsku* (*se zlepšil*), *na loňsko*, 6p *po, o loňsku*, 7p *loňskem* (*počínaje*); podobně u *cizozemský, tuzemský*, srov. (*výrobky*) *pro cizozemsko, tuzemsko, z cizozemska, tuzemska* aj. Blízký je i typ *po + 6p*: *po pražsku, po vojensku*, srov. 13.8.1.

b) adjektiva stupňovací třídy A s inflektem /ok/, /k/, tvořící zároveň adverbia „množství“ (označené příklady jsou z S4): *z široka daleka, širokem dalekem* (III/682), *letěla (husička) z vysoka; opojení vysokem* (Majerová: IV/341), *ve hluboku* (Vrchlický: I/602), *z blízka i z dále* (I/134), *před krátkem* (Drda, Nový: I/991).

c) jiná adjektiva, kupř. se zápornou *ne-*: *do nedohledna* (II/136), *z nejista* (II/147), *zmizet v nenávratnu, od nepamětna* (II/162), *oči upřené do nepřítomna, utápět se v nesmyslnu* aj. Srov. též *v mlhách dávna* (J. Čapek: I/283), *po starodávnu; v plnu jarní svěžesti* (Sabina: II/617) aj.

2. Určité ustrnulé adjektivní konstrukce v některém z nepřímých pádů:

a) Konstrukce *není mu rovna* a konstrukce s JS *hodný//hoden: považoval někoho (za) hodna (pohledu)*.

b) Výrazy z *čista jasna* a z *plna hrdla, srdce*, kde *čista, plna* jsou přivlastky.

c) Číslovkové konstrukce typu (2p) *půl druhá, půl pátá* a (4p) *čtveru, dvoji věc* (žen.r.!).

Pádové tvary KA, a to jak tvrdého tak měkkého skloňování, zachovala dobře místní jména. Z měkkého vzoru sem patří např. jméno *Bezděz* tj. „Bezdězův (hrad, les)“, které má doposud všechny tvary původního skloňování, srov. 2p *Bezděz-e*, 3p/6p *Bezděz-i*, 7p *Bezděz-em*. Podobně jsou tvořena jména jako *Jaroměř* „Jaromírův (hrad)“, *Liboc* „Libotův (dvůr)“ aj., ale ta, jak vidíme přešla do ženského rodu (kolem r. 1500). Někdy tento přechod znamená i poženštění koncovky 1p, např. *Michl-e*, jako *nůš-e*, místo původního *Michel* jako *stroj*.

V tvrdém skloňování jsou četná původní přídavná jména na *-ov* (srov. dnešní příd. jméno na *-ův*: *otcův*), např. *Benešov* tj. „Benešův (hrad)“ a na *-ín* (srov. dnešní adjektivum na *-in*: *sestřín*), např. *Tetín*, tj. „Tetín hrad“. Zajímavé je, že sem patří i jinოსловanská jména na *-sk* jako *Gdaňsk*, *Minsk*, *Dněpropetrovsk*, která zachovala koncovku 2p *-a*, tj. *do Gdaňska*, *do Minska*, *do Dněpropetrovska*, odlišující tento starý přídavný typ od původních jmen podstatných jako např. *do Písk-u*, *do New York-u*. Z ženských tvarů se sem obvykle zařazují jména toků s příponou *-ava* jako *Svitava*, tj. něco jako „prosvitavá (teka)“. Ze středního rodu jsou nejtypičtější jména s příponou *-sko* jako *Nýrsko*, *Dlouhopolsko*, tj. typ, který zachoval svou životnost dodnes, srov. *Maďarsko*, *Thajsko*, *Česko*. Dnes ovšem všechny tyto názvy jsou normální jména podstatná.

13.7 Použití vzorce předložka + KA v příslušném pádě je nejběžnější způsob skloňování tohoto adjektiva. V závěru 13.5 bylo naznačeno, že míra srostlosti („přislovečnosti“) se může stupňovat. V rámci daného vzorce můžeme určit podle pravopisné formy tři hlavní typy:

Vzorec (13.7)

1. typ nesrostlý	2. typ polosrostlý	3. typ srostlý
<i>po pražsku</i>	<i>po/slepu</i>	<i>porůznu</i>
<i>do čista (vytřít)</i>	<i>do/hola</i>	<i>dočista (se zbláznil)</i>

Pozn. Svislice / zde znamená, že jde o tvar polosrostlý, tj. že se může psát zvlášť i dohromady, např. *po/slepu* = *po slepu* i *poslepu*.

Běžné je použití jen s těmito předložkami:

4j - *na*, 2j - *do*, *od*, *z*, *za*, 6j - *po*, řidčeji *na* (*nablízku*, *naživu*, *nasuchu*, *nakrásně*, *namále*).

Výjimečně se používají tyto předložky: *k* s 3j (*k stáru*, *k dobru*), *bez* s 2j (*bezmála*), dále *za* s 4j (*za/těžko*, *za(ne)dlouho*, *zakrátko*), *v* s 4j (*vlevo*, *vpravo*), *v* s 6j (*vbrzku*, *vkrátku//krátce*). Ostatní předložky, včetně všech předložek 7p, se ve vzorci (13.7) neuplatňují.

13.8 Možnost úplného zániku původní konstrukce je teprve v typu srostlém. Proto otázka pravopisné srostlosti není pro tvar pádu rozhodující. Je však důležitá pro správné pochopení dynamiky vzorce (13.7):

1. U typu nesrostlého nejvýrazněji produktivitu vykazuje předložka *po* s 6p ve spojení s adjektivy na *-ský*, *-cký* viz 11.5, srov. *po pražsku*, *po vltavotýnsku*, *po turecku*, *po jihoamericku*. Zde je jak příslušnost k paradigmatu příslušného adjektiva zcela jednoznačná, tak i pádové tvoření natolik zřetelné, že o paradigmatické pravidelnosti a životnosti v úzkém rámci tohoto typu nemůže být nejmenší pochyby. V jiných případech je tato životnost oslabena, srov. *jít po/slepu*, *žít po/staru*.

Další zvláště výraznou skupinou, užívající dvou produktivních předložek *na*, *do* jsou konstrukce slovesné (výrazy dějové v PČP 66).

Můžeme tedy lišit např. *barvit na modro* od *kapr namodro*, *vypéct do růžova* od *nádech dorůžova*, *stříhat na krátko* proti *vlasy nakrátko* (srov. i 11.5). Opět slovesnost konstrukce zde jinou než pádovou konstrukcí nepřipouští.

Tato skupina díky své produktivitě udržuje pádové konstrukce jako živou součást rozšířeného paradigmatu adjektiv. Nicméně, vzhledem ke své paradigmatickosti (potenciální neomezenosti), nebývá v tradičních příručkách dostatečně postížena.

2. Typ polosrostlý je naopak předmětem zvláštního zájmu školské praxe, neboť svou dvojnásobností způsobuje pravopisné kolísání. Samo kolísání je ovšem jev jazykově zajímavý, protože vyjadřuje, v tradičních termínech, přechod od výrazu dvojslovného (předložkové konstrukce) k výrazu jednoslovnému (příslovci). Sdílí tedy vlastnosti obou a v tom smyslu představuje centrální článek ve spojitém řetězu, popsaném na závěr 12.5. Typický je zvláště pro předložku *na* s 4j, srov.

<i>na/boso</i>	<i>na/holo</i>	<i>na/ležato</i>	<i>na/prázdn</i>	<i>na/stálo</i>
<i>na/čisto</i>	<i>na/hrubo</i>	<i>na/měkko</i>	<i>na/rovno</i>	<i>na/stojato</i>
<i>na/dlouho</i>	<i>na/husto</i>	<i>na/ostro</i>	<i>na/rychlo</i>	<i>na/stejno</i>
<i>na/drobn</i>	<i>na/křivo</i>	<i>na/plno</i>	<i>na/slepo</i>	<i>na/tvrdo</i> aj.

3. Typ srostlý se nutně neliší od jiných typů tím, že by ztratil dvojjmennou stavbu. Hranice mezi dvojjmenností, při níž platí vzorec (13.7), a jednočlenností, kde je tento vzorec nahrazen vzorcem „předponové příslovce“ je uvnitř tohoto typu (srov. Dokulil 148):

(a) Vzorec (13.7) je zachován např. u předložek *do-* a *od-*: *docela*, *doleva*, *dopodrobn*, *do(polo)syta*, *dozajista*; *odedávna*, *odleva*, *odjak(tě)živa*. Řada tvarů s předložkou *z-* zachovává rovněž původní vzorec *zdávna*, *zleva*, *znenáhla*, *znova//znovu*, *zprudka*, *zvolna*.

(b) Vlastnost významově srostlosti je vlastní zejména předložce *z*, přitom je nápadné, jak v protikladu k předložce *na* takováto srostlost vede k významovému oslabení původního vzorce: *na/holo* - *zhola* „úplně“, *na/hrubo* - *zhruba* „přibližně“, *na/husto* - *zhusta* „často“, *na/ostro* - *zostra* „přísně“, *na/plno* - *zplna* „zcela, úplně“, *na/rovno* - *zrovna* „právě“. Tvaroslovně však původní pádová podoba není porušena.

Další stupeň oslabení pozorujeme u tvarů 4p odvozených od slov *levý*, *pravý*. U tvarů *napravo*, *nalevo*, *vpravo*, *vlevo* vzorec není porušen např. v kontextu *uhnul n.*, *v.* (4p směru), ale je porušen v kontextu *leží n.*, *v.*, kde očekáváme 6p místa. Toto oslabení však nastává ve 2p: *zprava*, *zleva*; *odprava*, *odleva*. Dvojice 4p *vpravo*, *vlevo* — 2p *doprava*, *doleva* se shodují v pádově náležitém užití směrovém, ale pouze 4p dovoluje nenáležité užití místní.

Není proto správně tvrdit, že pádové příznaky („koncovky“) jsou jen jakousi příponou, znamenalo by to totiž, že tato přípona je jen věci určité tradice či dohody: jednou to může být *-o*, jednou *-a*, jednou *-u*. Avšak ve skutečnosti nejde ani o tradici ani o zvyk, nýbrž o předem určitelnou, mluvnický předpověditelnou, tedy před textovým uskutečněním v současné češtině existující vlastnost, kterou se právě tvaroslovi liší od tvoření slov.

(c) Rozhodující tedy je oslabení pádové charakteristiky, tj. přehodnocení pádu v jiný prostředek. I zde předložka *na-* poskytuje nejlepší výběr případů: *načisto* „úplně“, *nadobro* „definitivně“, *napilno* „naspěch“, *naplano* „zbytečně“ a rovněž *nakrásně*, *namále*. Obě koncovky *-o*, *-ě/e* mohou totiž být přehodnoceny v příznak adverbia (viz 11.2nn).

Mimo KA je situace mnohem složitější. V zásadě však předložka *na-* s 4p, která nevyžaduje pádové změny, je běžná u všech druhů: *naoko*, *napovrch*, *napřesrok*, *napodruhé*, *nanejvýše*, *napříč*, *naskrz*. Přitom, stejně jako u případů *napravo*, *vpravo*, může jít o užití, které patří 6p, např. *napovrch klidný* znamená vlastně „na povrchu“. Podobně původní náležitý rozdíl v dvojici *odříkat z paměti* (směrem odkud = 2p) — *naučit se nazpaměť* (směrem kam = 4p) zmizel: dnes je stejně možné říci *naučit se z paměti* — *odříkat nazpaměť*.

U jiných předložek se tato možnost uskutečňuje zřídka. U předložky *po-* se vedle 6p může objevit i tvar 4p u slov jako *pokradmu//pokradmo*, *pošeptmu//pošeptmo*, zde však vliv nepředložkového příslovce *kradmo*, *šeptmo* je zcela zřetelný. Užití *po* s 4p zde není náležité, existuje jen ve významu vymezení: *mám toho po krk*, *zamiloval se po uši*; *po staletí*. Ještě zřetelnější křížení předložkové konstrukce s nepředložkovým příslovcem jsou případy (*po česku + česky*) = *po česky*, (*po vojensku + vojensky*) = *po vojensky*.

13.9 Existují ještě dva zajímavé případy užívání pádových předložek, blízké vzorci (13.7):

1. Dosazení tohoto vzorce do existujícího příslovce. Sama tato „příslovce“ mohou být pádovými konstrukcemi, např. *znov-a* — *poznov-u* (odkud patrně zpětně *znov-u*), dále *zajist-é* — *dozajist-a*. Mohou však mít jiný původ: *jakživ* — *odjakživ-a*; *zpátky* — *pozpátk-u*, *nazpátek*; *z paměti* — *nazpaměť*. Nejčastěji však jde o původní příslovce na *-o*, která často leží v blízkosti skloňovatelných slovních druhů. Zde vedle několikrát zmíněných případů jako *kradm-o* — *pokradmu* jde např. o tvary příslovci *dávno*, *nedávno*, *pradávn-o* (srov. k tomu 13.6, 1b.): *odedávna*, *od/nedávna*, *od/pradávn-a*, *do/nedávna*, *před/nedávno* (*před* není jinak pro tento vzorec užit). Hojnost tvarů má i příslovce *málo*, z nichž zajímavé jsou *bezmála* s jedinečným použitím předložky *bez-*, *na-málo* se vzácným použitím pádové koncovky *-e* a *mál-em* s použitím prostého 7p.

2. Dosazení tohoto vzorce pro případy s vlastností +d, tedy po odsunutí inflektu („přípony“) *-n-*. Podobně jako u příslovci typu *dávno*, *málo*, výsledkem tohoto odsunutí je skloňovatelný tvar, nikoliv však nové slovo.

Výjimkou mezi případy v následující tabulce je slovo *vrch-ní* — *vrch*, kde jsou obě možnosti. Lze tedy i takovéto případy chápat jako část paradigmatu daného přídavku.

Jde hlavně o těchto šest jednotek (předl. = předložka):

Tabulka 13.9

pád:	4p	6p	4p	6p	2p	2p	2p	3p	7p	Příklady
předl.:	<i>na</i>	<i>na</i>	<i>v</i>	<i>v</i>	<i>z/s</i>	<i>do</i>	<i>od</i>	<i>k</i>		
<i>před-(ní)</i>	+	-	+	<i>v(e)</i>	<i>z(e)</i>	+	+	<i>ku</i>	+	<i>napřed, vpřed</i>
<i>zad-(ní)</i>	+	-	+	+	<i>ze</i>	+	+	-	+	<i>nazad, vzadu, zezadu</i>
<i>vrch-(ní)</i>	+	+	-	-	<i>s</i>	+	-	+	+	<i>navrchu, k vrchu, vrchem</i>
<i>spod-(ní)</i>	+	+	<i>ve</i>	<i>ve</i>	<i>ze</i>	+	+	-	+	<i>naspod, zespodu, odspodu</i>
<i>hor-(ní)*</i>	(1)	(2)	(1)	(2)	<i>(se)s</i>	(1)	(5)	-	+	<i>(se)shora, horem</i>
<i>dol-(ní)*</i>	(3)	(4)	(3)	(4)	<i>(ze)z</i>	(3)	(5)	-	+	<i>(ze)zdola, dollem</i>

Poznámky:

* u těchto dvou JS 2p má terminálu *-a*, u jiných *-u*

(1) — (4) nepoužívá se, protože:

(1) předem obsazeno tvarem *na-horu*, *vz-hůru*

(2) předem obsazeno tvarem *na-hoře*

(3) předem obsazeno tvarem *dolů*

(4) předem obsazeno tvarem *dole*

(5) používá se zdvojené předložky *od-s-hora*, *od-z-dola*

JS *zadní* se též spojuje s předložkou 6p *po-*: *po-zad-u*

Tabulku čteme takto: (příklady z první řádky, JS *před-ní*): 4p *na*: *napřed*, 6p *na*: -, 4p *v*: *vpřed*,

6p *v*: *vpředu*, *vepředu*, 2p *z/s*: *zpředu*, *zepředu*, 2p *do*: *dopředu*, 2p *od*: *odpředu*, 3p *k*: *kupředu*,

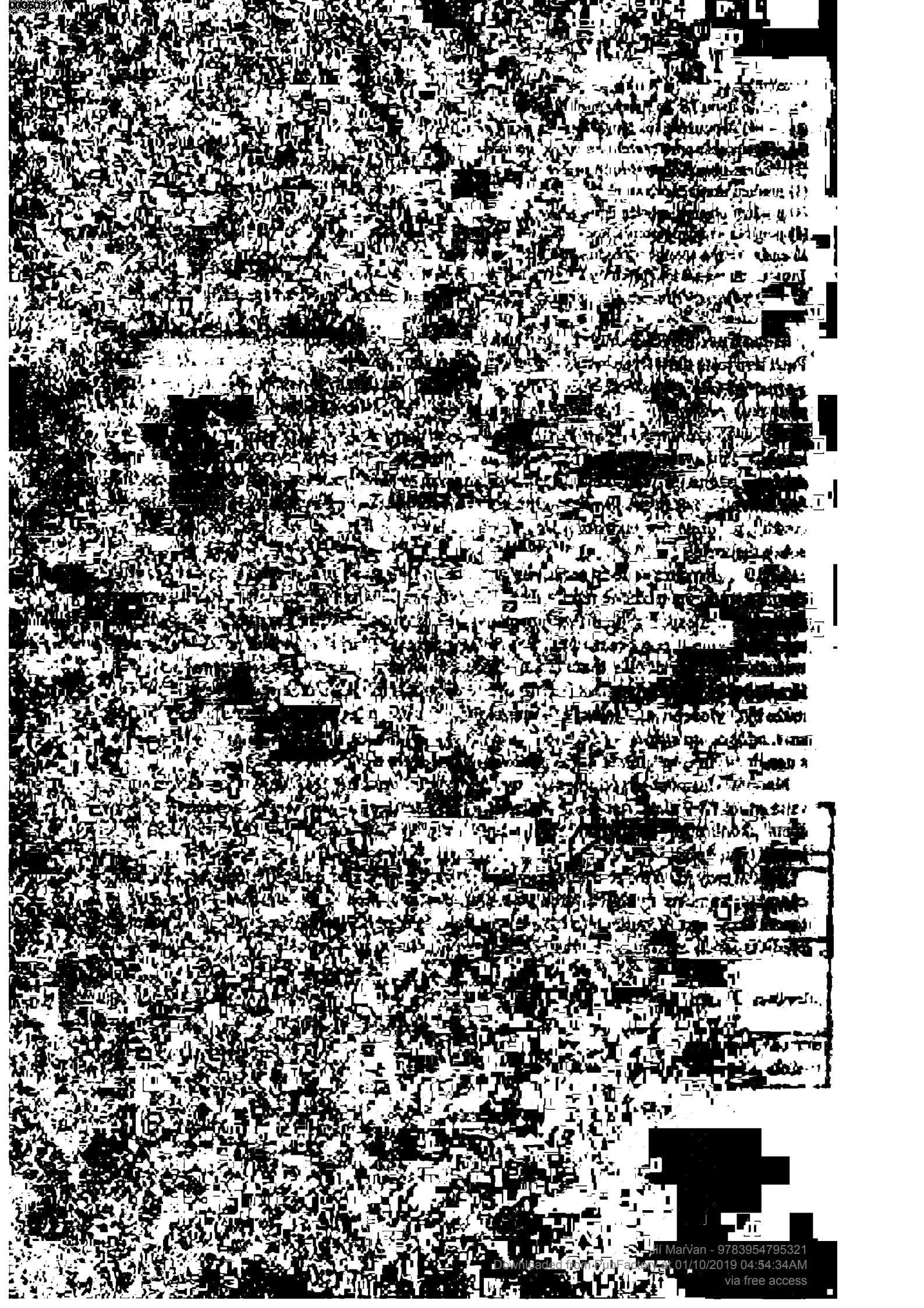
7p -: *předem*

Mimo 6 uvedených jednotek, tvořících jeden významový celek, je tento postup vzácný. Patří sem ještě další tři jednotky, významově spojené, tj. *prv-ní* — *z-prv-u*, *prostřed-ní* — *v-prostřed* (ale *uprostřed*, *doprostřed* nevyhovují vzhledem k nesprávnému pádovému příznaku), *posled-ní* — *k/posled-u*, *na-posledy*. Další případy, zajímavé svou ojedinělostí, jsou JS *vzájem-ný* — *na-vzájem*, *schvál-ný* — *na-schvál*, *z-jevný* — *na-jevo*. Nenáležitě použití pádu, přesněji nepoužití „koncovky“, a tím přehodnocení v příslovce je dobře doloženo u konstrukci s JS *vnitřní*: *dovnitř*, *zevnitř* (náležitý 2p), *vevnitř* (náležitý 6p). Důvod je zde mimo jiné formální: koncová souhláska *ř* by vyžadovala „měkkou koncovku“, tj. **dovnitř-e* jako *do moře*, **vevnitř-i* jako *v moři*, a takové koncovky nejsou pro KA k dispozici.

13.10 Prostrá se tedy rozšířené paradigma daleko za hranice toho, co se za tvaroslovné paradigma tradičně má. Nacházíme tyto hranice na pomezí s příslovcem; přitom rozhodující, alespoň z hlediska tvarosloví, je přirozeně nikoliv význam, nýbrž vlastní tvar. Vykazuje-li pomocí tradiční koncovky pádovou příslušnost, pak jde o konstrukci tvaroslovnou, tj. jednotku textu (JT), nikoliv o nové slovo, novou jednotku slovníku (JS). Hranice tedy může procházet i uvnitř určitého konkrétního slova, které v jistém kontextu může být vyloženo ještě jako JT — např. *odbočit nalevo* lze vyložit jako náležitý tvar 4p, srov. *odbočit na stranu* — zatímco jinde takový výklad není možný — např. *ležet nalevo* s nenáležitým „4p“ místo správného 6p, srov. *ležet na straně*.

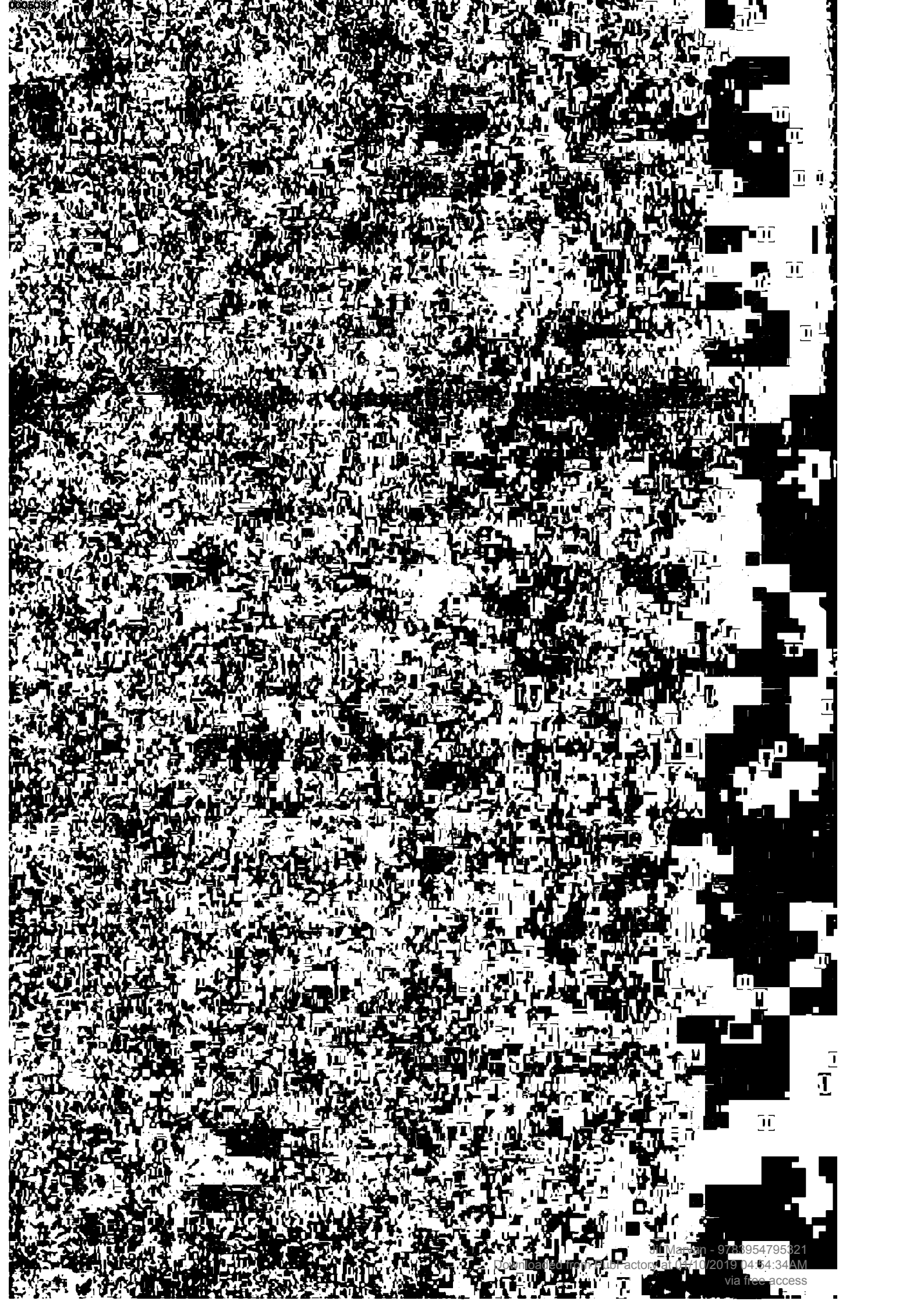
Naopak vlastnost +d (odpojení *-n* u adjektiv jako *před-ní*) zapojuje tvary reprezentované v tab. 13.9 např. (*na-před*, *do-před-u*) do paradigmát příslušného adjektiva. Tento zcela „konkrétní“ výklad nahrazuje tedy nutnost konstruovat neexistující podstatná jména typu **před*.

Vcelku tedy jde o to, že tradiční výklad přisuzuje součástí rozšířeného paradigmátu charakter samostatných jednotek slovníku, dostávajících se do soustavy druhotně, tj. teprve skrze text. V rámci této rozpravy jsou to však prvky, jejichž uskutečnění v textu je předjato jejich existencí ve vlastní soustavě jazyka, tj. v mluvnicí.

Oddíl čtvrtý

Tvaroslovné celky (paradigmata) a stupňování

KAPITOLA 14

Složení českých paradigmat

14.0 Podstata tvaroslovné změny, a tedy i stupňování, záleží podle 3.4 v tom, že se určité slovo, tzv. jednotka slovníku (=JS), objevuje ve vlastním textu v rozdílných podobách, jež jsme nazvali jednotkami textu (=JT).

Každá z těchto podob tvoří jednotku (dále t) v souboru [JS], což lze vyjádřit takto:

$$[JS] = (t_1 + t_2 \dots + t_n) \quad (3.4)$$

pro n jednotek. Soubor JS jsme nazvali **tvaroslovným paradigmatem** (viz 3.4) s tím, že jde o soubor **jazykově uspořádaný**.

Jazykovým uspořádáním zde rozumíme uspořádání podle určitých tvaroslovných vlastností, jimž se daná jednotka vyznačuje, např. podle pádů (1p, 2p . . . 7p), osob (1. *volám* 2. *voláš* 3. *volá*) apod. Odlišuje se tedy toto uspořádání od uspořádání matematického, v němž se používají jiná měřítka, např. velikost.

Tvaroslovné paradigma, jak vyplývá z definice, zahrnuje pouze jednotky jednoslovné, zatímco daná JS se může uskutečňovat v textu i v podobě viceslovné. Tvaroslovné paradigma, rozšířené o tyto podoby viceslovné, budeme nazývat **úplné paradigma** (makro-paradigma). Tvoření forem v rámci takového paradigmatu, tj. tvoření jedno- i viceslovných forem, budeme nazývat **formotvorba** (formotvorný proces).

Např. ve dvojici *volám* — *volal jsem* oba členy patří do úplného paradigmatu, ale jen jednoslovný člen *volám* patří zároveň do paradigmatu tvaroslovného.

14.1 Každé úplné paradigma zahrnuje tyto tři složky:

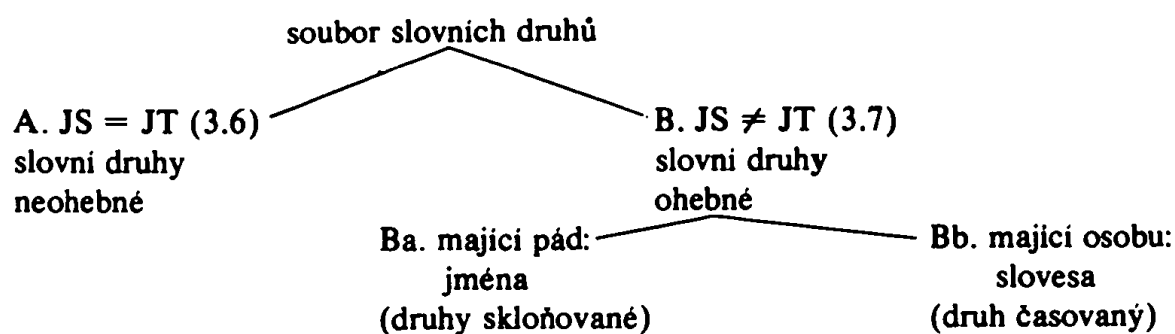
- (i) jádro (jaderné paradigma),
- (ii) obal (obalová paradigmatata),
- (iii) okraj (periférii).

Tyto tři složky definujeme v následující diskusi.

A. Jaderná paradigmatata

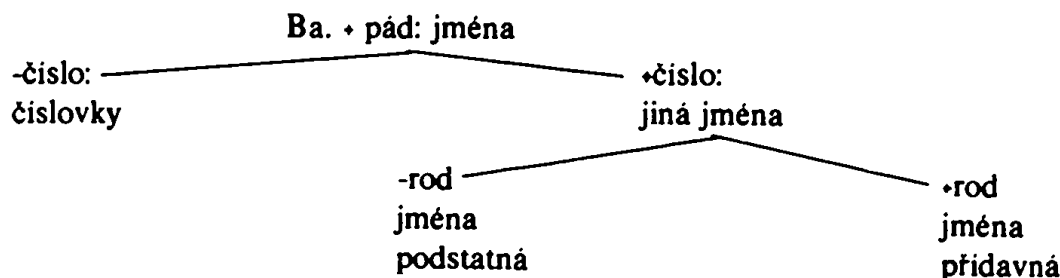
14.2 Pro určení jaderného paradigmatu si nejdříve definujeme podle 3.6-7 slovní druhy. Všechny slovní druhy podle tvaroslovných vlastností dělíme takto:

Schéma 14.2

Skupina Ba. se dále tradičně dělí podle tvaroslovných vlastností takto (-/+ znamená nepřítomnost/přítomnost dané vlastnosti):

Schéma 14.2'

V tomto schématu jsou ponechána stranou zájmena, u nichž je situace dosti složitá. Tak např. z přísně formálního hlediska zájmeno *já* nemá žádnou vlastnost, protože tvary *mne, mě* . . . atd., tvořící další pády, nejsou formálně podobné (srov. 3.7), což platí též pro vlastnost čísla, srov. mn. č. *my, nás* . . . Zájmeno *on* z téhož důvodu nemá vlastnost pádu, ale má vlastnost čísla (*on-i*) a rodu (*on-a, on-o*), čímž se sblíží s KA (*zdráv-i, zdráv-a, zdráv-o*). Zájmena *sebe, kdo* mají jen vlastnost pádu, která je podle schém. 14.2 sblíží s číslovkami. Ještě složitější situace je u zájmen jako *t-en, t-o, t-oho; náš, naš-e, naš-eho*, která podle schém. 14.2 patří do přídavných jmen, ale liší se od nich „koncovkami“, srov. *jist-ý, jist-é, jist-ého; zdejší-i, zdejší-iho*. Rozdíl mezi tvary *naš-e* a *zdejší-i* (stř. r.) lze srovnat s rozdílem mezi tvary *moř-e* a *zámoř-i*: tvaroslovně zde tedy nejde o kontrast mezislovně-druhový, nýbrž vnitroslovnědruhový, tj. o rozdíl mezi dvěma různými třídami stejného druhu. Výsledek tedy zřetelně ukazuje na to, že zájmeno jako slovní druh tvaroslovně neexistuje, tj. všechny jeho jednotky patří do jednoho ze tří skloňovaných slovních druhů: číslovek, podstatných jmen nebo, převážně, přídavných jmen.

Upřesníme si nyní pojem tvaroslovné vlastnosti jakožto vlastnosti, která odlišuje určitou JT nebo určitý podsoubor od jiných jednotek nebo podsouborů téhož paradigmatu, která však není vlastní celému paradigmatu. Takovou vlastnost budeme nazývat vlastností proměnnou (distinktivní). Příkladem jako *zdravý: zdravé: zdravá* ukazuje, že přídavnost zahrnuje do svého paradigmatu proměnnou (tvaroslovně distinktivní) vlastnost rodu.

Podstatná jména jako *otec, stůl, moře, radost* mají sice také rod, ale tento rod je vlastností nikoliv proměnnou, nýbrž stálou (inherentní), tj. takovou, která není schopna odlišit jednotlivé členy paradigmatu. Vlastnost rodu tedy u podstatného jména, na rozdíl od jména přídavného, je vlastní nikoliv jednotce textu, JT, nýbrž celému slovu, tj. jednotce slovníku, JS. Rozvržení vlastnosti u jmen podle proměnnosti (značka JT) a stálosti (značka JS) lze vyjádřit takto:

Tabulka 14.2

	pád	číslo	rod
(i) číslovka	JT	JS	
(ii) jméno podstatné	JT	JT	JS
(iii) jméno přídavné	JT	JT	JT

To čteme takto:

a) svisle (sloupce odpovídají schém. 14.2'): proměnnou vlastnost + pád mají všechna jména, pád je tedy podmínkou skloňovacího paradigmatu; vlastnost číslo je u číslovek stálá (inherentní), u jiných proměnná (distinktivní), vlastnost rod je stálá u jmen podstatných, ale proměnná u jmen přídavných;

b) vodorovně:

(i) **číslovka** má minimální tvaroslovnou vlastnost skloňování, tj. pád, kdežto číslo je vlastností celého slova

Podle této definice tvaroslovnými číslovkami jsou jen „číslovky základní“ 3-99 (*tři-devětadevadesát*), tj. celkem 97 jednotek. JS *jeden* má stejné vlastnosti jako *ten*, tj. tvaroslovně je jménem přídavným (viz komentář k schém. 14.2'), JS *sto* a výše se chovají jako jména podstatná. Naopak, odhlédneme-li od dvojího tvaru v 1p *dva/dvě, oba/obě* (nebo, vzhledem k jeho unikátnosti, přisoudíme-li mu vlastnost JS), můžeme tyto dvě jednotky zařadit rovněž mezi číslovky. Pak by soubor tvaroslovných číslovek měl 99 jednotek.

(ii) **jméno podstatné** má proměnný pád a číslo, ale stálý rod, protože rod je vlastností celé JS

Uvnitř souboru všech podstatných jmen existují ovšem též jednotky, pro něž je vlastností stálou číslo. Jde zde především o tzv. jména pomnožná, jako *tepláky, Louny* (muž. r.), *záda, Blata* (stř. r.), *necky, digitálky, bikiny, Helsinky* (žen. r.). Podobně řada slov užívá z různých důvodů jen číslo jednotné, např. *hmyz, nábytek, Island* (muž. r.), *obilí, studentstvo, Česko* (ale *dvě Německa*), *Porúří* (stř. r.), *džinsovina, zeměkoule, obuv, Florida, Putim* (žen. r.).

(iii) **jméno přídavné** má všechny tři vlastnosti proměnné

Opět si můžeme představit, že některá jména jednu z vlastností postrádají, např. zpodstatněním přídavného jména se rod z vlastnosti proměnné stává vlastností stálou, např. *mladý/mladá/mladě, (pan/pani) průvodčí, Brzobohatý/Brzobohatá*; dále *porybný, krejčí, švagrová, vyšší dívčí, skočná* (žen. r.), *skočné, výpalné, všimné* (stř. r.); jednu proměnnou, pád, mají JS jako *vepřové, telecí; Slaný, Haná, Kárané, Nedvězí, Kocourkovští* atp.

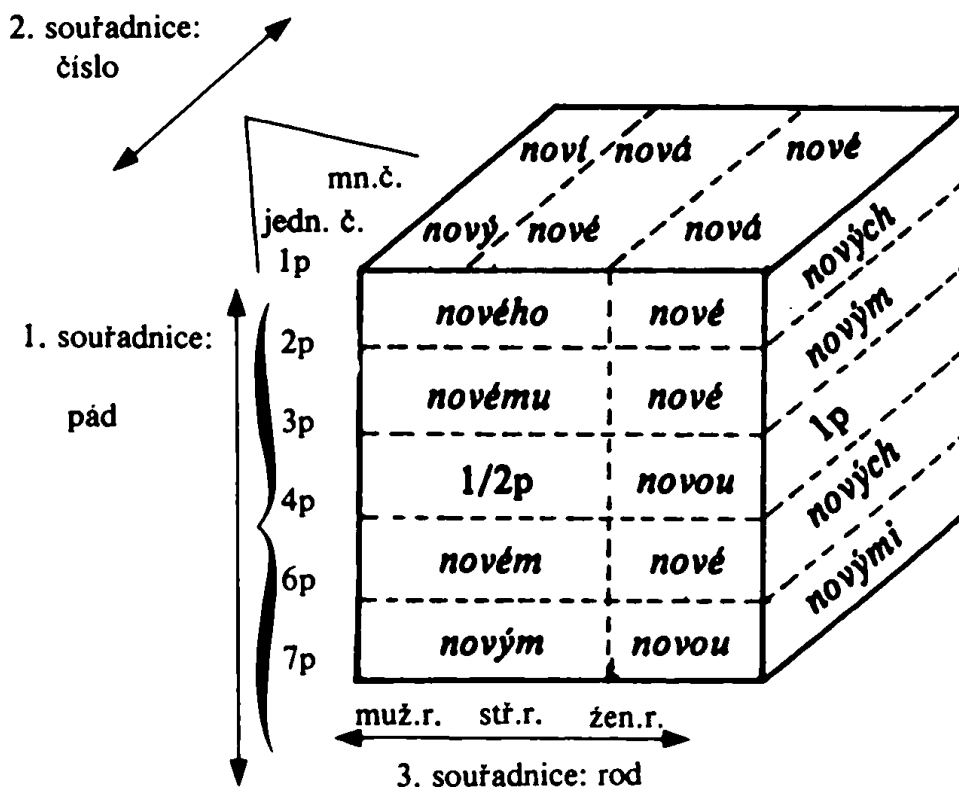
14.3 Představili-li se každá tvaroslovná vlastnost (proměnná) jako prostorová souřadnice, pak soubor všech takovýchto souřadnic, který bude nazván **souřadnicový prostor**, vytvoří jaderné paradigma příslušného (ohebného) slovního druhu. Podle tab. 14.2 souřadnicové prostory skloňovaných slovních druhů mají tuto podobu (s příklady):

Tab. 14.3a

Tab. 14.3b

(i) Číslovka: jednorozměrný prostor			(ii) Podstatné jméno: dvojezměrný prostor 2. souřadnice: číslo		
↑			←		
1. souřadnice:	1/4p	<i>tři</i>	jedn. č.	mn. č.	1/4p
	2p	<i>tři</i>	<i>město</i>	<i>města</i>	2p
pád	3p	<i>třem</i>	<i>města</i>	<i>měst</i>	3p
	6p	<i>třech</i>	<i>městu</i>	<i>městům</i>	6p
	7p	<i>třemi</i>	<i>městě</i>	<i>městech</i>	7p
	↓		<i>městem</i>	<i>městý</i>	7p
					↓
					1. souřadnice
					pád

Tabulka 14.3c

(iii) Přidavné jméno:
trojrozměrný prostor

14.4 Použijeme-li pojem souřadnicového prostoru pro slovesa, dostaneme tento základní, dvojrozměrný prostor jaderného paradigmatu:

Tabulka 14.4

Sloveso: dvojrozměrný prostor

2. souřadnice: číslo

1. souřadnice: osoba

osoba	číslo	
	jdn. č.	mn. č.
1. os.	volám	voláme
2. os.	voláš	voláte
3. os.	volá	volají

Zde tedy především pozorujeme, že v rámci dané JS *volat* vlastnost času je v jaderném paradigmatu stálá, nikoliv tedy tvaroslovná.

Diskuse:

1. a. Minulý čas *volal jsem, volal jsi* . . . se v češtině vyjadřuje dvojslovně, nemůže být tedy vlastností tvaroslovnou. Totéž platí pro budoucí čas opisný *budu volat, budeš*

volat . . .

b. Budoucí čas dokonavého protějšku *zavolám, zavoláš* . . . patří do paradigmatu jiného JS *zavolat*.

c. Jediný případ časové souřadnice by mohl být u skupiny sloves pohybu, srov. *nesu — po-nesu, neseš — po-neseš* . . ., omezené na méně než 30 slov. Protože však preflekt *po-* není terminála, předpokládáme podle 14.6, že toto tvoření patří do obalu. Z obdobných důvodů odkazujeme do obalu negaci, tvořenou záporkou *ne-*, tj. rovněž preflektem.

2. Dvojměrný prostor v tab. 14.4 lze rozšířit o souřadnici způsobu: vedle označovacího způsobu, který v naší tabulce má vlastnost stálou, existuje ještě rozkazovací způsob: jedn.č. 2.os. *volej*, mn.č. 1.os. *volejme*, 2.os. *volejte*. Všimněme si, že 2.os v jedn. č. je v rozkazovacím způsobu vlastností stálou.

Má tedy jaderné paradigma slovesa tři souřadnice: 1. osobu, 2. číslo, 3. způsob

Dvojměrný prostor v tab. 14.4 byl vybrán proto, že se hodí jako výchozí model pro konstruování slovesných souřadnic ve většině jazyků. V polštině, latině a litevštině k tomuto výchozímu dvojměrnému prostoru je třeba přidat dvě souřadnice, tj. jak souřadnici času (srov. polský minulý čas *wolałem* „volal jsem“), tak i souřadnici způsobu (srov. pol. podmiňovací způsob *wolałbym* „volal bych“). Ale poněvadž na rozdíl od latiny se v polštině (a v litevštině) použití tvaroslovného času a způsobu vzájemně vylučují, vzniká otázka, zda vlastně nejde o jednu souřadnici, která zahrnuje jak čas tak i způsob. Na to by ukazovala skutečnost, že obě vlastnosti používají podobných formálních prostředků *wolał* . . . (*m*). Mělo by tedy polské a litevské jaderné paradigma jen tři rozměry. V latině však, kde jsou čas a způsob nezávislé, by šlo o čtyři souřadnice.

14.5 Jako zajímavost lze uvést, že 2. souřadnice, číslo, kterou sdílí jméno (srov. tab. 14.3b,c) a sloveso (srov. tab. 14.4), je též souřadnicí velkého počtu citoslovci. Většinou je tato souřadnice vyjádřena prostředky podstatného jména, např. *řuk — řuky, cap — capy, bac — baci*, srov. lid. píseň *hej župy, župy okolo chalupy, hej župy, župy, žup* (S4, IV/939).

Řídčeji se používá prostředku slovesného: *na — nate, kuš — kušte, poslyš — poslyšte*. V těchto případech jde zřetelně o tvary rozkazovací, se vzácným výskytem i v 1. os. mn. č.: *hele, helete — heleme*.

Vedle způsobů, společných s ohebnými druhy, mají citoslovce i vlastní prostředek vyjadřující číslo, totiž opakování (reduplikaci). Je to způsob nejčastější, srov. *řuk — řuk — řukřukřuk*. Často se spojuje se způsobem prvním, např. *capy capy* nebo *capy capy* (. . .) *cap* (*cap*) apod.

Lze tedy trvat na tom, že citoslovce, ač se ani neskloňují (nemají pády) ani nečasují (nemají osoby), disponují nicméně jednou tvaroslovnou souřadnicí, totiž číslem.

Zvláštní pozici čísla mezi souřadnicemi bude věnována kapitola 20.

B. Jádro a nejaderná paradigmata (obal a okraj)

14.6 Jadernému paradigmatu přepisujeme jeho ústřední pozici proto, že má na rozdíl od jiných složek úplného paradigmatu oba klíčové rysy, charakteristické pro formotvorbu, tj. paradigmatickou opakovatelnost a funkční převahu terminál. Charakterizujeme je takto:

1. Paradigmatickou opakovatelností rozumíme vlastnost předpověditelné existence, která vyjadřuje přítomnost v soustavě před jejím užitím v textu (o tomto předjímání textu soustavou, lišící tvarosloví od slovtvorby, viz 3.5 a 15.8). Znamená volný pohyb dané

jednotky v souřadnicích příslušného paradigmatu. Svou zakotveností v soustavě poskytují pevný výchozí bod pro ostatní složky úplného paradigmatu.

2. Funkční převaha terminál („koncovek“, vedoucí k tradičnímu ztotožňování tvaroslovi s použitím koncovek) v praxi znamená, že všechny vztahy uvnitř jaderného paradigmatu, všechny jeho JT, jsou označeny terminálou („koncovkou“). Naopak vztahy mezi jádrem a obalem jsou vyjádřeny buď neterminálami („afixy“), umožňujícími tradiční ztotožňování těchto vztahů se slovotvorbou, nebo prostřednictvím zviceslovnění (analytickým postupem), což někdy vede k představě skladebného charakteru takovéto formotvorby.

Velký počet flektémů i uvnitř daného slovního druhu vede k tvoření jednotlivých tvaroslovných tříd (tradičních „vzorů“ typu *pán, hrad, muž, stroj*), tj. jaderných paradigmat, lišících se svými flektémy podstatně od jiných jaderných podparadigmat téhož slovního druhu.

Vztah mezi jaderným paradigmatem (jádre) a jeho dalšími složkami (obalem a okrajem) lze pomoci těchto dvou rysů zapsat takto:

Tabulka 14.6

	jádro	obal	okraj
paradigmatická opakovatelnost	+	+	-
převaha terminál	+	-	+
viz	14.6	14.7	14.8

což pro nejaderné složky čteme takto (14.7, 14.8):

14.7 „Obal se tvoří z jádra podle pravidel paradigmatické opakovatelnosti +, přičemž se pro tento účel používá převážně neterminál (-).“

Např. při tvoření obalu podstatných jmen všechna pravidelná podstatná jména osobní používají neterminály *-ův, -in*: *otec — otc-ův, sestra — sestř-in*. U tvoření obalu u číslovek, např. *šest — šest-ý* se zdá, že je použito terminály *-ý*. Avšak tato terminála není vlastní celému obalovému paradigmatu, srov. *šest-á, šest-é, šest-ou*, takže je vhodnější mluvit zde o tvoření pomocí nulové neterminály.

Při tvoření viceslovných paradigmat, např. *volám — volal jsem, volá — volá se* je použito další JT (tedy jiného prostředku než terminála) k jejich odlišení od příslušného obalového paradigmatu. Je zajímavé, že tyto prostředky mohou ztratit samostatnost, čímž vzniká jednoslovný tvar, srov. *volal jsem = pol. wołałem, volá se = rus. zovětsja*. Zjednoslovněním se tento tvar dostává z obalu do jaderného paradigmatu.

Obal může mít víc než jedno paradigma, ale každé z těchto paradigmat má přímý vztah k jadernému paradigmatu, tj. tento vztah není zprostředkován jiným obalovým para-

digmatem.

Např. číslovka má dvě obalová paradigmata, řadové (*šestý, desátý . . .*) a druhové (*šestery, desaterý . . .*). Nezávislost druhového paradigmatu na řadovém je zřejmá z dvojic *třetí — troji, čtvrtý — čtvery*, srov. též *kolik — kolikátý — kolikery*.

Převážný počet obalových paradigmat má vlastnosti jaderné přidavnosti. Protože vlastnost, lišící přidavnost od jiných jaderných paradigmat, je rod, musí tato obalová paradigmata (obalové souřadnicové prostory) zahrnovat souřadnici rodu.

Příklady na číslovky viz v předešlé poznámce. U sloves tuto podmínku plní vedle přičestí, např. *volán — volána, volaný — volaná*, rovněž přechodníky, např. *nesa — nesouc, volaje — volajíc*, a většina viceslovných konstrukcí např. *volal/volala jsem, volal/volala bych, byl/byla bych (býval/bývala), volal/volala*.

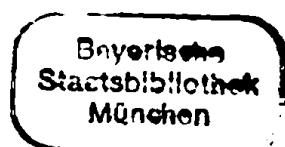
14.8 „Okraj (periférie) se tvoří bez paradigmatické opakovatelnosti (-) pomocí terminál (+), a to jak z jaderných, tak z obalových paradigmat.“

a. Případy odvozené z jaderného paradigmatu: Příklady pro paradigmatickou periférii (zvanou též metaflexí) pro slova s vlastností přidavnost byly popsány v kap. 12-13. V pozn. 1. k 12.1 byly popsány podobné případy pro podstatná jména. U číslovek jsou z jaderného paradigmatu odvozeny tvary jako *třema nohama, mezi čtyřma očima*. Pokud *sto* uvažujeme jako číslovku, pak zajímavý tvar okrajový je v konstrukci *dvě stě*. U sloves sem patří např. tvary jako *pečou, můžou, píšou*, které sice převládají, ale jsou formálně nepravidelné, srov. pravidelné *pekou — pekoucí, mohou — mohoucí, píší — pišící*.

b. Případy odvozené z obalového paradigmatu: U číslovek jsou tyto tvary např. druhové jako *šestero, šesteru, šesteru, šestery*, odvozené od obalového paradigmatu *šestery* (další příklady viz 13.6, 2c). U podstatných z obalových paradigmat na *-ův, -in*, vznikají okrajová paradigmata jako *Papinův hrnec, věta Pythagorova* (nemají souřadnici rodu), *liščina chytrost* (netvoří se od osoby) aj. U sloves z minulého přičestí typu *zavolavši, zavolavše* se tvoří příležitostně okrajové paradigma *zavolavši*. Od jiných obalových tvarů jako *zmýlený, vyučený, porozuměný, nepořizený*, se tvoří okrajové tvary *zmýlená (neplatí), (odpykat svoji) zmýlenou* (Majerová: S4, IV/795), *(dostat) za vyučenou, pro (lepší) porozuměnou* (Jirásek: S4, II/768), *s nepořizenou*, a to obvykle s předložkou *na*: *na dotvrzenou, na pováženou, na rozmyšlenou, na shledanou, na vybranou, na zapřenou, na zvolanou, na zkušenu*.

U sloves, jejichž obal je do značné míry tvořen dvojslovně, může být požadavek terminály nahrazen požadavkem pomocného slovesa. Tak vzniká např. z minulého času předminulý: *napsal jsem — byl jsem napsal*. Tzv. perfektum vzniká pomocí slovesa *mit*: *měli ho tam zvolaného, máš tu něco napsáno, měla už všechno uvařeno; zuby měl (od doktora) spravené, prohlédnuté; mám už tě prokouknutou* a dokonce *pole mají polehlé, měli už Marenku přišlou ze školy*. Běžnou, tj. paradigmaticky neokrajovou se stala tato konstrukce ve všech jazycích románských a germánských, ze slovanských v makedonštině.

14.9 U jmen lze rozložení všech tří složek úplného paradigmatu pomocí tradičních měřítek shrnout takto:

Tabulka 14.9a

	Jádro	Obal	Okraj
1. Číslovky	(„základní“) <i>dva až devětadevadesát</i>	(„řadové“) <i>šestý, desátý</i> („druhové“) <i>šestery desaterý</i>	(z jádra:) <i>dva . . . třema, dvě stě</i> (z obalu:) <i>šestero, šesterá . . .</i>
2. Jména podstatná	<i>pán, hrad, muž . . . žena, nuše . . . město, moře . . .</i>	přivlastňovací tvary: <i>pánův, mužův, ženin</i>	(z jádra:) <i>oči, koní, oblaky,</i> (z obalu:) <i>Papinův hrnec, liščina chyt- rost</i>
3. Jména přídavná	<i>ten, t-oho, náš, naš-eho, nový, cizí nov-ého, ciz-ího</i>	stupňování + adice (kap. 6-11)	(z jádra + obalu:) <i>zdráv, zdrávo, zdravo, k stáru</i> (kap. 12-13)

Pozn. 3. zahrnuje tradiční představu, že přídavek je jméno přídavné. Rozdílem mezi těmito dvěma druhy, stanovený v 5.6, se zabývá násl. kapitola, zejména 15.1 - 15.4.

U sloves se rozložení všech tří složek, vzhledem k formám viceslovným, jeví komplikovaněji (příklady pro JS *volat, zavolat*):

Tabulka 14.9b: Sloveso

Tvary viceslovné			Formy jednoslovné	
Okraj	Obal	Jádro	Obal	Okraj
<i>(když jsem) byl zavolat; měl všechny zavolané</i>	<i>(za)volal jsem (za)volal bych byl jsem/bych (za)volán</i>	<i>(za)volám (za)volej</i>	<i>volaje volající (za)volaný zavolav(ši)</i>	<i>(za)volání, (za)volavší (na) zavolanou</i>

KAPITOLA 15

Slovní druhy a stupňování (Přídatek jako zvláštní druh)

15.0 Nyní se tedy vracíme ke klíčové otázce stupňování, položené v 5.6: jde o paradigma, které může z přídavného jména vytvořit nový slovní druh? Nelze fakt stupňování, zejména se zřetelem na jeho neterminálově tvoření (viz tab. 14.6), odkázat do obalu přídavného jména (srov. tab. 14.9a)? V této kapitole si ukážeme, že stupňování, spolu s adicí, má charakter jaderného paradigmatu.

A. Jadernost stupňování

Naše argumentace se bude opírat o tři důkazy: důkaz slovnědruhové nekontrastnosti, důkaz rovnováhy mezi terminálami a neterminálami a důkaz vlastních obalových struktur.

15.1 Závěr 14.7 stanovil, že obal (konkrétně jeho jednoslovná část) se vyznačuje paradigmatickou přídavností. Zatímco však u všech ostatních slovních druhů tato podmínka pro vztah jádro — obal předpokládá slovnědruhový (mezidruhový) posun, u jaderné přídavnosti stejná podmínka takový posun vylučuje. Tím vzniká, na rozdíl od jiných slovních druhů, **slovnědruhová nekontrastnost**.

Lze sice s tradicí tvrdit, že takováto situace nepopírá obalovost stupňování, ale neméně možné je tvrdit, že vznik obalového paradigmatu vyžaduje slovnědruhový posun, který stupňování v podstatě nevykazuje, a proto zůstává součástí jádra. Zde tedy začíná rovnováha mezi argumenty pro a proti — v jazyce z důvodů mj. historických častá, avšak málo uznávaná — kterou nazveme **rovnice dvojí správnosti**.

Jde tu, podobně jako u kvadratické rovnice v matematice, o případy, kdy dvě řešení, jakkoliv rozdílná, jsou stejně správná. Nelze tedy použít tradičního nepřímého důkazu, tj. argumentů jednoho řešení, k popření řešení druhého.

K dokázání „větší“ (i když nikoliv jediné možné) správnosti jednoho řešení je třeba nové rovnice, používající nových argumentů. Tak např. v slově *plod* je stejně správně tvrdit, že poslední písmeno reprezentuje buď hlásku *d* nebo hlásku *t*. Avšak první řešení je více správné, pokud zde přidáme argument paradigmatický, např. v 2p *plod-u* je možnost správnosti řešení *t* vyloučena. Naopak toto řešení je „více“ správné v technickém popisu: každý aparát ve slově *plod* zaznamená *t*, tj. hlásku *d* odmítne.

15.2 Rozšíříme-li nyní argument slovnědruhové nekontrastnosti na argument neterminál, zjistíme, že použití neterminál, jinde náležitý vzhledem k slovnědruhovému (mezidruhovému) posunu, má zde funkci kontrastu vnitrodruhového. Jakmile je tento kontrast oslaben, což je případ adverbii, neterminály nejsou nutné, srov. *drahý* — *dráž(e)*. Rovnováha mezi terminálami a neterminálami zřetelná v 2s adjektivu typu *leh/č/-i*, *heb/č/-i* (14 JS, srov. tab. 6.9b, B). Zde právě tradice trvá na tom, že stupňovacím prostředkem je terminála *-i* (Havránek — Jedlička 184, Šmilauer 127-8, srov. ještě schém. 17.8 s komentářem).

Na rozdíl od případů jako *šest — šestý, šestá . . .*, první terminála *-í* v *lehč-í, hebc-í* je skutečně vlastností celého stupňovacího paradigmatu, srov. 9.2. Podobná je situace u tvoření typu *volán — volán-í, list — list-í*.

Uplný argument terminál zahrnuje argument tvaroslovných tříd. Právě zde se chová stupňování zcela zřetelně jako jaderné paradigma, odlišující se od jiných paradigmat rozdělením na třídy:

- a. podle 6.10n. stupňovací paradigma má 6 přesně vymežitelných tříd,
- b. tyto třídy lze přesně vyčlenit pomocí preterminály *-ěj-* (viz 6.2), která je zároveň podle 8.10 čistým flektem stupňovacím, jímž stupňovaný flektém vrcholí,
- c. další preterminála *-š-* plní rovněž funkce vnitroparadigmatické, tj. uvnitř stupňovacího paradigmatu: podle 9.4 odlišuje uvnitř tohoto paradigmatu všechna adjektiva od všech adverbii.

Vidíme tedy, že stupňování používá neterminál, což je fakt čistě popisný, ale používá jich pro funkce vnitroparadigmatické, což je fakt funkční. Znamená to, že na povrchnější úrovni popisné můžeme stupňování vykládat i jako jaderné i jako obalové paradigma, avšak na hlubší úrovni funkční se jeví toto paradigma jako jaderné.

15.3 Důkaz vlastních obalových struktur je založen na podmínce ve 14.7, podle níž obalové paradigma nemá vlastní obalové paradigma. Má-li tedy dané paradigma obalové paradigma, jde o paradigma jaderné. Těto podmínce jadernosti vyhovuje stupňování dvěma vlastními obalovými paradigmaty takto:

- a. proces preflektace, srov. kap. 10, tvoří pomocí stupňování 2s další obalová paradigma, srov. jaderný 2s *zdravější*, z něhož se tvoří obalová paradigma *-2s nejzdravější*, *3s nejzdravější*, *3v sebezdravější* (celkem 7 paradigmat, srov. tab. 15.7).

- b. dvojslovné stupňování tvoří obalové paradigma jaderného jednoslovného stupňování, srov. 5.4.

B. Jádro a jeho souřadnice: slovní druhy

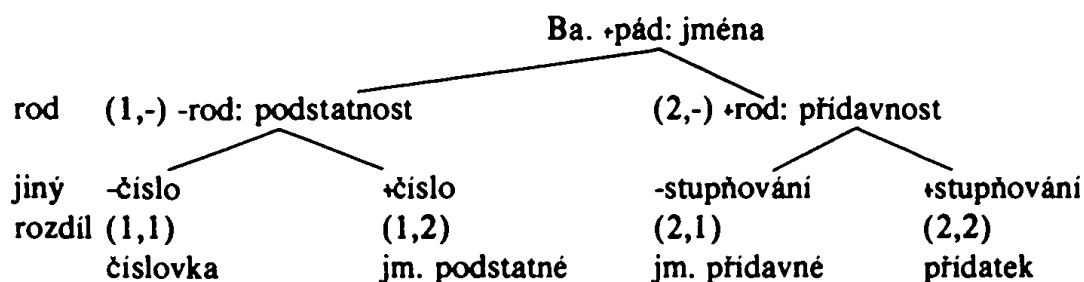
15.4 Protože stupňování patří do jaderného paradigmatu, tj. poněvadž stupňování je jednou ze souřadnic jaderného paradigmatu, je tato souřadnice prostředkem odlišení paradigmatu přídavných jmen (bez této souřadnice) a paradigmatu přídavků (s touto souřadnicí). S použitím tabulky 14.2 můžeme nyní rozlišit čtyři skloňované slovní druhy podle charakteru a počtu souřadnic v jaderném paradigmatu takto:

Tabulka 15.4

	pád	číslo	rod	stupňov.	základní souřadnice -rod=(1,-) + rod=(2,-)
(1,1) číslovka	+	-	-	-	
(1,2) jméno podstatné	+	+	-	-	(1,-) podstatnost
(2,1) jméno přídavné	+	+	+	-	
(2,2) přídavek	+	+	+	+	(2,-) přídavnost

Vyjádříme-li tyto vztahy schématem 14.2, s rodem jako základní souřadnici, dělicí čtyři slovní druhy na dvě dvojice podle vlastnosti podstatnost/přidavnost, dostaneme tento výsledek:

Schéma 15.4

„Souměrnost“ (někdy též zvaná „elegantnost“) rozřídění v tab. 15.4 podle počtu souřadnic je sice důležitá pro celkovou formální charakterizaci skloňování, nikoliv však pro pochopení vlastní podstaty slovního druhu. Pozorovali jsme již (na závěr 14.5) důležitost rodu pro dané rozřídění, a to i pro případy nejaderných paradigmat, které nemají pád.

Rod je rovněž důležité východisko pro rozdělení skupiny všech čtyř skloňovaných (jmenných) druhů na dvě podskupiny lišící se vlastnostmi podstatnost : přidavnost. Na základě tohoto dělení lze stanovit jak rozdíly v použití flektů srov. 15.6 tak i funkce jednotlivých podskupin ve větě (podstatnost = větná podmětlost, přidavnost = větná druhotnost), srov. závěr v 15.5.

15.5 Takovéto rozčlenění slovních druhů podle jediného hlediska a z jediného východiska nám poskytuje alternativu k tradičnímu třídění, ve vztahu k jadernému paradigmatu ho můžeme vyjádřit takto:

Tabulka 15.5

1. Typ paradigmatu	2. Vztah k jádru	3. Tříděný druh
Třída uvnitř jádra		zájmena jména přidavná
Jaderné paradigma	menší	jména podstatná +slovesa
Úplné paradigma	větší	číslovky

Diskuse:

Sloupce 1. a 2. této tabulky vyjadřují strukturu základních typů paradigmat, v níž jaderné paradigma zaujímá ústřední pozici. Jeho nejdůležitější vlastnosti jsou souřadnice, tvořící jeho souřadnicový prostor. Pomocí tohoto prostoru (srov. zejména 14.3 — 14.4 a 15.4) bylo možno stanovit všechny ohebné slovní druhy. Úplné paradigma, především jeho obalová složka, důležitým způsobem přispěly k pochopení paradigmatic-

kých vlastností každého druhu (srov. 14.7). Svou převahou neterminál (tradičních „nekoncovek“) do značné míry rozšířila tradiční chápání formotvorby jako převážné záležitosti terminál (tradičních „koncovek“).

Třída uvnitř jádra (tradiční vzory typu *pán, hrad, žena, nůše* atd.) nejsou vázány bezprostředně na souřadnice, ale na způsob jejich vyjádření pomocí flektů a flektémů. Je např. známo, že 2j jmen podstatných může ke svému vyjádření použít všech krátkých samohlásek s výjimkou *-o*, např. *bratr-a, mrkv-e, kost-i, stol-u, škol-y*. Způsobu vyjadřování souřadnic bude věnován ještě odstavec 15.6.

Ze sloupce 3. vidíme, jak tradiční dělení bylo roztržštěné a nedůsledné. Co se zdálo vhodné pro jeden slovní druh, neuplatňovalo se u jiných. Výsledkem bylo sice jedno ze správných dělení, jeho správnost však byla a je zdůvodněna především školní gramatikou, tedy ohledy didaktickými.

Stranou ponecháváme hlediska tvaroslovná, jako je např. význam (důležitý u číslovek), místo ve větě (tradiční přídavné jméno) nebo dokonce v nadvětných kontextech (tradiční zájmena). Právě v použití těchto hledisek převažují potřeby didaktické nad důsledností a jednoznačností přísně gramatického přístupu.

Naše alternativa se může jevit jako rovněž správná, avšak na jiné úrovni. Neobstála by sice pro školní potřeby, ale s výjimkou několika jednotlivých případů vyhovuje přísným hlediskům tvaroslovného dělení, které je pro slovní druhy rozhodující. Vzhledem k této přísnosti nemůže být takovýto přístup bez užítku i pro jiné roviny; tak např. dělení na jména tvaroslovně nerodová a rodová (viz sch. 15.4) odpovídá základní skladebné představě o jménech podmětových (číslovky a jména podstatná) a nepodmětových (jména přídavná včetně rodových zájmen a přídavků). Zároveň však vytváří základnu i pro lepší pochopení jiných tvaroslovných vztahů jako např. tříd s jejich složitými flektémovými prostředky.

C. Třídění uvnitř slovního druhu: slovnědruhové třídy

15.6 Třídou se podle 15.5 rozumí podparadigma daného jaderného paradigmatu, lišícího se výrazně od jiných jeho podparadigmat svými tvaroslovnými vlastnostmi (tradiční koncovkami). V podstatě tedy jde o tradiční vzory. Podskupina podstatnost a podskupina přídavnost se charakterem tříd a jejich vlastností v podstatě neliší, jak vyplývá z této tabulky:

Tabulka 15.6.1

1. podskupina: podstatnost		2. podskupina: přídavnost	
číslovka	podstatné jméno	I. krátký flektém	II. dlouhý flektém
<i>pět</i> <i>pět</i> 1/4p <i>pět-i</i> 2-7p <i>tři, čtyři:</i> <i>tř-i,</i> <i>čtyř-i</i> 1/4p <i>tři</i> 2	<i>kost</i> (1-7j): <i>kost</i> 1/4j <i>kost-i</i> 2-6j <i>kost</i> (1-7m) <i>kost-i</i> 1/4m	Ia. tvrdý: <i>t-en</i> Ib. měkký: <i>naš</i> 2j: <i>t+o-ho, naš+e-ho</i> 3j: <i>t+o-mu, naš+e-mu</i> 6j: <i>t+o-m, naš+e-m</i>	IIa. tvrdý: <i>jak-ý</i> IIb. měkký: <i>č-i</i> <i>jak+é-ho, č+i-ho</i> <i>jak+é-mu, č+i-mu</i> <i>jak+é-m, č+i-m</i>
<i>tř-em</i> <i>čtyř-em</i> 3p <i>tř-ech</i> <i>čtyř-ech</i> 6p <i>čtyř-mi</i> 7p	<i>kost-i</i> 2m <i>kost-em</i> 3m <i>kost-ech</i> 6m <i>kost-mi</i> 7p	3m: <i>t+ě-m, naš+i-m</i>	<i>jak+ý-m, č+i-m</i> atd.
		všechna tradiční přídavná jména včetně přídatků patří do třídy II., a to do obou podtříd IIa., IIb.	

Diskuse:

1. V podskupině podstatnost pozorujeme, že číslovky v zásadě používají tvaroslovných prostředků podstatných jmen třídy („vzoru“) *kost*, a to pro čísla 5-99 číslo jednotné, pro čísla 3-4 číslo množné. Výjimky:

a. nejdůležitější výjimka je používání u číslovek 5-99 odlišného tvaru v 7p, srov. *pět-i* oproti *kost-i*, tento tvar je však totožný s 2-6p, tj. 2p, 3p, 6p

b. u JS *tři* tvar 7p je *tř-emi* jako *tvář-emi* (z důvodů výslovnosti, srov. 15.7, Q,Q,P závěr), u JS *čtyři* je tvar *čtyř* („nulová koncovka“ u „měkkých“ dosti řídká), srov. *ulic, chvíl, kolegyn*

c. JS *dva, dvě* má vlastní prostředky se ztelným rázem periférie: *dv+ě st+ě = ruc+e, dv+ou = ruk+ou, kolen+ou, dv+ě-ma = ruk+a-ma, oč+i-ma*

d. jaderné paradigma čísel nad 99, tj. mocniny čísla 10 patří do jedné z tříd podstatných jmen, např. $10^2 = st-o$ podle *měst-o, okn-o* (2m *pět s/e/t = ok/e/n*), $10^3 = tisíc = stroj, obyvatel$ (2m *mnoho tisíc = obyvatel*), $10^6 = milión$ a jeho mocniny ($10^{6 \cdot 2} = bilión$, ($10^{6 \cdot 3} = trilión$. . . podle *hrad*, ($10^9 = miliarda$, dále JS *nula* podle *žena*. Jednotky *sto* a *tisíc* mají však pravidelný číslovkový obal, srov. *s-tý — st-erý, tisíc-i — tisíc-erý*. U dalších číslovek je tento vztah oslaben, srov. *milión-tý, miliard-tý, nul-tý*.

e. tzv. neurčité číslovky jako *několik, 2-7p několik-a, mnoh-o, 2-7p mnoh-a* jsou značně vzdáleny standardním číslovkám, srov. a., a proto zůstávají stranou.

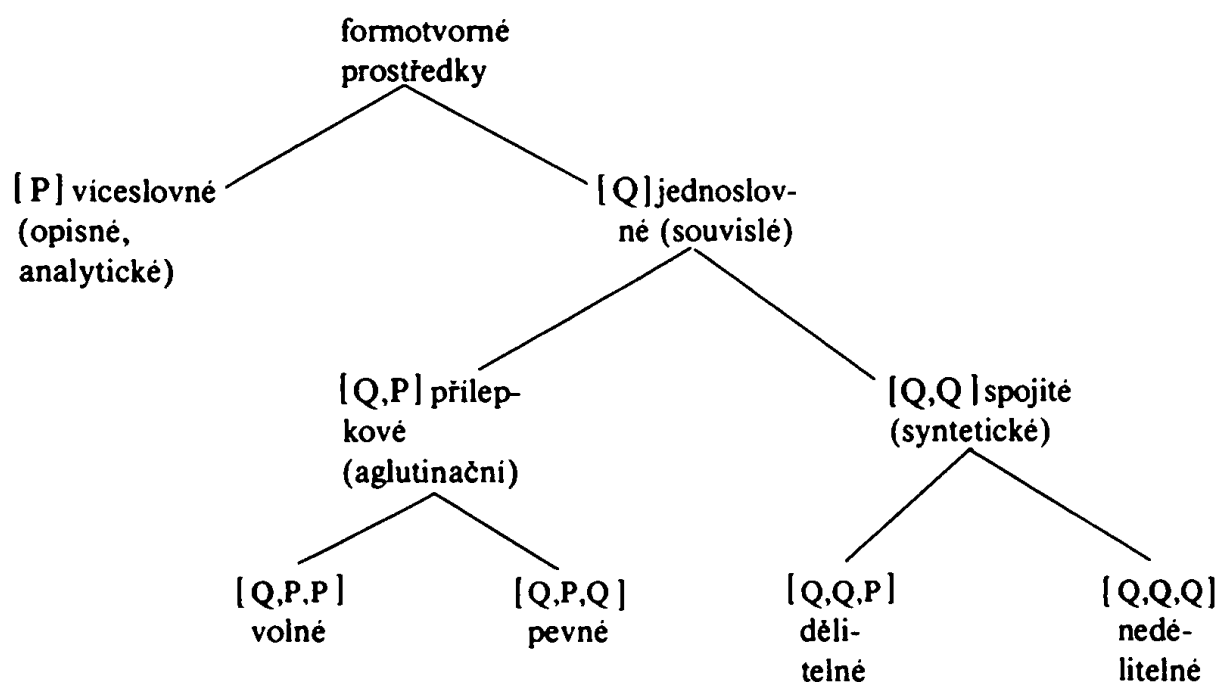
2. V podskupině přídavnost pozorujeme, že přídatky používají pouze dlouhé flektémy. Krátké flektémy jsou vyhrazeny tradičním zájmenům. S použitím tabulky 5.6 dostáváme tento výsledek:

Tabulka 15.6.2

	A. Přidavnost				B. Přidatkovost		
	I. krátký flektém		II. dlouhý flektém		Ba.	Bb.	Bc.
	Ia. tvrdý	Ib. měkký	IIa. tvrdý	IIb. měkký	adice	2/3s	KA
a. příd. jména „zájmenná“ („zájmena“)	+	+	+	+	-	-	-
b. ostatní příd. jména	-	-	+	+	-	-	-
c. příd. 1s	-	-	+	+	+	+	(+)
d. příd. 2s a 3s	-	-	-	+	+	+	-
e. příd. <i>rád</i>	-	-	-	-	+	+	+

Lze tedy shrnout, že slovní druhy podle tabulky 15.4 vnější, tj. (1,1) číslovky a (2,2) příd. jména, se paradigmaticky liší od svých vnitřních protějšků jen v maličkostech (7p*pét-i*), výrazněji pak počtem a rázou souřadnic, tab. 15.4, tab. 15.6.2. Naopak vnitřní druhy se vyznačují dalšími třídami, které vnější jména nesdílejí: např. (1,2) jm. podstatné má podle tab. 15.6 kromě třídy *kost* jen třídy, které se u číslovek neuzivají; (2,1) jm. přídavné má podle tab. 15.6.2 krátký flektém, cizí příd. jména.

15.7 Je tedy rozhodující vlastností pro třídění uvnitř paradigmát charakter flektémů jako hlavního formotvorného prostředku. Pro pochopení jeho místa ve formotvorbě znázorníme si schématicky její základní podoby takto:

Popis a diskuse:

[P] Viceslovné prostředky nejsou prostředky tvaroslovné a nepatří do jaderných paradigmat, srov. 14.7 a tab. 14.9b. Pozorovali jsme však, že viceslovné prostředky zůstávají součástí úplných paradigmat, tvoříce tak přechod mezi jednoslovnými (tvaroslovnými) prostředky slova (vyjádřenými v jednotkách textu) a viceslovnými prostředky textu (vyjádřenými skupinami těchto jednotek).

Tak např. ve větách:

1. *Ty zmrzneš.*
2. *Ty jsi zmrzla.*
3. *Ty jsi zmrzlá.*

věta 2. je zdánlivě podobnější větě 3., ale její dvojslovný tvar *jsi zmrzla* patří do paradigmatu slovesa *zmrznout*, tj. do stejného paradigmatu jako tvar *zmrzneš* věty 1. Naopak podobný tvar věty 3. *jsi zmrzlá* tvoří větnou dvojici, v níž první JT je tvar slovesa *být* a druhá JT tvar přídavného jména *zmrzlý*.

[Q]: Jednoslovné prostředky jsou prostředky tvořící novou formu (JT) téhož slova (JS) v rámci tohoto slova (kap. 3.). Neměnná část slova se nazývá lexém, zbytek slova odlišující jeho jednotlivé formy, se nazývá flektém. Jednotlivé složky flektému nazýváme flekty. Může-li být flekt odpojen z flektému a výsledek nepřestává být JT, pak jde o flektém přilepkový (přilepek). V jiných případech jde o flekt spojité.

[Q,P]: Podle toho, zda odpojitelnost je vzájemná (bilaterální) nebo jednostranná (unilaterální) rozlišujeme přilepkovost volnou a pevnou:

[Q,P,P]: Volná přilepkovost se uskutečňuje podle kap. 10 ve vzájemných vztazích preflektů, a to takto ($2n = 2s$ záporu, např. *ne+zajímavější*):

Tabulka 15.7

Počet flektů				Užití			
	3v	3s	2n	3v	3s	2n	2s
0	o	o	o	-	-	-	} + zajímavější
1a	o	o	x	-	-	ne+	
1b	o	x	o	-	nej+	-	
1c	x	o	o	sebe+	-	-	
2a	o	x	x	-	nej-	ne+	
2b	x	o	x	sebe-	-	ne+	
2c	x	x	o	sebe-	nej+	-	
3	x	x	x	sebe-	nej-	ne+	

Z tabulky vidíme, že se kterýkoli preflekt může spojovat:

a. se všemi tvary vyjádřenými postflektů

b. s kterýmkoliv jiným preflektem při zachování jejich pořádku a souvislosti (*nej-ne+pravděpodobnější* nebo *pravdě+nej-ne+podobnější*, nikoliv **nej+pravdě+ne+podobnější*, srov. 10.9.4).

[Q,P,Q]: Typická pevná přilepkovost je vztah dvou terminál, z nichž druhá (vice vnější) je volná, tj. může a nemusí se v JT objevit, takže její místo může zůstat prázdné, zatímco první terminála je pevná, tj. její místo se nemůže uprázdnit, srov. 9.2, 9.4. Znamená to, že druhá terminála vždy signalizuje dvě možnosti, prázdné místo nebo druhou terminálu, viz 9.5 — 9.6.

[Q,Q]: Spojitost flektému záleží v neodpojitelnosti jednotlivých flektů; přitom spojitý flektém je buď dále dělitelný, pak jde o flektém víceflektový, nebo dále nedělitelný, flektém jednoflektový.

[Q,Q,P]: V zásadě lze říci, že každý spojitý flektém, skládající se z více než jednoho písmene (vicepísmenný flektém), je dělitelný, viz dále.

Výjimky jsou vzácné a mají důvody netvaroslovné. V kap. 16 uvidíme, že dvojpísmeno *-ou-* např. ve tvarech *zdrav-ou*, *nes-ou(-cí)* je takovou výjimkou proto, že jde vlastně o „zdloužené“ *u*, tj. že ve dvojici *u — ou* jde o stejný protiklad jako ve dvojicích *a — á*, *i — í* apod.

Podmínka vicepísmennosti flektému neznámá, že každé písmeno tvoří samostatný flekt, existují i vicepísmenné flekty, např. v 2s *zdrav+ěj-š-í-ho* první a poslední flekt jsou dvojpísmenné.

Ve výrazu *tě-m tře-m žen+á-m* každý ze tří flektémů se skládá ze dvou flektů: druhý z nich se musí objevit v každém tvaru 3m, díky čemuž je lehké ho vydělit. Na druhé straně ho nelze odpojit, tvary **tě-*, **tře-*, **žená-* v češtině neexistují. První flekt plní funkci třídící: flekt *ě* v tvaru *tě-m* podle tab. 15.6 vyjadřuje v podskupině přídavnost třídu krátkého flektému, podtřídu tvrdého flektému, flekty *ě-*, *tá-* v tvarech *tře-m*, *žen+á-m* vyjadřují v podskupině podstatnost třídu *kost* a *žena*.

Situace se komplikuje tzv. oslabenými flekty, tj. flekty, které se na povrchu jednou objevují, jindy neobjevují. Při stupňování jsme pozorovali takovéto případy ve 2s adver-

bii (srov. 9.1) *dráž-e* : *dráž-ø* (obě možnosti), *dél-e* (flekt přítomen), *hloub-ø* (flekt nepřítomen). Podobné kolísání, často u stejných slov, je např. v rozkazovacím způsobu: *očisti (očistěte)* — *očist' (očistěte)*, *zamhouři* — *zamhuř*, *otevři* — *otevř*, *jdi* — *pojď* (rozlišeno od *pojdi*), *proudi* — *prouď*. Rozdíl v 7p *tř-emi* — *čtyř-mi* se jeví jako podobné oslabení vzhledem k obdobným případům kolísání u třídy *kost*, např. *lod-ěmi* — *lod'-mi*. V tvarech *očist'-te*, *čtyř-mi* máme tedy dva flekty, ačkoliv dvojice písmen *-te*, *-mi* tvoří flekt jediný.

Složitější případy tzv. nekonfektů (supraflektů a inflektů, srov. tab. 8.4), překrývajících hranici lexému a flektému, jsme rozebírali v 8.5 a 8.6.

[Q,Q,Q] : Nedělitelné (jednoflektové) flektémy jsou v podstatě jednopísmenné. Tvary se v nich neliší rozdílností flektů (což by byl kontrast flektový), nýbrž růzností písmen či hlásek (kontrast grafický nebo fonologický). Jednoflektové flektémy jsou ve skloňování typické pro podskupinu podstatnost, a to pro číslo jednotné a zároveň pro 1/4p a 2p. Ve skupině přídavnost jsou vlastní rovněž 1/4p, jinak v jednotném čísle jen u ženského rodu, kde mizí rozdíl krátký — dlouhý (*t-é* — *jak-é*) u měkkých též pád (*naš-í* — *č-í* 2-7p).

Jednoflektovost, tj. totožnost flektu s flektémem, má podstatný vliv na užívání takovýchto flektémů/flektů ve funkci terminály jiných flektémů. Tak např. flektém *-a* ve tvaru 1j *žen-a* se objevuje nejen u tvarů *zdráv-a*, *rád-a*, ale rovněž v sousedství jiných flektů, např. *byl-a*, *volán-a*, *otcov-a (matka)* aj. Flektém *-í* v *č-í*, *ciz-í* vstupuje podle kap. 9 do velmi složitých vztahů s jinými flekty stupňování.

Na rozdíl od prázdného místa u přílepků, viz [Q,P], a oslabených flektů u dělitelných flektémů, srov. [P,P,Q], nepřítomnost jednoflektového flektému znamená materiální nepřítomnost jakéhokoliv prostředku. Mluvíme zde o nulovém flektu, např. 1j *stůl-x*, *snih-x*, *den-x*, *sůl-x*, *čest-x*, *devět-x*, 2m *krav-x*, *chvil-x*, *ker-x*, *jater-x*. Nulový flekt plní stejné funkce jako ostatní flekty, a proto jde o prostředek tvaroslovný, nemůže však na rozdíl od prázdného místa či oslabených flektů být překryt či následován jiným flektem: srov. např. *stůl-x*, 2p *stol-u* nikoliv **stůl-u*.

Nulový flektém může však plnit, stejně jako jiné jednoflektové flektémy (viz výše), funkci terminály jiných flektémů, srov. *stůl-x*, *zdráv-x*, *rád-x* a podobně *byl-x*, *volán-x*, *otcův-x*.

[R] : Na okraji jednoslovných tvarů leží pádové tvary srostlé s předešlou předložkou např. *napravo*, *nazpaměť*, (viz 13.5nn.). Zde končí řetěz, začínající u dvojslovnosti: JT přestává být samostatná, je menší než jednoslovná. Zároveň flektém přestává plnit tvaroslovnou funkci, přetváří se v prostředek slovotvorný. Tím mizí dvojjednost lexém — flektém, srostlý tvar se skládá z jediného lexému a jeho tvaroslovné vlastnosti zanikají. Jednotka textu se přetváří v jednotku slovníku.

15.8 Je tedy české tvaroslovi, představené v schém. 15.7 souborem [Q], ústředním článkem řetězu, na jehož jednom konci leží viceslovné prostředky textu a na druhém konci jednotky textu, přetvořené v jednotky slovníku.

Vůči oběma pólům řetězu stojí tvaroslovi v ostrém protikladu ze dvou důvodů:

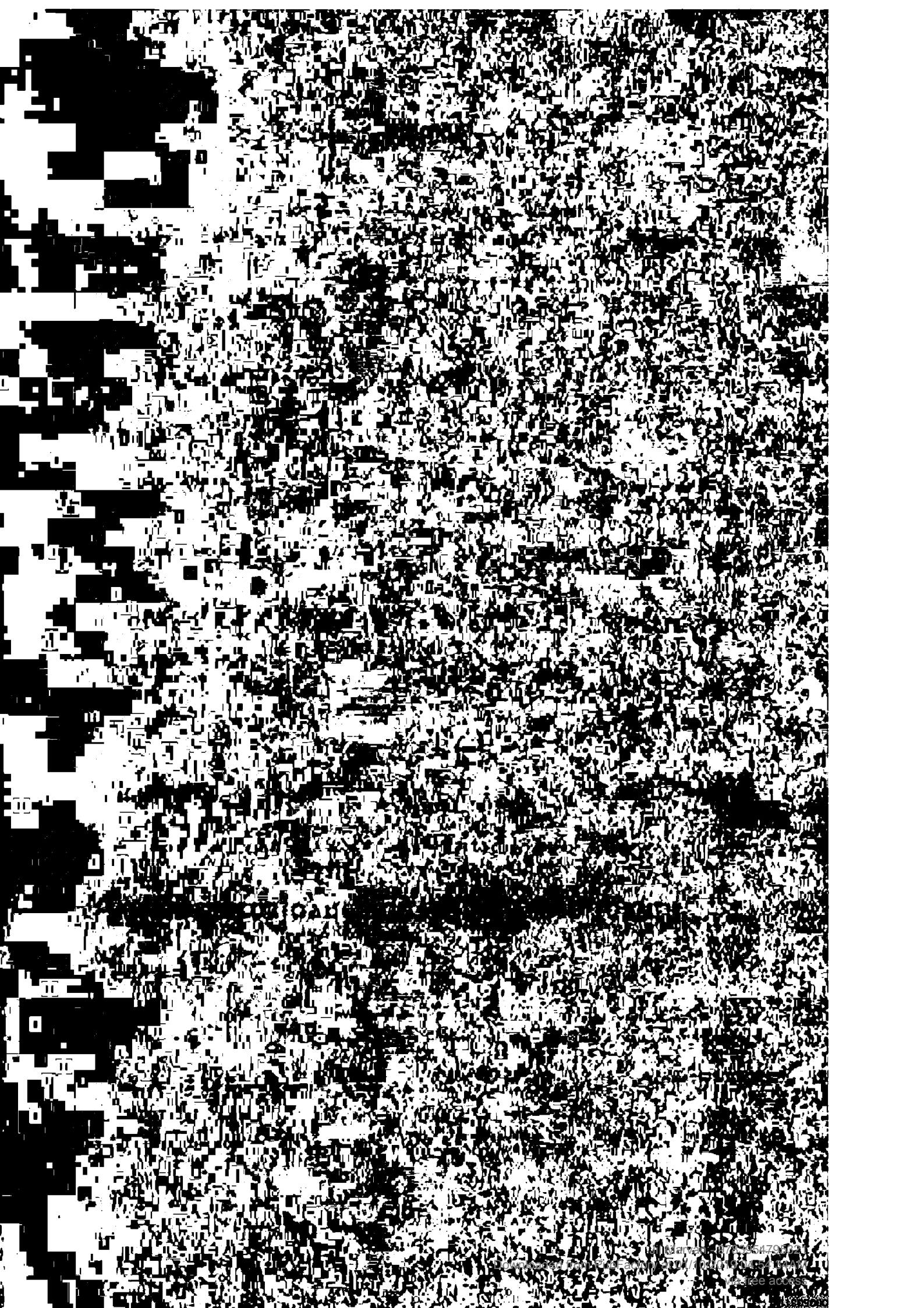
1. Tvar i funkce tvaroslovi jsou vnitřně jazykové, zatímco oba póly řetězu při své jazykové formě plní funkce mimojazykové.

2. Vnitrojazykovost tvaroslovi znamená jeho jazykovou inherentnost: každý tvaroslovný tvar existuje uvnitř jazyka, aniž se musí na povrchu objevit. Naopak póly řetězu jsou jazykové jen skrze svou zjevnost (manifestnost), začínají v jazyce existovat teprve

[The main body of the document is almost entirely obscured by heavy black redaction bars and noise, rendering the text illegible.]

ZÁVĚR

Mimotvaroslovné souvislosti stupňování

KAPITOLA 16

Písmena a jejich tvaroslovné změny

16.0 Předmětem závěrečné části rozpravy jsou tvaroslovné vlastnosti, které mají zřetelně souvislosti mimo tvaroslovi, a to v jednotkách **předslovních**, tj. menších než slovo (vlastnosti předtvaroslovné), nebo v celcích **nadslovních**, tj. větších než slovo (vlastnosti nadtvaroslovné). Vlastnosti předtvaroslovné se týkají písmen a hlásek (jimiž se zabývá grafika a fonetika/fonologie, viz kap. 16 a 17), vlastnosti nadtvaroslovné se vztahují k místu stupňování v kontextu a k jeho významovým složkám (jimiž se zabývá funkční syntax a slovní sémantika, viz kap. 18 a 19).

16.1 Tato kapitola má za úkol zkoumat předslovní jednotky ve vztahu k podmínkám jejich střídání (alternaci).

Pokud jsou předslovní jednotky definovány tradicí jako hlásky (fonémy), pak jejich změny v tvaroslovi a slovtvorbě (souhrnně morfologii) je předmětem oboru, zvaného **morfonologie**. Existují směry v moderní jazykovědě, které se pomocí morfonologie snaží vysvětlit celé tvaroslovi. Pro ně bude v řadě tvaroslovných jednotek jako 1j *noh-a*, 2j *noh-y*, 3j *noz-e* důležitá záměna *h* hláskou *z* v 3j, tedy jev průvodní, kdežto terminály *-a*, *-y*, *-e*, které tvoří vlastní podstatu tvaroslovi daného slova, budou mít pro ně jen okrajový význam. Zde jde, v rámci tvaroslovi, o přecenění předslovních změn na účet jeho vlastní podstaty.

Druhý extrém, podcenění těchto změn, je typický např. ve školní praxi, kde se — a to rostoucí měrou — spoléhá na jazykový cit žáka: očekává se, že nikdo nepoužije tvaru 3j *noh-e*. Nedůslednost tohoto řešení bude zřejmá v situaci, kdy se bude učit česky např. Slovák. V praxi se takový přístup rozdílů mezi tvary 3j *škol-e* a *noz-e* nevidí.

Pokus o vhodný kompromis ztroskotává na způsobu tradičního popisu, který má dvě nevýhody. Předně se v něm nevede zřetelná hranice mezi změnami slovtvornými, které mají ráz neomezených možností, a změnami tvaroslovnými, jejichž počet jakkoliv příbuzných se slovtvorbou, je omezen a jejichž užití vykazuje přísný řád a značnou míru předpověditelnosti. Jde tedy o rozdíl mezi otevřeným systémem slovtvorby a uzavřeným systémem tvaroslovi, jejichž nerozlišování způsobuje, že se i tvaroslovné změny jeví jako systém neomezených možností.

Pojmy „otevřený“ a „uzavřený“ zde odkazují k postoji uživatele jazyka. Otevřený systém neznamená nekonečný, tj. existuje možnost vyčerpávajícího popisu změn v slovtvorném systému. Takový popis by však neodpovídal reálné zkušenosti mluvčího, pro něhož tento systém zůstane otevřený, tj. co do změn nevyčerpatelný.

Druhá nevýhoda tradičního popisu je v úsilí o vyjádření předslovních změn pomocí hláskoslovi (fonetiky a fonologie). Tak ve větách z tab. 12.3

- (i) *sestřin-i hoš-i byl-i zdráv-i*
- (ii) *sestřin-y dcer-y byl-y zdráv-y*

se podle tohoto přístupu první slovo neliší dvojicí terminál („koncovek“) *-i*: *-y*, nýbrž střídáním předešlých souhlásek *-n-*: *-ň-*, zatímco v posledních dvou slovech obou vět se roz-

díl vůbec neuznává. Přitom všechny čtyři terminály v každé z těchto vět plní totožnou tvaroslovnou funkci a proto, což stanovil již Dobrovský, jsou i v písmu (grafice) totožné: jejich hlásková (fonologická) podoba je tedy tvaroslovně podružná.

Protože v naší rozpravě jde především o tvaroslovi, budou se předslovné změny vykládat jako změny písmen (změny grafické) a rozmanitost jejich hláskových realizací jakožto druhotných bude zkoumána v kap. 17. Přitom ani zkoumání změn na úrovni písmen se nebude vyhýbat základním pojmům jako samohlásky či souhlásky, ukáže však, jak takové důležité znaky českého písma jako rozlišovací znaménka (diakritika), tj. čárky a háčky, jsou důležité pro popis změn, a to jak změn samohláskových (čárkování) i souhláskových (háčkování).

A. Čárkování

16.2 Tento termin, používaný v podobném smyslu českou gramatikou již v 17. století (Rosovou „Čechořečností“ z r. 1672), znamená střídání nepřítomnosti a přítomnosti čárky („délky“) u samohlásek (tradiční krátkost a dloužení), např. *a* — *á*, v *dr/a/žší* — *dr/á/že*. Jde o termin gramatický, tj. zahrnuje vedle střídání standardního, kde čárka je skutečně jediným rozlišujícím znakem, i střídání gramatické, kde za stejných podmínek je střídání vyjádřeno jinak, např. *ě* — *i*, *o* — *ů*, srov. *t/ě/žší* — *t/i/že*, *h/o/rší* — *h/ů/ře*.

Protože čárkování je v podstatě spojeno s vlastnostmi (a, a), tj. s nepřítomností flektu *-ěj-* při stupňování (srov. 6.2), použijeme JS s těmito vlastnostmi, včetně forem supletivních, při jeho popisu (svislice // vymezují příslušnou čárkovanou samohlásku):

Tabulka 16.2

druh	užití		JS	příklady	
	nepřítomnost	přítomnost		(a, . . .	a)
I. standardní čárkování	1.	<i>a</i>	<i>á</i>	<i>drahý</i>	<i>dr/a/žší</i> <i>dr/á/že</i>
	2.	<i>e</i>	<i>é</i>	<i>(dobrý)</i>	<i>l/e/pší</i> <i>l/é/pe</i>
	3.	<i>i</i>	<i>í</i>	<i>blizký</i>	<i>bl/i/žší</i> <i>bl/í/že</i>
	4.	<i>y</i>	<i>ý</i>	<i>vysoký</i>	<i>v/y/šší</i> <i>v/ý/še</i>
	5.	<i>u/</i>	<i>ú/</i>	<i>úzký</i>	<i>u/žší</i> <i>ú/že</i>
II. gramatické čárkování	6.	<i>ě</i>	<i>í</i>	<i>těžký</i>	<i>t/ě/žší</i> <i>t/i/že</i>
	7.	<i>o</i>	<i>ů</i>	<i>(špatný)</i>	<i>h/o/rší</i> <i>h/ů/ře</i>
	8.	<i>/u/</i>	<i>/ou/</i>	<i>hluboký</i>	<i>hl/u/bší</i> <i>hl/ou/b</i>

Pozn.:

označení *u/ . . . ú/* znamená na počátku slova: *u/žší* — *ú/že*

označení */u/ . . . /ou/* znamená uvnitř slova: *hl/u/bší* — *hl/ou/b*.

16.3 Protože mimo případy s vlastnostmi (a, a) je čárkování skoro vždy lhostejné (tj. délka se zde může, ale nemusí objevit), existují tři možnosti jeho použití:

a. čárkování je lhostejné: značka = , tj. = čárkování

b. čárkování je nepřítomno: značka - , tj. - čárkování

c. čárkování je přítomno: značka + , tj. + čárkování

Zatímco pro 1s je čárkování lhostejné, v 2s má podle tvaroslovných vlastností toto rozdělení:

vlastnosti (b, b)	= čárkování: <i>snadnější — snadněji</i> <i>přímější — příměji</i>
vlastnost (a,-), tj. v adjektivu	- čárkování: <i>dr/a/zší, bl/i/zší</i>
vlastnost (-,a), tj. v adjektivu	+ čárkování: <i>dr/á/že, bl/i/že</i>

1. Vztah vlastností (a, a) a čárkování můžeme vyjádřit takto:

Tabulka 16.3.1

	čárkování	JS	
adj. [a]	-	<i>drahý, blizký</i>	<i>dr/a/zší, bl/i/zší</i>
adv. [a]	+		<i>dr/á/že, bl/i/že</i>

2. Avšak tato vlastnost platí i pro všechny ostatní třídy, obsahující A, tj. především pro A, B = (a/b, a/b):

Tabulka 16.3.2

	čárkování	JS	a	b
adv. [a/b]	+/=	<i>snadný</i>	<i>sn/a/zší - sn/a/dnější</i> <i>sn/á/že - sn/a/dněji</i>	

Patří sem rovněž JS *hustý: h/u/stší — h/u/stější, h/u/stěji — h/ou/šť.*

Další případ je třída (A,b) = (a, a/b). Vzhledem k tomu, že vlastnosti (a) jsou v převaze, tvary s vlastností (b) používají stejného čárkování v adverbiu (srov. 8.8, zvl. (-,b) v diskusi):

Tabulka 16.3.3

	čárkování	JS	a	b
adj. [a]	+	<i>široký</i>	<i>š/i/rší</i>	
adv. [a/b]	+ → +		<i>š/i/ře → š/i/řeji</i>	

Patří sem dále *úže — úžeji a hloub — hlouběji* (viz tab. 6.9a).

4. Případy s vlastností (a) pouze v adjektivu jsou ve valné většině neprůkazné, protože JS má krátkou samohlásku, např. *mladý, suchý*. Výjimku tvoří dvě jednotky s (a, b)

krátký, řídký s výsledky obdobnými případům v tabulce 16.2.3, tj. s čárkováním, přeneseným z vlastnosti (a) na vlastnost (b):

Tabulka 16.3.4

čárkování			JS	a	b
adj. (a)	adv. (b)	+ → +	<i>krátký</i>	<i>kr/a/tší</i>	→ <i>kr/a/tčeji</i>

5. Jediný případ s vlastností B, prokazatelně uplatňující čárkování, a to -čárkování, je tento:

Tabulka 16.3.5

čárkování		JS	b	b
(b, b)	-	<i>bílý</i>	<i>b/ě/lejší</i>	<i>b/ě/leji</i>

16.4 Celý soubor JS, vstupující do aktivního procesu čárkování včetně tvarů nepravidelných lze shrnout podle tab. 16.2 takto:

- I. 1. *a — á:* *dr/a/žší — dr/á/že, sn/a/zší — sn/á/ze, z/a/zší — z/á/ze, (7.3a), kr/a/tší — (kr/a/tčeji) (jin/a/čí — jin/á/č, d/a/lší — d/á/le, viz 7.6)*
2. *e — é:* *d/e/lší — d/é/le, l/e/pší — l/é/pe, m/e/nší — m/é/ně*
3. *i — í:* *bl/i/žší — bl/í/že, n/i/žší — n/í/že, š/i/rší — š/í/ře(ji) ř/i/dší — (ř/i/dčeji), ... — dř/i/ve (srov. 7.4)*
4. *y — ý:* *v/y/šší — v/ý/še*
5. *u/ — ú/:* *u/žší — ú/že(ji)*
- II. 6. *ě — í:* *t/ě/žší — t/í/že, v/ě/tší — v/í/ce, (sp/ě/šný) — sp/í/še (srov. 7.3c), bílý — bělejší (srov. tab. 16.3.5)*
- o — ů:* *h/o/rší — h/ů/ře*
- /u/ — /ou/:* *hl/u/bší — hl/ou/b(ěji), h/u/stší — h/ou/šť*

16.5 Vlastnost +čárkování platí též pro KA, ale pouze u samohlásky *a* v jednoslabičném základu (srov. tab. 12.5): *sl/a/bý — sl/á/b*, podobně *mlád, stár, zdrav*. Neplatí tedy pro jiné samohlásky, srov. *bos, syt, živ*, a rovněž pro *a* ve viceslabičném základu, srov. *ženat, laskav*.

Vlastnost +čárkování připisujeme na základě tohoto pravidla též jednotce *rád* (srov. *nerad*), tvar *r/a/dší* by pak nebyl výsledek krácení.

Pokud bychom přiznali jednotce *rád* původní délku, pak tvar *radší* a *raději* by byl krácen a patřil by do skupiny v tab. 16.3.4, srov. *krátký — kratší, kratčeji*.

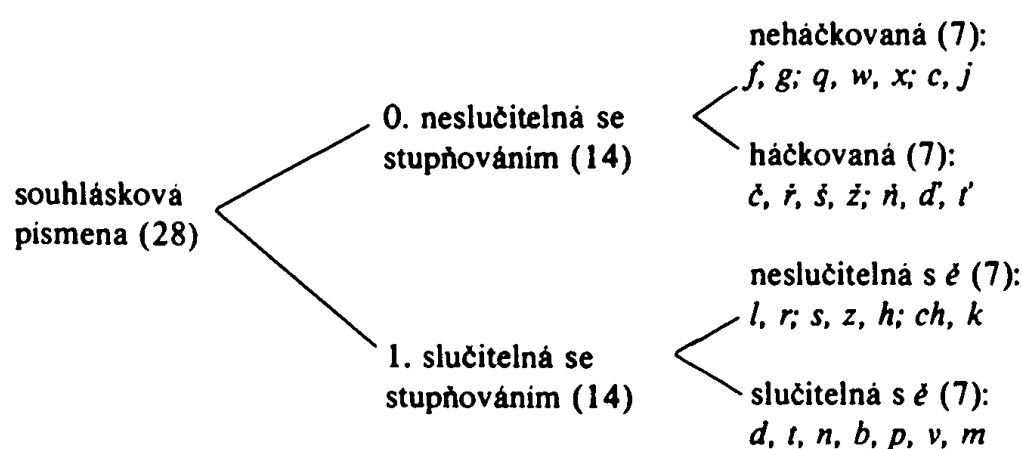
Tvar (*první, prvý —*)*prve* nemá na rozdíl od *spíše* (srov. 7.3c) +čárkování („dloužení“), protože v češtině, na rozdíl od takových jazyků jako slovenština a srbochorvatština, čárkované (dlouhé) *r* není.

B. Háčkování

16.6 Tento termin, obdobný názvu čárkování, znamená střídání nepřítomnosti a přítomnosti háčku nad souhláskami či nad *e* a vlastnosti s tím spojené. Podstatu tohoto jevu lze vyjádřit případy *e/ě* ve stupňovacích flektémech ve vztahu ke změnám, do nichž vstupují s předešlou souhláskou; tato souhláska je konečnou souhláskou základu (lexému). Tak např. v tvaru *drá/ž+e/* konečná souhláska lexému JS *drah-ý* je /h/, vzhledem k následujícímu flektému *2s +e* se mění v *ž+*.

Podle toho, zda při stupňování je tato souhláska (ne)slučitelná se stupňováním a s následující samohláskou *e/ě*, všech 28 souhláskových písmen české abecedy (včetně *ch* jako samostatného písmene) dělíme takto:

Schéma 16.6

Pojem slučitelnosti souhlásky předpokládá její vstupní podobu, nikoliv výsledek; např. JS *dra/h/-ý*, *sta/r/-ý* se vstupní podobou souhlásky *h, r* dává při tvoření *2s drá/ž/+e*, *sta/ř/+eji*, tj. výstupní podobu s písmeny *ž, ř*. Neslučitelnost tedy znamená, že pokud má jednotka ve své vstupní podobě na konci lexému (tj. před „koncovkou“ *-ý, -í*) jedno z písmen skupiny 0., pak se nestupňuje.

Výjimky představují zajímavé kuriozity, jež lze shrnout takto:

a. U „cizích“ písmen je tvoření i přídavných jmen naprosto výjimečné, srov. *žiraf-i*. U nich se samozřejmě stupňování neuskutečňuje.

b. U písmene *c-* (kromé případů *vroucí — vroucný*, o nichž viz 7.1) zcela výjimečně lze stupňovat JS *-licí*, srov. *bledo-lic+ejší*, *červeno-lic+ejší* atp. Jako žert byla zaznamenána dvojice *zvící — zvíc+ejší* (Dikobraz 81/50,15; správně je jen příslovce *zvící*). O substituci ve dvojicích typu *zvířecí — zvířec+ejší* srov. 7.5.

c. U písmene *ž-* máme dvě výjimky, jedna z nich, JS *těžký* s tvary *2s těž+ší*, *tíž+e*, se však naší diskuse netýká. Jediná důležitá výjimka je JS *svěží* — *2s svěž+ejší*, *svěž+eji*, která — obdobně jako u JS *strohy* (viz pozn. ke konci 6.10) — prozrazuje takto svůj cizí (polský) původ, v příslušných slovnících (S4, S1) nezachycený.

d. U dalších háčkových písmen jde opět o případy potenciální, kdy původní přídavná jména vztahová na *-i* (většinou označující vztah ke zvířatům) nabývají příležitostně významu stupňovatelného, např. *moda ještě jepičejší* „pomijivější“, *morálka vlčejší* „krutější, bezohlednější“, *hlas divčejší* „křehčí, mladší“, *náhled žabomyšejší*, srov. též (*o mužích*) *nechci říci, že by měli hrošejší*

kůži (Dikobraz 83/7, 6). Zde však většinou dáváme přednost opisu, tj. *více jepičí, více vnější*. O substituci ve dvojicích typu *boží — božštější* srov. 7.5.

Dále v naší diskusi uvažujeme jen skupinu 1. tj. písmena slučitelná se stupňováním.

16.7 Sloučení (lexémové) souhlásky s následující (flektémovou) samohláskou *e/ě* tvoří háčkovou dvojici. Tato dvojice může mít jen jeden háček, např. *zdra/věť*, *sta/řeji*, *drá/žeť*, nebo je bez háčku např. *stá/l•eť*, *dr/z•eji*, *dra/z•eť*. Souhláska této dvojice, na rozdíl od následující samohlásky *e/ě*, může vedle háčkování vykazovat i další změnu. Máme tedy tyto možnosti:

Tabulka 16.7

	Samo- hláska	Souhláska		Příklady	
	nezměna	nezměna	změna	nezměna	nezměna změna
neháček (nula)	o	o	0	<i>mil/e/</i>	<i>mi/lle dra/z/e</i>
háček (jednička)	i	i	I	<i>mlad/ěť</i>	<i>sta/ře su/še</i>

Malé o, i = nezměna, velké 0, I = změna (souhlásky).

16.8 Vliv tří stupňovacích flektů, obsahujících samohlásku *e/ě*, lze rozlišit podle výsledku u výstupu takto:

Tabulka 16.8

Výstup	Flekt	Užití	Příklady
a	2s: <i>e/ø</i>	(-,a)	<i>drá/žeť</i> nebo <i>drá/ž/ø</i> , <i>ú/žeť</i> , <i>hlou/b/ø</i>
b	2s: <i>-ěj-</i>	(b, b)	<i>zdrav/ějši</i> , <i>zdrav/ějli</i> , <i>naž/ejli</i>
c	1s: <i>ě/e</i>	adice	<i>dráz/eť</i> , <i>drz/eť</i> , <i>zdrav/ěť</i>

S použitím tvarů základních stupňovacích tříd (a, a), (a, a/b), (a, b), (b, b) dostáváme toto rozdělení ve výstupu:

Tabulka 16.8

	Vstup		Výstupy			Příklady		
	Symbol	Písmena	a	b	c	a	b	c
I. 1.	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>le</i>	<i>dá/le/</i>	<i>mille/ji</i>	<i>mille/</i>
2.	<i>n</i>	<i>n</i>	...	<i>ně</i>	<i>ně</i>	...	<i>lt/ně/ji</i>	<i>li/ně/</i>
3.	<i>r</i>	<i>r</i>	<i>ře</i>	<i>ře</i>	<i>ře</i>	<i>ši/ře/</i>	<i>sta/ře/ji</i>	<i>sta/ře/</i>
4.	<i>ch</i>	<i>ch</i>	...	<i>še</i>	<i>še</i>	...	<i>su/še/ji</i>	<i>su/še/</i>
II.1.	B	<i>b, p, v, m</i>	<i>bφ</i>	<i>bě</i>	<i>bě</i>	<i>hlou/bφ/</i>	<i>sla/bě/ji</i>	<i>sla/bě/</i>
2.	D	<i>d, t</i>	...	<i>dě</i>	<i>dě</i>	...	<i>mld/dě/ji</i>	<i>mld/dě/</i>
3.	Z	<i>z, s</i>	<i>že</i>	<i>ze</i>	<i>ze</i>	<i>bli/že/</i>	<i>dr/ze/ji</i>	<i>dr/ze/</i>
4.	H	<i>h, k</i>	<i>že</i>	<i>že</i>	<i>ze</i>	<i>drá/že/</i>	<i>na/že/ji</i>	<i>na/ze/</i>

Diskuse:

I. Tento soubor se skládá ze čtyř členů, protože každá řádka obsahuje jen jedno písmeno. Nejdůležitější pro tento soubor je jeden totožný výsledek u všech tří výstupů. Chybějící výsledky u výstupu lze doplnit z jiných tříd a hlavně ze zvláštních případů (v kap. 7).

1. *le*: $l = o, e = o$, výsledek o, o

2. *ně*: $n = o, ě = i$, výsledek o, i ; pro výstup a srov. *mé/ně/*

3. *ře*: $ř = i, e = o$, výsledek i, o

4. *še*: $š = l, e = o$, výsledek l, o , pro výstup a srov. *spěch — spi/še/*

II. Tento soubor se skládá z deseti členů, 1. řádka má čtyři, ostatní po dvou. Tři výstupy dávají dva výsledky, tj. dva výstupy mají vždy výsledky totožné, přitom normálně platí $a \neq b = c$ s výjimkou řádky 4., kde platí $a = b \neq c$

1. $a = o, o; b/c = o, i;$

pro výstup a srov. ještě *lě/pe/, dří/ve/, pr/ve/*

2. $a = l, o; b/c = o, i;$

pro výstup a srov. *sná/d/ný — sná/ze/* též

zá/z/e, poslé/z/e (viz 7.3, 7.6),

vě/t/ši — ví/c/e

3. $a = i, o; b/c = o, o;$

pro výstup a srov. ještě *vý/še/*

4. $a/b = l, o; c = o, o;$

pro písmeno *k* srov. $a = j$ *jiná/č/* (viz 7.6),

$b = d$ *divo/čel/ší, divo/čel/ji, c = d* *divo/ce/*

16.9 Za použití tab. 16.8 shrneme háčkování stupňovacího tvaroslovi do schématu 16.9, skládajícího se z těchto kroků:

Krok 1: Všech 14 slučitelých písmen (viz schéma 16.6) rozdělíme podle toho, zda v tab. 16.8 vykazují nezměnu a změnu;

Krok 2: Liché řádky 1., 3. klasifikujeme podle výstupu a, tj. podle vlastnosti (-, a), sudé řádky 2., 4, v nichž výstup a nedává zřetelné výsledky, podle výstupu b, tj. podle vlastnosti (b, b);

Krok 3: Výsledek rozčleníme podle souborů I a II;

Krok 4: Informaci doplníme zbývajících vlastností (a, -), tj. popisem nezměn a změn před flektémem -*ši*

Schéma 16.9

		Soubory		2s: -ši		
		I	II	I	II	
slučitelná písmena (14)	nezměna (o,-)	a (o, o)	dě/l/e	hlou/b/	de/l/ši	hlu/b/ši
		b (o, i)	li/n/ěji	m/a/d/ěji	(me/n/ši)	m/a/d/ši
	změna (i/I,-)	a (i, o)	ši/r/e	blí/ž/e	ši/r/ši	blí/ž/ši
		b (I, o)	su/š/eji	na/ž/eji	su/š/ši	na/ž/ši
Krok 1	Krok 2	Krok 3		Krok 4		

Diskuse kroku 4: Tento krok, založený na vlastnosti (a,-) je doplňkem k výstupu a, založeném na vlastnosti (-,a). Od něho se liší především mnohem masivnější informací, poskytovanou dalšími 39 jednotkami s vlastností (a, b), srov. tab. 6.9; díky tomu pokrývá všechny řádky v tab. 16.8 s výjimkou *n*.

Výsledky však nejsou zcela totožné s výstupem a, jak ukazují případy v rámečcích:

1) Spolu s tvary *hus/t/ši* a *vě/t/ši* najdeme v tab. 6.9b a 6.9B celkem 25 případů se souhláskou *D = d, t*, které změně nepodléhají, srov. *ble/d/ši*, *čis/t/ši*, *boha/t/ši*, *sla/d/ši*, *kra/t/ši*, *kro/t/ši* atd. Všechny tyto jednotky vykazují nezměnu předpokládanou schématem 16.9. Tvar *sna/d/ný* — *sna/z/ši* je tedy izolován a může se tedy vyložit jako vliv příslušného adverbia *sná/z/e*.

2) Nezměna se šíří i na souhlásku *r*, srov. *ši/r/e*, *hů/r/e* oproti *ši/r/ši*, *ho/r/ši*. Uplatňuje se též u tvaru *sta/r/ši*. Důležité tím, že se liší od výsledku, totožného u všech tří výstupů, tj. /ř/.

3) Případy se vstupní souhláskou *h* jsou pravidelné, srov. *dra/ž/ši*, *na/ž/ši*, celkem 5 jednotek, vz 6.9. Podle pravidel, stanovených v tab. 16.7 a schém. 16.8, případy se vstupní souhláskou *k* se mají chovat stejně s tím, že výstupní souhláskou je *č*. Očekáváme tedy tvary jako *leh/k/-ý* — *leh/č/ši*, *břit/k/-ý* — *břit/č/ši* atd. Standardní podoby *leh/č/-í*, *břit/č/-í* atd. považujeme za zvláštní případ vlivu výslovnosti na podobu psanou (o tzv. pohlcení srov. diskusi k tab. 17.8.2), podporovaného jednak tím, že vždy na rozdíl od případů se vstupním *h* předchází souhláskou, jednak tím, že takovýto tvar je historicky odůvodněný (patřil by do výstupu b). Tento tradiční výklad je přijatelný podle rovnice dvojí správnosti (srov. 15.1). Avšak v rámci tvaroslovi, kde mimo tuto rovnici platí zároveň podmínka (a,-) -ši (srov. 9.3 nn.), je mezi dvěma „správnými“ řešeními (srov. sch. 17.8) správnější řešení, odpovídající této podmínce: hlediska hlásková a historická jsou tu lhostejná.

16.10 Výstup **c** platí též v 1s, a to v 1m muž. r.: *staří, suší, drazí, blízcí*, zcela jedinečně též u KA: *blízci, daleci*.

Výsledky jako *lid/sk/-ý, prakti/ck/-ý* — *lid/št/-i, prakti/čt/-i*, spolu s výsledky výstupu **b** jako *lid/št/ěji, prakti/čt/ěji* řadí skupinu /sk/, /ck/ do řádky I.4. *ch* v tab. 16.8. Naopak výsledek výstupu **a** u tvaru *hou/ší'* oproti výsledkům výstupů **b = c**, srov. *hu/st/ěji, hu/st/ě* by bylo možno podle první souhlásky *-s-* řadit do řádky II.3. (srov. *vý/š/e*, ale *ku/s/eji, ku/s/e*), podle druhé souhlásky pak do předešlé řádky.

C. Tvaroslovné souvislosti střídání ve stupňování

16.11 Čárkování i háčkování ve stupňování je až na malé výjimky velice důsledné, což samo o sobě svědčí o jejich tvaroslovném charakteru. Ukážeme si nyní, jak tato střídání sblíží stupňování s jinými tvaroslovnými procesy.

1. Čárkování u přídavků je totožné s jeho použitím u dokonavých sloves na *-it*, vycházejících ze stejných přídavků, a u jejich nedokonavých protějšků na *-ovat*, jak je patrné z tohoto srovnání:

Tabulka 16.11.1

přidatky		slovesa	
•čárkování	-čárkování	•čárkování	-čárkování
<i>bl/i/ž+e</i>	<i>bl/i/ž+ší</i>	<i>s-bl/i/ž-it</i>	<i>s-bl/i/ž-ovat</i>
<i>ú/ž+e</i>	<i>u/ž+ší</i>	<i>z-/ú/ž-it</i>	<i>z-/u/ž-ovat</i>
<i>t/i/ž+e</i>	<i>t/ě/ž+ší</i>	<i>z-t/i/ž-it</i>	<i>z-t/ě/ž-ovat</i>
<i>hl/ou/b</i>	<i>hl/u/b+ší</i>	<i>pro-hl/ou/b-it</i>	<i>pro-hl/u/b-ovat</i>
<i>d/á/l+e</i>	<i>d/a/l+ší</i> (viz 7.6)	<i>od-d/á/l-it</i>	<i>od-d/a/l-ovat</i>

Tři výstupy u háčkování, podobně jako u čárkování, vykazují značnou tvaroslovnou pravidelnost, ne vždy dodržovanou jinými případy tvaroslovného střídání. Střídání souhlásek při háčkování lze srovnat s těmito tvaroslovnými jevy:

Výstup **a**: slovesa typu *o/r/at* — *o/ř/e, l/h/át* — *l/ž/e*

Výstup **b**: 5j s terminálou *-e*, např. *brat/r/* — *brat/ř/e, bů/h/* — *bo/ž/e*

Výstup **c**: 3/6j s terminálou *-e/ě*, např. *ho/r/a* — *na ho/ř/e, vlá/h/a* — *o vlá/z/e*

Ukázky podle tab. 16.8 (jen řádky bez mezery . . . ve výstupu a):

Tabulka 16.11.2

	Vstup	Výstupy			Příklady		
	Písmeno	a	b	c	a	b	c
I. 1.	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>l</i>	<i>kaš/l/e</i>	<i>sto/l/e</i>	<i>ve ško/l/e</i>
3.	<i>r</i>	<i>ř</i>	<i>ř</i>	<i>ř</i>	<i>o/ř/e</i>	<i>brat/ř/e</i>	<i>na ho/ř/e</i>
II. 1.	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>škra/b/e</i>	<i>holu/b/e</i>	<i>o žá/b/ě</i>
3.	<i>z</i>	<i>ž</i>	<i>z</i>	<i>z</i>	<i>vá/ž/e</i>	<i>dikobra/z/e</i>	<i>o ko/z/e</i>
4.	<i>h</i>	<i>ž</i>	<i>ž</i>	<i>z</i>	<i>l/ž/e</i>	<i>bo/ž/e</i>	<i>o vlá/z/e</i>

Jsou vzácné případy dalších změn, které mají rovněž obdoby v jiných tvaroslovných procesech. Všimneme si zde střídání /a/: /ě/ v JS *sv/a/tý* — 2s *sv/ě/tějši*, *sv/ě/těji*. Takovéto střídání je známo např. u dvojic slovesných tvarů jako *odň/a/t* — *odn/ě/ti*, *rozt'/a/t* — *rozt/ě/ti*, u podstatných jmen stř. rodu jako *hřib/a/ta* — *hřib/ě/*, *hřib/ě/te*; *slůň/a/ta* — *slůn/ě/*, *slůn/ě/te* a u číslovek jako *p/a/terý* — *p/ě/t*, *dev/a/terý* — *dev/ě/t*.

16.12 Střídání písmen je neoddelitelnou součástí tvaroslovi. Případ supraflektů ukazuje, že střídání má i samostatnou hodnotu tvaroslovnou (srov. 8.7 — 8.8). Zároveň však, což je neméně důležité, není dáno pouhou pozicí ve slově, tj. není zdůvodněno hláskově, ale jak jsme si ukázali např. u éarkování, podmínkami tvaroslovnými: -čárkování = 2s adjektiv, +čárkování = 2s adverbii, srov. např. tab. 16.3.1.

Skutečné, tj. živé hláskoslovné změny mají sice určitý, i když vzdálenější vztah k tvaroslovi, především však mají jiný ráz, jak si to ukážeme v následující kapitole.

KAPITOLA 17

Stupňování a hlásky

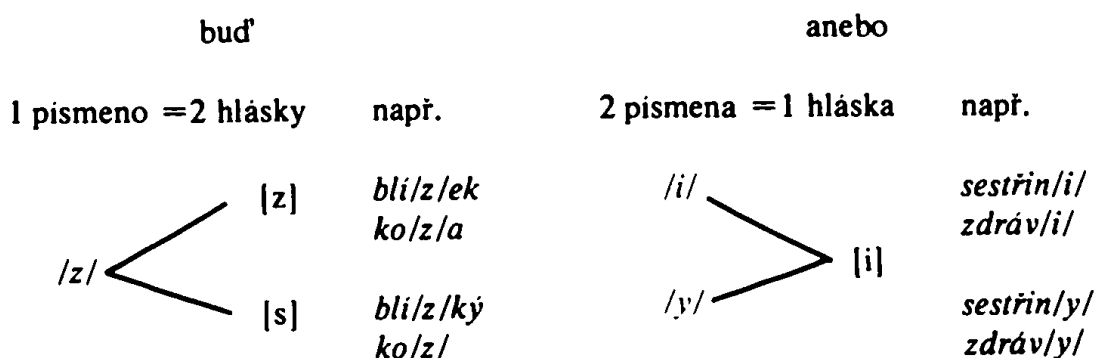
17.1 V předešlé kapitole (srov. 16.0) jsme si ukázali, proč a jak soustava písmen (pismo, grafika) má bližší k tvaroslovi než soustava hlásek (hláskoslovi, tj. fonetika a fonologie), čímž jsme pro vztah mezi oběma soustavami získali představu určité vzdálenosti (distance). Základní podmínkou pro stanovení této vzdálenosti je určení vztahu jednotek obou soustav, tj. písmen a jim odpovídajících hlásek.

42 písmenům české abecedy odpovídá 35 hlásek. V převážné většině jde o vztah vzájemně jednoznačný, kdy jedno písmeno odpovídá vždy jedné hlásce a naopak, např. /a/ = [a], /l/ = [l], což čteme „písmeno *a* odpovídá hlásce *a*, písmeno *l* odpovídá hlásce *l*“.

Přesto existují dosti důležité případy, kdy vztah může být dvojnásobný, tj.

Schéma 17.1a

Schéma 17.1b

Vztah 17.1a vyjadřuje rozdíl, který se považuje za jazykově nepodstatný, obměna je zde automaticky daná a předpověditelná pozicí. Pokud by bylo okolí totožné a rozdíl by existoval, pak by šlo o rozdíl podstatný, jako např. ve dvojici *ko/z/a* — *ko/s/a*. Skutečnou (materiální) podobou hlásky, bez ohledu na její podstatnost, se zabývá **fonetika**. Podstatnými znaky hlásky, bez ohledu na její poziční proměnnost (variabilitu) se zabývá **fonologie**. Písmenům odpovídají ve fonetice fóny („fonetické hlásky“), ve fonologii fonémy („fonologické hlásky“). Ve tvarech *ko/z/a* a *ko/z/* jedno písmeno /z/ a jeden foném /z/ odpovídá dvěma fónům: [z] v prvním případě, [s] v druhém. Z daného příkladu vidíme, že fonologie má bližší k písmu než fonetika.

Vztah 17.1b vyjadřuje opačnou situaci, kdy foném (jednotka fonologie) se rovná fónu (jednotce fonetiky), je však odlišný od příslušného písmene. Fonologie i fonetika samotnému protikladu *i* — *y* rozdíl nepřisuzují, zatímco písmo, v souhlase s tvaroslovnou hodnotou, tento protiklad uznává. Avšak rozdíl *i* — *y* se může odrazit ve změně předcházející souhlásky, jak je tomu u prvního příkladu, tj. [n] — [ň]. Tato změna je hlásková, tj. fonetická a fonologická, v písmu a tvaroslovi nepodstatná.

*V kap. 17 užíváme liter v závorkách takto: antikva v hranaté závorce [a] = hláska (fón); antikva v svíslé závorce *a* = foném; kurziva v šikmé závorce /a/ = písmeno

17.2 Uvážíme-li tuto změnu, pak obě schémata lze přepsat takto:

Schéma 17.2a

1 písmeno = 1 foném = 2 fóny

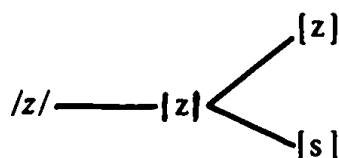
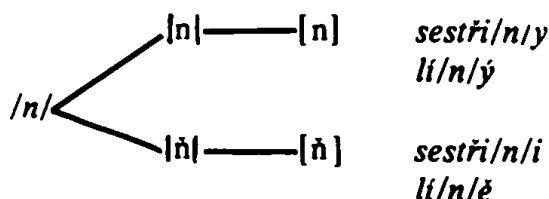

Schéma 17.2b

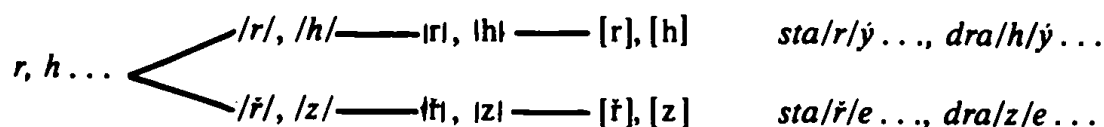
1 písmeno = 2 fonémy = 2 fóny např.

Nazveme-li protějšek písmene v tvaroslovi nadpísmeno, pak v obou případech jde o totožnost nadpísmene a písmene, vyjádřenou jako „vlastnost o“ v tab. 16.7, 16.8 a sch. 16.9. Jakmile však podle těchto pouček pro stejnou pozici neplatí vlastnost (o,-), pak nadpísmeno (vstup) s písmenem (výstupem) totožné není, takže dostáváme vztah

Schéma 17.2c

1 nadpísmeno = 2 písmena = 2 fonémy = 2 fóny např. (srov. tab. 16.8):

Vztah skutečné totožnosti a nepodstatného (pozičního) rozdílu, jak jej vyjadřují schém. 17.2a, b, c, budeme nazývat **poziční rozštěp**. Pokud se rozštěp v žádném bodě neuskutečňuje (srov. sch. 16.9., nezměna a), dostáváme tento výsledek:

Schéma 17.2!

1 nadpísmeno = 1 písmeno = 1 foném = 1 fón např.

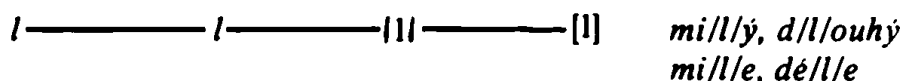
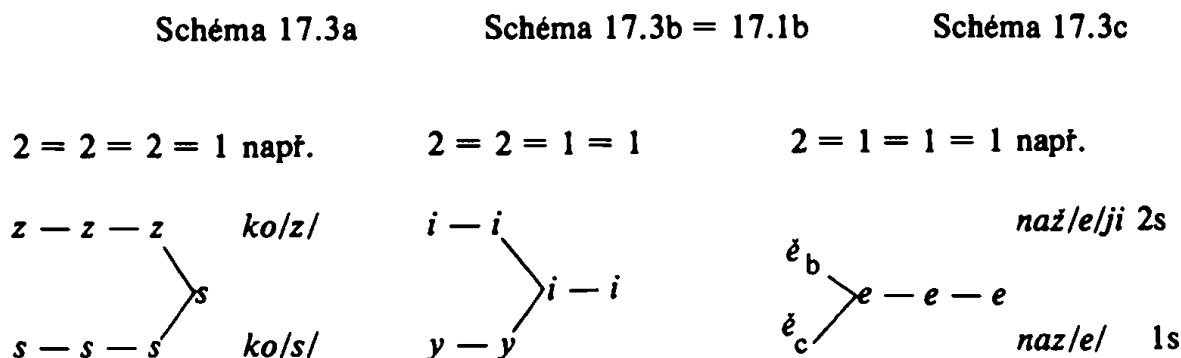

Schéma 17.2! představuje **převodní kanál** mezi jednotkami tvaroslovi, písma, fonologie a fonetiky v jeho nejprostší podobě, tj. ve všech bodech beze změn. Složitější podoby jsou vyjádřeny v sch. 17.2a, b, c. Všeobecné lze říci, že převodní kanál je sled jednoho vstupu a tří výstupů, v němž se tvaroslovné jednotky převádějí v jednotky nižšího řádu (a popřípadě naopak). Vstup v tomto sledu tvoří tvaroslovná jednotka (nadpísmeno), každá následující jednotka v něm tvoří výstup. Jak je patrné ze sch. 17.2a, b, c, poziční rozštěp se může uskutečnit v každém výstupu převodního kanálu a přenáší se pak do výstupu nižšího řádu. Tak např. v sch. 17.2c rozštěp nastává u prvního vstupu (písmene)

a přenáší se do dalších výstupů (fonému a fónu).

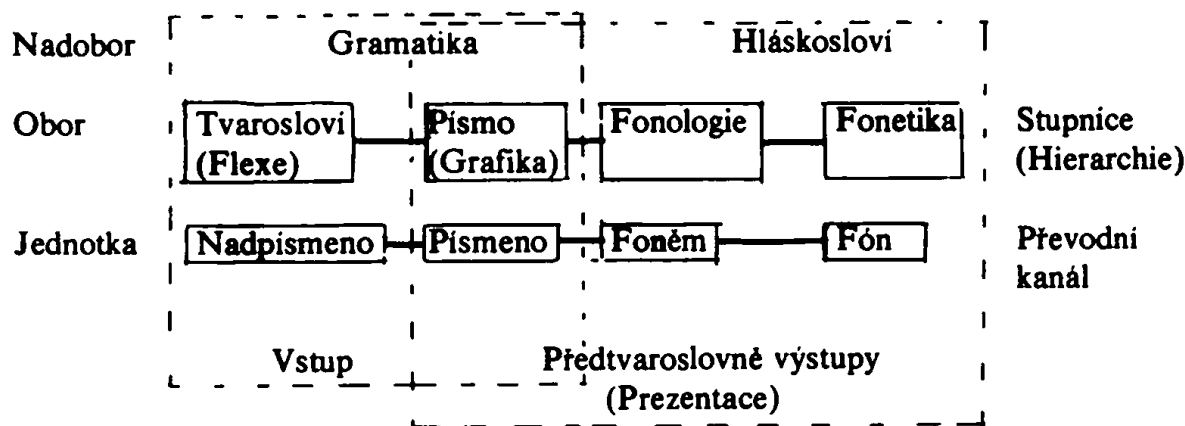
17.3 Opakem pozičního rozštěpu je **poziční svod** (tradiční neutralizace), u něhož skutečný podstatný rozdíl v převodním kanále mizí, jak jsme si to ukázali pro vztah *i — y* v schém. 17.1b. Poziční svod se může opět uskutečnit v každém výstupu a přenáší se pak do dalších výstupů. Obdobně tedy jako u 17.2a, b, c, dostaneme tři body svodu (schémata jsou opět seřazena v pořádku nadpísmeno, písmeno, foném, fón):

Ve sch. 17.3c rozdíl mezi \acute{e}_b a \acute{e}_c lze stanovit podle tab. 16.8. Zde ve všech výstupech pátí poziční svod, ale rozdíl obou samohlásek je zachován díky rozdílnému výstupu předcházející souhlásky /h/ v *na/h/y*: výstup b dá /ž/ v *na/ž/eji*, výstup c dá /z/ v *na/z/e*.

17.4 Schémata 17.2a, b, c, 17.2!, 17.3a, b, c vysvětlují základní stupnici vztahů (hierarchii) tvarosloví jako soustavy nejvyššího řádu k písmu (grafice), fonologii a fonetice jako soustavám co do řádu sestupně nižším. S použitím pojmu převodní kanál, jak byl stanoven v diskusi k sch. 17.2!, může se tato stupnice vyjádřit takto:

Schéma 17.4

Písmo (grafika) tedy patří spolu s fonologií a fonetikou do úrovně prezentační, tj. do té části jazyka, skrze niž jazyk vnímáme a k vnímání předkládáme. Fonetika, fonologie a písmo představují tři stupně abstrakce, písmo přitom spojuje abstrakci hláskoslovnou (fonologii) s abstrakcí vyššího řádu, abstrakcí gramatickou. Proto je fonetika a fonologie spojena především s jednotkami textu (srov. 3.2), tj. s konkrétní promluvou, zatímco písmo je schopno vyjadřovat (prezentovat) jednotky slovníku, tj. jednotky jazykové soustavy (mluvnice). Písmo je tedy průsečík úrovně prezentační a úrovně gramatické.

Průsečík mezi prezentací a gramatikou tvoří české písmo díky svému hláskovému charakteru. Tato vlastnost „průsečíku“, i když v různé míře, platí pro všechny jazyky používající písmo hláskového. Jde v první řadě o jazyky, které používají latinky, tj. o většinu jazyků Afriky, obou Amerik, Austrálie a řadu jazyků asijských, např. turečtinu, vietnamštinu, indonéštinu. Také jiná hlásková písmena se řídí tímto principem, např. vedle zbývajících dvou evropských písem, azbuky (užívané řadou jazyků Eurasie) a písmena řeckého, např. i písmo arménské, gruzinské a do značné míry i hebrejské. V protikladu k písmu hláskovému představuje druhé extrém písmo znakové, užívané např. čínštinou, v němž „písmeno“ (znak) odpovídá celé gramatické jednotce (našim lexémům a flektémům). Přejít mezi oběma typy tvoří písmo slabičné, užívané např. některými jazyky Indie (včetně historického sánškrty) a v podstatě též korejštinou.

Předešlá kapitola byla věnována otázce převádění tvaroslovných jednotek v jednotky písmena (písmena). Předmětem této kapitoly je mechanismus převádějící jednotky tvaroslovi a písmena v jednotky fonologie a fonetiky (fonémy a fóny).

A. Tvar, písmeno a hláska

17.5 Po vyloučení písmen *q, w, x* a uznání skupiny *ch* za jedno písmeno zbývá v češtině 25 souhláskových písmen (srov. sch. 16.6) vyjadřujících 25 souhláskových fonémů a v zásadě i fónů.

Stranou zůstávají takové hláskové variace, které lze sice foneticky (např. pomocí technické aparatury) zjistit, ale které si český mluvčí normálně neuvědomuje. Mezi takto běžné neuvědomované varianty patří např. zadopatrové *n* ve slovech jako *Ha/n/ka*, *A/n/glie*, odlišitelné od normálního tj. zubodášeového */n/* ve slovech jako *Ha/n/a*, *a/n/o*; dále neznělé *ř* v tvarech *tvá/ř/*, *ná/ř/ky* proti znělému *ř* v tvarech *tvá/ř/e*, *ná/ř/ek* a naopak znělá varianta *ch* v tvarech jako *aby/ch/ byl*, *zbů/h/darma* oproti normálně neznělému *ch* v tvarech *aby/ch/om*, *bů/h/*.

17.6 Rozdíly v samohláskách jsou podstatnější a mají mj. vliv na dvojznačnost vztahu mezi písmeny a fonémy.

Tak např. ve dvojici *seštri/n/i/* — *seštri/n/y/* (viz sch. 17.2b, 17.3b) mizí hláskové rozdíly mezi samohláskami */i/* — */y/* (svod), ale promítají se v rozdílnosti předešlého */n/*, které se čte [ŋ] — [n] (rozštěp).

Pět neznačkovaných samohláskových písmen *a, e, i, o, u* spolu se svými čárkovanými protějšky *á, é, í, ó, ú* — tj. 10 jednotek — odpovídá všem 10 jednotkám, které má k dispozici české hláskoslovi.

Další čtyři písmena, tj. *ě, ů* a dvojice *y — ý*, nemají v moderní češtině žádnou vlastní hláskoslovnou hodnotu. Budeme je nazývat **grafémy**.

Hlásky *ě, y, ý* existovaly jako samostatné fonémy v nejstarším období češtiny, tj. v 10.-11. stol. O přesném období zániku jejich samostatné existence se vedou spory. Hláska *ů* vznikala z *ó* ve 14.-16. stol., a to přes dvojhlásku *uo*, tedy např. *stól* — *stuol* — *stůl*. Dvojhlásky je zachována v slovenském *ó*, srov. *stól*, ale i v českém pravopise: kroužek nad *ů* je zbytek původního *o*.

Grafém se liší od jiných písmen především tím, že nemá přímý vztah k určité hlásce, tj. odpovídá hlásce, která se vyjadřuje jiným písmenem, dále **protigrafémem**. Vztahy grafémů a protigrafémů lze vyjádřit takto:

$$\acute{u} = \acute{u}, \acute{e} = e, y = i, \acute{y} = i \quad (17.6)$$

Grafémy se dále odlišují od jiných českých písmen svou neschopností objevit se na začátku slova. Ukazuje to na jejich gramatický ráz: víme, že převážná většina gramatických prostředků se objevuje na konci slova (pozice postflektémová, viz 8.2).

17.7 Písmeno *ů* je jediné ze čtveřice grafémů, které nezpůsobuje v převodním kanále rozdíly mezi písmem a fonologií.

Jeho funkce je nicméně formální, tj. tvaroslovná a slovotvorná. Odlišuje se totiž od protigrafému *ú* tím, že se běžně střídá s *o*, srov. případy tvaroslovné *st/ů/l* — *st/o/lu*, *h/ů/ře* — *h/o/rší*, *r/ů/st* — *r/o/ste* a případy slovotvorné *k/ů/l* — *k/o/lový*, *v/ů/le* — *v/o/lit*. Těto formální vlastnosti písmene *ů* jsou si vědomy i starší gramatiky, mluví o něm např. Rosa ve své „Čechotečnosti“ (1672) na str. 2.

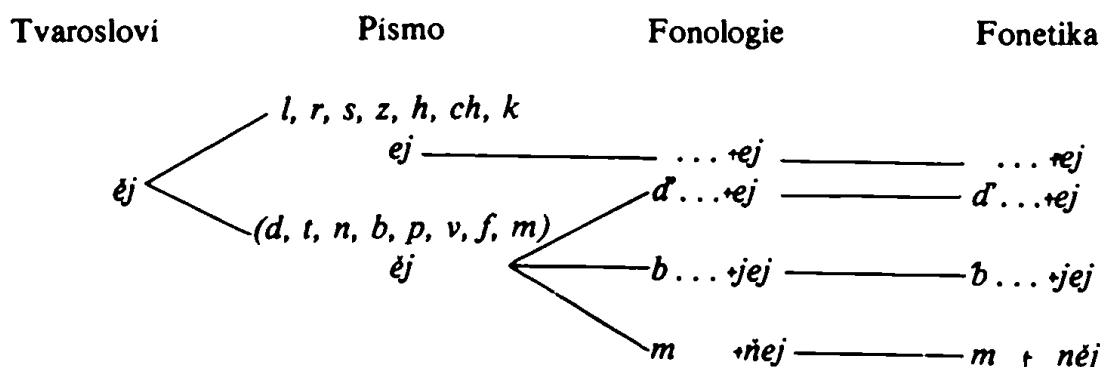
K pochopení převodu ostatních grafémů na jejich fonologickou hodnotu použijeme pojmu (grafické) dvojice (srov. háčkovou dvojici v 16.7), skládající se ze dvou písmen, z nichž první je negrafém. Vstupuje-li negrafém (vstup 1) s následujícím grafémem nebo protigrafémem do takovéto dvojice, pak rozdíl mezi grafémem a odpovídajícím protigrafémem (vstup 2) mizí, tj. řídí se vzorcem (17.6), a fonologický výsledek negrafému (výstup 1) se řídí těmito pravidly:

Matrice 17.7

Vstup 1	Vstup 2	Výstup 1	Příklady
Negrafém	Grafém/ Protigrafém	Foném(y)	
<i>d, t, n</i>	<i>i/i</i>	<i>d', t', ň</i>	<i>rá/d/i</i> = <i>rá d'í</i> <i>m/a/d/i</i> = <i>m a d'í</i>
<i>d, t, n</i>	<i>y/y</i>	<i>d, t, n</i>	<i>rá/d/y, m/a/d/y</i> s <i>l </i>
jiné souhlásky	$\left. \begin{array}{l} i/i \\ y/y \end{array} \right\}$	beze změn	<i>zdrá/v/i</i> = <i>zdrá/v/y</i> <i>zdra/v/i</i> = <i>zdra/v/y</i>
<i>d, t, n</i>	<i>ě</i>	<i>d', t', ň</i>	<i>ra/d/ěji</i> = <i>ra d'ěji</i>
<i>b, p, v, f</i>	<i>ě</i>	<i>(b, p, v, f) + j</i>	<i>sla/b/ěji</i> = <i>sla b ěji</i>
<i>m</i>	<i>ě</i>	<i>m+ň</i>	<i>při/m/ěji</i> = <i>při m ěji</i>
jiné	<i>ě</i>	neplatí	srov. sch. 16.6
všechny souhlásky	<i>e</i>	beze změn	<i>b e r e t e</i> <i>dři/v e, sná/z e</i>

Pro stupňování např. vidíme, jak flekt *-ěj-* se fonologicky uskutečňuje jako *-ej-* s měkčením, srov. *rad-ěji*, dále jako *-jej-*, srov. *slab-ěji*, nebo jako *-nej-*, srov. *znám-ěji*. Rozštěpuje se tedy grafické *ěj* na tři fonologické podoby. Protože však po jistých písmenech český pravopis *ě* nepřipouští, nahrazuje je zde, podle (17.6) protigrafémem *e*, takže se flekt *-ěj-* štěpí na dvě grafické podoby *-ěj-* a *-ej-*. Toto štěpení se pak přenáší do jednotek nižšího řádu. Celý tento proces má v převodním kanálu takovýto výsledek (srov. sch. v 16.6):

Schéma 17.7

17.8 Změny (svody a rozštěpy) na úrovni fonetické jsou objektivně velice pestré, ale většinu z nich si mluvčí buď neuvědomuje, tj. odhlíží od nich jakožto faktů pro sdělování nepodstatných (abstrakce fonologická), nebo, díky pravopisné výuce, jakožto faktů pro pismo rušivých nebo nesprávných (abstrakce grafická). Přesto tyto změny mohou mít vliv na určité formální vlastnosti jazyka a těch si v rámci stupňování všimneme.

Vycházíme opět z představy grafické dvojice (viz 17.7), a to dvojice dvou souhlásek, přičemž druhá souhláska může být nahrazena nulou, zapisovanou X, např. *zdrá/vX/*, *hlou/bX/* (o takovéto nule viz 15.7, závěr [Q,Q,Q]). Všechny důležité změny jsou založeny na sdílení určitých vlastností mezi oběma hláskami dané dvojice (na tzv. skupinové harmonii). Rozlišujeme dvě hlavní změny, neznělostní spodobu a splynutí:

1. Spodoba (asimilace): Ve dvojici souhlásek druhá neznělá, včetně X, způsobuje neznělost první znělé. Příklady:

Tabulka 17.8.1

Prvá znělá	Druhá neznělá				Spodoba
	X v KA	X v 2s	k/c v 1s	š/č v 2s	
/b.../ →	<i>slá/bX/</i>	<i>hlou/bX/</i>	<i>he/bk/ý, he/bc/e</i>	<i>sla/bš/t, he/bč/i</i>	[p...]
/v.../ →	<i>zdrá/vX/</i>	<i>dří/vX/</i>		<i>tma/vš/i</i>	[f...]
/z.../ →		<i>sná/zX/</i>	<i>ni/zk/ý, ni/zc/e</i>	<i>he/zč/i</i>	[s...]

2. Splynutí: Z dvojice souhlásek vznikne souhláska jedna, přitom může předcházet spodoba. Lišíme tyto základní druhy splynutí:

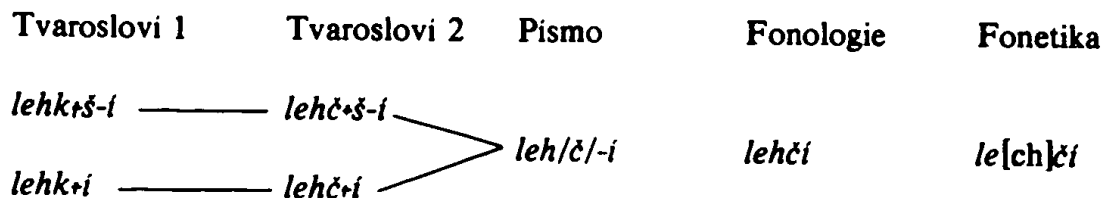
Tabulka 17.8.2

Druh	Popis	Příklady
(a) Splynutí úplné	Dvě totožné souhlásky splynou v jednu	<i>ti/šš/í — ti[š]í</i> <i>tě/žž/í — tě[ž]í</i> (se spodobou)
(b) Smišení	Dvě různé souhlásky splynou v jednu jinou	<i>kra/tš/í — kra[č]í</i> <i>sla/dš/í — sla[č]í</i> (se spodobou)
(c) Pohlcení	Ze dvou různých souhlásek zbude jedna	<i>lete/cʀs/ký —</i> <i>lete[c]ký</i>

Zvláštního komentáře zasluhuje pohlcení, které jak vidíme z příkladu *lete/cʀs/ký — lete/c/ký*, se může lišit od jiných případů splynutí tím, že se objeví i v písmu.

Pro nás je důležitá dvojice *čs*, u níž dochází k pohlcení, objeví-li se v sousedství souhlásky, např. *třebí/čš/tí —řebí[č]í* (Havránek—Jedlička 47). Protože pohlcení se může projevit i v písmě a protože v 2s adjektiv je mimo tuto pozici flekt *-š-* bezpodmienečný, vzniká spor, zda v tvarech jako (*leh/k/-ý-*) *leh/č/-í*, (*heb/k/-ý-*) *heb/č/-í* takovýto flekt nevyjádřený v písmě, je přítomen, srov. 15.2. Tento spor lze řešit pomocí rovnice dvojí správnosti a procesu pohlcení takto:

Schéma 17.8

Vliv hlásek na tvar

17.9 Hláskové změny mívají na tvaroslovi podstatný vliv. Tak např. ženské vzory *žen-a* a *duš-e*, byly původně totožné, ale rozlišily se do dvou zcela různých typů v důsledku hláskových změn. Ve stupňování jsou některé případy hláskových vlivů rovněž zřetelné. Tak např. SJ *mokrý*, *mdlý*, *vetchý* patří do třídy B s flektěmem *-ější*, protože podoba *-ší* by vytvořila podoby **mokr-ší*, **mdl-ší*, **vetš-ší*, tj. tvary foneticky nežádoucí. Toto jsou případy poměrně zřetelné.

Často však pozorujeme, že jisté hláskové podmínky vyžadují určité tvary, aniž je zcela jasno, proč. Namnoze je možné řešení v tom, že vedle zvukové podoby spolupůsobí i jiní činitelé, např. tvaroslovi, slovo tvorba, někdy i význam. Zde si blíže všimneme vlivu hláskoslovi na výběr stupňovací třídy (srov. 6.9).

1. Třidy A: Do tříd (a, a) (a, a/b) patří JS, které plní jednu z těchto podmínek:

a. výsledný tvar adverbia končí na *-ž(e)*:

dráž, tíž, blíž, níž, úž•e

b. inflekt je slabičný (srov. 8.6):

vys/ok/ý — výš, hlub/ok/ý — hloub, šir/ok/ý — šíř, dal/ek/ý — dál, dl/ou/hý — dél•e

c. jde o tvar supletivní nebo jinak nepravidelný (kap. 7):

lép•e, hůř, mén•e, víc, spíš, prve, dřív, jináč

Skupina a. je jasně zdůvodněna hláskově, skupina c. nehláskově (tvaroslovně), skupinu b. lze vysvětlit hláskově (slabičnost inflektu) nebo tvaroslovně (výrazná protikladnost proti 1s, obdobná skupině c., srov. *dál, dél•e*, jež lze zařadit do skupiny c.).

Ale i skupina a., u níž se hláskově zdůvodnění zdá jasně, vlastní důvod, tj. proč *-ž* je podmínkou, se dá vysvětlit jen s velkými obtížemi. Je tu snad určitý vztah s flektem *•š/í* (srov. následující odst., skup. aa.), tedy též důvod tvaroslovný.

2. Třidy (a, b), (a/b, b): Sem patří JS, které plní jednu z těchto podmínek:

aa. skupina =d s výslednou samohláskou *-ž-*, *-š-*, která splývá s následujícím *•š/í* ve fonetické [š]: *bla/ž•š/í* atd. viz tab. 6.9b;

ab. skupina =d se souhláskou *-d-* nebo skupinou *-st-*, které splývají s následujícím *•š/í* ve fonetické [č], [šč]: *ble/d•š/í, či/st•š/í* atd., viz tab. 6.9b, 6.9B;

ba. skupina *-d*, kde souhláska před *-k* ≠ souhláskám *t, d*: *leh/č/-i, heb/č/-i*, viz tab. 6.9b, 6.9B. Výjimka: *břit/č/-i*

bb. skupina *•d*, kde souhláska před *-k* = souhláskám *t, d*: *hla/d•š/í, vra/t•š/í* atd., viz tab. 6.9b, 6.9B.

Všechny skupiny, kromě aa., musí tedy plnit podmínku, že fonetický výsledek spojení flektu *-š-* s předešlou (lexémovou) souhláskou bude [č]. Jádrem tohoto požadavku je zřejmě skupina ba., kde existence *č* může podle schématu 17.8 sahat až do tvarosloví. Čistě fonetickou kopii tohoto požadavku je skupina ab., kde jde o fonetické smíšení. Skupina bb. sice také vyžaduje fonetické smíšení, ale předchází ho tvaroslovný proces inflektace (odpojení *k*).

Výjimka JS *břit/č/-i* patrně souvisí s tím, že fonetický tvar s *•d* je alespoň potenciálně obsazen jednotkou *břidký — bři/d•š/í*.

Tvary na *-t* ≠ *-st* (kromě *boha/t•š/í*) nepatří do skupiny ab., tj. mají flektem *-ějš/í*, patrně proto, že jejich zřetelným znakem je odvozenost, srov. *zubat-ý, hbit-ý, nadut-ý, tekut-ý*. Stejně důvody jsou u souhlásky *-n*: *temn-ý, nádhern-ý, mocn-ý, studen-ý, mazan-ý*. Souhláska *-c* vyžaduje dokonce další inflektaci: *vrouc-i — vrouc•n-ý* (viz 7.1). Srov. též násl. skupinu 3.

3. Podle tab. 6.10 rozdělení do třídy B má tyto kroky:

Krok 1: Vlastnost B mají všechny přídatky měkké. Toto je sice fonetický popis, ale ve skutečnosti vyjadřuje tvaroslovné paradigma, kde vedle skutečně měkké koncové souhlásky *ň*, např. *jarn-i, krajn-i*, vystupují i jiné souhlásky: *ciz-i, ryz-i, svěž-i, vrouc-i* a ovšem i další, jejichž JS se nestupňuje: *zdejš-i, domác-i, ryb-i*. O vztahu měkkosti a stupňovatelnosti srov. i pozn. k 18.10.

Krok 2: Vlastnost B mají slova odvozená (podmínka slovotvorná) nebo víceslabičná (podmínka hlásková). Ale ve více než 90 procentech případů platí obě podmínky, takže podmínka je zároveň slovotvorná a hlásková.

Krok 3: Určité koncové souhlásky předpokládají vlastnost B. Patří sem však ty, které nevyhovují podmínkám skupiny 2. Je tedy jejich zdůvodnění nepřímo fonetické.

Další podrobnosti jsou i v diskusi k tab. 6.10.

O vlivu významu na třídění srov. 19.4.

17.10 Mezi drobnější případy hláskových vlivů patří i některá omezení v preflektaci. Jde o nemožnost použít některého preflektu v případě, že stejně znějící segment je už přítomen. Tak od slov typu *sebe-kritický* tvoříme *2s sebe-kritičtější*. *3s* marnosti, který používá preflektu *sebe-* nemůžeme však u slov, začínajících na *sebe-* použít (srov. 10.6.1). Podíl hláskosloví na tomto omezení je zřetelný.

Obdobně omezení, zasahující mnohem větší počet jednotek, se vztahuje na preflekt *ne-*: nelze ho použít, pokud je zápornka *ne-* již přítomna, např. *ne-mocnější*, *ne-smyslnější*, *ne-vraživější* (viz 5.4, 10.1). Zde ovšem neopakování zápornky má do značné míry důvody významové, důležité však je, že podíl důvodů hláskových u různých slov se může různit a u některých případech může být výrazný.

Na druhé straně lze pozorovat, že preflekt *nej-* na rozdíl od jiných preflektů žádná takováto omezení nemá. Nejen může předcházet každé *ne-* objevující se v *2s*, např. *ne+smyslnější* — *nej-ne+smyslnější*, *zajímavý* — *ne+zajímavější* — *nej-ne+zajímavější*, ale může se i opakovat: *nej-nej(-ne)+zajímavější* (10.7).

Vidíme tedy, že tvaroslovné vlastnosti stupňování jsou ovlivněny hláskové, ale tento vliv je vždy více či méně spojen i s podmínkami nehláskovými.

17.11 Zvláštní vlastnosti hláskosloví je schopnost tvoření tvarů souznicích (homonym). Pro případ splnutí známe tyto případy:

		hláskové
a. 1m <i>tí/š/i</i>	2s <i>ti/šš/i</i>	<i>ti[š]í</i> jeden tvar
b. -2s <i>ne+j/istší</i>	+3s <i>ne/j/j/istší</i>	<i>ne[j]istší</i> (celé obalové paradigma)

Zde tedy slova různě psaná jsou totožná foneticky (homofonni). Naopak slova se segmentem *sebe-* ve *2s* se shodují s tvary *3v* stejných slov bez tohoto segmentu: *JS sebe-kritický* — *2s sebe-kritičtější* oproti *JS kritický* — *3v sebe+kritičtější*. Je však možné, že fonetický rozdíl je zde zachován v přízvuku na *sebe-*, který je zřetelně silnější v *3v*. Byl by to vzácný případ totožnosti psané podoby při rozdílnosti fonetické (tzv. homografie).

KAPITOLA 18

Stupňování a skladba věty

18.0 Na první pohled se přídavek ve větě chová stejně jako přídavné jméno, jak naznačují tyto věty:

užiti přivlastkové

(0) *Kovová tyč*

(1) *Vysoký strom*

(2s) *Vyšší strom*

(3s) *Nejvyšší strom*

užiti přísudkové

Ta tyč je kovová

Ten strom je vysoký

Ten strom je vyšší

Ten strom je nejvyšší

V případech (0) a (1), tj. na předstupňovací úrovni, pozorujeme tzv. shodu (*tyč — kovová, strom — vysoký*), jež na úrovni stupňovací neplatí (*strom, vlna, stavení, stromy — vyšší, nejvyšší*). Tento rozdíl není absolutní, protože nepřítomnost shody je vázána na měkké skloňování i v 1s, ale právě toto skloňování se z rozmanitých důvodů stupňování vyhýbá.

Příznačné jsou pro tuto situaci dvojice jako *obecný — obecní, soudný — soudní, srdečný — srdeční, zábavný — zábavní*, z nichž normálně jen první („tvrdý“) člen může být stupňován. Na základě takovýchto vztahů lze předpokládat, že „měkká“ přídavnost zde směřuje ke vztahu „doplňkového rozvržení“ (komplementární distribuce, tj. buď měkkost nebo stupňování), jak to dokazují i pozoruhodně případy *vroucí — vroucný*, kde „ztvrdnutí“ nastává podle 7.1. výhradně v důsledku stupňování. Z tohoto pravidla je řada výjimek, jakkoliv dobře zdůvodněných, proto je zde „doplňkové rozvržení“ mezi měkkostí a stupňováním třeba chápat nikoliv jako hodnotu absolutní, nýbrž jenom možnost, tj. hodnotu limitní, k níž jazyk neustále směřuje, aniž ji kdy dosáhne.

18.1 Již v kap. 4.(5) jsme si všimli, že sice (1) a (2s)/(3s) mají stejnou skladbu věty, ale jinou skladbu nadvětňného (nadskladebného) kontextu: případy 2s/3s totiž vyznačují „předpokmět x“: *vyšší strom předpokládá nižší strom* apod. Těmto nadskladebným rozdílům je věnována kap. 20; zde budeme zkoumat, jaké následky mají tyto rozdíly pro skladbu věty, jakkoliv podle výrazů (0), (1), (2s), (3s) zdánlivě neměnnou.

A. První stupeň

18.2 Pro ustavení 1s tvaroslovného přídavku a tedy i pro 1s obecně má klíčový význam existence 2s. Ukážeme si nyní, že pro skladbu 1s hraje existence 2s stejně závažnou úlohu.

Výraz (1) *ten strom je vysoký* vykládáme tak, že strom má značný rozměr (ve směru nahoru, do výšky), kdežto 2s *ten strom je vyšší* tak, že má nějaký, ne nutně značný rozměr (v témž směru). Řekneme-li např. (2s) *ten strom je vyšší než divizna*, pak je to vlastně nízký strom. Tradiční gramatika (a také zároveň významoslovi) zde jaksi selhává: *vyšší* zde může být zřetelně méně než *vysoký*, ač by tomu mělo být naopak.

Kde je chyba? Právě zde výraz jako *vysoký strom, zdravý hoch* atd. nedosáhl bodu přídakovosti, je na úrovni přídavného jména, tj. skladebného přivlastku, stejně jako je tomu ve výrazech *kovová tyč* nebo *zimní kabát*.

Přivlastek vyjadřuje určitou vlastnost, která vlastně do přísudku nepatří, česky lze sice říci *ta tyč je kovová*, ale podobná konstrukce podle 1.4 by byla obtížná nebo nemožná v jiných jazycích, např. angl. *the metal bar* vlastně „kov tyč“ nedá **the bar is metal*, „ta tyč je kov?“, tím méně něm. *der Metallstab* vlastně „kovotyč“ nemůže dát **der Stab ist Metall* - ta tyč je kovo-? Kovovost je zde vlastní podstata tyče, proto ji nelze oddělit od tyče nejen ve skutečnosti, ale i ve větě.

Na to, aby se JS *vyšoký, zdravý* skutečně dostaly do přísudku, nestačí je přepsat jako

(1) *Ten strom je vyšoký, ten chlapec je zdravý* nýbrž takto

(1s) *Ten strom je vyšoký jako divizna (tedy je nízký)*

Ten chlapec je už zdrav (ale není to zdravý chlapec).

V tomto momentě přestávají být dané jednotky absolutní vlastnosti, ale stávají se hodnotou srovnatelnou na ose výšky či zdraví (srov. osu 19.5). Ovšem takto srovnatelné mohou být jen skrze stupňování, které se uskutečňuje na základě existence 2s.

Díky této existenci přídavné jméno se stává tvaroslovným přídatkem. Na úrovni větné skladby to znamená, že přivlastek označující (inherentní) vlastnost podmětu se stává (jmenným) přísudkem, přisuzujícím podmětu určitý stav. Rozdíly mezi prvotností přivlastku a přísudku lze vyjádřit takto:

Tabulka 18.2

	Prvotní	Druhotný
Přivlastek (přídavnost)	<i>kovová tyč</i>	<i>tyč je kovová</i>
Přísudek (přidatkovost)	<i>strom je vyšší</i>	<i>vyšší strom</i>

Na základě toho lze vyjádřit místo JS *vyšoký* v skladbě a tvaroslovi češtiny takto:

Tabulka 18.2!

	Přivlastek (přídavnost)	Přísudek (přidatkovost)
Krok 1:	<i>kovová tyč</i> <i>vyšoký strom</i>	<i>tyč je kovová</i> <i>strom je vyšoký</i>
Krok 2:	<i>vyšší strom</i> <i>(velmi, nepřilíš)</i> <i>vyšoký strom</i>	<i>strom je vyšší (než dům)</i> <i>strom je vyšoký jako dům</i> <i>jako divizna</i>
Krok 3:	<i>vyšoký</i>	<i>vyšoký</i>

18.3 Nejvýraznějším případem přídavnosti 1s jsou adverbia a adjektiva, která sice patří podle sch. 12.2 na osu 1s, ale nemají podobu běžných adverbii a adjektiv, např. adv. (*je tam*) *zdravo* místo (*žilo se tam*) *zdravě*; *zdravě (růžolíci)*; adj. (*je, vrátil se*)

zdráv místo (*sýr je*) *zdravý*. Jejich zvláštnosti, zejména ve vztahu k přísudkovosti, rozebirané v kap. 11-13, lze pro skladbu shrnout takto:

1. Jmenný tvar adjektiva (přídavek neurčitý, KA v kap. 12) je ve větě vždy tvar přísudkový, např. *je zdráv, smuten, vrátil se zdráv, smuten*; přitom tato skladebná vlastnost je zřetelně předjata (a podložena) tvaroslovnou jmenností, nikoliv naopak: např. *sýr je zdravý, večer je smutný* má skladebnou přísudkovost bez následku pro tvaroslovi. Prvotnost tvaroslovi je zde zřejmá.

2. Adverbiu (kap. 11) se sice v protikladu k adjektivu připisuje tradičně zvláštní větná platnost, avšak neuznává se její tvaroslovná příslušnost k přídavku. Jako důsledek toho zůstává nevysvětleno chování adverbii na *-o* (*často, vysoce//vysoko, zdravě//zdravo*). Vyjdeme-li z tvaru na *-o*, můžeme na základě tvaroslovného (stupňovacího) a významového rozřídění určit dvě základní skupiny, které ve skladbě fungují dosti rozdílně: první vyjadřuje zároveň přísudek a přívlastek (*je to dlouho — díval se dlouho//dlouze*), zatímco druhá vyjadřuje jen přísudek (*je mu smutno — díval se smutně*).

3. Tvary na *-o* (13.1-13.4), které mohou být podstatná jména, adjektiva nebo adverbia, srov. *Je jasno // To je jasno* jako by splývaly nejen na povrchu (v praxi), ale i v teorii (Havránek-Jedlička 191, Bauer-Grepl 65-67). Je to tvaroslovi, které ukazuje na základě tvarů jako *jasno, jasna . . . , úplně jasno . . .* kdy jde o podstatné jméno, a na základě stupňování odlišuje další druhy: tak ve výrazu *udělalo se jasno* jde o adverbium, protože dává 2s *udělalo se jasněji*, zatímco výraz *je mu to jasno* obsahuje adjektivum, protože dává 2s *je mu to jasnější*.

Obdobně „ustrnulá příslovce“ jako *do/široka, po/domácku*, jež se vykládají pro účely školské praxe jako samostatná slova, tj. jako výsledek slovotvorby s „předponami“ *do-*, *po-*, mohou a musejí být vyloženy jako výsledek skladebného procesu, který je však předjat a podložen tvaroslovím; to je zřejmé z užití „koncovek“ (terminál) *-a, -u* (jinak nevyložitelných), a to od příslušných přídavků *široký, domácký* v jmenném tvaru (13.5-13.9).

18.4 Vlastnost přísudkovosti přídavku se projevuje i větnými vztahy obdobnými vztahům, které používá slovesný přísudek, např. (*jsem zvědav = vim*) *co chce, kdy přijde, jak se strojí; (je rád = těší ho,) že sis to rozmyslel, když jsou všichni spokojeni*. Zajímavá je zejména pádová vazba řízená takovým přídavkem, tedy vztah, který je skladebně totožný s řízeností (rekcí) slovesnou, srov. např. *podobný otci = podobá se otci* (3p), *dlužen peníze = dlužit peníze* (4p), *zelený, bledý, chorý závistí = zezelenat, zblednout, puknout, sopit závistí* (7p). Zvláště zajímavá, i když nikterak vylučná, jsou v tomto směru adjektiva (přídavek neurčitý, KA, viz výše a kap. 12). Z tab. 12.5, představující 40 nejobvyklejších KA, celkem 28, tj. 70 procent vykazuje pádovou řízenost slovesného typu; přitom jde v převážné většině o pády nepředložkové a pro úplnost věty nutné.

Uvažme tři hlavní charakteristiky, vázané na takovéto přísudkové použití pádu:

1. Užití pádu v daném významu je nutné (= Pád)
2. Jmenný tvar adjektiva je v daném významu nutný (= KA)
3. Stupňování se v daném významu uplatňuje (= 2/3p)

Spolu s vyznačením pádů dostaneme tuto tabulku (pouze přítomnost vlastnosti je vyjádřena značkou † nebo jinak označena):

Tabulka 18.4

je/není	Pád	KA	2/3s	2p	3p	4p	7p	Příklady
1. <i>blízek</i>	†		+		+		(+)	<i>je nám b. svým původem</i>
2. <i>znám</i>			†		†		+	<i>je všem z. svými názory</i>
3. <i>vědom</i>	†	†	(+)		<i>si</i>			<i>je si v. problémů</i>
4. <i>pln</i>	†		(+)	+				<i>je p. lásky, energie</i>
5. <i>jist</i>	†		†		<i>si</i>		+	<i>je si j. je (si) j. úspěchem</i>
6. <i>prost</i>	†			†				<i>je p. vší pompy</i>
7. <i>syt</i>	†	†						<i>je s. tvých hloupostí</i>
8. <i>zvědav</i>			†			<i>na</i>		<i>není na vás z.</i>
9. <i>pamětliv</i>	†	†	(+)	†				<i>je p. slibu</i>
10. <i>žádnostiv</i>			(+)	†				<i>je ž. pravdy, zpráv</i>
11. <i>živ</i>			(+)				(+)	<i>chlebem je člověk ž.</i>
12. <i>hotov</i>					(<i>k</i>)		<i>s</i>	<i>je h. ke všemu, je h. s úkoly</i>
1. <i>podobn</i>	†		+		+			<i>je p. otci</i>
2. <i>mocen</i>	†	†	(+)	†				<i>není m. slova</i>
3. <i>nemocn</i>				<i>z</i>				<i>je z toho n.</i>
4. <i>nápomocen</i>	†		+		+		+	<i>je nám n. radou</i>
5. <i>vděčen</i>	†		+		+	(<i>za</i>)		<i>je ti v. (za pomoc)</i>
6. <i>odpověden</i>	†		(+)		(+)	<i>za</i>		<i>je (mu) o. za škodu</i>
7. <i>hoden</i>	†		(+)	†				<i>je h. chvály, pozornosti</i>
8. <i>přítomen</i>					+		(+)	<i>je p. procesu, je p. duchem</i>
9. <i>vinen</i>			(+)				+	<i>je tím v.</i>
10. <i>schopen</i>	†		†	†				<i>je všeho, práce s.</i>
11. <i>věren</i>	†		†		+			<i>je v. svým ideálům</i>
12. <i>poslušen</i>	†		†	†				<i>je p. zákonů</i>
13. <i>ochoten</i>			†		<i>k</i>			<i>je o. k obětem</i>
14. <i>účasten</i>	†			†				<i>je ú. výsledku</i>
15. <i>roven</i>	†		(+)					<i>je nám r.</i>
16. <i>dlužn</i>	†	†			(+)		+	<i>je (mi) d. peníze</i>

Pozn. Závorky označují příležitostné použití, např. *vědom 2/3s (+): je si vědomější problémů spíš než vy.*

V tabulce se uvažuje jen předmětové použití pádu, u něhož jde o řízenost; volnější je vztah k příslovečným určením, např. *zemřel mlád 24 let (4p, přísl. urč. míry); byl ženat, samotn tři měsíce (4p, přísl. urč. času); je z toho, z ní nešťastn (2p†z, přísl. urč. příčiny); je znám ve svém okolí (6p†v, přísl. urč. místa).*

18.5 Ve sloupci 2/3s tab. 18.4 pozorujeme, že určité jednotky vážou řízenost na 1s (tj. nevyskytují se ve vyšších stupních). Jde o to, že vedle případů, sdílených všemi stupni, existují i větná spojení, typická pro určitý stupeň. Přitom vyšší stupně obvykle neřídí určité pády, nýbrž zasahují do skladby věty jiným způsobem.

V 1s, jak jsme pozorovali v 18.2, např. ve větě (1s), a v tab. 18.2!, důležitou vlastností

přidatku, která ho odlišuje od běžného přídavného jména, je rozvíjející konstrukce s (*tak — jako*) a její obměny:

(1a) *Strom je/není (tak) vysoký jako divizna, dům, Sněžka (tak — jako)*

(1b) *Strom není tak vysoký jako košatý (tak — jako)*

(1c) *Jak je starý, tak je hloupý (jak — tak)*

(1d) *Natáhl se jak dlouhý tak široký (jak — tak)*

(1e) *Z tak vysokého stromu neskákej (tak)*

(1f) *Je tak hloupý, jak daleko vidí*

že se to nedá popsat

až vlasy vstávají na hlavě (tak — ...)

Zajímavá je rozvíjející konstrukce *nade vše*, která má sice význam 3s, ale poji se se všemi stupni:

(1g) *Je mi nade vše drahý, dražší, nejdražší.*

Pádové a hlavně nepádové vazby vyšších stupňů budou předmětem následujícího úseku této kapitoly.

B. Vyšší stupně

18.6 Čistě pádová řízenost, vázaná na 2s, je v takovýchto konstrukcích:

(2a) *Jana je hezčí své sestry*

(2b) *Jana zpívá lépe své sestry*

(2c) *Jana zpívá lépe všech*

Zde tedy 2s vyžaduje 2p, a to v rámci stupňování vzájemně jednoznačně: každý 2s může řídit tento 2p a naopak tento 2p je vázán na 2s a v jiných stupních není možný. Jde tedy o tradiční pádovou řízenost, tato řízenost však v češtině (na rozdíl např. od ruštiny) zřetelně ustupuje.

Blízké pádové řízenosti jsou ještě takovéto konstrukce:

(3a) *Oproti své sestře je Jana hezčí, starší*

(3b) *Jana zpívá lépe*

ale ty nejsou vázány na 2s, můžeme zde totiž, s určitým významovým odstíněním použít 1s: *hezká, stará, dobře*.

Předložková vazba příslovečná, skutečně řízená tvarem 2s, je vazba *o + 4p*:

(4a) *Jana byla o rok starší, o hlavu větší*

(4b) *Byl tam o rok déle; bydlel o tři domy dále, o patro výš*

(4c) *Zpívá o oktávu níž; přišlo to o stovku dráž*

(4d) *Zpívá o něco (o málo, o poznání) lépe, falešněji*

Případy (4a) — (4c) jsou výběrové, tj. vážou se jen na určité přídavky, mají však blízko k předmětu. Případy (4d) jsou naopak všeobecné, tj. vážou se na kterýkoliv 2s, jsou však samy omezeny na menší okruh případů — vedle uvedených srov. ještě *o mnoho, o trochu, o kapku* aj. — přitom předmětnost je zde zcela potlačena příslovečností (přísl. urč. míry).

Tato vazba se ovšem objevuje i mimo přídavek, ale v konstrukcích, které se mu namnoze podobají, srov. *je větší o hlavu — přerostl ho o hlavu, postoupil o krok dál — postoupil o krok* atd. Příslovečnost je zde miněna v tradičním smyslu; že jde o hledisko ne zcela vyhovující pro potřeby stupňování, uvidíme ještě dále v této kapitole, srov. 18.8.

18.7 Všeobecně lze říci, že pro 2s a 3s jsou pádové vztahy netypické, a pokud existují, jako v (2a) — (2c), pak vykazují zřetelnou tendenci k ústupu. Na jejich místo nastupuje řízenost pomocí spojky *než*, takže všeobecně nahrazující 2p užitý u 2s. Tak (2a), (2b) se v současně češtině vyjadřují běžně takto:

(5a) *Jana je hezčí než její sestra*

(5b) *Jana zpívá lépe než její sestra*

Díky této spojnici se uplatňuje shoda mezi větnými členy, vyjadřující vzájemnost vztahu, např.

(5c) *Jany se zbavím rychleji než její sestry (2p)*

(5d) *Janě jsi bližší, protivnější než její sestře (3p)*

(5e) *S Janou se setkám častěji než s její sestrou (s+7p)*

(5f) *S Janou jsou setkání zajímavější než s její sestrou*

Výraz (2a) ve srovnání s (5a) takovou shodu (zde v 1p) nevykazuje. Naopak však zvrtnost své (*sestry*) ukazuje na závislost na podmětu *Jana*, tj. vykazuje vůči němu podřadnost, zatímco výrazy (5a) a násl. díky shodě vykazují souřadnost. Přepíšme nyní (5a) takto:

(6a) *Janina sestra je sice hezká, ale Jana je hezčí*

Z této věty vidíme, že jde o souřadnost odporovací, ale v opačném vztahu, takže *než* je spojka souřadná, zvrtně odporovací. Přitom tato spojka může tvořit i souvětí souřadně, zvrtně odporovací, např.:

(7a) *Jana je hezčí, než jsem si představoval*

(7b) *Jana zpívá lépe, než tančí*

(7c) *Jany se zbavím rychleji//dříve, než napočítáš pět atd. . . .*

Větu (7a) lze opsat jako „moje představa je jedna věc, kdežto její vzhled je jiná“: argument o souřadnosti zvrtně odporovací se zde opakuje. Tradice, která nevychází z konstrukcí jako (5a) a nemůže tedy stanovit shodu, dává přednost výkladu, podle něhož všechny úseky uvedené spojkou *než* je třeba chápat jako příslovečně určené způsobu a to buď míry (*do jaké míry je starší?*) nebo zřetele (*vzhledem ke komu, k čemu je starší?*), srov. Havránek-Jedlička 383–4.

Závaznost vztahu 2s + *než* vykazuje tyto dvě výjimky, v podstatě jen zdánlivé. První skupinu představují věty jako

1. *Než by zaplatil korunu, dá si . . . vrtat koleno*

. . . *padne, než by ustoupil*

2. *Bude doma . . . , než se naděješ*

. . . *než nám přinese vrchní jídlo, sním jim tady ten ubrus*

V těchto větách je 2s zamlčen, ale je vyznačen právě spojkou *než*. Ve větách 1. jde o 2s *raději, spíš*, ve větách 2. je to 2s *dříve*, které lze dosadit místo teček. Za tvar *dříve* lze dosadit JS *předtím*, kterou lze vzhledem k vázanosti na spojkou *než* považovat za skladebný 2s (komparativ).

Podobná situace je u JS *jiný* a jejich odvozenin, které jsou buď formálně 2s (*jinší, jinačí, jináč*, srov. 7.6) nebo tvoří tvary pádového charakteru (*jinde, jinam, jinudy, jinak* atp., srov. pozn. 2. v 12.1). Máme tedy

3a. *Je jiný, jinší, jinačí než ty*

3b. *Dělá to jinak, jináč než ty*

3c. *Politici jsou jako malí uličníci, jinak než z pozice síly s nimi nepořídíš*

3d. *Je jinde, chodí jinam, jinudy než ty*

I zde z obdobných důvodů jde o skladebný 2s (komparativ), čímž se mj. vysvětlují formální tvary 2s *jinší, jinačí, jináč*. Jako 2s se mohou chovat i synonyma JS *jiný*, např. *opačný*.

18.8 Další skladebná vazba, těsně spjatá s 2s, je dvojice *čím - tím*, např.

(8a) *Čím (je) starší tím (je) hloupější*

(8b) *Čím déle tím lépe*

(8c) *Čím delší vlasy tím kratší rozum*

(8d) *Čím více se hádají, tím je to veselejší*

18.8.1 První z nápadných rysů těchto konstrukcí je schopnost vyjádřit přísudkovost beze slovesa: (8a) *čím starší tím hloupější* = *čím je/byl/bude starší*... Takováto nepřítomnost slovesa je dosti neobvyklá v češtině (opět na rozdíl od ruštiny) a vyjadřuje absolutní čas. Nápadná je nepřítomnost i ostatních tvaroslovných vlastností, především rodu a čísla a dále osoby. Lze to vyjádřit takto (tečky opět vyjadřují chybějící tvar):

Schéma 18.8

(8a) <i>čím . . . starší, tím . . . hloupější</i>	chybí
	čas: <i>je/byl/bude</i>
	osoba: <i>je/jsem/jsi</i>
	číslo: <i>byl/byli</i>
	rod: <i>byl/byla</i>

Další rozbor by ukázal, že i sloveso není jednoznačně srov. např. *čím . . . delší vlasy, tím . . . kratší rozum* lze vyložit jako *jsou, je*, avšak spíše jako *má, mají* (na obou místech).

18.8.2 Avšak celá konstrukce zachovala jednu tvaroslovnou vlastnost, a to 2s, která navíc vykazuje shodu, tj. 2s v první a druhé části se musí shodovat. (8d) ukazuje, že přítom postačí shoda mezi adverbiem a adjektivem. Z věty (o domorodém chlapci)

(8e) *Čím hezčí nevěstu si přivede, tím šťastnějšími uční své rodiče*

vidíme, že shoda je skutečně vyhrazena stupňování, nevyžaduje ani shodu čísla nebo pádu stupňovacího přídavku.

18.8.3 Uvažme ještě větu

(8f) *V čím menších lodích vyjížděli, s tím větším úlovkem se vraceli*

Tato věta ukazuje, že *čím - tím* nevyklučuje nejen změny pádů, jak jsme to pozorovali ve větě (8e), ale dokonce připouští, i když v omezené míře, použití předložek. Přítom kladení předložek před *čím* a *tím* ukazuje, že tato slova se stávají „přívlastky“ následujících přídavků v 2s, tvoří tedy na jedné straně dvojici spojek, tj. jsou pojítkem celých sousloví nebo souvětí, zároveň však patří k určitému členu celého výroku, tj. přídavku v 2s. Přítom obdobu v 2s a 1s vidíme ve dvou větách, dříve již uvedených:

(8a) *Čím starší tím hloupější* (2s: *čím - tím*)

(1c) *Jak je starý, tak je hloupý* (1s: *jak - tak*)

Podle tradiční gramatiky se v (8a), (1c) tvar *starší, starý* rozvíjí celým zbytkem věty, který je závislým příslovečným určením způsobu, tj. jakým způsobem *starší, starý?*, což lze ale říci i o druhých dvou přídavcích *hloupější, hloupý*. Je tu zdánlivý rozpor: v každé větě jsou oba přídavky zároveň členem řidicím i částí členu závislého. Celý paradox lze vyřešit jen tím, že za závislé označíme jen jednotlivá slova ve dvojicích *čím - tím, jak - tak*, ale samy dvojice označíme za dvojčlenné spojky souřadící.

Na rozdíl od spojky 2s, spojka 1s není vyhrazena přídavku srov. např. *jak si usteleš, tak si lehneš* a dále *jaký pán, takový krám*. Právě vzhledem k těmto případům, kde jde zřetelně o podřadné souvětí, se stejný výklad uplatňuje i pro případy typu (1c), tj. pro přídavky 1s. Naopak v kontextu 2s, kde spojka nemá jinou funkci, uplatňuje se možnost souřadnosti.

18.8.4 Nyni uvažme věty

(4a) *Jana byla o rok starší*

(4d) *Zpívá o něco lépe*

Daná předložková vazba se uplatňuje i v našich souřadných dvojicích takto:

(8g) *O co byla starší, o to byla chytřejší*

(8h) *O co lépe zpívala, o to hůře tancovala*

18.8.5 Zvláštní případ spojkové dvojice *čím - tím* je konstrukce

(9a) [*Čím dál tím*] *vic, dále, dražší, zdravější, zajímavější . . .*

Na základě opisu konstrukce *čím dál tím* jako

(9b) *Stále víc (a víc), dále, dražší . . .*

by se dalo tvrdit, že je to rozvíjející člen, opět příslovečné určení způsobu, konkrétně miry (*jak, v jaké míře víc, dál, dražší . . .*). Ale zatímco příslovce *stále* není vázáno na 2s, srov. *stále stejný, nový, stále se opakovat*, vazba konstrukci *čím dál tím* je takto jednoznačná. Opět jako v jiných případech 2s tato jednoznačnost (a tedy předpověditelnost) oslabuje tradiční vztahy skladebné a posiluje vztahy paradigmatické: skladebná závislost se zde přetváří v paradigmatickou pomocnost.

Jde tedy o obdobný případ jako *více zajímavý*, kde čistě skladebné slovo *více* je příslovečné určení (*jak, v jaké míře zajímavý?*), ale ve skutečnosti jde o pomocný prostředek rovnocenný flektému *-ější*, srov. *zajímav-ější*, který spoluvytváří dvojslovný (analytický) 2s.

Postupný přesun ze skladby do paradigmatu se ozejmuje v první řadě stažením celé konstrukce do jedné jednotky textu: tak se potlačuje *tím*, kdežto *čím dál* se stává jedinou přízvukovou jednotkou (a proto ji zde budeme psát dohromady). Jako důsledek toho první složka *čím-* (původně 7p) přestává být zábranou pro použití předložek s jinými pády, jak jsme to pozorovali v (8f) a v diskusi k ní. Je tedy oproti (8f) mnohem snazší říci

(9c) *v čím dál menších lodích, s čím dál větším úlovkem*

ale navíc lze použít i jiných předložek, jako např.

(9d) *postupovali z čím dál skromnější civilizace, do čím dál neprostupnějších pralesů vstříc čím dál většímu nebezpečí*

a dokonce i tzv. předložek druhotných

(9e) *pomocí čím dál dokonalejších strojů, navzdory čím dál většímu odporu, ve shodě s čím dál víc rostoucí poptávkou*

V rámci stupňování lze pomocný výraz *čím dál* kvalifikovat jakožto (potenciálně paradigmatický) prostředek vyjadřující postupnost, tj. jakési **ministupňování uvnitř 2s** (*čím dál menší = menší, menší a ještě menší*).

18.9 Zatímco 2s, ve shodě se svou pozicí v paradigmatu, je klíčovým bodem pro skladebný charakter stupňování (srov. úvod k 18.2), 3s není tak vyhraněn: zejména je nápadné, že větné vztahy nepostihují přísudkové vlastnosti 3v.

1. Nejzajímavější vztah je použití „zájmena“ *co*: *co nejvíce, co nejzdravěji, co nejnepravděpodobněji*. Že nejde o zájmeno, ale o nesklonné slovo, vyplývá z dalších pádů: *s co nejmenší námahou, do co nejlepších škol*.

Toto slovo má význam „pokud možno“ (ale jen u 3s, srov. *pokud možno brzy ≠ co brzy?*), tj. nejzazší možnost. Zde ovšem spíše než výklad skladebný („závislé přisl. urč. způsobu či miry“) je vhodný výklad (potenciálně) paradigmatický: jde opět o dvojslovné spojení s výrazně paradigmatickými tendencemi.

Tato tendence je dále posílena v jiných slovanských jazycích (např. v ukrajinštině) *tím*, že toto slovo k 3s přirostlo, tvoříc tak jednoslovnou, tedy zřetelně tvaroslovnou jednotku, srov. *co nej-*

novější = ukr. *šconajnovišyj*. Tento srůst je v češtině obtížný, protože přízvuk na flektu *nej-*, tj. na první slabice, zřetelně signalizuje začátek slova; je to zábrana, která ve většině jiných slov. jazyků neexistuje.

2. Dva skladebně téměř totožné prostředky *i* (po záporu *ani*), *ten* označují „naprostost 3s“, opět v použití nepřisudkovém srov. *i nejlepší lékař* = *ten nejlepší lékař* = *i ten nejlepší lékař*. Rozdíl je v tom, že zájmeno *ten* (náležitě skloňované) se může objevit jen u adjektiv, zatímco *i* (*ani*) takovému omezení nemá. Spojení s těmito prostředky přibližuje 3s tvarům 3v: *i/ani (ten) nejlepší lékař si nevěděl rady* = *sebelepší lékař*. Proto se oba prostředky mohou objevit u 3v: *i/ani (ten) sebelepší lékař si nevěděl rady*.

3. Tvar 3v má zcela zvláštní větné vztahy (např. v záporu), z nichž některých si všimneme v souvislosti s větnou perspektivou v násl. úseku. Složitě skladebné vztahy tohoto tvaru však nabízejí materiál pro celou zvláštní studii.

C. Větná perspektiva

18.10 Větnou perspektivu (tradičně českě „aktuální členění větné“) lze vysvětlit na takovýchto obměnách následujících sdělení:

(10) *Psal jsem* (a) *já*, (b) *povídku*, (c) *hodínu*, *včera* (d) *na zeď*, *doma*

První složka (*psal jsem*) je východisko sdělení, zbývající část jeho cíl (vlastní sdělení). Východisko patří k předsdělení tj. existuje před uskutečněním sdělení, které může předcházet např. otázka (a) *kdo* (podmět) *psal*, (b) *co* (předmět) *jsi psal*, (c) *jak dlouho*, *kdy* (přisl. urč. času) *jsi psal*, (d) *kam*, *kde* (přisl. urč. místa) *jsi psal* atd. Vztahy mezi východiskem a cílem sdělení se nazývá větná perspektiva (srov. ještě Havránek-Jedlička 338). Příklady v (10) naznačují, že východisko tihne k počátku sdělení, cíl k jeho konci.

18.11 Nyní uvažme jadernou větu

(11) *Vylezl na vysoký strom*

v níž přídavek *vysoký* může nabývat v rámci stupňování takovýchto hodnot:
Stupeň

Schéma 18.11

0s	(11.0) <i>Vylezl na ... strom</i>
1s	(11.1) <i>Vylezl na vysoký strom</i>
2s	(11.2) <i>Vylezl na vyšší strom</i>
3s	(11.3) <i>Vylezl na nejvyšší strom</i>
3v	(11.4) <i>Vylezl na sebevyšší strom</i>

V rámci tradičního rozboru větného všech šest výpovědí (11), (11.0) - (11.4) je téměř totožno s tou malou výhradou, že v (11.0) chybí přísudek, je to tedy nulová realizace přívlastku *vysoký*.

Netradiční rozbor nám ukáže situaci zcela jinak:

18.12 Již v nejprostší podobě (11.0) existují dvě možnosti: buď má v cíli sdělení přízvuk JS'na nebo jej má JS'strom, což lze vyjádřit též jako *na'*. V prvním případě, kdy se cíl ztotožňuje s jediným přízvukem, tj. [na strom], jde o tradiční příslovečné určení místa jako např. *vylezl nahoru*, *vylezl sem* (*kam vylezl?*). V druhém případě však, kdy nese přízvuk podstatné jméno *'strom*, je zdůrazněno nikoliv místo, nýbrž objekt lezení, jde tedy o předmět, odlišný od takových předmětů jako *střecha*, *půda*, *telegrafní sloup*,

rozhledna, hora (na co vylezl = co zlezl?).

Srov. např. rozdíl vylezl na horu - na horu zvanou Sněžka.

Uvažme nyní obě přízvukové možnosti ve výpovědích (11.0) - (11.4) se zvláštním žretem na četnost Č = činnost (lezení apod.), představující východisko sdělení, a četnost P = předmět (strom), představující cíl sdělení.

Schéma 18.12

(čísla označují nejmenší četnost, 3 = více než dva):

Stupeň	Výrok	I. Přízvuk 'na	Č P	II. Přízvuk na'	Č P
0s	(11.0)	V. na ... strom	1 0	na ... strom	1 1
1s	(11.1)	V. na vysoký strom	1 1	na vysoký strom	1 2
2s	(11.2)	V. na vyšší strom	1 2	na vyšší strom	2 2
3s	(11.3)	V. na nejvyšší strom	1 3	na nejvyšší strom	2 3
3v	(11.4)	...		na sebevyšší strom	3 3

Celému problému zčetňování je věnována kap. 20, která jej zkoumá v nadvětných souvislostech. Zde má hledisko četnosti jiný účel: dají se jím vysvětlit některé vlastnosti perspektivy větné.

Diskuse:

Komentář k (11.0) vysvětluje, proč v sloupci I. četnost stromů se v této řádce neuplatňuje (není zde žádný předmět), zatímco v II. existuje jeden předmět. Není účelem této diskuse rozebírat vše, všimneme si však, že sloupec I. předpokládá Č 1 (hodnota 1, tj. jedna činnost = lezení je zde konstantní). Výrok (11.4) sem nepatří, předpokládá „vylezl na celou řadu stromů“.

Většina případů s četností Č a P je snadná, všimneme si některých obtížnějších případů s Č = 2 ve sloupci II:

2s	(11.2)	vylezl na 'vyšší strom než včera než ty než se říká	(2 lezení, 1 podmět) (2 lezení, 2 podměty) (2 různé činnosti = 1 lezení + 1 říkání)
3s	(11.3)	vylezl na 'nejvyšší strom a. „nejdřív vylezl alespoň na jeden jiný“ b. „nejdřív plánoval vylézt na jiný“ c. „někdo jiný vylezl nebo plánoval vylézt na jiný“	(2 lezení, 1 podmět) (2 různé činnosti) (2 stejné nebo různé činnosti, 2 podměty)

Účelem schématu 18.12 bylo pomocí četnosti vyjádřit princip **narůstající cílovosti** stupňovaného přídavku v perspektivě větné. Pokud přídavek není přítomen, tj. u 0s, pak určované podstatné jméno nemusí být vůbec chápáno jako předmět (P = 0), jeho cílovost je oslabena na minimum. Naopak 3v soustřeďuje nejvyšší míru cílovosti. Pozorovali jsme v tab. 18.2!, že u přívlastku (v sch. 18.12 sloupec I.) je vztah přídavek - podstatné jméno v podstatě rovnocenný, zatímco u přísudku přídavek má normálně hodnotu nové informace

(cile). Sloupec II. právě představuje přísudkovost (srov. *na vysoký strom = na strom, který je vysoký, vysoký je zde cíl*), která je tím silnější, čím vyšší stupeň stupňování je použit, až na samém vrcholu, tj. v 3v dosáhne hodnoty absolutní, 3v je vždy cíl.

18.12 Tato kapitola měla naznačit užitečnost přístupu ke skladbě věty z hlediska mimoskladebného. Tvaroslovi se svým jedinečným sepětím vnitrojazykové formy i smyslu má k tomu jistě zvláštní předpoklad. Právě v něm se chová přebohatá informace, která zůstane utajena, pokud se z ní nevychází. Je snadné pochopit, proč skladba tvrdí, že stupňování označuje miru (a komparativ komparaci). Takové tvrzení, jakkoli univerzální (tj. platné pro všechny jazyky mající stupňování) má vlastnost výroků „déšť je mokrá“ nebo dokonce „koule je kulatá“: jejich pravdivostní hodnota je absolutní (což může být hledisko skladebné), avšak jejich poznávací hodnota je nulová (což je v konečné instanci hledisko tvaroslovné). Proto např. čistě skladebný rozbor nemůže neztotožnit adverbia *vic, nejmíc, sebevíc (zajímavý)* jako příslovečná určení (opět míra jako stupňování a déšť jako mokro) na povrchu věty podobná jako vejce vejci; jsou to však jednotky hluboce rozdílné, jak na to ukazuje tvaroslovi, na jehož základě (srov. tab. 18.11) lze stanovit podstatně rozdíly i v hlubší (nepovrchové) skladbě věty. Souslovi a věta, tím spíš širší kontexty poskytují hlubší vhled do své realizace (tj. uskutečňování a uskutečnění) pomoci tvaroslovi proto, že právě tvaroslovím je jejich realizace předjata a podložena.

KAPITOLA 19

Stupňování a význam slova

19.1 Jakmile jsme v kap. 6 přistoupili k rozboru tvaroslovných vlastností stupňování i zcela mimo souvislosti významové, jednotlivé přídatky se začaly třídit do skupin, jejichž významové vlastnosti byly víc než pouhá náhoda. Celou tabulku 6.9A, obsahující první dvě, formálně nejzákladnější třídy, lze popsat jako jednu ze základních významových skupin přídatků. Především inflekty /ok/, /k/ zde označují určitý rozměr, při čemž třída A obsahuje dvojici *vys/ok/ý - nízk/k/ý*, které v třídě A,b odpovídá dvojici *šir/ok/ý - nízk/k/ý*. Na základě těchto dvou dvojic s významovými protiklady (tzv. antonymy) lze stanovit takováto pravidla pro dané dvě třídy:

1. Jenom tyto třídy obsahují inflekt /ok/, označující velký rozměr.

Ale JS *div/ok/ý, divočejší*, patří do B a nemá odpojitelný inflekt /ok/, protože neoznačuje rozměr.

2. Zároveň mohou obsahovat jejich významové protějšky, které mají inflekt /k/

3. Do třídy A patří další tři JS, které všechny označují velkou míru: *drahý, dlouhý, těžký*

4. Na základě 1. a 2. lze do třídy A pojmout tyto nepravidelné jednotky:

a. vzhledem k *blíz/k/ý* patřící do skupiny 2, rovněž *dal/ek/ý* patřící do skupiny 1., mající pravidelné adverbium *dále* a pravidelně tvořené adjektivum *další*, které však posunulo význam (viz 7.3)

b. vzhledem k pravidelnému tvoření 2s v rámci třídy A dvě dvojice supletiv (srov. 7.3): *dobrý//lepší - špatný n. zlý//horší vel/ik/ý//větší - malý//menší*

Povšimněme si, že takovéto významové vztahy, povinné pro tyto dvě třídy, nejsou pro jiné třídy závazné: především jiné přídatky nemusí vstupovat do takovýchto protikladů, srov. např. *hnědý, vlahý, hluchý, kluzký, vazký*, nebo jejich protiklady jsou mnohem volnější, např. *tvrdý i tuhý - měkký, řídký-hustý (i častý), sladký - hořký (i slaný a kyselý)*.

V rámci těchto dvou tříd jsme pozorovali důležité významové vztahy také při tvoření adverbii na -o (*vysoko - nízko, daleko - blízko*), jejichž soubor se dá vydělit a dále podrozdělit právě díky jejich významovým vlastnostem (viz 11.4).

Souvislosti stupňovacího tvaroslovi s významem přídatků a opět jejich významu s jinými mimotvaroslovnými rovinami, jak jsme je pozorovali během celé naší rozpravy, přesahují výrazně míru toho, co se ve vztazích mezi formou a obsahem považuje za běžné. Mezi nejdůležitější souvislosti patří tyto:

1. Stupňování, které vedle skloňování a časování je třetím jaderným systémem tvaroslovi (kap. 15), sdílí s nimi pomoci svých vlastních prostředků jednu tvaroslovně obecnou souřadnici, souřadnici zčetňování (rov. 20.3nn.), která mnohem víc než jiné souřadnice má zřetelné souvislosti významové (mnohost).

2. Hranice přídatku (zahrnující stupňování, tvoření adverbii a jiné vlastnosti, srov. 5.6, kap. 11-13, 15) se zřetelně shodují s jeho určitými významovými vlastnostmi.

3. Díky těmto souvislostem přídatek ve svém tvaroslovi zahrnuje takové klíčové vlastnosti významu, jako je např. dvojice významových protikladů (antonym) a jejich osa, která vyjadřuje určitou významovou hodnotu (kvalitu, např. výšku, tj. „vertikální rozměr“). Na ni je pak možno právě díky stupňování stanovit míru, tj. kvantitu. Vztah protikladu, považovaný za jeden z úhelných kamenů významu slova, bude hlavním

tématem této kapitoly. Přitom si v ní naznačíme, jak tato úhelnost vyplývá z toho, že protiklad tvoří ústřední článek mezi významem jediného slova a soustavou významů, do nichž takovéto jedinečné významy vstupují (srov. 19.4).

19.2 V 18.2 jsme si všimli paradoxu mezi tvarem *vyšší* a *vysoký*, první znamenal méně než druhý. Příklady na takový zdánlivý paradox lze rozmnožit (srov. 5.2.3): *starší pán* není tak zcela *starý*, *širší rozhled* není *úplně široký*, *větší město* není ještě *veliké*.

Při řešení tohoto paradoxu jsme pozorovali, že podle tab. 18.2! má JS *vysoký* dva výklady:

vysoký 1 = „velký na výšku, do výše“: *strom je vysoký*

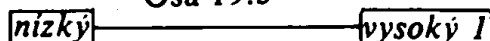
vysoký 2 = „měřitelný na výšku“: *strom je vysoký jako . . .*

Přitom *vysoký 1* vycházelo ze své přídavnostní pozice (*vysoký strom*), tj. nevyžadovalo stupňování, kdežto *vysoký 2* ze stupňování vycházelo.

Ukážeme si nyní některé důležité důsledky, které tyto dvě tvaroslovné funkce mají pro jejich významové vztahy.

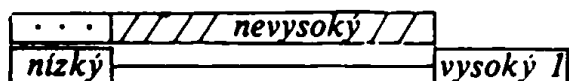
19.3 Význam *vysoký 1* má svůj významový protiklad (antonymum) ve slově *nizký* „malý na výšku“. To lze vyjádřit na ose *malý - velký* takto:

Osa 19.3

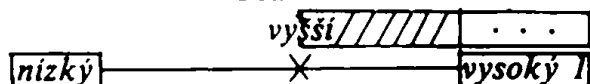
Protože slova *nizký* a *vysoký 1* tvoří na této ose dva krajní body, dva póly, budeme tuto osu nazývat **dvojpólovou osou přídavnou** (významovou). Na této ose lze především určit význam slova *nevysoký* takto:

Osa 19.3a

tj. *nevysoký* je na ose 19.3 vše kromě pólu *vysoký 1*, přičemž pól *nizký* je krajní, ale ne obvyklá možnost. Na této ose je možné vyjádřit i tvar *vyšší*, pokud má tento tvar funkci přivlastkovou tj. např. *vyšší vzdělání*, *vyšší zájmy*, takto (pro \times střed osy):

Osa 19.3b

tj. přivlastek *vyšší* je na dvojpólové ose blíže k pólu *vysoký 1*, ten je krajní, ale ne obvyklá možnost.

Přivlastkovost, tj. stálá absolutní vlastnost (nikoliv přísudkový stav) je patrný z toho, že je tento tvar těžko převést do přísudku, řekneme-li *jeho vzdělání je vyšší*, *naše zájmy jsou vyšší*, očekáváme přísudkové rozvíti, např. *než tvé*, které ovšem v původním přivlastku není. Slabá oprávněnost takovéto přísudkovosti je patrná z jiných přivlastků takto změněných: řekneme-li např. *stará panna* „nevdaná žena“, je *stará* vlastnost stálá, podstatná. bez níž slovo *panna* ztrácí příslušný význam: proto fict *tato panna je stará* je sice možné, ale výsledek není „tato žena je nevdaná“, ale „tato hračka (panenka) byla koupena před mnoha lety“.

Dvojpólová osa zahrnuje vedle přídavných jmen i jiné slovní druhy např. jména podstatná (*bratr - sestra*, *kočka - myš*, *radost - smutek*, *kapitalismus - socialismus*), slovesa (*spát - bdít*, *začínat - končit*, *kupovat - prodávat*) a také tradiční zájmena (*já - ty*, *nikdo - kdokoliv*) a příslovce (*nikde - kdekoliv*, *včera - dnes*).

19.4 Dvojpólovost osy 19.3 se zřetelně projevuje v tvaroslovi stupňování takto:

1. Především se projevuje v sepěti protikladů (antonym), jak jsme si naznačili v 19.1. Podle 17.9, 2.ab důvody pro zařazení JS *mlad-ý - mlad-ší* a *chud-ý - chud-ší* do třídy

(a,b) jsou hláskové. Jejich protiklady *star-ý - star+ší* a *bohat-ý - bohat+ší* patří do stejné třídy zřetelně na základě vztahu vyjádřeného osou 19.3: nebýt tohoto vztahu, patřily by tyto jednotky vzhledem ke své formě do třídy B, kam patří všechny ostatní jednotky končící na *-r*, např. *čir-ý, chor-ý, šer-ý* a rovněž všechny jednotky končící na *t ≠ st*, např. *krut-ý, syt-ý, zlat-ý*. Mimoto JS *bohat-ý* je vedle *jednoduch-ý* (srov. dále 2.) jediná viceslabičná jednotka, která zachovává tuto vlastnost i v 2s (jiné jsou jednotky typu *vys/ok/-ý - vyš+ší*, kde se dvojslabičnost v 2s ztrácí).

2. Dvojpólovost je jedním z důvodů pro vytvoření výrazů souznačných (synonym), které mohou vzniknout na základě toho, že do protikladu k jednomu slovu se stavějí dvě slova, významově blízká, např. *dobrý - špatný/zlý* (srov. 2s *horší* pro obě slova). V podstatě lze říci, že kolem jednoho z pólů se seskupuje více slov (synonym).

Případ, kdy jedno slovo je v protikladu ke dvěma a všechny tři patří do stejné třídy (a,b), je trojice *měk/k/-ý - měk/č/-í* oproti *tvrd-ý - tvrd-ší* a *tuh-ý - tuž-ší*. Avšak všechny tři patří do této třídy z důvodů formálních. Zajímavější je vliv slov *prost-ý - prost+ší* na tvoření souznačného slova *jednoduch-ý - jednoduš+ší*, kde významová souznačnost je jediné vysvětlení, proč tato viceslabičná jednotka (spolu s JS *bohat-ý* jediná; (o ní výše v 1.) patří do třídy (a,b).

Řidší varianta *prostoduch-ý - prostoduš+ší*, obsahuje vedle shody významové i samotnou jednotku *prostý*.

Další případy: k pravidelné protikladné dvojici *tlust+ší - ten/č/-í* se přidružuje Js *slab+ší*, k dvojici *hlad+ší, heb/č/-í* se přidružuje protiklad *hrub+ší* (*slab-ý, hrub-ý* jsou jediné dvě jednotky s *-b-* v 1s, které nepatří do třídy B).

Pravidlo se nemůže uplatnit, pokud jsou hláskové zábrany. Tak např. protiklad k *such-ý - suš+ší* je *mokr-ý - mokř+jší* tvar *mokr+ší* by byl nepřijatelný.

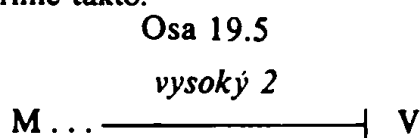
Po této diskusi o významových důvodech třídění jediná jednotka, která zůstává z hlediska moderního jazyka nevysvětlena, je JS *tmav-ý - tmav+ší*; jak slova souznačná (*temn+jší, chmurn+jší*) tak významové protiklady (*světl+jší, jasn+jší*) jsou pevně zakotveny v třídě B, i když pravda, z velmi silných důvodů jak hláskových, tak i tvaroslovných.

3. Pokud významová sblíženost zasahuje široký počet jednotek, vytváří se tzv. významové pole. Nás bude zajímat významové pole „barva“, do něhož byly vřazeny podle tab. 6.10 dvě jednotky *rud-ý - rud+jší, šed-ý - šed+jší*, ač ostatní jednotky na *-d-* vlastnost B nemají (srov. tab. 6.9B). Přitom JS *hněd-ý - hněd+ší* v třídě (a,b) rovněž zůstává, protože je vázána na souznačnou jednotku *sněd-ý - sněd+ší*, která má obdobný význam, ale s odstínem „opálený“. Díky jemu je spojena s významovým protikladem *bled-ý - bled+ší*, jehož vztah k danému významovému poli je již jen okrajový. Formální hledisko, koncové *-d-* zde tedy převažuje.

I historická jazykověda se domnívá, že JS *hnědý, snědý, bledý* spolu se slovem *šedý* tvořily jeden celek. V. Machek ve svém „Etymologickém slovníku jazyka českého“, Praha 1971, ukazuje u slova *bledý* na str. 56, že samohláska *d* je zde nepůvodní a pronikla sem díky významové blízkosti ostatních tří slov. Bohužel ani u dalších tří není *d* původní, a tak i u nich autor předpokládá vliv zbývajících slov. Je to tedy důkaz v začarovaném kruhu. Je-li skutečně pravda, že *d* vzniklo díky tomuto významovému poli, pak tento začarovaný kruh možno prolomit právě pátým slovem *rud-ý*, jehož původní význam byl „rudočervený, rezavý“: *jak líška rudý* (Neruda, S4/III, 194) *rudé vlasy* (Neruda, Bass, tamtéž), stejný je význam i v jiných slovanských jazycích, polštině, ukrajinštině, srbocharvátštině. Bylo to tedy slovo blízké významem slovům *hnědý* a *snědý*. U něho však navíc je *d* původní, jak je

možno vidět v litevském *raudas* „červenohnědý, (o koni) ryzák, hnědák“ a angl. *red* „červený“. Je zajímavé, že ještě Vrchlický používal tvaru *2s rud-ší*, srov. §4/III, 194.

19.5 Význam *vysoký 2* v 19.2 vyjadřující jakýkoliv rozměr nemůže mít žádný protikladný význam, což si vyjádříme takto:

kde levý koncový bod M, vyjadřující „jakkoliv malý co do výšky, minimálně vysoký“ nemá vlastní jednoslovné vyjádření, zatímco pravý koncový bod V s významem „jakkoliv velký co do výšky, maximálně vysoký“ může být vyjádřen tvarem *3s nejvyšší*.

Tuto osu nazveme **osou prostou**. Její nejdůležitější vlastnosti jsou tyto:

1. Tato osa je vyhrazena přídavku (tj. i adjektivní i adverbialní jeho složce), jiný slovní druh nemůže takovouto osu tvořit.

2. Každý přídavek má takovouto vlastní osu:

a. ať je na kterémkoliv pólu osy dvojpólové, tedy i přídavek jako *nízký, úzký, malý, špatný* atd.

b. nebo do osy dvojpólové nevstupuje, např. *hnědý, hluchý, kluzký, drzý, ryzí*

3. Tato osa se skládá z libovolného počtu bodů, přičemž

a. tvar *1s* se může vztahovat k jakémukoliv z nich

b. tvar *2s* se může vztahovat k jakémukoliv bodu napravo od bodu určeného slovem *než*: řekneme-li např. *tato borovice je vyšší než tamten dub*, pak výška daného dubu určuje bod, od něhož napravo leží bod, určující výšku dané borovice

c. tvar *3s = V*, tj. vztahuje se ke krajnímu pravému bodu dané osy.

Není tedy *1s* na ose omezen, viz osu 19.5, osa je pro něj jediná bytnost (entita; *1s* tedy vyjadřuje jednotnost, nerozdělenost, srov. 20.4), *2s* vzniká stanovením jeho krajního levého bodu, který je ve vztahu s jakýmkoliv jedním bodem napravo od něho (dvojnost, rozdělitelnost na dvě části), *3s* je vytvořen splynutím tohoto levého krajního bodu s krajním pravým bodem V, ponecháváje libovolný počet větší než 1 mimo něj (množnost).

Počet větší než 1 proto, že jediný bod by tvořil spolu s B dva body, tedy vztah, který je vyhrazen *2s*.

19.6 Neplatí-li pro určité přídavné jméno protiklad, vyjádřený osou 19.3, a plní-li určité další podmínky (srov. 5.4), pak na úrovni přídavku, tj. v průběhu stupňování (srov. 10.2 s tab.), vzniká takováto dvojpólová osa přídavková tvaroslovná (srov. tab. 5.4a, 5.5a a k jejímu vzniku tab. 10.3 s diskusí):

Osa 19.6a

<i>-3s</i>	<i>-2s</i>	<i>±1s</i>	<i>+2s</i>	<i>+3s</i>
<i>nejnezdравější</i>	<i>nezdравější</i>	<i>zdravý</i> <i>nezdравý</i>	<i>zdravější</i>	<i>nejzdravější</i>

JS *zdravý*

Na této ose $\pm 1s$ tvoří střed, kolem něhož levé rameno můžeme obrátit o 180° , takže splyne s pravým ramenem, jak je to vyjádřeno v tab. 5.5b. Potom z dvojpólové osy dostaneme **prostou osu stupňovací**:

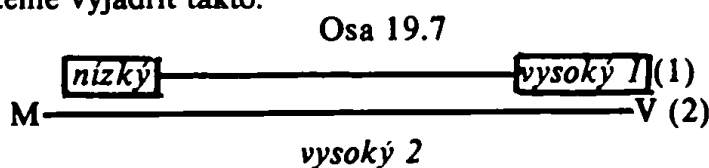
Osa 19.6b

1s	bod než	2s	bod V
zdravý nezdravý	zdravější nezdravější	nejzdravější nejnezdravější	
JS zdravý			

pro niž pak platí pravidla prosté osy, jak jsme si ji popsali v 19.5.

Na ose 19.6b si všimněme vět jako: *tropické podnebí je nezdravé, polární je zdravější* a naopak *polární podnebí je zdravé, tropické je nezdravější*. Pružnost této osy, zahrnující výhody os 19.3 a 19.5, je zde zřejmé.

19.7 Má-li slovo významový protiklad (antonymum) a je-li zároveň přídavkem, tj. je-li schopno tvořit jak osu 19.3 tak osu 19.5, pak spojením těchto dvou os tvoří dvojosu, kterou si můžeme vyjádřit takto:

V této dvojose se pravý pól dvojpólové osy (1) formálně shoduje s vlastností prosté osy (2). Tento vztah vyplývá z takovýchto výroků:

(1a) *Borovice je vysoká*

(1b) *Dub je nízký*

(2a) *Jak vysoká je borovice?*

(2b) *Jak vysoký je dub?*

Pokud uznáme, že výroky (1a), (1b) jsou odpovědi na otázky (2a), (2b), pak zároveň uznáme, že *vysoký 2* tj. „měřitelný (jakéhokoliv rozměru) na výšku“ předjímá *vysoký 1*, tj. „velký na výšku“, takže ve dvojose 19.7 prostá osa je výchozí a dvojpólová osa je druhotná.

Otázky (2a), (2b) můžeme vyjádřit (i když ne u všech protikladných dvojic) též jako *Jaká je výška té borovice, toho dubu?* Není však možné říci **Jaká je níže toho stromu?* Podobná je situace i u jiných protikladů jako *široký - úzký (jak široký, jaká šíře)*; *velký - malý (jak velký, jaká velikost)*; *starý - mladý (jak starý, vaše stáří)*; *zdravý - nemocný (jak zdravý, vaše zdraví, srov. ještě pevně zdraví - chatrně zdraví)* aj.

Pozn. Tato pravidla vyjadřují tzv. normu, tj. způsob, jak se normálně vyjadřujeme. Pokud nám však jde o ozvláštění, můžeme se od normy úmyslně odchýlit. Tak v Dikobrazě (49/81, 10) čteme: *K mému podivu se však navzdory své tělesné nížce může . . . pochlubit abnormálně vysokou morálkou.* Zde slovo *nížka* bylo příležitostně vytvořeno podle JS *výška*, aby bylo postaveno do protikladu k JS *vysoký*. Osa 19.5 je zde přestylizována v osu 19.3. Takřka totožná je situace v úryvku z Wolkerova epitafu: *. . zemřel mlád (KA!) dvacet čtyři let*, opět v protikladu ke slovu *starý*. U obou příkladů je stylizace zdůvodněna příznakovostí (neneutralností) textu: v prvním případě jde o efekt komický, v druhém naopak o efekt tragický.

19.8 Za daných předpokladů pravý pól osy (!), který označuje: „větší, přednější v daném protikladu“, jak se zdá, existuje před daným protikladem.

To by znamenalo, podle úvah v 18.2, že JS *vysoký* se objevuje nejdříve jako přídavek (a ve větě jako přísudek) a teprve později nabývá konkrétnější význam jako přídavné jméno. Pro paradigma by z toho vyplývalo, že stupňování předchází přídavnosti, tj. vlastnímu ustavení takových souřadnic jako pád, číslo a rod. Pro vztah tvaroslovi - význam by to znamenalo, že tvaroslovná vlastnost stupňování zde předchází významové vlastnosti

protikladu.

Avšak závěr o prvotnosti prosté osy se všemi zajímavými důsledky, jak jsme si je právě uvedli, je založena na předpokladu, že výroky („otázky“) (2a), (2b) předcházejí výroky („odpovědi“) (1a), (1b). Výroky (1a), (1b) však nejsou **odpověďmi**, nýbrž **výpověďmi** (tvrzeními) o stavu věci, pro něž žádná otázka nemusí být pohnutkou.

To by tedy znamenalo, že významová osa dvojpólová 19.3 by byla prvotní, kdežto tvaroslovné důsledky druhotné, a že také všechny ostatní vztahy diskutované v předešlém odstavci by měly mít obrácený směr. Je přirozené si představit, že protiklad typu *nizký - vysoký 1* (osa 19.3) je dosti elementární, zatímco abstrakce, obsažená ve *vysoký 2* (osa 19.5) je sice jednodušší co do formy, ale složitější co do významu.

Stranou ponecháváme obavu, že splynutí rozdílu *nizký - vysoký 1* ve *vysoký 2* je tzv. svod (neutralizace) typu *plod : plot = hláskově oboji [plot]*, tedy něco jako $d - t/1$ dá $t/2$. Svod (neutralizace) zde znamená potlačení informace vnějšími okolnostmi (konec slova). Vznik podoby *vysoký 2* samozřejmě nepatří do této kategorie, „potlačení pólu *nizký*“ zde není dáno vnějšími okolnostmi, nýbrž abstrakcí, ta tento pól neignoruje, ale naopak podává o něm další informaci prostřednictvím prosté osy 19.5 a zejména dvojsoy 19.7.

Celá otázka prvotnosti je z hlediska současného jazyka spor o vejce a slepici. Její rozbor spíše než k závěru o prvotnosti vede nás ke zcela zřetelné představě o pevném sepětí tvaroslovi se skladbou věty a především se základními vlastnostmi slovního významu. Ve zkratce si tyto vztahy lze vyjádřit takto:

Tabulka 19.8

Význam	<i>nizký — vysoký 1</i> Osa 19.3	... <i>vysoký 2</i> Osa 19.5
tvaroslovné druhy	přídavné jméno	přidek
tvaroslovné souřadnice	pád, číslo, rod	stupňování
skladba věty	přívlastek	přisudek

Rovnováha mezi jednotlivými sloupci vyplývá z toho, že sice osa 19.3 předchází osu 19.5, ale většina jednotek osu 19.3 nemá, proto musí vyjít z osy 19.5. Podobně ve skladbě věty přívlastek se zde jeví jako prvotní (srov. 18.2), ale přísudek je základnější větný vztah.

19.9 Je-li možno vůbec uvažovat o prvotnosti, pak je to v rámci vztahu mluvnice (jazyková soustava) - text (její realizace). Všimli jsme si, že právě ztvaroslovnění (pochod od osy 19.3 k 19.5) je spojeno s abstrakcí, proto se považuje za historicky druhotné. Avšak právě abstrakce mu dává pevné místo v mluvnici. Skladba i význam jsou konkrétní svým vztahem k mimojazykové, všem jazykům společné realitě, která jej v procesu komunikace předznamenává, mluvnice však, předjímajíc komunikaci (text) svou lidskou abstrakcí, tuto realitu mnohosti jazyků zmnožuje a zároveň polidšťuje. Jazyková abstrakce je tedy prostředek, jímž člověk — a také každý národ po svém — usiluje o polidštění své existence.

KAPITOLA 20

Stupňování jako tvaroslovná funkce: nadvětné zčetňování

20.0 Již při vyšetřování souřadnic (srov. 14.3nn, 15.4) jsme zaznamenali zvláštní pozici **souřadnice číslo**: ta na jedné straně byla schopna ustavit samostatný druh, tj. číslovky, na druhé straně se projevila jako tvaroslovná obecnina (univerzálie), tj. jediná vlastnost sdílená celým souborem slovních druhů ohebných: navíc rozšířila tento soubor o další druh, citoslovce (viz 14.5). Podle tabulek v 14.2 a 14.3 je možno tuto její pozici vyjádřit takto:

Tabulka 20.0

	pád	číslo	osoba
Číslovka	JT	JS	
Jméno podstatné	JT	JT	
Jméno přídavné	JT	JT	
Sloveso		JT	JT
Citoslovce		JT	

Protože teprve vlastnost „množnosti“, tj. přítomnost množného čísla (dále mč.) ustavuje souřadnici čísla, je možno říci, že právě tato vlastnost je souborná vlastnost českého tvarosloví.

Číslo není jev jazykově zcela všeobecný, tj. tzv. jazyková univerzálie. Nemá jej např. čínština, řada evropských jazyků jej vylučuje u některých slovních druhů nebo v jiných vhodných situacích: angličtina u přídavných jmen, švédština u sloves, maďarština po číslovkách. Zajímavé však je, že i ty evropské jazyky, u nichž zanikly pádové „koncovky“ (j. románské a germánské), zachovaly ve stejných situacích „koncovky“ mč. V celosvětovém měřítku číslo není zcela univerzální, ale nicméně patří k nejuniverzálnějším vlastnostem tvarosloví.

20.1 Uvažme nyní tuto větu založenou na tab. 20.0:

(1) *Přiskákali hopy hop čtyři malí zajíčkové.*

Podrobnější rozbor skladby této věty nám ukáže, že číslo, které se v tab. 20.0 jevílo jako poměrně jednoduší celek, je na úrovni textu dosti různorodý. Ústřední je zde „množnost“, jakožto číslo podstatného jména, tj. podmětu, jenž je jako člen určovaný, ostatní „množnosti“ jsou mu ve větě podřizeny, a to podle zásad shody ve větě (kongruence).

Jde o větnou obdobu toho, co jsme v rámci jednoho slova stanovili jako pravidlo zpětné vazby, srov. 9.6.

Může se tedy zdát, že je zde tvarosloví podřizeno potřebám skladby, tj. že je použito k vyjádření takových skladebných vztahů jako je přísudkovost (*zajíčkové — přiskákali*), přivlastkovosti (*zajíčkové — malí*) apod.

To by již samo o sobě byl příliš jednostranný přístup: především celá skladebná shoda je založena na tvarosloví JT *zajíčkové*; ve větě *ptactvo se sletělo* tvaroslovná jednotnost a střednost (nikoli množnost či mužskost JS *pták*) je rozhodující pro tvar slovesa. Více však: často tvarosloví slovesa, tedy přísudek, určuje podmět: tak např. v čes. *voláme*, lat. *vocamus* (a podobně ve španělštině, litevštině, finštině atd.) je obsažen podmět, čes. *my*, lat. *nos* atd. To je patrné z takových protějšků

jako něm. *wir rufen*, angl. *we call*, franc. *nous appelons* a dokonce rus. *my kričim*, *my zovem*, kde je podmět vyjádřen jako samostatná jednotka textu.

20.2 Jádrem chybnosti takového výkladu je založena na neúplné představě o mocnosti tvaroslovi. Jenom tvaroslovi je schopno vysvětlit „množnost“ v rámci mnohem širšího pojmu zčtenění (kvantifikace); toto zčtenění má své vlastní mluvnické prostředky (tvaroslovi), jejichž podstata je na povrchu ozřejmována (materializována) skrze konkrétní text. Vezměme větu:

(2) *Profesoři bývají zábavně roztržiti.*

V ní vidový prostředek *-va-* (*bý-va-t* oproti *bý-t*) označuje zčtenění, které lze opsat různě, např.:

(2.1) *Někteří profesoři jsou zábavně roztržiti.*

(2.2) *Profesoři jsou někdy zábavně roztržiti*

ale též

(2.3) *Roztržitost některých (ale ne všech) profesorů je zábavná.*

(2.4) *Roztržitost profesorů někdy je (někdy není) zábavná.*

(2.5) *Roztržitost profesorů je někdy zábavná (někdy trapná).*

(2.5a) *Někdy je roztržitost profesorů zábavná (někdy je trapná).*

(2.6) *Občasná (ale ne častá) roztržitost profesorů je zábavná*

atd.

Na dané téma, řečeno hudebně a anekdotologicky, bychom našli řadu dalších variací, skladbou různorodě zdůvodňovaných. Všechny však jsou předjaty a skrze toto předjetí podloženy jediným tvaroslovným prostředkem opakovosti, odlišujícím tvar slovesa *bý-va-t* od jeho jaderného protějšku *bý-t*.

Vidovost je zde pojímána v širším smyslu, tj. zahrnuje vedle protikladu dokonavost — nedokonavost (*šlápnout — šlapat*, *dát — dávat*) i vlastnosti slovesné opakovosti (*bý-va-t*, *brá-va-t*) a násobenosti (*rozšlápnout — rozšlapat*, *letět — létat*). Přitom v souhlase se skutečnou tvaroslovnou situací za vlastní tvaroslovné postupy považujeme tvoření postflektové, např. *dá-va-t*, *bý-va-t*, *šlápnou-t*, *vyház-et* (obalové tvoření), zatímco tvoření „preflektové“ např. *za-volat*, *z-otvírat*, *po-vyházet* zůstává na pomezí se slovo tvorbou (okrajové tvoření).

20.3 Celý jev tvaroslovného zčtenění (kvantifikace) zasluhuje samostatnou knižní rozpravu. Zde se omezíme na několik poznámek, osvětlujících náš problém. Zčtenění se v podstatě týká obou základních složek ohebného slova, lexému a flektému: lexém je předmět zčtenění (*bývat* je zčtenění *byti*), je to zčtenětec (kvantifikát), flekt (zde *-va-*) jej zčtenňuje, je to tedy zčtenňovatel (kvantifikátor, někdy označovaný jako Q: *bý-va-t* = *být* + Q).

K vyjádření místa stupňování v soustavě zčtenění, což je vlastním účelem této kapitoly, stanovíme si určitou hodnotovou stupnici (hierarchii) podle níž určujeme stupeň složitosti daného zčtenění. V stromovém schématu ji lze vyjádřit takto:

Schéma 20.3

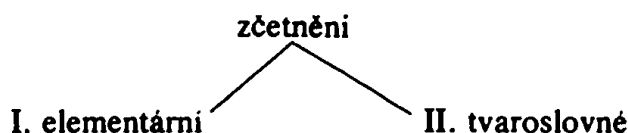

Schéma 20.3a

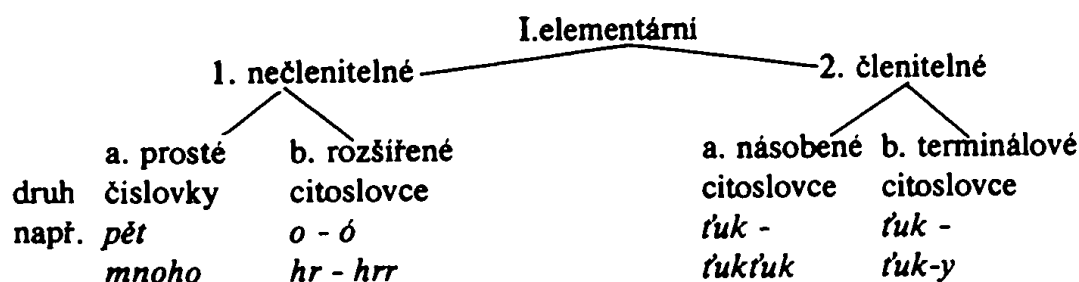
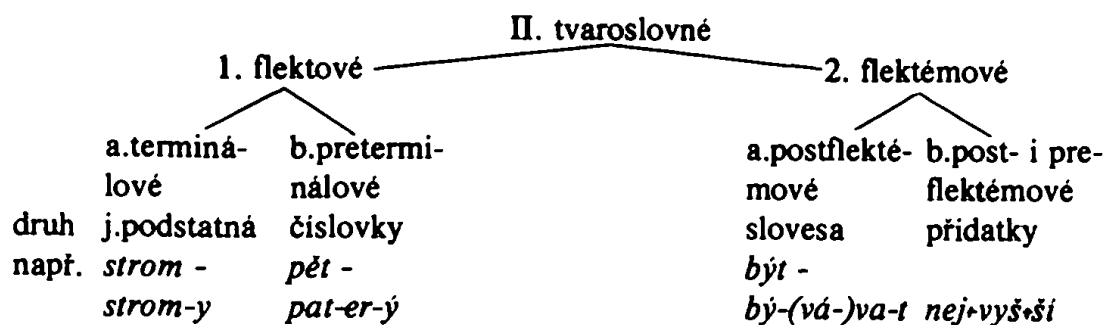

Schéma 20.3b

Diskuse:

Soubor I. Elementárními rozumíme ty jednoslovné způsoby, které vyjadřují zčetnění jinak než prostředky tradičně gramatickými, proto se v tradiční gramatice neuvažují.

I/1. Nečlenitelnost znamená nemožnost vydělit slovo na dvojici složek na základě zčetnění. V podskupině a. (kam mohou patřit některá zájmena, např. *my*, *vy*) je nositelem zčetnění lexém, v podskupině b., kde dělení na lexém a flektém neplatí, vyjádření zčetnění je prodloužení samohlásky: nositelem zčetnění je délka.

Délka není vlastnost, která by se dala vydělit jako jednotka jednorozměrného (lineárního) textu, nicméně se může určit jako vlastnost „nadřádková“ (viz čárkování v 16.2), tradičně zvaná prozodická, neboli suprasegmentální.

I/2. Vlastnost členitelnosti v obou podskupinách vyznačuje v zásadě stejná citoslovce. Namnoze se tento vztah ukazuje i ve větě, kde se obě podoby mohou objevit vedle sebe: *ťuky ťuky ťuk*. V podstatě oba prostředky vyjadřují totéž, tj. *ťukťuk* = *ťuky*, ale formálně jsou zajímavě rozlišeny: podskupina a. představuje „zobrazující“ (ikonický) způsob, kdy opakování ve skutečnosti je vyjádřeno opakováním jazykovým (*ťuk + ťuk*) — zde tedy spatřujeme velice konkrétní spojení skutečnosti s jazykem* — kdežto skupina b. používá ke stejnému účelu prostředku zcela tvaroslovného a tedy dosti abstraktního, srov. *ťuk-y* = *strom-y*. Rozdíl mezi dvěma posledními tvary je však v tom, že citoslovce je vázáno na konkrétní prostředek opakování, a to namnoze, jak jsme pozorovali, i v textu (!), kdežto podstatné jméno je vázáno na paradigma, v němž možnost je v jiných pádech vyjádřena docela jinak, srov. 2m *strom-ů*, 6m *strom-ech* atd.

Soubor II. Tvaroslovnými rozumíme jednoslovné prostředky, které podle 14.0 patří do úplného paradigmatu; přitom tradiční gramatika by považovala některé z nich za prostředky slovtvorné.

* Takovéto opakování (zdvojení) k vyjádření množného čísla je známo např. v indonéštině

II/1. Do této skupiny patří způsoby, které k vyjádření množnosti používají jednoho specifického flektu. Podskupinu a. tvoří případy, kdy daný flekt je na konci tvaru, což je terminála (tradiční „konec“), podskupina b. tvoří tvary s tímto flektem v jiné pozici, což je preterminála; její tvaroslovný charakter není v tradici jednoznačný, např. *pat-er-ý* je tradičně odvozenina od slova *pět*.

II/2. Do této skupiny patří případy, kdy zmnožnění je schopno používat více než jednoho flektu. V podskupině a. je často preterminála doprovázena dloužením (viz supraflekt v 8.4 a čárkování v 16.2), např. *obl/e/tět — obl/é/tat*, *vys/a/dit — vys/á/zet*, *smět — sm/i/vat — smív/á/-vat* nebo se preterminála zmnožňuje (!) jako u *letět — lét-a-t — lét-á-va-t*, *být — bý-va-t — bý-vá-va-t*.

K viceflektovému tvoření přistupuje u sloves i tvoření „preflektové“, které podle pozn. na závěr 20.2 sdílí tvaroslovi se slovtvorbou.

Podskupina b., stupňování, která je předmětem této rozpravy, bude zkoumána v 20.4.

V tomto krátkém souhrnu byla ponechána stranou řada dalších zajímavých případů tvaroslovného zčtení, např. řadové číslovky, „slovesná“ citoslovce (*na — na-te*, srov. 14.5), terminálové tvoření množného čísla u sloves (viz 20.1), jakož i celý problém zjednotňování, např. u sloves jako *tuk-nou-t*, *hop-nou-t* a u jmen podstatných v obalovém paradigmatu *otc-ův*, *sestř-in*.

20.4 K otázce zčtení při stupňování uvažme tři výroky:

(1s) *vyšší strom*, (2s) *vyšší strom*, (3s) *nejvyšší strom*, což nám dá v převodu do vět tyto výsledky:

(1.1) *Tento strom je vysoký*

(2.1) *Tento strom je vyšší*

(3.1) *Tento strom je nejvyšší*

Výroky (1s) a (1.1) předpokládají jen jeden strom, tedy jednotnost, výroky (2s), (2.1) dva stromy, tedy dvojnost, výroky (3s), (3.1) více než dva stromy, tj. množnost (srov. závěr v 19.5).

Předpoklad jednotnosti, jako i v jiných případech 1s, se ustavuje až na základě stupňování, tj. díky 2s a 3s; znamená to, že celá soustava zčtení je zde založena na stupňování a slovním druhu přídavek. Přidavnost sama o sobě taková možnost nemá, výrok *tato tyč je kovová* (je-li vůbec možný, srov. 19.2, 19.3) jednotnost nepředpokládá, naopak, spíše naznačuje souvislosti s jinými tyčemi (*tadyta je skleněná, tamta bambusová*) a tedy spíše množnost.

Není však dvojice *vysoký strom — nejvyšší strom* obdoba protikladu *vysoký strom — vysoké stromy*, kde tvary 1j a 1m slova *vysoký* jsou určovány příslušnými tvary slova *strom*? Pak by totiž bylo tvaroslovi podřízeno větné skladbě, jak jsme si naznačili v 20.2.

20.5 Pro 2s *vyšší*, 3s *nejvyšší* uvažme tyto věty:

(4) *Ten strom je vyšší než jiný*

(4a) *než všechny jiné stromy*

(4b) *než náš dům*

(4c) *než si myslíš*

(4d) *Co si myslíš, jak vysoký je ten strom? Deset metrů? To se myslíš. Ten strom je určité vyšší. Dobrých patnáct metrů.*

(5) *Ten strom je nejvyšší ze všech*

(5a) *bod v celém okolí*

(5b) *odměnou za jeho pěstitelské úsilí*

(5c) *Pověz mi něco o stromech. Který strom roste výš — borovice nebo smrk? Borovice roste sice výše než smrk, ale myslím, že náš nejvyšší strom je topol.*

20.5 Z těchto případů vidíme, že zčtenění je věci celého přídavku, tedy i adverbia, srov. (5c). Ještě důležitější však je, že vůbec nemusí jít o zčtenění stromů, tj. — všeobecně řečeno — o zčtenění podle pravidel větné závislosti *vysoký strom — vysoké stromy*, nýbrž o zčtenění, které s větnou závislostí nikterak nesouvisí.

20.5.2 Na větách z 20.2 jsme viděli, že zčtenovatel (symbol Q) předjímá vlastní zčtenění. Zčtenovatelem v našich případech je vlastnost stupňování jakožto tvaroslovná souřadnice, která se na povrchu může realizovat velice rozmanitě. Tak např. věta (4c) předpokládá dvě konkrétní bytnosti (entýty) *strom* a *naš dům*. Obě jsou podstatná jména, ale vyjádřit je zde v množném čísle nemůžeme. V (4b) máme sice množné číslo *všechny stromy*, ale opět jde o jedinou bytnost v protikladu k jiné bytnosti, totiž stromu vyššímu. V (4c), (4d) dvě bytnosti v protikladu jsou tvůj názor („co si myslíš“) a skutečná výška stromu. V 18.11 jsme viděli, že výrok (11.2) *vylezl na vyšší strom* může znamenat dvě činnosti, a to buď dvoji „lezení“ nebo jedno „lezení“ nebo jedno „lezení“ plus jinou činnost.

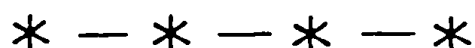
Skupina výrazů (5) nám vysvětluje množnost bytností vyjádřenou 3s. V (5a) takovými bytnostmi jsou body (kóty) v okolí, v (5b) takovými bytnostmi jsou odměny. V (5c) jsou to nikoliv stromy jako jednotliviny, nýbrž jako druhy: tj. topoly jsou vyšší než sosny, smrky, duby, lípy, jabloně atd.

Vzácné, ale velice zajímavé je rozlišení bytnosti v stupňovacím tvaru samém: jde o 3s u složenin typu *nejtance-chtivější (ze všech dívek)* oproti *tance+nej+chtivější* (tj. *chtivější než hudby, zpěvu*), které jsme rozebírali v 10.9.4/(ii).

20.5.3 Z výroků (4d), (5c) vidíme, že text, v němž se stupňovací zčtenění může uplatnit, daleko přesahuje rámeček tradiční věty a tedy tradiční větné skladby (syntaxe). Tak např. na téma „Co mám nejradši“ může žák šplhoun napsat „Nejradši mám pani učitelku, to aby ze mě nebyl indolent“, ale je patrné, že — *de gustibus nil nisi bene* „proti gustům nebudtež výhrady činěny“ — zčtenění vyjádřené 3s může vyžadovat jakkoliv dlouhý text, odstavec, kapitolu, sebrané spisy o 50 svazcích. Pro případy tohoto druhu byla jazykovědou objevena nadskladba, neboli jazyková textologie, do níž, jak je vidět, tvaroslovná souřadnice stupňování svou funkci patří.

20.6 Pozorujeme tedy, že stupňování, jakkoliv na okraji pozornosti českých jazykovědců, zahrnuje ve svém rozpětí netoliko všechny obory tradiční nauky o jazyce, nýbrž se prostírá daleko za její hranice. Všimli jsme si především jeho zdrojů tvaroslovných, jako jsou souvislosti a vztahy přesně stanovitelných tvaroslovných tříd (což u tradičních vzorů je jen vzdálená možnost) či rozmanitost a množství formálních prostředků (postflektů a preflektů), značně obohacujících naše znalosti o podstatě tvaroslovi jako jedné z jaderných a organizujících soustav českého jazyka. Povšimli jsme si také, jak pro poznání (gnozeologicky) vděčný je výzkum sepětí tvaroslovi s oblastí předtvaroslovnou (písmem a hláskami) i s oblastí nadtvaroslovnou (skladbou a významem).

Nicméně se zdá, že nejbohatší a nejzajímavější zeň sklidi přece jen ten, kdo bude hledat v jeho podobě podstatu jazyku nejvlastnější, tj. jeho mluvnicki, schopnou předjímat nejen slovní tvary a jejich variace, ale i to, co se neprávem omezovalo na skladbu a význam, tj. jedinečno nekonečného proudu, jímž každý jazyk plyne daleko, dál a nejdále.

Na závěr rozpravy krátký dovětek.

Stupňování lze chápat jako jev obecně jazykový jen na úrovni významové, nikoliv tvaroslovně. Mohla by tedy vzniknout otázka po jeho formálním smyslu a tedy po smyslu této rozpravy, soustředující se na jeho formální rozbor.

Tato otázka se může jevit oprávněná v rámci koncepce, v níž je jazyk ztotožňován s jeho úkoly dorozumivacími a myslícími, v níž je jakousi formalitou, zhmotněním pro fakty mimojazykové. Je to ovšem koncepce, která ignoruje existenci věcí samých o sobě, tj. jejich vnitřní hodnotu, nezávislou na jejich upotřebitelnosti.

Neuskładňujeme obilí nebo neustájujeme dobytek v chrámech jenom proto, že jejich praktickou funkci bohoslužby nevyžadujeme, nekocháme se šumem podvečerní řeky s tím, že si v ní hodláme vyšamponovat auto, nezatápíme si knihou poté, co jsme ji dočetli: jakákoliv dobrá věc a tedy i dobrý jazyk je nám více, je s námi déle a důsledněji svým bytím než svým užíváním.

Každý jazyk má takovýto vnitřní význam, ne každý je tak existenčně spjat s tímto významem jako čeština: bez něho není smyslu jejího obnovování v minulosti a tím méně v budoucnosti.

Melbourne, červenec 1981 — únor 1982

Přehled užívanějších terminů

(Termíny použité v rámci jedné kapitoly nejsou uvedeny)

- adice** — tvoření adverbia (viz) v rámci stupňování, např. *zdravý* — *zdrav-ě*, *zdrav-ěji*, srov. 5.6 a kap. 11
- adjektivum** — (tradiční) přídavné jméno stupňovatelné, např. *zdravý* — 2s *zdravější*, srov. 5.6
- adverbium** — (tradiční) příslovce stupňovatelné, např. *zdravě* — *zdrav-ěji*, (srov. adice)
- flekt** — viz **flektém**
- flektém** — část slovního tvaru, která ho odlišuje od jiných tvarů téhož slova, jeho nejmenší složka zachovávající smysl se nazývá **flekt**; např. v 2s *zdrav+ěj-s-í-ho* část *po +* je flektém, skládající se ze čtyř flektů, z nich *+ěj*, *-ho* nelze dále dělit, protože *+ě-*, *-j-*, *-h-*, *-o-* nemají vlastní smysl; **postflektém** je část flektému na konci slovního tvaru, jeho jednotlivé flekty jsou **postflekty**, (kap. 8-9), **preflektém** je část na počátku slova, např. *po+* v *po+běží*, *nej+* v *nej+zdravěj-ší*; jeho jednotlivé flekty jsou **preflekty** (kap. 10)
- flexe** — viz ohýbání
- formotvorba** — tvoření slovních tvarů jednoslovných i viceslovných
- funkee** — smysl flektému (viz oba termíny) a jeho složek
- gradace** — latinský termín pro stupňování
- gramatika** — část jazyka, vyjadřující formální vztahy jeho jednotek
- inflekt** — postflekt (viz flektém), který odlišuje 1s od jiných stupňů, a to buď svou přítomností (např. 2s *šir+ší* — 1s *šir-/ok/-ý*, 2s *snaz+ší* — 1s *snad-/n/-ý*) nebo svou nepřítomností (2s *vrouc+/n/+ější* — 1s *vrouc-/φ/-í*). K použití inflektů, **inflektaci** srov. 7.1, 8.6
- inflektace** — viz inflekt
- jazyková soustava** — jazyk jako celek existující mimo konkrétní realizaci (text, promluvu); na úrovni slov tato soustava tvoří jednotky slovníku (viz), srov. 3.2
- jednoslovný tvar** — tvar skládající se jen z jedné jednotky textu, např. *po-cestuje*, *ne+zajímav+ější* proti viceslovným tvarům *bude cestovat*, *méně zajímavý*
- jednotka slovníku (JS)** — slovo jako soubor všech jeho tvarů, realizovaných ve vlastním textu (srov. 3.1 - 3.3); tento soubor předchází vlastní realizaci, jeho realizace je tedy tímto souborem předjata a podložena (srov. jazyková soustava)
- jednotka textu (JT)** — slovo v konkrétní podobě, jak jej nacházíme ve vlastním textu (promluvě); nemůže-li se tato podoba měnit, platí rovnice $JT = JS$ a slovo je neohebné (3.4/1), platí-li rovnice $JS \neq JT$ (tj. vyskytuje-li se jedno slovo ve více podobách), pak se ohýbá, např. *škol-a*, *škol-y*, *škol-e*, a jde o slovo ohebné (3.4/2)

komparace —	tvoření 2. stupně (komparativu), srov. tab. 5.9
lexém —	část slova společná všem jeho tvarům, např. <i>škol-</i> v řadě <i>škol-a, škol-y, škol-e . . .</i>
mluvnice —	viz jazyková soustava
ohýbání —	jednoslovné obměňování podle skloňování, časování a stupňování; slovo je ohebné, platí-li pro něj rovnice $JT \neq JS$ (viz jednotka textu); srov. též tvaroslovi
otevřený soubor —	soubor v němž jednotky přibývají, např. vzor <i>žena</i> je soubor otevřený, srov. uzavřený soubor
paradigma —	soubor všech tvarů jednoho slova uspořádaný podle určitých tvaroslovných vlastností (např. pádu a čísla), srov. souřadnice
paradigma tvaroslovné —	paradigma všech tvarů jednoslovných
paradigma úplné —	paradigma zahrnující všechny jednoslovné i viceslovné tvary daného slova, viz kap. 14-15
postflekt(ém), preflekt(ém) —	viz flektém
promluva (text) —	konkrétní realizace jazyka, viz jazyková soustava, jednotka textu (viz) je součástí promluvy na úrovni slov
přídavek —	slovní druh lišící se od jiných druhů vlastností stupňování, skládá se z adjektiva (<i>zdravý</i> — <i>zdravější</i>) a adverbia (<i>zdravě</i> — <i>zdravěji</i>), spojených vztahem adice (viz tyto tři termíny)
slovní druh —	soubor slov společných gramatických vlastností; je-li slovní druh ohebný, musí tyto vlastnosti být tvaroslovné
slovotvorba —	tvoření slov, v němž na rozdíl od tvaroslovi vznikají jednotky slovníku; zatímco tvaroslovi tvořením tvarů předjímá promluvu (text), nová jednotka slovníku vzniká teprve ve vlastní promluvě
smysl —	skutečnost vyjádřená slovem a jeho složkami: část vyjádřená lexémem (viz) je jeho význam, část vyjádřená flektémem (viz) a jeho složkami je funkce, viz 8.1
souřadnice —	tvaroslovná (či obecně paradigmatická) vlastnost (např. pád, číslo, rod, osoba), jakožto prostředek uspořádání paradigmatu
superlace —	tvoření 3. stupně (superlativu), viz tab. 5.9 a 10.4-11
text —	viz promluva
terminála —	tradiční koncovka; (post)flekt, který se může objevit na konci tvaru (srov. 9.1)
třída —	podsubor uvnitř slovního druhu lišící se určitými formálními vlastnostmi, tradiční vzor (např. <i>pán, hrad, žena, nůše . . .</i>); k třídění ve stupňování viz kap. 6
tvaroslovi —	schopnost slova vytvářet rozličné jednoslovné tvary, srov. slovotvorba
viceslovný tvar —	tvar slova skládající se z více než jedné jednotky textu, např. <i>bude cestovat, méně zajímavý</i> oproti jednoslovným jednotkám <i>pocestuje, nezajímavější</i>

- uzavřený soubor** — soubor, v němž jednotky nepřibývají, např. slovesa tzv. 2. třídy jako *nese, bere, maže* oproti *kupuje* (srov. *organizuje, granuluje*); počet těchto jednotek se nemění, výjimky jsou vzácné, např. jmenné tvary přídavků (*zdráv*): jejich počet je přibližně 40, ale stále se snižuje, srov. 12.5-12.6; viz též otevřený soubor
- zčetnění (kvantifikace)** — různé prostředky vyjadřující protiklad jednotnost — četnost, např. *řuk* — *řukřuk* nebo *řuky (řuk)*, *byl tam* — *býval tam* (vicekrát) atd., viz kap. 20

Zkratky*

(běžné zkratky se neuvádějí)

1-7 + p	=	číslo pádu
1p	=	1. pád, nominativ
2p	=	2. pád, genitiv
3p	=	3. pád, dativ
4p	=	4. pád, akusativ
5p	=	5. pád, vokativ
6p	=	6. pád, lokál
7p	=	7. pád, instrumentál
1-7 + j	=	daný pád v čísle jednotném
1-7 + m	=	daný pád v čísle množném
1s	=	1. stupeň, pozitiv, např. <i>zdravý</i>
2s	=	2. stupeň, komparativ, např. <i>zdravější</i>
3s	=	3. stupeň, superlativ, např. <i>nejzdravější</i>
3v	=	3. stupeň marnosti, vanitiv, např. <i>sebe+zdravější</i>
*2s	=	2. aj. stupeň kladný a záporný, např. <i>zdravější</i> — <i>nezdravější</i>
JS	=	jednotka slovníku (viz Přehled terminů)
JT	=	jednotka textu (viz Přehled terminů)
KA	=	„krátké adjektivum“, jmenný tvar adjektiva, např. <i>zdráv, schop</i>
adj.	=	adjektivum (viz Přehled terminů)
adv.	=	adverbium (viz Přehled terminů)

*Zkratky publikací (slovníků) viz v Bibliografii

Bibliografie I: Čeština

Práce gramatické

- Bauer-Grepl — Jaroslav Bauer, Miroslav Grepl: *Skladba spisovné češtiny*, 3. vydání, SPN Praha 1980
- Dokulil — Miloš Dokulil: *Tvoření slov v češtině I, Teorie odvozování slov*, ČSAV Praha 1962
- Havránek-Jedlička — Bohuslav Havránek, Alois Jedlička: *Česká mluvnice*, SPN Praha 1960
- Leška — „Grammaticeskij očerk češskogo jazyka (Nástin české gramatiky)“ v kn. *Česko-ruský slovník II* (za vedení L.V.Kopeckého, J. Filipa a O. Lešky), SPN Praha a Nakl. Sovětská encyklopedie Moskva 1973, str. 729-861
- Šmilauer — Vladimír Šmilauer: *Novočeské tvoření slov*, SPN Praha 1971

Slovníky

- PČP *Pravidla českého pravopisu, Školní vydání*, SPN Praha 1960
- S1 *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, Academia Praha 1978
- S4 *Slovník spisovného jazyka českého Díl I - IV*, Academia Praha 1960 - 1971
- S8 *Příruční slovník jazyka českého Díl I - VIII*, Praha 1935 - 1957

Poznámka: V této práci byl použit korpus *Českého retrográdního slovníku* (cca 65.000 slov) sestavený autorem v letech 1965-6 za jeho působení na Uppsalské univerzitě.

Bibliografie II: Jazyky jinoslovanské (s komentáři)

Jazyky západní

- J. Ružička (red.): *Morfológia slovenského jazyka*, Bratislava 1966
 Stupňování adjektiv 197, 199, 210-9; použití ‚sufixu‘ -ší 210-1 (autor kapitoly G. Horák)
 Adverbia: tvoření 1s morfémem -e 575-7, morfémem -o 577-9, morfémem -y 579-580. Stupňování (tvar shodný se střed. rodem adjektiva) 581-4, srov. též tvary *je zima — je zimšie, rád — radšej* (neadjektivní tvar), *zblízka — zblížšia — z-naj-blížšia* (-naj- je ‚uvnitř‘ adverbia!) 584 (autor kapitoly F. Miko)
- H. Šewc: *Gramatika hornjoserbskeje reče*, Budyšin 1968
 Stupňování adjektiv 107-9, zesilení 3s pomocí *na-* (*na-naj-hórši*) 110
 Adverbia: tvoření 1s morfémem -(j)e, -o, -i 214-6, stupňování 216-7
- P. Janaš: *Niedersorbische Grammatik*, Budyšin 1976
 Stupňování adjektiv 127-9, zvláštní 3s s *nej-ž-* (*nej-ž-lěpšy*) 129, se zesilovacím *na-* (*na-nej-pilnjejšy, na-nej-ž-lěpšy*) 130.
 Uznává se přídavek, příslušné adverbium se nazývá ‚adverbiální tvar adjektiva‘ 136-7, tvoření adverbia morfémem -(j)e, -o, -i, 137-8, jeho stupňování 138-140
- J. Tokarski: *Fleksja polska*, Varšava 1973
 Důležitá práce pro pochopení slovanského ohýbání a tedy i kontextu slovanského stupňování. Pojetí přídavku (adjektiva + adverbia) jako jednoho slovního druhu 149-150, tvoření adverbia morfémem -o, -e 149-150, stupňování přídavků 150-3

Jazyky východní

- V.M.Rusanivškyj (red.): *Sučasna ukrajinska literaturna mova*, (sv. 2) *Morfologhija*, Kyjev 1969
 Stupňování adjektiv 155-6, zesilení 3s preflekty (‚částicemi-prefixy‘) *ščo-*, *jak-* (*ščo-naj-vyščyj, jak-naj-vyščyj* ‚co nejvyšší‘) 160, netotožnost jednoslovného (tvaroslovného) a viceslovného tvoření 164 (autor úseku D.Ch. Barannyk)
 Adverbia na -e, -o 435, stupňování (uznává se souvztažnost s adjektivy, ale nikoliv na úrovni tvaroslovi, tvary rovny střed. rodu) 435-7 (autor úseku L.I. Kolomyječ)
- P.Ja.Jurhelevič: *Kurs sučasnej belaruskaj movy z historyčnymi kamentaryjami*, Minsk 1974
 Stupňování adjektiv 201-2, 3s může se tvořit viceslovně (*samy vysoki*) i za pomoci jednoslovného 2s a 3s (*samy/naj/vyšejšy*) 202
 Adverbia (na rozdíl od ukrajinštiny a ruštiny) nepoužívají při stupňování tvarů adjektivních (*vysok-a — vyš-ej*) 239

Russkaja grammatika, Moskva 1980

Adjektiva: ‚krátké‘ tvary 556-561, 2s (komparativ) 562-5, sufix *-ejšij* (*glup-ejšij* ‚náramně hloupý‘) nepatří k tvaroslovi 546-7

Adverbia na *-o*, *-e* (z příslušných adjektiv) mají ‚morfologické‘ stupňování 703, 704 (autorka úseků V.A. Plotnikova)

K. Horálek (red.): Russkaja grammatika 1, Praha 1979

Přideček jako jeden druh (tj. adjektiva včetně krátkých tvarů + adverbia, ale bez podstatných jmen na *-ost*) 332-6, (autor O. Leška, srov. též Leška v této Bibliografii, část I.); stupňování s ‚produktivním sufixem‘ *-ejšij* je tvaroslovné 3s 347, srovnání s češtinou 348 (autorka úseku H. Křížková-Běličová)

A.V. Isačenko: Die russische Sprache der Gegenwart, Mnichov 1962

Stupňování adjektiv 151-163, co do tvaru i funkce na pomezí tvaroslovi a slovo-tvorby 151-6, ‚sufix‘ *-ejšij* 162-3

Produktivní tvoření adverbii na *-o/-e*, *-i* 182-5, významová a formální souvislost s adjektivy se obráží v totožnosti stupňovacích prostředků 186-7

Jazyky jižní**J. Toporišič: Slovenska slovnica, Maribor 1976**

Stupňování adjektiv 260-5

Stupňování ‚adjektivních‘ adverbii 345-6, zastarávání těchto stupňovaných tvarů 346

E. Barič aj.: Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika, Záhřeb 1979

Adjektiva krátká a plná (‚neurčitá a určitá‘) 102-8, stupňování adjektiv 110-3, tvoření záporných adjektiv (*veseo* ‚veselý‘ — *ne-veseo*) velmi produktivní 285 (autor úseku S. Pavešić)

Stupňování adverbii 139-140 (autorka úseku E. Barič)

M. Stevanović: Savremeni srpskohrvatski jezik, Bělehrad 1975

Adjektiva krátká a plná (‚neurčitá a určitá‘) 249-253, stupňování adjektiv 253-8, patří sem i produktivní tvoření s *po-* (*po-veći* ‚povětší‘, typické pro makedonštinu a bulharštinu, viz dále) 258

Stupňování adverbii 378-9

B. Koneski: Gramatika na makedonskiot literaturnen jazik, Skopje 1982

Stupňování adjektiv pomoci (předponových) ‚prvků‘ 2s *po-*, 3s *naj-* 299, 307, uplatňuje se i u podstatných jmen a sloves (*pomajstor* ‚lepší mistr‘, *po ne čini* ‚méně dělá‘) 308, i u jiných slovních druhů (*po-svoj od tebe* ‚příbuzensky bližší‘) 300

Stupňování adverbii 344

S. Stojanov (red.): Gramatika na šavremenija bǎlgarski ezik, Tom II.

Morfologija, Sofie 1983

Stupňování adjektiv 177-8, staroslověnský (‚starobulharský‘) stav 177, ‚částice‘

2s *po-*, 3s *naj-* 177-8, částice (nik. předpony!) mají vlastní přízvuk a piší se s pomlčkou (*véssel — pó-véssel, náj-véssel*) 178 (autor úseku S. Stojanov)

Stupňování adverbii ‚souvztažných‘ s adjektivy 394-5, 400 (autor úseku R. Rusinov)

Částice 2s *po-*, 3s *naj-* jsou tvaroslovně (‚formatvorné‘), běžné u adjektiv a adverbii 498-9, ale vyskytnou se jako samostatná slova i u sloves, podstatných jmen i předložkových výrazů (*pó se zamislaše* ‚vic, hlouběji se zamýšlela‘, *pó čovek* ‚lepší člověk‘ *sedni náj nakraja* ‚sedni si nejvíc, nejdál na kraj‘) 498-9 (autorka úseku K. Čolakova)

J. Kurz: *Učebnice jazyka staroslověnského*, Praha 1969

Stupňování adjektiv 90-92, původní je 2s, kdežto 3s ve stavu zrodu 90

Stupňování adverbii rovno použití příslušného adjektiva ve střed. rodu 175

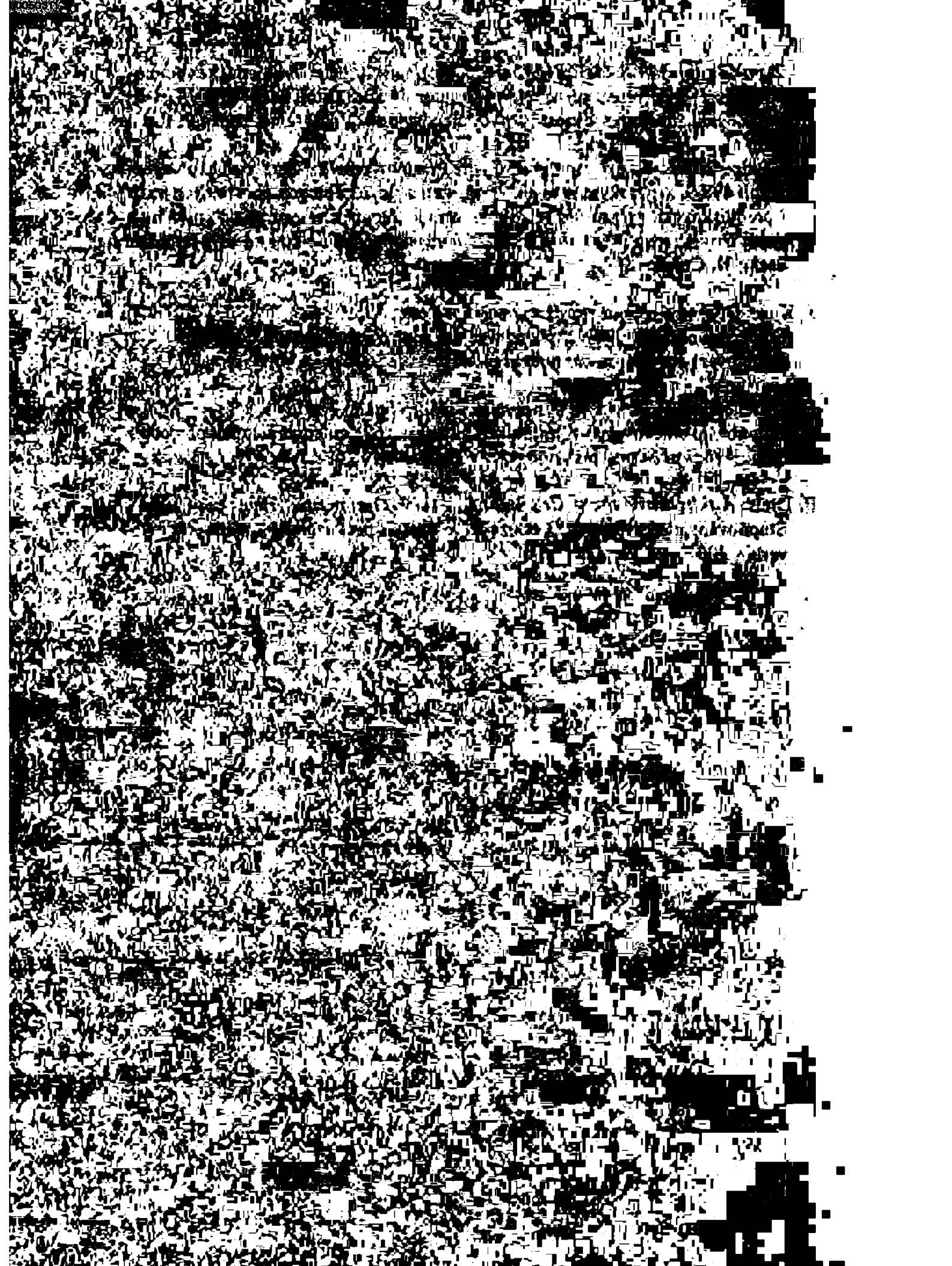
H.H. Bielefeldt: *Altslawische Grammatik*, Halle (Saale) 1961

Stupňování adjektiv 166-8, zahrnuje i adverbia 167, jen adverbia mají předponu

3s *nai-* (*nai-pače* ‚nejspíš‘, *nai-skorée* ‚nejrychleji‘) 168

P. Diels: *Altkirchenslavische Grammatik*, I. Teil: *Grammatik*, Heidelberg 1932

Stupňování adjektiv 198-200, pouze 2s, kdežto 3s neexistuje 198, patří sem i adverbia 200

REJSTŘÍK ČESKÝCH SLOV — INDEX OF CZECH WORDS*

(sestavil/compiled by: Kurt Jilovský)

x = vic než jednou na uvedené straně/more than once on the page indicated

A

- a* "and" 14, 15
aby "in order to"
 abych, abychom 124
ačkoli(v) "although" 15
Anglie "England" 124
ani "not even" 138
ano "yes" 14, 15
ať "let" 15

B

- bac, baci* "smack" 95
bác "bump" 14
balící "wrapping" 45
bambusový "(of) bamboo" 150
bát se "be afraid" 75
bdit "be awake" 142
bědn-o adv. "poor" 73
bělav-o adv./subst. "whitish" 72
běl-ejí, -ejší cf. *bílý*
bělič "fuller" 11
bělobilý "completely white" 25
běloskvoucí "dazzling white" 25
bělostn-o adv. "white and fresh" 72
bělounk-o adv. "nice and white" 72
Benešov (town) 84
berl-a "crutch" 74
 berl-y/-e 1m, *berel/berl-i* 2m
 berl-ám/-im 3m, *berl-ami/-emi* 7m 74
bez "without" 84, 86
bezděčný "unintentional" 71

* for non-standard abbreviations see **Zkratky**

- bezděky* “unintentionally” 14, 71x
bezděk-ý 71x
Bezděz (mountain) 84
B-e 2j, *B-i* 3/6j, *B-em* 7j 84
bezmála “almost” 84, 86
bezoblačno “clear sky” 72
bezprušn-o adv. “dustfree” 72
bezstarostn-o adv. “carefree” 73
beztížn-o adv. “weightless” 73
bezútěšn-o adv. “desolate” 73
bezvětrn-o adv./subst. “calm” 72
běžet “run” 16x, 21
po-běž, po-běžim 16x, 21
bicí “striking” 30, 45
bikin-y “bikini” 93
bilión “trillion” 103
bilobilý “completely white” 25
bíl-ý “white” 11x, 42, 54x, 114
bíl-ého 2j, 11
bíl-o adv./subst. 72
2s běl-ejší 42, 54, 114
2s běl-eji adv. 54, 114
bit “beat” 16
bij-u, bij-e, bij-ice, bi-l 16
bij-ic, bij-ic-iho 16x
bit 16, 75
bit-a, -o; -i, -y, -a 75
blah-ý “blissful” 47
blah-o adj./adv. 73, 81
2s blaž-ší 39, 40, 47, 128
2s blažen-ější, blaživ-ější 47
2s blaž-eji adv. 39
Blata (region) 93
blaž- cf. *blah-ý*
bledě-modrý “light blue” 10
bledolic-i “pale-faced”
2s bledolic-ejší 115
bled-ý “pale” 42, 132, 143
2s bled-ší 39, 40, 43, 118, 128, 143
po-bled-ší 27
2s bled-ěji adv. 39, 40, 43
blízk-ý “near” 54, 67, 112, 121, 141
blízek 77x, 121, 133
blízc-i/-i 1m 119
blízk-o adv. 27, 67-70, 141

- blízc-e* adv. 67, 69x
 2s *blíž-ši* 38, 112, 113, 114, 119, 135
 b. podrobnosti 26
 2s *blíž-e* adv. 53-4, 69, 112, 113, 114, 116, 119
 po-blíž-e 27
 2s *blíž* adv. 128
blizoučko "quite near" 68
bližni "fellow man" 53
blond "blond" 47
 2s *blondov-ější, blond'at-ější* 47
bodmo "thrusting" 71
bohat-ý "rich" 31, 143x
 bohat 78
 2s *bohat-ši* 28, 39, 41x, 118, 128, 143
bol(est)n-ý "painful"
 bolestn-o adj./adv. 73, 81
 boln-o adj./adv. 73, 81
borovice "pine" 144, 145, 151
bos-ý "barefoot" 67
 bos 77x, 114
 bos-ky adv. 67
bouřliv-o adv./subst. "stormy" 72
bože! "O God" 15
 cf. *bůh*
boží "divine" 116
 b. (klid) - 2s božst-ější 47, 116
bratr "brother" 119, 142
 bratr-a 2j 102
 bratř-e! 5j 119, 120
brávat "take (usually)" 148
brzičko "very early" 68
Brzobohat-ý, -á (name) 93
brz-ký "early" 24, 46, 53, 67, 70
 brz-o adv. 46, 53, 67, 70
 brz-y adv. 67, 70
 2s *brzč-ější* 46
 brzké uzdravení - 2s rychl-ější 47
břid-ký arch. "slushy" 40, 128
 2s *břid-ši* 40, 128
břit "edge" 42
břitk-ý "sharp" 42, 128
 2s *břitč-i* 39, 118, 128
 **břitč-ši* 118
bříza, 5j -o! "birch" 14
bujný cf. *nej-bujnější, pře-bujný*

Bůh "god" 15, *bůh* 119
Bož-e! 5j 15, *bož-e* 119, 120
být "be" 148x, 149, 150 *passim*
byl jsem 76, *byl, -o* 75
byl-a 75, 107
bývat "be (usually)" 148x, 150
bývají 148
býval-o 10, 63
bývávat "be (rarely)" 149, 150
bývával-o 10, 63

C

cap, capy "flip-flop" 95x
ciz-i "foreign" 16, 30, 41, 67, 98, 107, 128
cizího 2j 98
ciz-im 7j, *ciz-imi* 7m 16
ciz-e adv. 67
 2s *ciz-ejší*, adv. *ciz-eji* 41
cizozemský "foreign"
cizozemsk-o 4j, z *c-a* 2j 83
co (+3s) "as much as"
co nejpravděpodobněji, nejvíce, nejzdravěji 137
ctíhodn-ý "venerable" 63
 3s *nej-ctíhodn-ější* 63
ctízálostivý "ambitious"
 3s *nej-ctízálostiv-ější* 63

Č

čack-ý arch. "doughty" 42, 67
čack-y adv. 67
čád arch. "lad" 42
čas "time" 41
čast-ý "often" 42, 68, 71x, 141
čast-o adv. 68x, 71x, 132
 2s *čast-ější* 41
 2s *čast-ěji* adv. 135
černook-ý "black-eyed"
 3s *nej-černooč-ější* 63
čern-o adv./subst. "black" 72
červenolic-i "ruddy-cheeked"
 2s *červenolic-ější* 115
červen-ý "red" 11, 42
červen-o adv./subst. 72
 2s *červen-ější* 42
Česko "Bohemia" 84, 93

- česk-ý* "Czech" 67
česk-y adv. 67
česk-y = po česk-u adv. 70
čest "honor" 107
čí "whose" 30, 107x
 parad. 103
čím . . . tím "the . . . the" 136x, 137
čím dál tím "the more the" 137
čím dál "more and more" 137x
činný "active" 31
čir-ý "pellucid" 143
čir-o adv./subst. 72
 2s *čir-ější* 21, 41
 2s *čir-ěji* adv. 21
čist-ý "clean"
čist 78x
čist-o adv./subst. 69, 72
čist-ě adv. 69
 2s *čist-ší* 69, 118, 128
 2s *čist-ěji* adv. 69
čtver-ý "quadruple" 97
čtver-u 83
čtvrt-ý "fourth" 30, 97
čtyř-i "four" 103
čtyř 2m 103
čtyř-mi 7m 107x
čtyř-ma 7m 97
 parad. 103

D

- dál(e)* cf. *daleký*
dalekosáhl-ý "far-reaching"
 3s *nej-dalekosáhl-ější* 63
 3s **nej-dále-sáhlý* 63
dalek-ý "distant" 35, 37, 44, 46, 47x, 48, 128, 141
dalek 78
dalek-o adv. 31, 46, 68, 69, 134, 141
dalec-e adv. 69, 119
 2s *dál-e* adv. 31, 35, 37, 46, 48, 114, 117, 119, 137, 141
 2s *dál* adv. 128
 2s *vzdálen-ější* 44, v. *kraj* 47
 2s *rozlehl-ější rovina* 47
 3s *nej-dál-e* adv. 31, 48
dal-ší "next" 35, 40, 48x, 114, 119, 141
**nej-další* 48

- darmo* "in vain" 71
dát "give" 148
dán, -a, -o; -i, -y, -a 75
dávat "be giving" 148
ned., nebude d., nebyl dáván 22
dávn-ý "long past" 68
dávn-o adv. 68x, 70, 86x
dcer-a, 1m -y "daughter" 75
děck-o, 1m -a "child" 75
dedukovat "deduce" 35
déle, delší cf. *dlouhý*
den "day" 107
desaterý "tenfold" 97, 98
desátý "tenth" 97, 98
děsn-o adj./adv. "horrible" 73, 81
deštiv-o adv./subst. "rainy" 72
devaterý "ninefold" 120
devět "nine" 107, 120
devětadevadesát "ninety nine" 98
digitálky "digital watch" 93
dík "thanks" 15, *dík-y* 15x
dikobraz, 5j -e "porcupine" 120
ditk-o "child" 74
ditk-a/-y 1m 74
ditk-y/ami 7m 74
divč-i "girl's" 16
2s divč-ejší 115
divizna "velvet plant" 130, 134
divn-o adj./adv. "strange" 73
divok-ý "wild" 36x, 141
divok-o adv./subst. 72
divoc-e adv. 117
2s divoč-ejší 36, 117, 141
2s divoč-eji adv. 36, 117
div-ý "wild, mad" 36
dlouhodob-ý "long-term"
3s nej-dlouhodob-ější 63
*3s *nej-déle-dob-ý* 63
Dlouhopolsko (village) 84
dlouh-ý "long" 28, 35, 38, 69, 122, 128, 134, 141
2s del-ší 38, 40, 114, 118, 136
spíš delší než širší 28
dlouh-o adv. 38, 63, 68, 69x, 70, 132
2s dél-e 38, 56, 107, 114, 118, 122, 128, 136
2s dyl 56

- 3s *nej-déle*, **nej-dlouho* 63
dlouz-e adv. 38x, 69x, 132
 2s *dlouž-eji* 38x, 69x
dloužit "lengthen" 45
dlužít "owe" 132
dlužen "in debt" 77x, 82, 132, 133
 dlužn-o adj. 82
Dněpropetrovsk, 2p -a (city) 84
dnes "today" 142
do "in(to), (up)to" 14, 15, 84x, 85, 87
 do blba 83
 do čista 84
 do hola 79, 84
 do nedohledna 83
 do nepřítomna 83
 do polosyta 85
 do posledka 53
 do široka 83
dobila "whitish" 70
dobroučk-y "very good" 45
 2s *dobroučt-ější* 45
dobr-y "good" 24, 31, 35, 44, 45x, 46, 112, 141, 143
 po dobr-ém 6j 70
 dobř-e adv. 27, 45
 2s *lep-ši* 24, 35, 44, 45x, 114
 2s *dobř-ejší* 46, 47
 2s *lěp-e/lip* adv. 45, 56
 2s *lěp-e* 47, 112x, 114, 117, 134x, 135x, 136, 141
 3s *nej-lěp-ši* 24, 137
 při n. vůli 26
 3s *nej-lěp-e* adv. 64
docela "entirely" 85
dočervena "reddish" 70
dočista "completely" 84
dohola "clean (shaven)" 84
dohněda/do hněda "brown" 70x
dohusta "thickly" 70x
dokonal-y "perfect"
 2s *dokonal-ejší* 137
dol-e "down" 44, 46, 53, 71, 87
 2s *dol-eji* 46
 3s *nej-dol-eji* 47
dol-ejší, dol-(e)ni "bottom" 71, 86
 dol-ejší 12, 46
 dol-eni 53, *dol-ni* 22x, 46x, 53
 1s/2s *dol-ejší* 22, 44, 47, 53

- 2s *dol-ější* 46x, 47
 2s *doln-ější* 46
 3s *nej-dol-ější* 47
 cf. *dolů*
dolejšek "lower part" 47
dol-em "through the bottom" 86
doleva "left" 85x
dol-ů "downwards" 21, 47, 71, 87
 2s *dol-eji* 47
dom-a "at home" 14, 15, 71
domáci "landlord" 30
domáci "domestic" 71, 128
domáck-ý "homely" 70, 71, 132
 po domáck-u 70, 132
dom-ů "home" 15, 21x
donedávn-a "until lately" 71, 86
 donedávn-ý 71
dopodrobna "in detail" 85
doširoka "widely" 132
dopolosyta "moderately (eat)" 85
dopradávna "to days gone by" 86
doprava "to the right" 85
doprostřed „to the middle“ 87
dopředu "forward" 86, 87x
dorůžova/do růžova "pinkish" 85
dosazitelný "achievable"
 2s *spíše d.* 27
dospodu "to the bottom" 86
dostupn-o adj. "accessible" 81, 82
doširoka "broadly" 70
doučit "finish teaching" 51
doutnat "smoulder" 51
dovnitř "inside" 87
 **dovnitř-e* 87
dozad-u "to the back" 86
 2s *dozad-ějc* 85
dozajista "certainly" 85, 86
drahocenn-ý "precious"
 3s *nej-drahocenn-ější* 63
 3s **nej-draže-cenn-ý* 63
drah-ý "dear" 31, 52-4, 62, 67, 99, 112, 115, 122, 141
 draz-i 1m 53, 67, 119
 drah-o adj. 81, 82
 drah-o adv. 68, 69
 draz-e adv. 53x, 116x, 122
 drah-o/draz-e platit (penězi/krvi) 69

- 2s *draž-ši* 31, 34x, 35, 38, 40, 43, 52x, 54, 60x, 112x,
113x, 114, 118, 137
dražší látka 26
- 2s *dráž-e* adv. 34x, 38, 43, 52, 53x, 54, 56, 59x, 99,
107, 112x, 114, 115x, 116x
- 2s *dráž* adv. 52, 56, 59, 107, 116, 128
- 3s *nej-draž-ši* 31, 62, n. *přítel-i!* 26
- 3v *sebe-draž-ši* 62
- drama* "drama" 24
dramat-u 2j, *-em* 7j 24
dramat 2m 24
- drobátko* "little bit"
d. menši 27
- drsn-o* adv./subst. "harsh" 72
- druh* "mate" 15x
druh-a 2j 15
druz-i/druh-ové 1m 15
- druh* "sort" 15x
druh-u 2j, *-y* 1m 15
- druh-ý* "second" 15x
půl druh-a 83
- drz-ý* "cheeky"
drz-e adv. 116, 117
2s *drz-ejší* 41
2s *drz-eji* adv. 116, 117
- dřev-ni* arch. "ancient" 53
- dřiv-e* "sooner" 44, 47x, 53, 114, 117, 135x
spíš d. než později 28
dřiv 126
3s *nej-dřiv-e* 47
dřiv-ější 24, 44, 46, 47x
3s *nej-dřiv-ější* 24, 47
- dřívější* "past" 47
- dub* "oak" 144, 145
dub-y 1m 151
- duchapln-ý* "brilliant"
3s *nej-duchapln-ější* 63
- dům* "house" 131x, 134, 150
- dusn-o, dušn-o* adv./subst. "sultry" 72
- dv-a* "two" 15, 93, 98x
dv-ě 93x, 98
dv-ě st-ě 97, 98x
dv-ou 2/6p, *dv-ěma* 7p 98
- dvoj-i* "twofold" 30, 83
- dvojmo* "double" 71
- dychtiv* "eager" 78

dyl cf. *dlouhý*
džínovina “denim” 93

E

extrémně “extremely”
e. pravičácký 25

F

falešně “off-key”
 2s *falešněji* 134
fantasticky “fantastically” 25
Florida 93
fříšně adv. “fresh” 72

G

gauč, 5j -i! “sofa” 14
Gdaňsk, -a (city) 84
granulovat “granulate” 35

H

Hana (name) 124
Haná (region) 93
hanáctina “dialect of H.” 35
Hanka (name) 124
hbit-ý “snappy” 128
hebk-ý “soft” 54, 126, 127
hebc-e adv. 126
 2s *hebc-(ejš)i* 39, 40
 2s *hebc-i* 54, 99, 100, 128, 143
hele, -me, -te “look!” 95
Helsink-y (city) 93
hezk-ý “pretty” 23, 31, 67x
hezk-y adv. 67
 2s *hezc-i* 23, 39, 126, 134, 135x, 136
 3s *nej-hezc-i* 23
hlad-ký “smooth”
 2s *hlad-ší* 39, 40, 128, 143
 2s *hladč-eji* adv. 39, 40
hladov “hungry” 78
hlava “head”
 **hlavý* 64
hloupý “stupid” 134x
 2s *hloup-ější* 136x
hloubit “excavate” 45
hlub-oký “deep” 31, 33, 35x, 41, 45, 55, 68x, 112, 128

- hluboko* adv. 10x, 24, 35, 74, 68x
hluboko adv./subst. 72
hluboce adv. 24, 25, 35, 68x, 69, 74
 2s *hlub-ší* - 33, 35, 38, 41, 45, 112x, 114, 118, 119
 2s *hloub* adv. 24, 38x, 56, 59, 107, 112x, 113, 116,
 118, 119, 126x, 128
 2s *hloub-š* adv. 56
 2s *hloub-ěji* adv. 24, 38x, 113, 114
 3s *nej-hloub(ěji)* adv. 24
hlučn-ý "noisy" 31
hlučn-o adv./subst. 72
 2s *hlučn-ější* 31
hluch-ý "deaf" 141, 144
hluch-o adv./subst. 72
 2s *hluš-ší* 39
hmyz "insect(s)" 93
hněd-ý "brown" 141, 143x, 144
hněd-o adv./subst. 72
 2s *hněd-ší* 39, 143
hnilobn-o adv. "putric" 72
hodn-ý "worth(y)"
hodn-ý cti 63
hoden 77x, 78, 133
hodn-a 4j, 83
hodn-o adj. 81, 82x
hoch "boy" 75x, 76
hoch-a 2j 76
hoš-i 1m 76, *hoch-ů* 2m 76
holub, 5j -e! "pigeon" 120
hop, *hop-y* "hop" 147
hopnout "to hop" 150
hor-a "hill" 34
hoř-e 3/6j 34, 120
na hor-u/hoř-e 4j, 6j 87
hor-em "from above" 86
hork-ý "hot" 10, 48
 2s *horč-ejší*, *vřel-ejší*
mnohem tepl-ejší 48
hor-ní "upper" 46, 47, 86
 1s/2s *hoř-ejší* 47
 2s *hoř-ejší* 31, 46, 47x
 2s *horn-ější* 46
 2s *hořej-c*, -š adv. 47, 56
 3s *nej-hoř-ejší* 31, 47
 3s *nej-výše* adv. 47
horoucí "ardent" 21x, 30, 44x

- hor-ši* cf. *špat-ný, zlý, hůře*
hoře “grief” 42, 45
hořej- cf. *horní*
hořet “burn” 44
hořící 44
hořk-ý “bitter” 42, 45, 54x, 141
h. pláč, čaj 42
hoř-o adj./adv. 73, 81
hoř-o/hoř-e adv. 69
2s hoř-ější 54
2s hoř-ěji adv. 54
hotov “ready” 52, 77x, 78
houst’ cf. *hustý*
hr(rr) “hurrah” 10, 149
hra “play” 42
hrad “castle” 96, 98, 102, 103
hravý “playful” 42
hrd “proud” 78
2s hrd-(ěj)ši 21, 39
2s hrd-ěji adv. 21
hroš-i “thick (skin)”
2s hroš-ější 115
hrozn-o adj./adv. “terrible” 73, 81
hrub-ý “rough” 39, 54x, 143
2s hrub-(ěj)ši 39, 40, 41, 43, 54, 143
2s hrub-ěji adv. 43
hrůzn-o adj./adv. “gruesome” 73, 81
hřibě “foal” 120
hřibět-e 2j, *hřibat* 2m 120
hřmotn-o adv. “thunderous” 72
hurónsk-ý, adv. -y “blustering” 67
hůře “worse”
h. představitelný
viditelný, vybavený (=2s) 27
cf. *špatný, zlý*
hust-ý “thick” 36x, 52, 113, 141
do hust-a 70
hust-o adv. 68
hust-ě adv. 53, 69, 70, 119
2s hust-(ěj)ši 36, 40, 43, 113, 114, 118
2s houst’ adv. 36x, 43, 52, 53, 56, 113, 114, 119
2s hust-ěji adv. 36, 43, 113, 119

CH

- chlapec* "boy" 131x
chor-ý "sick" 132, 143
chtiv-ý "eager" 63
 2s *chtiv-ější* 151
 3s *nej-chtiv-ější* 63, 64
chud-ý "poor" 142
 chud 26
 chud-o adv. 73
 2s *chud-ši* 39, 142
churav "sick" 78
chvályhodn-ý "creditable"
 chvályhoden 78
 chvályhodn-o adj. 82
 3s *nej-chvályhodn-ější* 63/64
chvil-e "while"
 chvil 2m 103, 107
chytr-ý "smart" 47
 2s *chytř-ější, spis chytrý* 47

I

- i (ten) + 3s* "even the (most)" 138
Island "Iceland" 93

J

- já* "I" 15, 23, 92, 142
 mne, mě 2/4p 92
 mně 3p 23
jabloň "apple tree"
 jablon-ě 1m 151
jak "how" 145
jak - tak "as - as" 134, 136x
jak-ý "what kind" 25
 jak-ě 107
 parad. 103
jaký - takový "as - as" 136
jakživ "never" 86
jarn-i "spring" 41, 67, 128
 jarn-ě adv. 67
Jaroměř (city) 84
jasn-ý "clear"
 jasn-ě 80
 jasn-u 2j 83, 132
 jasn-o adj./adv./subst. 73, 79, 80x, 81x, 132

2s *jasn-ější* 80, 143
 2s *jasn-ěji* adv. 79
játra "liver"
jater 2m 107
jdi, jdouci cf. *jit*
jeji "her" 30
jeden "one" 75, 93
jedn-a, -o 1j 75
jednoduch-ý "simple" 143x
 2s *jednoduš-ší* 39, 41x, 143
 3s *nej-jednoduš-ší* 63
jepič-i "ephemeral"
 2s *jepič-ější* 115
jihoamerický "South American"
po jihoamerick-u adv. 84
jinak-ý, jinak-i "other" 48, 114, 135
jináč adv. 48, 114, 117, 135
jin-ý "different" 44, 48x, 74, 135x, 150x
jin-ší 44, 48, 135
jin-ak, adv. -am, -de, -udy 74, 135x
jiskrn-o adv. "sparkling" 72
jistojistý "definite" 25
jist-ý "sure" 92
jist 77x, 133
jist-é, 2p -ého 92
jist-o adj. 81, 82x
 2s *jist-(ěj)ší* 39
 3s *nej-jist-ší* 129
jit "go" 75
jdi/pojď 107
jdouci 30
jsouc-i "being" 75
jsoucn-o, -ost 75

K

k "to" 87
k/ke/ku 14
k dobru 84
k poslední 53
k poslední 53, 87
k stáru 76, 84, 98
k vrchu 86
kajic-i "penitent" 44
kajicn-ý, -ost, -ik, -ický 45
kam "where" 74

<i>kapitalismus</i> “capitalism“	142
<i>kapku</i> “little bit“	27
<i>Kárané</i> (village)	93
<i>karmínový</i> “crimson“	11
<i>kastrol, 5j -e!</i> “saucepan“	14
<i>kašl-at, -e</i> “cough“	120
<i>kde</i> “where“	74
<i>kdekoliv</i> “wherever“	142
<i>kdo</i> “who“	74
<i>kdokoliv</i> “whoever“	142
<i>kdosi</i> “somebody“	15
<i>klečmo</i> “kneeling“	71
<i>*klečmý</i>	71
<i>klidn-ý</i> “calm“	
<i>kliden</i>	78
<i>klidn-o</i> adv.	73
<i>klopotn-o</i> adv. “laborious“	73
<i>klouzat</i> “slip“	42
<i>kluzk-ý</i> “slippery“	42, 141, 144
<i>kluz-ko, -ce</i> adv.	69
<i>kluzk-o</i> adv./subst.	72
2s <i>kluzč-i</i>	39, 41x
<i>koberec</i> “carpet“	
<i>koberč-e 5j</i>	14
<i>Kocourkovští</i> “Abderites“	93
<i>kočka</i> “cat“	142
<i>kolegyn-ě</i> “(female) colleague“	
<i>kolegyně 2m</i>	103
<i>kolen-o</i> “knee“	
<i>kolen-ou 2/6m</i>	103
<i>kolik</i> “how much“	97
<i>kolik-átý, -erý</i>	97
<i>kolmo</i> “upright“	70
<i>kolov-ý</i> “on stilts“	125
<i>kon-, koň-</i> cf. <i>kůň</i>	
<i>končit</i> “end“	142
<i>konečný</i> “final“	31
<i>koňm-o</i> “on horseback“	71
<i>*koňm-ý</i>	71
<i>kos</i> “blackbird“	123
<i>kos-a</i> “scythe“	121
<i>kost</i> “bone“	103, 106, 107
<i>kost-i 2j</i>	102
<i>kost-i 7j</i>	103
parad.	103
<i>košatý</i> “bushy“	134

- kouzeln-o* adv. "magic" 72
kovov-ý "metal(lic)" 12, 13, 15, 23, 30
kovov-á 11, 130, 150, -é 23
 2s *kovov-ější*, adv. -ěji 23
koz-u "goat" 121x
kóz-e 6j 34
koz 2m 121x, 123
kradmo "stealthily" 70, 86x
krajn-i "extreme" 128
krajn-ě adv. 25
krásn-ý "beautiful"
pře-k., 3s *nej-krásn-ější* 25
krát-ký "short" 35x, 36, 54, 114
krát-ko adv. 68
krát-ce adv. 69
 2s *krat-ši* 35, 36, 54, 114x, 118, 127, 136x
 2s *krutč-ěji* adv. 114x
kráv-a "cow"
krav 2m 107
kredenc, 5j -i "sideboard" 14
krejčí "tailor" 93
kritick-ý "critical"
 3v *sebe-kritičt-ější* 129
krotit "tame" 45
krot-ký "tame" 35, 45, 54, 67
krot-ci 1j 67
krot-ce adv. 35, 67
 2s *krot-ši* 21, 39, 40, 41x, 54, 118
 2s *krot-čejší* 39, 40, 41
 2s/3s (*nej-*)*krot-čejší*, adv. -čejí 35
kruch-ý "fragile"
 2s *kruš-ši* 39, 40
krušn-o adv. "severe" 73
krutý "cruel" 143
krvelačn-ý "blood-thirsty"
 3s *nej-krvelačn-ější* 63
krycí "covering" 45
křehk-ý "breakable"
 2s *křehč-(ejš)i* 39
křepk-ý "brisk"
 2s *křepč-(ejš)i* 39
křivé "wryly" 70
který "which" 30
kudy "which way" 74
kůl "pile" 125
kůň "horse" 74

koň-ové/kon-ě 1m, *koň-ů/kon-i* 2m 74
kon-i 2m 98
koň-ům/kon-im 3m 74
kon-i/koňmi 7m 74
kupovat "buy" 142
kupředu "forwards" 86, 87
kuře "chick" 24
kuřet-e 2j, *-em* 7j 24
kuřat 2m 24
kus-ý "incomplete" 67
kus-e adv. 67, 119
 2s *kus-ejší* 41
 2s *kus-eji* adv. 119
kuš, -te "shut up" 95
kvazi-učený "quasi-scientific"
 3s *kvazi-nej-učenější* 64
kvrchu "up" 86
kysel-ý "sour" 141

L

lacin-ý "cheap"
lacin-o adv. 68
lacin-ě adv. 69
lačen "hungry" 78
lajdáck-ý, adv. -y "slovenly" 67
laskav "kind" 77x, 114
láskypln "affectionate" 78
lehk-ý "light, mild" 12, 36, 54, 118, 127
lehk-o adj./adv. 73, 80, 81
lehk-o adv. 68
lehc-e adv. 12, 30, 69, 70x
 2s *lehč-i* 12, 35, 39, 40, 54, 99, 118, 127x, 128
 2s *lehč-eji* adv. 39, 40
lépe "better, more (=2s)"
lépe představitelný
viditelný, vybavený 27
lépe, lepší cf. *dobrý*
lep-ý "beauteous" 45
leskl-o adv. "lustrous" 72
léta letoucí "long years" 21
létat, letět "fly" 148, 150
létávat "fly (usually)" 150
letecký "airman's" 127x
letm-o, letm-ý "passing" 70
letní "summer" 16

- lev-ý* "left" 85
lezav-o adv. "biting (cold)" 72
ležm-o "lying" 71
lhát, lže "lie" 119
lhostejn-ý "indifferent"
 lhostejn-o adj./adv. 81x, 82
 lhostejn-o adv. 73
-li "if" 14, 15
Liboc (Prague suburb) 84
lib-ý "pleasant"
 lib-o adj./adv. 73, 81
 2s *lib-ější* 41
lidsk-ý "human" 52, 53, 67, 71, 119
 lidšt-i 1m 53
 lidsk-y adv. 67, 71
 2s *lidšt-ější* 52, adv. *-ěji* 119
liduprázdn-o adv. "unpeopled" 72
lich-ý "odd, idle" 42
lín-ý "lazy" 122
 liné adv. 117, 122
 2s *lín-ější* 41, adv. *-ěji* 117, 118
lip cf. *dobrý*
líp-a, 1m -y "linden" 151
list, -i "leaf" 100
lišk-a "fox"
 lišč-ina chytrost 97, 98
lito "pity" 82
 2s *vic lito* 82
lněný "linen" 30
lod' "ship"
 lod-ěmi/lod'-mi 7m 107
lomozn-o adv. "noisy" 72
loňsk-ý "last year's" 83
 loňsk-a 2j, -u 3/6j
 -o 4j, -em 7j 83
Louny (city) 93
lux, 5j -e! "vacuum cleaner" 14
luzn-o adv./subst. "enchanted" 72
lýtk-o "calf (of the leg)" 74
 lýtk-ům/ám 3m 74
 lýtk-y/-ami 7m 74
lže, lhát "lie" 119, 120

M

- Maďarsko* "Hungary" 84
máj, 5j -i "May" 14
mající "having" 44
malátn-o adv. "sluggish" 73
mál-em "almost" 86
mal-ičký "tiny" 12
 mal-ičko, -inko adv. 68
mál-o "little, few" 27, 45, 68, 86x
 2s *mén-ě* 27x, 45, 114, 117 *passim*
 m. mdlý, zdravý . . . 28
 2s *miň* 45, 56
 3s *nej-méné* 27, 64 *passim*
maloučko "little bit" 68
mal-ý "small" 27, 45x, 46, 141, 142, 144, 145
 mal-i 1m 147x
 mal-e adv. 46, 69
 2s *men-ši* 27, 45, 114, 118, 136, 137, 141
 m. město, obnos 26
 po-men-ši 27
 2s *mal-ejší, adv. -eji* 46
marn-o adv. "vain" 81, 82
mazaný "cunning" 128
mazlav-o adv./subst. "sticky" 72
mdl-ý "faint" 127x
 mdl-o adv. 69, 73
 mdl-e adv. 69
 2s *mdl-ejší* 28
mékk-ý "soft" 141, 143
 2s *měkc-i* 39, 143
mělk-ý "shallow"
 mělk-o adv./subst. 72
 2s *mělc-(e)jší* 39
méně, menši cf. *málo, malý*
méněcenný "inferior" 63
 2s/3s (*nej-*)*méněcenn-ější* 63
měsic, 5j -i! 14
měst-o "city" 74, 98, 103
 měst-a 1m, *měst* 2m, *-y* 7m 74
 parad. 93
Michle, arch. *Michel* (Prague suburb) 84
Minsk, 2p -a (city) 84
mile cf. *milý*
miliard-a "billion" 103

- miliard-tý* “billionth” 103
milión “million” 103
milion-tý “millionth” 103
milerád “with pleasure” 77
milosrden “merciful” 26, 78
milostiv “gracious” 78
miloučk-o adj./adv. “sweet” 73, 81
mil-ý “pleasant” 25, 26, 122
mil-o adj./adv. 73, 81
mil-e adv. 117, 122
2s *mil-ější* 41, adv. *-ěji* 117
mírn-o adv. “mild” 72
mirumilovn-ý “peaceable”
nej-mirumilovn-ější 64
mit “have”
m. namále 70
m. ho zavolaného; něco zapsáno;
všechno uvařeno; zuby spravené;
ji pokouknutou, pole polehlé;
Mařenku přišlou ze školy 97
mizern-o adv. “wretched” 73
mlad-ý “young” 30, 36, 54, 55, 67, 93, 113, 125, 142, 145
mlad-á, -é 1j 93
mlad-i 1m 125
mlád 77x, 114, 133, 145
mlad-ě adv. 30, 67, 117
2s *mlad-ší* 30, 34, 35, 36, 39, 54x, 55, 118, 142
2s *mlad-ěji* adv. 30, 34, 54, 55, 117, 118
mlčentliv-o adv. “reticent” 72
mlhav-o adv./subst. “foggy” 72
mlhav-o, -ě adv. 69
mlžn(at)-o adv. “foggy” 72
mnoh-o “much” 68x, 71, 103x, 149
mnoh-a 2p 103
2s *vice* 27, 28x *passim*
3s *nej-vice* 27, 64 *passim*
mnohostrann-ý “many-sided”
2s *nej-mnohostrann-ější* 63
2s **nej-vice-strann-ý* 63
mnoh-ý “many” 68, 71
2s *množ-ší* arch. 40
moc “much” 26
mocn-ý “potent” 31x, 128
mocen 77x, 133
mocť “be able” 16, 75
mocť/moci 15

můžou/mohou, mohouci 97
modrav-ý "bluish"
modrav-á, -é 1j 11
modrav-o adv./subst. 72
 2j *modrav-ější* 11
modr-ý "blue" 10
modr-o adv./subst. 72
mokrý "wet" 31, 127x, 143
 2s *mokř-ější* (**mokr-ší*) 143
moř-e "sea" 24x, 87, 92x, 98
moř-em 7j 24, -i 2m 24
možn-o adj. "possible" 80x, 81, 82
mravný "moral" 31
mráziv-o adv./subst. "frosty" 72
mrkev, 2j mrkv-e "carrot" 102
mrtev, "dead" 77x
mrtv-o adv./subst. 72
mrzk-ý "mean" 67
mrzc-e adv. 67
 2s *mrzc-ější* 41
mrzut "ill-humored" 78
*mst-a, 2m *mst* "revenge" 23
můj "my" 15, 26
muž "man, husband" 96, 98
muž-ův "man's, husband's" 98
my, 2p nás "we" 92, 147, 149
myš "mouse" 142
mživ-o adv. "drizzly" 72

N

na "on, for" 84x, 85x, 87x, 97, 138x, 139x
na dotvrzenou, pováženou
rozmyšlenou, shledanou 97
na stran-u/-ě 87
na vybranou, zapřenou,
zavolanou, zkušenu 97
na, nate "here, take it" 95, 150
nabílo "(color) white" 70
nablízku "near" 70, 84
naboso/na boso "barefoot" 85
nábytek "furniture" 93
načerveno "(color) red" 70
načisto/na čisto "clean" 85x
nádenick-ý "journeyman's"
nádenick-y, po -u adv. 70

- nadevše* (+1s, +2s, +3s) "most of all" 134
nádherný "magnificent" 128
nadlouho "long time" 70, 85
 na dlouho 85
nadobro "for good" 85
nadrobno/na drobno "finely" 85
nadutý "arrogant" 128
nahnědo/na hnědo "brown" 70x
naholo/na holo "(shave) clean" 85x
nahoru "upwards" 15, 86, 138
nahoře "high up" 44, 86
 2s *hoř-ejší* 44
 2s *nahoř-ejc, -ejš* adv. 56
 2s *vic nahoř-e* 56
 cf. *horní*
nahrubo/na hrubo "coarsely" 85x
nahusto/na husto "thickly" 85x
nah-ý "naked" 47, 123
 naz-e adv. 123x
 2s *naž-ší* 39, 47, 118x
 2s *nahatější, obnaženější* 47
 2s *naž-eji* adv. 116, 117, 118, 123x
nachový "purple" 11
náchylen "prone" 78
najevo "bring to light" 87
nakrásně "at best" 84, 85
nakrátko/na krátko "shortly" 70x, 85
nakřivo "crooked" 70, 85
 na křivo 85
nalehko "lightly (clad)" 70x
nalevo "to the left" 85, 87x
naležato/na ležato "horizontally" 85
namale "close shave" 70, 84-6
naměkko/na měkko "soft" 85
namokl-o adv. "soaked (by rain)" 72
nanejvýš "most" 25
naostro/na ostro "with life bullets" 85x
naplno/na plno "fully" 85x
namodro/na modro "blue (-stewed)" 85x
nanejvýše "at most" 86
naoko "in appearance" 86
napilno "in hurry" 85
naplano "in vain" 85
napodruhé "next time" 86
nápomocen "helpful" 77x, 133
naposled, -y "last time" 53, 87

napovrch "on the outside" 86x
napravo "to the right" 85, 86, 107
naprázdno/na prázdno "idly" 85x
naprosto "utterly" 25
napřed "in front" 86, 87x
napřesrok "next year" 14, 15, 86
napříč "across" 86
napsat "write"
 napsal jsem, byl jsem n. 97
 napsavši 26
náramn-ě "tremendously" 25
narovno/na rovno "evenly" 85x
narychlo/na rychlo "hastily" 85
nářek, 1m nářky "lament" 124
nás cf. *my*
naschvál "on purpose" 87
naskrz "right through" 86
nasladlý "sweetish" 27
naslepo/na slepo "blindly" 85
naspod(u) "at the bottom" 86
nustálo/na stálo "for good" 85
nastojato/na stojato "vertically" 85
nustejno/na stejno "equally" 85
nasuchu "in the lurch" 84
naš "our" 92, 98
 naš-e 92x, *-eho* 2j 16, 92, 98
 naš-i 2j 107, *-im* 3m 51
 parad. 103
nate "here, take it" 95, 150
natvrdo/na tvrdo "hard" 85
naučit se "learn" 86
navrch(u) "at the top" 86
navzájem "mutually" 87
navzdory "in spite" 14, 15
nazad "backwards" 86
nazdar "hi" 14, 15
nazpamět' "by heart" 86, 107
nazpátek "backwards" 86
naživu "alive" 84
nažší cf. *nah-y*
ne "not" 31
 ne docela, ne tak 25
nebezpečný "dangerous" 31
neblahý "woeful" 31
nebohatý "of modest means" 31
nebohý "poor" 31

- neboť* "because" 15
necky "trough" 93
nečinný "inactive" 31
nedobrý "not too good" 31
nedočkav "impatient" 26
nedoslýchavý "hard of hearing" 31
nedokonalý "imperfect"
 2s *nedokonal-ější* 31
nedost(atečně) "insufficiently" 31
nedrahý "inexpensive" 31
Nedvězí (Prague suburb) 93
nedaleko "not far away" 31, 68
nedávn-ý "recent" 68
 nedávn-o adv. 86
nedozírn-o adv./subst. "unbounded" 72
neforemný "shapeless" 31
nehezky "ugly" 31
nehlubok-ý "quite shallow" 31, 60
 nehlubok-o adv. 68
nehlučn-ý "noiseless" 31
 2s *nehlučn-ější* (= *tišší*) 31
nehodn-ý "unworthy" 31
 nehoden 77
nehorázný "preposterous" 31
nehostinn-o adv. "inhospitable" 72
nechutný "disgusting" 31
nejbujn-ější "most unreined" 26
nejist-ý "insecure" 129
 2s *ne-jist-ší* 129
nej-temn-ější "darkest" 26
nej-vyš-ší "supreme" 26
nej-zamilovan-ější "most favored" 26
nekalý "wicked" 31
někd-ější "one-time" 21, 44x
nekonečn-ý "infinite" 31
 nekonečn-o adv./subst. 72
několik, 2s -a "several" 103
nemálo "quite many" 68
nemalý "quite big" 12
nemil-o adj./adv. "unpleasant" 73
nemnoh-ý, -o "hardly any" 68
nemocn-ý "sick" 31, 60, 145
 nemocen 77x, 133
 2s *nemocn-ější* 129
nemožný "impossible" 25
ne-mravn-ý "immoral" 31

- 2s *ne-mravn-ější* 31
něm-ý “dumb”
 něm-ě adv. 70
 2s *něm-ější* 41
nemil-o adv./subst. “unpleasant” 73
nenávratný “past recall”
 v *nenávratn-u* 6j 83
nenový “quite old” 9
neomalený “impertinent” 31
nepořídít “fail”
 nepořizená: s n-ou “empty-handed” 97
neprostupn-ý “impenetrable”
 2s *neprostupn-ější* 137
nepředstavitelný “unimaginable”
 2s *hůře představitelný* 27
nepřímo “indirectly” 70
nepřipustn-o “inadmissible” 81, 82
nepřístupn-o “inaccessible” 81, 82
nepřítomen “absent” 77
nerad “unwilling(ly)” 30, 68, 77, 114
 nerud-o adj./adv. 30, 68
neschopen “unable” 77
neslaný “unsalted, wishy-washy” 31
 2s *neslan-ější* 31
neslavný “inglorious” 31
nesmysln-ý “nonsensical” 31, 60
 v *nesmysln-u* 6j 83
 2s/3s (*nej-*)*nesmysln-ější* 129
nesnadn-ý “difficult” 68
 nesnadn-o, -ě adv. 69
 cf. *snadný*
nést “carry” 16, 35
 nes-u 28, 95 *-eš* 95
 po-nes-u; -eš 95
 nesl jsem 28
 nes-ouci 21x, 23, 44, 106
nešťasten “unhappy” 77, 133
netečný “indifferent” 31
neúnosn-ý “unbearable”
 neúnosn-o adv. 81, 82
 2s *neúnosn-ější* 31
nevaln-ý “scanty” 31x
 nevaln-ě adv. 27
nevelký “rather small” 60
nevesel-o adj./adv. “cheerless” 73
nevhodn-o “unsuitable” 81, 82

- nevinn* “innocent” 77
nevolky “willy-nilly” 15
nevoln-o adj./adv. “uneasy” 73
nevraživý “spiteful” 31x, 129
nevrlý adv. “surly” 72
nevysoký “not very high” 31, 142x
nevysok-o adv. 68
 2s **nevyšší/nížší* 31
New York, -u 84
ne-zajímav-ý “uninteresting” 29, 32
 2s *ne-zajímav-ější* 32, 129
 3s *nej-ne-zajímav-ější* 32, 129
nej-nej-ne-zajímav-ější 129
 3v/s *sebe-(nej-)zajímav-ější* 32
 cf. *zajímavý*
nezbytn-o “inevitable” 81, 82
nezdravý cf. *zdravý*
nezkrotn-ý “untamable” 31
neznám-ý “unknown”
neznám 77
neznám-o adj. 81
do neznám-a 2j, v *n-u* 6j 83
než “than” 135x, 139x, 144x, 145, *passim*
neživ-o adv. “lifelles” 72
nikde “nowhere” 142
nikdo “nobody” 142
nikoli(v) “no” 14
niz-ký “low” 31, 126, 141x, 142x, 144, 145, 146x
niz-ko adv. 68
niz-ce adv. 69, 126
 2s *níž-ší* 38, 114
níž-e adv. 37, 114, *níž* 128
nizoučk-o adv. “pretty low” 68
níž-e “lowness” 141
 **níž-ku* 145
 cf. *nizký*
nov-ý “new” 9x, 11, 12x, 22, 23x, 24, 25, 98
nov-ý, -á, -é 1j, *nov-i, -é, -á* 1m 22
nov-ého 2j 12x, 16, 98, *nov-ým* 3m 51
parad. 94
nov-ě adv. 9, 11, 12, 23, 24, 25
 2s *nov-ější* 9x, 10, 11, 12x, 22, 23x, 24, 28
nov-ější 1j, 2j, 3/6j, 4j, 5j, 7j 22
nov-ější-ho 2j 12
 2s *nov-ěji* adv. 9, 11, 12, 23, 24
 3s *nej-nov-ější* 9, 10, 11, 12x, 22, 23, 24

nej-nov-ější-ho 2j 12
3s nej-nov-ěji 11, 24
nudn-o adv./subst. "boring" 73, 81
nul-a, nul-tý "zero" 103
nůše "pannier" 84, 98
nutn-ý "necessary" 79, 80x, 81x, 82
nyn-ější "present(-day)" 21, 44
Nýrsko (town) 84
nyv-o adv. "languid" 73

O

o (+7p) "about" 120x
o (+4j/2s) "by" 134
o hlavu větší 134
postoupil o krok (dál),
o oktávu níž, o patro výš 134
o rok déle 134, *starší* 134, 137
o stovku draž, o tři domy dále 134
o co - o to "the - the" 137x
o něco (starší) "somewhat (older)" 27
o něco (lépe) "somewhat (better)" 137
o, ó "oh" 10, 149
ob-a, ob-ě "both" 93
obecni "community" 130
obecný "common" 130
obhroublý "scurrilous" 27
obilí "grain" 93
oblak "(light) cloud" 74
oblak-a/-y 1m 74, *oblak-y 1m* 98
oblak/-ů 2m 74
oblétat, obletět "fly around" 150
obloh-a, 5j -o "sky" 14
obuv "footwear" 93
obyvatel 1j/2m "inhabitant" 103
oči "eyes" 98
oč-íma 1m 103
očist-it "clean"
očíst, -te; očist-i, -ěte 107
očividn-o adj. "obvious" 81, 82
od "from" 84, 85, 87
oddálit, oddalovat "postpone" 119
odedávn-a "since long" 71, 85, 86
odedávn-ý 71
odcházet "leave" 10
odjaktěživa "ever" 85
odjakžlva "ever" 86

- odleva* "from the left" 85
odňat "taken away" 120
odněti 120
odnedávna "since recently" 86
odnepaměti "since time immemorial" 83
odpověden "responsible" 77x, 133
odprava "from the right" 85
odpředu "from the front" 86, 87
odříkat "recite" 86
odshora "from above" 86, 87
odspodu "from below" 86
odzadu "from the back" 86
odzdola "from below" 87
ohavn-o adj./adv. "ugly" 73
ochoten "willing" 77x, 133
okn-o, 2m oken "window" 103
omladit "make young" 45
on -a, -o; -i "he, she, it; they" 92
onak-ý arch. "decent" 48x
2s onač-i/-ejší, adv. -ěji 48
opačný "reverse" 71
opravd-u "really" 71
opravd-ivý, -ový,
-ický 71x
opravd-ivě, -ově
-ický adv. 71
oproti (+3p) "compared with" 134
orat "plough" 119
oře 119, 120
organizovat "organize" 35
oškliv-o adv./subst. "nasty" 72
otc-ův "father's" 75, 96, 107, 150
otcov-a 75, 107, *otcov-o* 75
otec "father" 75, 92, 96
otc-e 2j 75
otevř-it "open"
otevř, -i 107
otravn-o adv. "boring" 72, 81

P

- pamětihoden* "memorable" 78
pamětliv "mindful" 77x, 133
pán "gentleman" 96, 98, 102
panick-ý "panic" 67
pannu "doll" 142

- panna: stará p.* "spinster" 142
pánův "gentleman's" 48
Paplnův hrnec "pressure cooker" 97, 98
pár "pair" 15x
pára "steam" 15x
parn-o adv./subst. "sultry" 72
pater-o "five sorts of" 15
pater-ý "five fold" 120, 149
patrn-o adj. "aparent" 81, 82x
pát-ý "fifth" 30
půl pát-a 83
péc-t "bake"
peč-ou, pek-ou, -ouci 97
pečen, -ý 30
pelest, 5j -i "bedside" 14
peniz-e "coins/money" 74
peniz-ů/peněz 2m
peniz-ům/peněz-ům 7m 74
pěš-i "walking" 67
pěš-ky "on foot" 67
pět "five" 103, 120, 149x
parad. 103
piln-ý "industrious" 47
Pisek, Pisku (city) 84
piš- cf. *psát*
pltom-ě "stupidly" 70
plác "flap" 15
plach-ý "shy" 39
2s plaš-ši 39
platn-o adj. "of avail" 80, 81, 82x
plech "(metal-)plate" 23
*na plech-ách/*pleš-ich* 23
plesniv-o adv. "mouldy" 72
pln "full" 77x, 133
zpln-a 2j, v *pln-u* 6j 83
pln-o adv. 68, -ě adv. 69
plod, 2j -u "fruit" 99, 146
plosk-ý "flat" 67
plosc-e 67
ploch-ý "flat"
2s ploš-ši 39
plot "fence" 146
plytk-ý "shallow"
plytk-o adv. 72
2s plyt-ši; plytč-i, -ejši 39
po "in . . . manner" 86x, 87, 132

- po česk-u/po č-y* 86
poběž- cf. *bězet*
pobíh-at "run about" 21
pobíh-á 21x
pobledlý "palish" 27
pobled-ší "little paler" 27
poblíž-e "little closer" 27
podivn-o adj./adv. 73
podlah-a, 5j -o 14
podnapilý "tipsy" 27
podobat se "be similar" 132
podobný "similar" 132
podoben 77x, 133
podobojí/pod oboji "Utraquist" 71
pohádat se "have a fight"
pohádá se 21
pohotov-ý, adv. pohotově "promptly" 71
pochmurn-o adv./subst. "gloomy" 72
pojd' cf. *jít*
pojit "drop dead"
pojdi 21, 107
pokradm-u "stealthily" 21, 86x
pokradm-o 86
pokradm-ý arch. 71
pokud (možno) "if (possible)" 137
poloprázdn-o adv. "half empty" 72
pomal-u "slowly" 26, 70, 71x
pomal-ý 26, 70, 71x
pomen-ší "slightly smaller" 27
pomij-ející "passing"
2s pomij-iv-ější 47
pomst-a, 2m pomst "revenge" 23
pomsty-chtiv-ý "vengeful" 63x
2s pomsty-chtiv-ější 63
3s nej-pomsty-chtiv-ější 63x
poněkud "somewhat" 27
(po)postrčit "give a push" 63
popozitřejší "in three days" 44
porozumět "grasp"
pro porozuměnou 97
Porúři "Ruhr area" 93
porůzn-u "variously" 71, 84
porůzn-ý arch. 71
porybný "fishwarden" 93
poříd-k-u "rarely" 71
poříd-k-ý arch. 71

- poslab-ši* "somewhat weaker" 27
posled-ní "last" 48, 53x, 87
 k posled-u 48, 53
 k posledk-u, do p-a 53
poslepu/po slepu "blindly" 84
posléze "lastly" 48, 53, 117
poslušen "obedient" 77x, 133
poslyš, -te "listen!" 95
postar-ší "elderly" 27
postaru/po staru "as before" 84
postel, 5j -i "bed" 14
(po)postrčit "give a push" 63
posvátn-o adv. "sacred" 72
pošeptm-u "whispering" 71, 86
 pošeptm-o 86
 pošeptm-ý arch. 71
pošmurn-o adv./subst. "gloomy" 72
potajm-u "secretly" 71
 potajm-ý arch. 71
potichu "quietly" 47, 70
 2s *tiš-eji* 47
potichm-u adj. -ý arch. "quiet (ly)" 71
pouhopouhý "nothing but bare" 25
pouhý "bare" 42
povděčen "thankful" 77x
povědom-ý "faintly familiar" 71
 povědom-ě adv. 71
povinen "obliged" 77x
povléc-t "change (the bed)" 22
 povleče 21, 22
 cf. *vléct* 21, 22
povyházet "throw one by one" 148
pozadu "behind" 87
pozd-ě adv. "late" 44, 46, 53, 55, 70
 pozd-ní 44, 46x, 47, 53, 55, 70
 1s/2s *pozd-ější* 44
 2s *pozd-ější* 46x, 47, 53
 2s *pozd-n-ější* 46
 2s *pozd-ěji* adv. 28, 46, 47
pozitřejši "the day after tomorrow" 44
poznenáhl-u, adj. -ý "gradual(ly)" 71
pozpátk-u "backwards" 86
pozvoln-a, adj. -ý "slow(ly)" 71
poznovu "again" 86
práce-(ne-)schopn-ý "(un)able to work"
 2s *práce-schopn-ější* 64

- 3s práce-nej-(ne-)schopn-ější 64
 pracovitý "industrious" 28
 pra-dávný "ancient" 25, 63, 68
 pra-pru-dávný 63
 pra-dávn-o adv. 86
 práh, 5j prah-u "threshold" 14
 prachšpatný "disgusting" 25
 praktick-ý "practical" 119
 praktičt-i 1m 119
 2s praktičt-ěji adv. 119
 prapodivn-o adj./adv. "oddest" 73
 prašn-o adv./subst. "dusty" 72
 pra-špatný "disgusting" 25
 pravdy-milovn-ý "truthful" 64
 3s pravdy-nej-milovn-ější 64
 pravnuk "great grandson" 10
 prav-ý "right" 85
 prázdn-o adv. "empty" 73
 pražsk-ý "from Prague"
 pražsk-y adv. 70
 po pražsk-u adv. 70, 84
 prchat "flee" 10
 prim-a "excellent" 47
 2s prim-ov-ější, adv. -ov-ěji 47
 prodávat "sell" 22, 142
 bude/byl prodáván 22
 profesor "professor" 148x
 pro-hloubit, -hlubovat "deepen" 119
 prospěšn-o adj. "beneficial" 81, 82x
 prostoduch-ý "simple-minded" 40, 143
 2s prostoduš-ši 40, 143
 prostorn-o adv. "spacious" 72
 prostrann-o adv. "expansive" 72
 prostřední "central" 81
 prost-ý "simple, free of" 77, 143x
 prost 77x, 133
 prost-o adv. 72
 2s prost-ši 39, 143
 prot-ější "opposite" 44
 protivn-ý "obnoxious"
 protivn-o adj./adv. 73, 81
 2s protivn-ější 135
 protože "because" 14
 proud "stream" 51
 proudit "stream" 51
 proud-i! 107

- pro-udit* “thoroughly smoke (meat)” 51
pro-ud! 107
prud-ký “intense”
 2s *prud-ši* 39
průvodč-i (pan/pani) “conductor” 93
průzračn-o adv. “limpid” 72
prv-e “before” 46x, 47, 48, 53, 62, 114, 117
 2s *dřív-ější* 47
 3s *nej-prve* adv. 48
 3s *nej-dříve* 62
 3v **sebe-prve* 62
 cf. *prv-ni, prv-ý*
prv-ní, prv-ý “first” 46, 53, 114
pře-(můj milý bože) “my dear god” =
 = *přemůj m.b. = m. přemilý b.*
 = *m.m. přebože* 26
pře-bolešn-o adj./adv. “most painful” 73
pře-bujný “high-spirited” 26
pře-častý “very frequent” 68
pře-četný “extremely numerous” 26
před “before” 86, 87
 p. *krátkem* 83
předem “beforehand” 86, 87
pře-dlouho “very long” 26
přednedávnem “recently” 86
přední “front” 48, 87
pře-dobry “most kind” 26
pře-drahý “dearest” 25
představitelný “imaginable”
 2s *lépe/hůře představitelný* 27
předtím “before” 135
předvčer-ejší “the day before yesterday” 44
pře-hojný “profuse” 26
pře-horlivý “most eager” 26
pře-hořk-ý “most bitter” 26
 přehořk-o adj./adv. 73
pře-hluboký “deepest” 26
pře-jasný “most clear” 26
přej-ící “generous” 44
pře-krásný “most beautiful” 25, 26
 **pře-krátka* “very short” 26
pře-laskavý “most kind” 26
 **pře-mělký* “very shallow” 26
pře-milostivý “most gracious” 26
pře-mocný “most powerful” 26
pře-moudrý “wisest” 26

<i>pře-náramný</i> “most tremendous“	25
* <i>pře-nizký</i> “very low“	26
<i>pře-sladk-ý</i> “sweetest“	26x
<i>přesladk-o</i> adj./adv.	73
<i>pře-slavný</i> “most glorious“	26
<i>pře-smutný</i> “most sad“	26
<i>pře-nešťastný</i> “most unhappy“	26
<i>přes(e)</i> “over“	48
<i>pře-šťastný</i> “most happy“	26
<i>předškolní</i> “preschool“	12x
<i>pře-těžký</i> “most difficult“	25
<i>pře-trpký</i> “most bitter“	26
<i>pře-ukrutný</i> “most cruel“	26
<i>pře-velice</i> “extremely“	25
<i>pře-veselý</i> “most hilarious“	26
<i>pře-vysoký</i> “highest“	26
<i>přeze</i> arch. “more in front“	48
<i>příbblý</i> “half-witted“	27
<i>příborník, 5j -u</i> “sideboard“	14
<i>příbuzný</i> “relative“	30
<i>příjemn-o</i> adv./subst. “pleasant“	73, 81
<i>přím-o</i> “directly“	70
2s <i>přím-ěji</i>	113, 125
<i>přípustn-o</i> adj. “admissible“	81, 82x
<i>přísn-ý</i> “strict“	
2s <i>přísn-ější</i>	113
2s <i>přísn-ěji</i> adv.	125
<i>přístupn</i> “accessible“	78
<i>přístupn-o</i>	81, 82x
<i>příšern-o</i> adj./adv. “ghastly“	73
<i>příští</i> “next“	15
<i>přítomen</i> “present“	77x, 133
<i>přívětiv-o</i> adv. “clement“	76
<i>příze</i> arch. “more in front“	48
<i>psací</i> “writing“	45
<i>psát</i> “write“	
<i>piší, pišící</i>	97
<i>ptactvo</i> “birds“	147
<i>pták</i> “bird“	147
<i>puknout (závisti)</i> “burst“	132
<i>půl</i> “half“	83x
<i>pust-o</i> adv./subst. “desolate“	72
<i>pusto-pustý, -prázdný</i> “emptiest“	25
<i>Putim</i> (town)	93
<i>Pythagorova (věta)</i> “Pythagorean“	97

R

- řád* "glad(ly)" 24, 30x, 57x, 68, 74, 77x, 107, 114, 132
řád-a 1j 107, -i, -y 1m 125
řád-o adv. 30x, 68x
 2s *rad-ši* 24, 30x, 39, 40, 56-9, 114
 2s *rad-ěji* 24, 30x, 56, 114, 125, 135
 3s *nej-rad-ši, -ěji* 24
radno "advisable" 80x, 81, 82x
rádoby "would-be"
 3s *rádoby-nej-chytřejši* 64
 3v *rádoby-sebe-učenější* 64
radost "pleasure" 15, 92, 142
radostn-o adj./adv. "pleasant" 73, 81
radši cf. *řád*
rázn-ý "vigorous"
 3s *nej-rázn-ější* 64
rmutn-o adv. "mournful" 73
roste cf. *růst*
roven "equal" 77x, 133
není mu rovn-a 83
rozbredl-o adv. "slushy" 72
rozkošn-o adv. "delightful" 72
roz(to)mil-ý "lovely" 25
roz(to)mil-o adv. 73
rozmokl-o adv. "soaked" 72
rozšl/ap-at, /áp-nout "squash under foot" 148
rozřít "severed" 120
roztéti "severing" 120
rud-ý (dark)red" 11, 42, 143
 2s *rud-ější* 41, 143, *rud-ši* 144
ruk-a "hand" 34
ruc-e 6j 34, *ruk-ama* 7m 103
ruměn-ý "ruddy" 11
růst, roste "grow" 125
rváčsk-ý, adv. -y "pugnacious" 67
ryb-a, 6j -ě "fish" 34
ryb-i "fish(like)" 128
rychl-ý "fast" 26
rychl-e adv. 26
 2s *rychl-ější* 26
 2s *rychl-eji* adv. 135x
ryzí "pure" 128, 144

Ř

- řeck-y*, adv. -y “Greek” 67
řečtina “Greek language” 35
řidk-y “rare” 70, 141
řidk-o adv. 68, *řidc-e* adv. 69
 2s *řid-ší* 39, 114
 2s ř.: *hustší/neřidší* 31
 3s *řidč-eji* adv. 114

S

- samoten* “alone” 77x, 133
samotn-o adv. 73
sblížit, sblížovat “bring close” 119
sebe- 3v 31-3, 62-4, *passim*
sebe-kritick-y “self-critical” 129
 2s *sebe-kritičt-ější* 129
 (3v *sebe-k.*: cf. *kritický*)
sebe-trýznivý “self-tormenting” 62
sečmo “blade on” 71
sem “here” 138
sešhora “from above” 86
sestr-a “sister” 75, 96, 142
sestr-y 2j 75
sestr-in “sister’s” 75x, 76, 96, 150
sestrin-a 75x, 76, -o 75
sestrin-i, -y, -a 1m 75, 122, 124
sestrin-u 4j, -ych 2m 76
shora “from above” 86
schopen “able” 77x, 133
schválný “intentional” 87
silen “strong” 26
Sisyfův “Sisyphean”
Sisyfov-a (práce) 47
sisyfovsk-y adv. 47
 2s *sisyfovšt-ější* 47
sklen(ič)k-a 5j -o! “drinking glass” 14
skleněn-y “made of glass” 14, 150
skoěná “galop” 93
skočně “service fee” 93
skromný “modest”
 2s *skromn-ější* 137
slab-y “weak” 114, 143
sláb 77x, 114, 126
slab-o adv. 69, 73

- slab-ě* adv. 69, 117
 2s *slab-ši* 39, 41, 126, 143
 2s *slab-ěji* adv. 39, 117, 125x
sladit "sweeten" 45
sladkobolný "painfully sweet"
sladkoboln-o adv./subst. 73
slad-ký "sweet" 45, 54, 141
sladk-o adj./adv. 73, 81
 2s *slad-ši* 39, 45, 118, 127
slan-ý "salty" 31, 141
 2s *slan-ější* 31
Slaný (city) 93
slastn-o adv. "blissful" adj./adv. 73, 81
slizk-ý "slippery"
slizk-o adv. 72
 2s *slizč-i* 39
slovni "verbal" 14
slovník, -ový "dictionary" 14x
slov-o "word" 14x, 15
slov-a 2j, *slov* 2m 14x
slov-y 7m 14
slůn-ě, 2j -ěte, "elephant calf" 120
slůň-ata 1m 120
slunečn-o adv./subst. "sunny" 72
slunečn-o/-ě adv. 69
slunn-o adv. "sunny" 72
smět, smí(vá)vat "be allowed" 150
smrk "fir" 151x
smrk-y 1m 151
smutek "grief" 142
smutn-ý "sad" 71x, 132
smuten 78, 132x
smutn-o adv./subst. 68x, 81
smutn-o adv. 69x, 71x, 73, 80, 132
smutn-ě adv. 69, 71x, 132
 2s *smutn-ěji* adv. 68
 2s *větší smutn-o* subst. 68
snad-ný "easy" 33, 35, 36, 48x, 68, 113, 117, 118
snadn-o adv. 30, 53, 68x, 81, 82
 2s *snadn-ější* 35, 36, 40, 113x
 2s *snaz-ši* 33, 35, 36, 40, 113, 114, 118
 2s *snadn-ěji* adv. 36, 113x
 2s *snáz-e* adv. 36, 48x, 53, 113, 114, 117, 118
 2s *snáz* adv. 126
 cf. *nesnadný*
sněd-ý "sun-tanned" 42, 143x

- 2s *sněd-ší* 39, 40, 143
sněhobil-ý "snow-white" 11, 25
sněhobil-o adv./subst. 72
Sněžku (mountain) 134
sněžn-o adv. "snowy" 72
snih "snow" 107
snožmo "basic position" 71
sobě-stačn-ý "self-sufficient"
 3s *nej-sobě-stačn-ější* 64
 3v *sebe-sobě-stačn-ější* 62
socialismus "socialism" 142
sopit "be furious" 132
sosn-a, 1m -y "pine" 151
soudni "judicial" 130
soudný "judicious" 130
soukrom-é adv. "privately" 70
spát "sleep" 75, 142
spěch, -at "hurry" 46, 117
spěšný "hasty" 46, 53, 114
spíš "rather" 28x, 135
 spíš dříve; s. pilný než 28
 spíš-e 24, 48, 53, 62, 64, 114x, 117
 s. dosažiteln-ý 27
 3s *nej-spíš-e* 48, 62
 3v **sebe-spíš-e* 62
splatn-o adv. "payable" 81, 82
spodem "from below" 86
sporák, 5j -u! "kitchen-range" 14
sprost-ý "vulgar"
 2s *sprost-ší* 39
srdečn-i "cardiac" 30, 130
srdečn-ý "cordial" 30, 130
stačit "be enough"
 **stač-ný* 64
stachanovsk-ý "stakhanovite"
 stachanovsk-y, po s-u adv. 70
sta-letí cf. *sto-letí*
stál-ý "permanent" 67
 stál-e adv. 33, 67, 116, 137x
 stál-e vic 137
 2s *stál-ejší, adv. -ěji* 67
star-ší "elderly" 26, 142
star-ý "old" 9, 24, 67, 114, 122, 134, 145x
 stař-i 1m 67, 119, 145
 stár 77x, 114
 po star-u 6j k stár-u 3j, 84

- stař-e* adv. 24, 67, 117, 122
 2s *star-ši* 12, 21, 24, 26, 39, 41, 118, 136
 2s *stař-eji* adv. 24, 114, 116, 117
 3s *nej-star-ši* 24
 3s *nej-stař-eji* adv. 24
stavěcí “adjusting” 45
stavení “building” 130
stěhovací “removal” 45
sterý “hundredfold” 103
stinn-o adv. “shady” 72
sto “hundred” 93, 97, 103
stojmo “standing” 71
stól arch. “table” 124
stole/ček, 5j /čk-u! “little table” 14
 cf. *stůl*
sto-letí “century”
 sto-letí/sta-letí 1/2m 74
 sto-letím/sta-letím 3m 74
stonat “be sick” 42
stonavý “sickly” 42
strastn-o adj./adv. “distressful” 73, 81
strašideln-o adv. “ghostly” 72
strašn-o adv. “horrible” 81
 strašn-ě adv. 25
stroh-y “terse” 42, 115
 2s *strož-ejší* 41
stroj “machine” 84, 96, 103
strom “tree” 130x, 134, 149, 151x
 strom-u 2j 134, -y 1m 130, 149x
 strom-ů 2m 149, -ech 6m 149
strop, 5j -e “ceiling” 14
středoškolský “high-school”
 3v *sebe-středoškolšt-ejší* 63
střech-a “roof” 34
 střeš-e 3/6j 34
střevíc, 5j -i “shoe” 14
stříbrn-o adv./subst. “hoary” 72
stříbrít-o adv. “silvery” 72
střídm-ě adv. “soberly” 70
stříhnout/stříhnout “cut” 10
studentsstvo “students” 93
studen-y “cold” 128
studn-a/-ě “well” 74
 studn-ě/-y 1m, -im/-ám 3m
 studn-ěmi/-ami 74
stůl “table” 92, 107x, 125

- stol-u* 2j 102, 107, 125, **stůl-u* 2j 107
stol-e! 5j 14, 120
stuól arch. "table" 124
st-ý "hundredth" 103
stydň-o adj./adv. "shame" 73, 81, 82x
 2s *stydň-ějši*, adv. *-ěji* 82
sudý "even" 42
such-ý "dry" 113, 143
 suš-i 1m 119
 such-o adv./subst. 72
 suš-e adv. 117
 2s *suš-ši* 38, 118, 143
 2s *suš-eji* adv. 117, 118
sůl "salt" 107
svato-svatý "sacrosanct" 25
svat-ý "holy" 120
 svat-o adv. 72
 2s *svět-ějši*, adv. *-ěji* 120
svéhlav-ý "stubborn"
 3s *nej-svéhlav-ějši* 64
svérázn-ý "individual"
 3s *nej-svérázn-ějši* 64
světa-znal-ý "world-wise"
 3s *světa-nej-znal-ějši* 64
 3v *světa-sebe-znal-ějši* 62
světěj- cf. *svatý*
světl-ý "light"
 světl-o adv./subst. 72, 80
 2s *světl-ějši* 143
světo-znám-ý "world-renowned"
 3s *nej-světo-znám-ějši* 63
svetr "jumper"
 svetř-e! 5j 14
svévoln-ý "capricious"
 3s *nej-svévoln-ějši* 64
svěž-i "fresh" 115, 128
 2s *svěž-ějši*, adv. *-ěji* 115
svismo "suspended" 70
svizeln-o adj. "troublesome" 81, 82
svoboden "free" 77x
 svobodn-o adv. 73
svrchu "from above" 86
syhrav-o adv./subst. "cold and wet" 72
syn "son" 10
syr-o (adv./subst. damp) 72
syt-ý "sate" 143

syt 77x, 114, 133
 2s *syt-ější* 21, 41

Š

šarlatový "scarlet" 11
šedav-o adv. "grayish" 72
šediv-o adv./subst. "gray" 72
šed-ý "gray" 42, 143x
šed-o adv./subst. 72
 2s *šed-ější* 41, 143
šeptmo "in a whisper" 70, 86
šeredn-o adv. "ugly" 73
šer-ý "dusky" 143
šer-o adv./subst. 72, 80
šest "six" 96, 100
šestašedesát "sixty six" 15
šester-ý "sixfold" 97x, 98
šester-a 1j, -u 4j, -y 1m 97
šester-o 1j 97, 98, -a 2j 98
šest-ý "sixth" 96, 97, 98, 100
šest-á 1j 96, 100
šest-é 2/3/6j, -ou 7j 98
šikmo "slanting" 70
šir-o adv./subst. "wide" 72
širok-ý "broad" 28, 41, 54x, 55, 113, 128, 132, 134, 141, 145x
 (do) *širok-a* 2j 132
široc-e adv. 69, 70
 2s *šir-ši* 28, 38, 41, 113, 114, 118
širši rozhled 26, 142
 2s *šir-e* adv. 38, 54, 113, 116, 118x, 145
 2s *šir* adv. 128
 2s *šir-eji* adv. 38, 54, 113, 114
širo-širý "vast" 25
škol-a "school" 13, 15x, 16x, 24
škol-y 2j 15, 24, 102
škol-u 4j 13, -e 6j 34, 120, -ou 7j 24
škol 2m 24, -ám 3m 51, -ami 7m 15
školni "school" 12
škrab-at, škrab-e "scratch" 120
šlaput "tread" 148
šlápnout "tread" 148x
špatn-ý "bad" 25, 46, 112, 141, 143, 144
špatn-ě adv. 27
 2s *špatn-ější, adv. -ěji* 46

2s *hor-ši* 45, 114, 118, 125, 141, 143
 2s *hůř-e* adv. 27, 45, 114, 118, 125
 2s *hůř* adv. 45
 3s *nej-hor-ši* 32
 3v/s *sebe-nej-hor-ši* 32
 cf. *zlý, horši*
špinav-o adv./subst. "dirty" 72
šťasten "happy" 77x
 2s *šťastn-ější* 136
švagrová "sister-in-law" 93
švédština "Swedish language" 35

T, ě

tajemn-o adv./subst. "mysterious" 72
tak, taktak "so" 10, 134x
tak až, jako, že 134
takový "such" 25
taliř, 5j -i "plate" 14
tam "there" 44, 47
tam-ější 12, 21, 44x, 47, 48
tance-čtiv-ý "fond of dancing"
 3s *nej-tance-čtiv-ější* 64x
 3s *tance-nej-čtiv-ější* 64, 151
 3v *sebe-tance-čtiv-ější* 62
 3v *tance-sebe-čtiv-ější* 62
tehd-ější "of that time" 44x
tekutý "liquid" 128
telecí "veal" 93
temn-ý "dark" 128
temn-o adv./subst. 72
ten "that" 92, 93, 98
ten nejlepší 138
t-o 1j 16, 92, *t-oho* 2j 16, 92, 98
t-é 2/3/6j 107, *t-ém* 3m 106
 parad. 103
tenk-ý "thin"
 2s *tenč-i* 39, 143
tepláky "track suit" 93
teploučk-o adv. "nicely warm" 68
tepl-ý "warm" 10
tepl-o adv./subst. 68, 72
 2s *tepl-eji* adv. /
větš-i *tepl-o* subst. 68
tepl-o adv., 2s *-eji* 69
tepl-e adv., 2s *-eji* 69

- teskliv-o* adj./adv. "languid" 73, 81
teskliv-o/-ě adv. 69
těsn-o adv. "close, cramped" 73
Tetín (castle) 84
těž-ký "heavy, hard" 33, 42, 45, 52, 53, 112, 115, 141
těžk-o adj. 80
těžk-o adv. 53x, 68, 69, 70, 73, 81x
těžc-e adv. 53, 69, 70
2s *těž-ši* 33, 34, 38, 40, 45, 53, 114, 115, 119, 127
2s *tíž-e* adv. 34, 38, 45, 52, 53x, 114, 115, 119
2s *tíž* adv. 128
Thajsko "Thailand" 84
tiha "weight" 42
tich-ý "quiet" 67
tiš-i 1m 67, 129
tich-o adv./subst. 72, 80
tich-o adv. 69x
tiš-e adv. 67, 69, 70
2s *tiš-ši* 39, 127, 129
2s *tiš-eji* adv. 39
3s/3v *nej-/sebe-tiš-ši* 32
tisíc 1j/2m "thousand" 103
tisíc-i "thousandth" 103
tisíc-erý "thousandfold" 103
tisniv-o adv. "depressive" 73
tíž cf. *těžký*
tížit "oppress" 45
tíživ-o adv. "oppressive" 72
tkliv-o adv. "sentimental" 73
tluk-ouci "beating" 21
tlust-ý "fat, thick" 36
2s *tlust-ši* 36, 39, 143, *-ější* 36
2s *tlust-ěji, tloušť'* adv. 36
tma "darkness" 42
tmavomodrý "dark blue" 10
tmav-ý "dark" 31, 42, 143
2s *tmav-ši* 39, 41x, 126, 143
to, toho cf. *ten*
topol, 1m -y "poplar" 151
totálně "totally" 25
touž(e) cf. *tuhý*
trapn-o adj./adv. "embarrassing" 73, 80x, 81
trestuhodn-ý "culpable"
3s *nej-trestuhodn-ější* 64
trilion "10¹⁸" 103
trochu "little bit" 26, 27x

- troj-í* "triplicate" 97
troj-mo adv. 71
trošku "little bit" 27
trpěliv "patient" 26
trpk-o adj./adv. "feeling bitter" 73, 81
 2s *trpč-í/-ejší* 39
trudn-o adj./adv. "grieved" 73, 81
třebíčsk-ý "from Třebíč (city)"
 třebíčšt-í 1m 127
třet-í "third" 30, 97
tři "three" 93, 103
 tř-em 3m 106
 tř-emi 7m 103, *tř-ema* 7m 97, 98
 parad. 93, 103
třípytn-o adv. "glittering" 72
tuh-ý "rigid" 38, 141, 143
 2s *tuž-ší* 39, 40, 143
 2s *tuž-eji* 38, arch. *touž* adv. 38, 40
 arch. *touž-e* 38, *touž-eji* 40
ťuk, ťuk-y, ťukťuk "knock (knock)" 95, 149x
ťuknout "knock" 149
tup-ý "dull"
 2s *tup-ější* 41
tureck-y adv. "Turkish" 70
 po tureck-u adv. 70, 84
tuz-e "too" 25, cf. *tuhý*
tuzemsk-ý "domestic"
 pro tuzemsk-o 4j, z *t-a* 2j 83
tvář "cheek" 124
 tvář-e 1m 124, *-emi* 7m 103
tvrd-ý "hard" 31, 141, 143
 2s *tvrd-ší* 39, 143
ty "you (one)" 142
tyč "bar, rod" 11, 150

U, Ú

- účasten* "participating" 77x, 133
učít "teach" 51
úděsn-o adj./adv. "horrific" 73
 úděsn-o adv. 81
udit "smoke (meat)" 51
ulic-e, 2m *ulic* "street" 103
úměrn-o adj./adj. "proportionate" 81, 82
únosn-o adj. "tolerable" 81, 82
úplně adv. "completely" 25
uprostřed "in the middle" 87

- utichlo* adv. "calmed (down)" 72
utikat "run (away)" 10
útuln-o/-ě adv. "cozy" 69
úvěru-(ne)schopn-ý "good (bad)credit risk"
 3s *úvěru-nej-(ne)schopn-ější* 64
 3v *úvěru-sebe-schopn-ější* 64
úzko-prs-ý "petty"
 3s *nej-úzko-prs-ejší* 63
 3s **nej-úže-prsý* 63
úzkostn-o adv. "uneasy" 73
úz-ký "narrow" 55, 112, 144, 145
 úzk-o adv. 53, 73
 2s *už-ší* 38, 40, 112, 114, 119
 2s *úž-eji/úž-e* adv. 37, 38, 40, 55, 114
 2s *úž-e* adv. 59, 112, 116, 119, 128
uzoučk-o adv. "pretty narrow" 68
užitečn-o adj. "useful" 82

V

- v(e)* "in" 14 x, 15x, 87x
váh-a, 3/6j *váz-e* "scales" 34
Valašsk-o (region)
 valašsk-y/po v-u adv. 70
valný "particular" 31
van-a, 6j *van-ě* "bathtub" 34
vař-ící "boiling (hot)" 44, 47
 2s *vřel-ejší* 47
vazk-ý "viscid" 141
 2s *vazč-i/-ejší* 39, 40, 41
váz-at, *váž-e* "tie" 120
vbrzku "soon" 84
včas, *včas-ně* adv. "in time" 71
 včas-ný adj. 71x
včer-a adv. "yesterday" 47, 142
včer-ejší adj. "yesterday's" 21x, 44x, 47x
včerejš-ek subst. "yesterday" 47
vděčen "grateful" 30, 77x, 133
vedl-ejší "adjacent" 44
vědom-ý "conscious" 67
 vědom 77x, 133x
 vědom-ě 67, 70
 2s *vědom-ější* 133
velebn-o adv. "majestic" 73
vele-úrodný "most fertile" 25
vele-vážený "most respected" 25
velikánsk-ý "gigantic" 45

- 2s *velikánšt-ější* 45
velikost "size" 145
vel(i)ko-lepý "imposing" 25
vel-ký "big" 27, 45, 145
 vel-iký 45, 141
velic-e adv. 45
 2s *vět-ší* 9, 45, 114, 117, 118, 136, 137, 141
 větší město 142
 2s *více* adv. 45, 68, 114, 117, 136, *passim*
 2s *více mdlý* 28
 v. bohatý, pravděpodobný,
 zajímavý 27, cf. 116, 137
 2s *víc* adv. 26, 45, 137x, 140, *passim*
 víc nahore, vpředu, dozadu 56
 3s *nej-vět-ší* 9
 3s/3v *nej-víc/sebe-víc (zajímavý)* 140
velmi "very" 25
vepředu "in front" 87 (cf. *vpředu*)
vepřové "pork" 93
véren "faithful" 77x, 133
vesel "merry" 78
 vesel-o adj./adv. 73, 81
 vesel-o/-e adv. 69
 2s *vesel-ější* 31x, 136
 2s *ne-vesel-ější/smutn-ější* 31
vespodu "at the bottom" 86
vetch-y "feeble" 42, 127
 2s *vetš-ější* 41, 42, **vetš-ší* 42, 127
větrn-o adv./subst. "windy" 72
větre cf. *vítr*
*vevnitř, *-i* "inside" 87
vezd-ější "daily (bread)" 44
vhodn-o adj. "appropriate" 81, 82
víc, více cf. *velký*
vícebarevn-y "multicolor" 63
 3s *nej-více-barevn-ější* 63
víceméné "more or less" 27
vidět "see" 16
viditeln-y "visible" 47
 2s *viditeln-ější* 47
 více, lépe, spíše v. 47
 lépe/hůře v. 27
vidn-o adj. "evident" 81, 82x
vinen "guilty" 77x, 133
vínový "crimson" 11

- vítr "wind"
 větr-*e!* 5j 14
 vkrátce, vkrátku "shortly" 84
 vláh-a 6j vláz-e "moisture" 119
 vlah-ý "tepid" 47, 141
 vlah-o adv./subst. 72
 2s vlaš-ší 39, 40, 47, -nější 47
 vlast, 5j -i "homeland" 14
 vlašn-ý "tepid" 10 (cf. vlahý)
 vlevo "to the left" 84, 85x
 vlhk-o adv./subst. "humid" 72
 vlna "wave" 130
 vltavotýnsk-ý "from the city of Tyn nad Vltavou"
 po vltavotýnsk-u adv. 84
 vn-ější "outside" 21, 44x
 vnitřní "inside" 87
 vnuk "grandson" 10
 vod-a, 6j vod-ě "water" 34
 vojensk-ý "military"
 vojensk-y/po v-u 70
 volat "call" 98
 voláme 147
 volán 100, 107, volán-a 107
 volán-i 100
 parad. 91, 94-7, 98
 volit "choose" 125
 voln-o adj./adv. "free" 73
 3s nej-voln-ější 64
 voňav-o adv./subst. 72
 vpravo "to the right" 84, 85x, 86
 vprostřed "in the middle" 83
 vpřed "forwards" 87
 vpřed-u "in front" 56, 86, 87
 2s vpřed-ějc/vic vpředu 56
 vratk-ý "unstable" 42
 2s vrat-ší 39, 41x, 42, 128
 (ne-)vraživ-ý "(un)friendly" 31
 vrch "top, hill" 86
 vrchem 86
 vrch-ní "top" 86
 vrcholně "superbly" 25
 vrouc-i "ardent" 23, 44x, 45x, 46, 47, 53, 54x, 71, 115, 128x, 130
 vroucn-ý 45x, 47, 53, 67, 71, 115, 128, 130
 vroucn-ě adv. 44x, 45x, 46, 53, 67, 71
 2s vroucn-ější 23, 44x, 45x, 46, 47, 53-5, 67
 2s vroucn-ěji adv. 44x, 45x, 54, 67

- vřel-o* adv. "boiling hot" 72
 2s *vřel-ější* 47
všechn "all" 75
všechn-a, -o 1j 76
všechn-u 4j, *vš-eho* 2j 76
všimné "bribe" 93
vůle "will" 125
vy "you" 149
vybavený "equipped"
 2s *lépe/hůře vybavený* 27
vyházet "throw out one by one" 148
výhodn-o adj. "advantageous" 81, 82
vyhraněný "clear-cut"
 2s *zřetelněji vyhraněný* 27
vylepsit "improve" 15
výpalné "ransom" 93
vysadit, vysázet "plant" 150
vys-oký "high" 31x, 36x, 41, 112, 128, 130, 131x, 134x,
 140-6, 150, 151x
z vysok-a 2j, *vysok-em* 7j 83
vyso/k-o adv. 68, 132, 141, /c-e 69, 132
 2s *vyš-ší* 31, 35, 36x, 38, 41, 112, 114, 130, 131, 142x,
 143, 144, 150x, 151
vyšší vzdělání 26, 142, v. *zájmy* 142
 2s *vyš-e* adv. 36, 112, 117
 2s *výš* adv. 128, 151
výška "height" 145x
vyš-ší dívčí "girls senior high" 93
vzadu "at the back" 36, 53, 86
 cf. *zad-ní, zaz-ší*
vzájemný "mutual" 87
vzat, vzatý "taken" 30
vzavší "having taken" 30
vzdálen-ý (=daleký) "remote" 44
 2s *vzdálen-ější* 44
vzdorn-ý "defiant"
 3s *nej-vzdorn-ější* 64
vzdušn-o adv. "airy" 72
vzhůru "upwards" 87

Z

- z* "from, of" 83x, 84, 85x
z blízka, z nejista, z vysoka 83
z čista jasna 76, 83
z plna hrdla, srdce 83

- z-plna* etc., cf. 85
za "for, during" 84x
za svobodna, za těžko/zatěžko 84
zábavní "amusement" 130
zábavný "amusing" 130
záclona, 5j -o "curtain" 14
začínat "begin" 142
záda "back" 93
zadní "back", "posterior" 24, 36, 48, 87
 cf. *zazší*
záhodn-o adj. "advisable" 80, 81, 82x
zajíc/ek, 1m /k-ové "rabbit" 147x
zajímav-ý "interesting" 25, 27x, 32, 60x, 61, 129
 parad. (2s/-2s, 3s/-3s, 3v/-3v) 27, 32, 60x, 63, 67, 106
 -1s *ne-zajímav-ý* 60, 61
 2s *zajímav-ější* 34x, 61x, 135, 137
 2s z. - *více zajímav-ý* 60
 -2s *ne-zajímav-ější* 61x, 105
 -2s *ne-z.* — *méně zajímav-ý* = *více ne-zajímav-ý* 60
 2s *zajímav-ěji* adv. 34
 -3v *sebe-ne-zajímav-ější* 60
 3v/s *sebe-sebe-(nej-)zajímav-ější* 63
zajisté "of course" 86
zakrátko "shortly" 84
zamhouřit "screw up (one's eyes)"
zamhouři/zamhuř! 107
zámoří "overseas" 84
zanedlouho "before long" 84
zářivě "brilliantly" 11
zatěžko "difficult" 84
zavol-at "call" 95, 98, 148x
zavol-ám, -áš 95
zavol-avší, -avše, -avší 97
 parad. 98
zaz-ší "more at the back" 36, 40, 46, 114
záz-e adv. 44, 46, 48, 114, 117
zbrusu nový "brand-new" 25
zblízka "closely" 70
zbůhdarm-a, adj. -ý "for nothing" 71
zdaleka (+ 3s) „by far“ 70
zdávna "from time immemorial" 85
zd-ejší "local" 44, 92x, 128
zdlouh-a "lengthily" 70, 71
zdlouh-avý adj. 71
zdola "from below" 86
zdraví "health" 125, 145x

- zdrav-ý* "healthy, sound" 25, 29x, 30x, 54x, 56x, 67x,
74, 82, 125, 130, 131x, 132x, 144, 145x
zdrav-ý, -á, -é 1j 92, *-ého* 2j 56
zdrav-ou 4/7j 106
zdráv 30x, 74, 75x, 77x, 82x, 98, 107, 114, 126x, 131, 132x
zdráv-a 75, 92, 98, 107
zdráv-i 92, *zdráv-i, -y, -a* 75, 125
zdráv-o adj. 75, 81, 92
zdráv-o adj./*zdrav-o* adv. 82x, 98
zdrav-o adv. 72, 131, 132
zdrav-ě adv. 25, 29x, 30x, 33, 67, 116x, 131, 132
parad. (2s/-2s, 3s/-3s, 3v/-3v, 3v/s, -3v/s)
28, 29, 31, 32x, 33, 100, 144, 145
2s *zdrav-ější* 28x, 34x, 35, 41, 43, 55x, 56, 116, 137,
144, 145
2s z. : *nemocnější/nezdrav-ější* 31
zdrav-ější-ho 2j 56, 106
2s parad. 52, 56
2s *vice/méně zdrav-ý* 28x
2s *zdrav-ěji* adv. 29, 34x, 43, 52x, 54x, 116
2s *zdrav-ěji/-ěj* adv. 52, 59
2s *zdrav-ěji/-ěj/-ějc/-ějš* adv. 56
-2s *ne-zdrav-ější* 31, 52
3s *nej-zdrav-ější* 62
-3s *nej-ne-zdrav-ěji* adv. 34
3v *sebe-zdrav-ější* 52, 62
-3v *sebe-ne-zdrav-ější* 51, 52
3v/s *sebe-nej-zdrav-ější* 62
zelen-ý "green" 132
zelen-o adv./subst. 72
zeměkoule "globe" 93
zepředu "from the front" 87
zeslabit "weaken" 45
zespodu "from below" 86
zešeřel-o adv. "dusk" 72
zeširoka "widely" 70
zevn-ější "external" 44
zevnitř "from within" 87
zezadu "from the back" 86
zezdola "from below" 86
zezelenat "turn green" 132
zhluboka "deeply" 70
zhola "completely" 85
zhruba "roughly" 85
zhusta "often" 48, 85
2s *čast-ěji* 48

- zima* adv. "cold" 48, 68
 2s *chladn-ěji* 48
zimav-o "chilly" 72
zimni "wintery" 130
zítr-ejší "tomorrow's" 21, 44
zjevn-ý "obvious" 87
 zjevn-o adj. 81
zkusm-o "experimentally" 70
zlatý "golden" 143
zlatist-o adv. "gilt" 72
zleva "from the left" 85x
zlepšit "improve" 45
zl-ý "bad" 45, 46, 141, 143
 zl-e adv. 45
 2s *hor-ši*, adv. *hůř-e/hůř* 45
 2s *zl-ejší* 46
 cf. *špatný*, *horši*, *hůře*
zmalomyslnět "loose heart" 15
zmrzl-ý, zmrzl-á "frozen" 105
zmrz-nout, zmrz-neš, zmrz-la "freeze" 105
zmýlit se "make a mistake"
 zmýlen-á 1j, -ou 4j 97
znám "known" 77x, 78, 82, 133x
 znám-o adj. 80, 81, 82x
znenáhla "gradually" 85
zotvirat "open one by one" 148
znov-a, znov-u "again" 85, 86
zodpověden "responsible" 77
zostra "sharply" 85
zpaměti "by heart" 86
zpátk-y "backwards" 71, 86
 zpáteč-ni adj. -ně adv. 71
zplna "completely" 85
zpod "from under" 14
zprava "from the right" 85
zprvu "at first" 87
zpředu "from the front" 87
zrovna "just" 85
zřejm-o adj. "obvious" 81, 82x
zřeteln-ě "distinctly"
 2s *zřeteln-ěji vyhraněný* 27
zřídka "rarely" 70x
ztěžka "heavily" 70x
ztěžovat, ztížit "aggravate" 119
zubatý "toothy" 128
zúžit, zužovat "tighten" 119

zv-át, zv-u, zv-e "invite" 16
zvědav "curious" 77x, 132, 133
zvíc-i arch. "as big as" 115
 **zvíc-i, 2s zvíce-ější* 115
zvířec-i "beastly" 45x, 47, 115
 zvířeck-y adv. 45, 47
 2s *zvířect-ější* 45, 47, 115
 2s *zvířect-ěji* adv. 45
zvolna "slowly" 85
zvrátit "overturn" 42
zv-u cf. *zvat*

Ž

žád-at, -ajici "require" 44
žádný "none" 30
žádostiv "eager" 77x, 78, 133
žádouc-i "desired" 41, 44
 žádouc-no adj. 81, 82
 žádouc-no adv. 80
žaln-o adj./adv. "lamentable" 81
 žaln-o adv. 73
žalostn-o adv. "deplorable" 73
žáru-vzdorn-ý "heat resistant"
 3s *nej-žáru-vzdorn-ější* 64
žen-a "woman, wife" 98, 102-3, 106-7
ženat "married" 77x, 114, 133
žen-in "woman's, wife's" 98
žiraf-i "giraffe" 115
živ "live" 77x, 114, 133
 živ-o adv. 72
života-(ne-)schopn-ý "(non)viable"
 3s *života-nej-(ne-)schopn-ější* 64
Žižkov (Prague suburb)
 žižkovsk-y/po ž-u adv. 70
žlut-ý "yellow" 42
 2s *žlut-ější* 42
žup, žup-y, žup-y, žup-y "yipee" 95

REJSTRÍK JAZYKŮ — INDEX OF LANGUAGES

- evropské j-y/European 1-s 9x, 10, 22, 25, 147x
slovanské j-y/Slavic 1-s 10x, 22x, 138
západoslovanské j-y/West Slavic 1-s
slovenština/Slovak 10, 22, 114
študent je lepší, škola je lepšia, auto je lepšie 22
2s adv. *nov-šie* 57
3j *noh-e* 111
ó, stól 124
lužická srbština/Sorbian 10
polština/Polish 10, 30, 95, 115, 143
2s adv. *now-iej* 57
wolał-em 95, 96; *wolał-bym, wolał-...m* 95
východoslovanské j-y/East Slavic 1-s
ukrajinština/Ukrainian 10, 22, 137, 143
2s adv. *nov-iše* 57
3s *ščo-naj-nov-išyj* 138
běloruština/Belorussian 10
ruština/Russian 9, 10x, 22x, 27x, 42, 134, 136
2s *on (pišet) interesnee* 9
2s *interesn-ee* = 1s *interesn-yj/interesn-o* 30
1/2s *po-star-še, po-interesn-ee* 27
3s *interesn-ee vsech* 10
(elaťiv) *nov-ejšij, interesn-ejšij* 25
zovet-sja 96
my zov-em, my krič-im 148
reč, jazyk 13
jihoslovanské j-y/South Slavic 1-s
slovinština/Slovene 10
srbochorvatština/Serbo-Croatian 10, 57, 114, 143
2s *nov-iji, šir-i* 57
makedonština/Macedonian 9x, 10x, 97
1s *nov*, 2s *po-nov*, 3s *naj-nov* 9
2s *po-nov, po-star* 26, cf. bulharština/Bulgarian
bulharština/Bulgarian 9, 10x
1s *nov, majstor, običam*; 2s *po-nov, po-majstor, po-običam*;
3s *naj-nov, naj-majstor, naj-običam* 9
2s *po-*, 3s *naj-* 22
2s *po-nov, po-star* 26
škola/škola-ta 22

baltské j-y/Baltic 1-s

litevština/Lithuanian 10, 22, 27, 95x, 147
 1s *sen-us*, 2s *sen-esnis*, 1/2s *sen-el-esnis* 27
raudas 144

lotyština/Latvian 10x

germánské j-y/Germanic 1-s 10x, 97, 147

němčina/German 10, 22x
Metall-stab 11, 131, ?*der Stab ist Metall-* 131
eine/die Schule 22, 23
wir rufen 148
Spruchgebrauch/Performanz, Spruche/Kompetenz 13

angličtina/English 9, 20, 22, 147

metal bar 11, 131; ?*the bar is metal* 131
a/the school 22, 23
red 144
we call 148
performance, competence 13

skandinávské j-y/Scandinavian 1-s 23

švédština/Swedish 10, 22x, 147
en skola/skola-n 23

románské j-y/Romance 1-s 9, 10x, 25, 97, 147

francouzština/French 9

bar de métal 11
nous appelons 148
parole, langue 13

italština/Italian *belissimo* (elativ) 25

španělština/Spanish 147
friísimo (elativ) 25

latina/Latin 9, 10, 22x, 25, 95x

1s *nov-us*, 2s *nov-ior*, 3s *nov-issimus* 10
vocamus; nos 147

řečtina/Greek 124

stará řečtina/Ancient Greek 9, 10
 nová řečtina/Modern Greek 10x

ugrofinské j-y/Finno-Ugric 1-s 10

maďarština/Hungarian 10x, 147

finština/Finnish 10, 147

inesiv, ilativ, transgresiv, instruktiv 74

estonština 10x

karelština 10

indické j-y (sánskrt)/Indian 1-s (Sanskrit) 124**(euro)asijské j-y/(Euro) Asian 1-s 124**

arménština, gruzinština/Armenian, Georgian 124

turečtina, vietnamština/Turkish, Vietnamese 124

korejština, hebrejština/Korean, Hebrew 124

indonéština/Indonesian 124, 149

čínština/Chinese 9, 124, 147
africké j-y/African 1-s 124
svahilština/Swahili 9
j-y Ameriky a Austrálie/1-s of America und Australia 124

DEGREES OF COMPARISON IN CZECH

(Summary)

The information provided to the English reader includes the summary, a translation of entries in the Index of Czech Words and in the Index of Languages, and a Table of Contents, to which the reader should refer. In the following summary emphasis is on the factual content with some indication of its theoretical implications.

INTRODUCTION:

THE DEGREES OF COMPARISON AS A LINGUISTIC PROBLEM

1. The Degrees of Comparison (henceforth DC) provide a unique range of grammatical facts relations and patterns involving not only the formation on the borderline between inflection and derivation but also graphics and phonology (the "pre-word" levels), as well as sentence structures and meaning ("hyper-word" levels).

2.-3. The question of which side of the **inflection-derivation** borderline the DC occupy — if unilateral at all — is treated by the postulation of the **lexicon word** (Czech JS = *jednotka slovníku*) as opposed to the **text word** (Czech JT = *jednotka textu*): if a lexicon word is actualized in the text by a series of different text words (cf. Cz *slov-o* "word", *slov-a* Gen, *slov-u* Dat etc.), it is inflected.

MAIN PART:

INFLECTION OF THE DEGREES OF COMPARISON

SECTION ONE:

INFLECTIONAL PROPERTIES OF THE DEGREES OF COMPARISON

4. As the DC do not generate a new lexicon word, they are integrated in the inflectional paradigm of another unit, as in the English adjective *new, newer, newest*. In a highly inflected language, as is the case with Czech (as well as other Slavic languages, German, Latin, Latvian, Hungarian, Finnish etc.), they are, together with declension and conjugation, another **important component** constituting its inflectional level.

5. The inflectional paradigm of DC must be distinguished from other non-inflectional means of comparison:

— **A.** These are predominantly either **syntactic** (cf. *velmi, strašně zajímavý* "very, terribly interesting", *trochu, poněkud zajímavý, starší* "somewhat, slightly interesting, older") or **derivational** (*pra-dávný* "ancient", *pře-(ne)šťastný* "most (un)happy", *po-starší* "elderly", *při-blb-lý* "half-witted" *vele-úrodný* "most fertile", *širo-širý* "vast").

— B. The **analytical** (periphrastic) formation corresponding to the inflectional paradigm, is outlined in table 5.4, and can be rendered as follows (for 1s, 2s, 3s = positive, comparative, superlative respectively):

- 3s	- 2s	+ 1s	+ 2s	+ 3s
the least i. the worst i.	less i. worse i.	interesting imaginable	more i. better i.	the most i. the best i.

The analytical constructions, unlike the syntactic structures, can be integrated in the paradigm, in fact, they can be the only regular DC, as in Romance languages. However, they consist of more than one text unit, hence cannot be inflectional.

— C. Though the elimination presented in A. and B. imposes considerable limits on the **inflectional paradigm of DC**, it provides, at the same time, a more powerful means of **defining and extending its inner scope**. The crucial step in this extension is the integration (addition) of the adjective and the corresponding adverb in one inflectional part of speech called **additive** (Cz *přídavek*), as in *zdravý - zdravě* "sound/healthy, soundly/healthily". With three other constituents, the negative (cf. -2s *ne-zdravější* "unsounder"), a special form of superlative, called **vanitive** (3v *sebe-zdravější* "however sound"), and a combination of vanitive with standard superlative (3s/v *sebe-nej-zdravější* "however [most] sound, healthy"), the traditional DC paradigm yields the following result (cf. 5.8):

± 1s=positive	→	± 2s=comparative	→	± 3s=superlative	± 3s/v
(un-)sound	→	(un-)sunder	→	the (un-)soundest	however (most) (un-)sound
(un-)soundly	→	more (un-)soundly	→	however (un-)soundly	however (most) (un-)soundly

Unlike declension and conjugation with a great deal of linguistic convention (cf. the order Genitive, Dative, Accusative . . .), the pattern of the DC paradigm is formally and functionally pre-established in the system. For a summary of the use of flects (traditional morphemes) within the paradigm see table 5.9.

6. Basically, the definition of the **DC paradigmatic classes** resembles the corresponding classification in declension and conjugation (cf. e.g. Conjugation 1-4 in Latin) by applying certain formal criteria. In the case of DC it is the flect *-ěj-* (or alloflect *-ej-*, if *ě* is incompatible with the preceding consonant), whose absence or presence in comparative, marked (a) and (b) respectively, establishes three basic DC classes (cf. table 6.3 and formula [vzorec] 6.3):

Property	Unit	Adjective	Adverb
(a)	<i>drah-ý</i> "dear"	<i>draž-φ-ší</i>	<i>draž-φ-e</i>
(b)	<i>zdrav-ý</i> "healthy"	<i>zdrav-ěj-ší</i>	<i>zdrav-ěj-i</i>
(a,b)	<i>mlad-ý</i> "young"	<i>mlad-φ-ší</i>	<i>mlad-ěj-i</i>

The (a) property involves a complementary distinction *d* (i.e. “desuffixation“, more exactly deflection) for flects /*k*/, /*ok*/, /*n*/, which either takes place (+*d* cf. *těž*/k/-*y* “heavy“ — *těž*/ø/-*ši*), does not take place (-*d*, cf. *leh*/k/-*y* “easy, light“ — *leh*/č/-*i*), or does not apply (=d, traditional feature *o*). Using the properties *a*, *b*, and *d*, the three basic classes yield the following distribution in 12 subclasses (table 6.9):

Subclass		<i>d</i>	Adjective	Adverb	Corpus	Table
1.(a, a)	<i>drah</i> - <i>y</i> “dear“	<i>o</i>	<i>draž</i> + <i>ši</i>	<i>dráž</i> + <i>e</i>	1 unit	6.9A
2.(a, a)	<i>těž</i> /k/- <i>y</i> “heavy“	+	<i>těž</i> +/ø/- <i>ši</i>	<i>tíž</i> +/ø/- <i>e</i>	5 units	6.9A
3.(a, a/b)	<i>šir</i> /ok/- <i>y</i> “wide“	+	<i>šir</i> +/ø/- <i>ši</i>	<i>šir</i> +/ø/- <i>e</i> <i>šir</i> +/ø/- <i>ej</i> - <i>i</i>	3 units	6.9A
4.(a, b)	<i>mlad</i> - <i>y</i> “young“	<i>o</i>	<i>mlad</i> - <i>ši</i>	<i>mlad</i> + <i>ěj</i> - <i>i</i>	26 units	6.9b
5.(a, b)	<i>leh</i> /k/- <i>y</i> “light“	-	<i>leh</i> /č/- <i>i</i>	<i>leh</i> /č/+ <i>ej</i> - <i>i</i>	7 units	6.9b
6.(a, b)	<i>hlad</i> /k/- <i>y</i> “smooth“	+	<i>hlad</i> +/ø/- <i>ši</i>	<i>hlad</i> /č/+ <i>ej</i> - <i>i</i>	6 units	6.9b
7.(a/b,b)	<i>hrub</i> - <i>y</i> “coarse“	<i>o</i>	<i>hrub</i> - <i>ši</i>		4 units	6.9B
8.(a/b,b)	<i>heb</i> /k/- <i>y</i> “fine“	-	<i>heb</i> + <i>ěj</i> - <i>ši</i> <i>heb</i> /č/- <i>i</i>	<i>hrub</i> + <i>ěj</i> - <i>i</i>	6 units	6.9B
9.(a/b,b)	<i>krot</i> /k/- <i>y</i> “tame“	+	<i>heb</i> /č/+ <i>ej</i> - <i>ši</i> <i>krot</i> +/ø/- <i>ši</i> <i>krot</i> /č/+ <i>ej</i> - <i>ši</i>	<i>heb</i> /č/+ <i>ej</i> - <i>i</i> <i>krot</i> /č/+ <i>ej</i> - <i>i</i>	2 units	6.9B
10.(b, b)	<i>zdrav</i> - <i>y</i> “sound“		<i>zdrav</i> + <i>ěj</i> - <i>ši</i>	<i>zdrav</i> + <i>ěj</i> - <i>i</i>	open	
11.(a,a)and (b, b)	<i>hust</i> - <i>y</i> “thick“	<i>o</i> <i>o</i>	<i>hust</i> + <i>ši</i> <i>hust</i> + <i>ěj</i> - <i>ši</i>	<i>houšt</i> <i>hust</i> + <i>ěj</i> - <i>i</i>	1 unit	6.6
12.(a,a)and (b, b)	<i>snad</i> /n/- <i>y</i> “easy“	+	<i>snaz</i> +/ø/- <i>ši</i> <i>snad</i> /n/+ <i>ěj</i> - <i>ši</i>	<i>snáz</i> +/ø/- <i>e</i> <i>snad</i> /n/+ <i>ěj</i> - <i>i</i>	1 unit	6.6

Tables 6.10 and 6.11a, b, c outline the pattern of relations between the classes and subclasses. Again (as in 5C.) we observe the pre-existence of the classification in the system, a naturally developing pattern, free of linguistic convention.

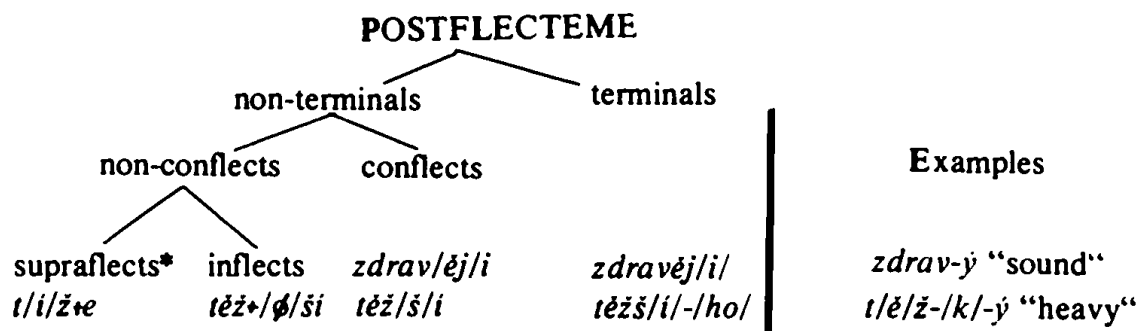
7. Though highly organized, the DC paradigm — as any inflectional pattern — displays some deviations (traditional fuzzy points). Two are important: [1] use of a flect + *n*+ (for words ending in -*čí*, cf. *vrouc*-*i* “ardent“, Adv *vrouc*+*n*+*é*, 2s *vrouc*+*n*+*ější*) and [2] suppletion (with units of high frequency, cf. *dobrý* “good“ — *lep*+*ši* “better“). Other typical changes involve [3] defectiveness (e.g. lack of the proper 1s as in *záz*-*e* “more at the back“), [4] irregular formation (2s *pozd*+*ější* from Adv *pozd*+*é*, not from the Adj *pozd*/n/-*i* “late“), [5] substitution (*dalek*-*y* “distant“ has no DC in Adj, other lexical unit must be used), [6] non-paradigmatic character (no 3s) of formally correct 2s (e.g. *jin*-*y* “other“ — “2s“ *jin*-*ši*, cf. also *tam* “there“ — “2s“ *tam*+*ější* “being there“).

SECTION TWO:

THE INFLECTIONAL MEANS OF THE DEGREES OF COMPARISON

8. The component of the word which distinguishes two or more text words of the same lexicon word is called a **flecteme** (traditional “ending“ as in *slov*-*o* “word“ Nom, *slov*-*a* Gen, *slov*-*u* Dat etc.). The constant part shared by all text words is called a **lexeme**

(traditional stem or base as *slov-* above). Any flecteme in Cz (and in most other European languages) includes a **postflecteme** which follows the lexeme, as in *zdravější* “sounder” with a postflecteme *ější*. The part of the flecteme preceding the lexeme is a **preflecteme**, as in *sebene+zdravější* “however unsound” with the preflecteme *sebene+*. The inflectional components of the flecteme (traditional morphemes) are **flects**, while if they appear in preflectemes or postflectemes, they are **preflects** and **postflects** respectively. Thus, e.g. the text word */sebe-ne+zdrav/ěj-š-i/* has five flects, two preflects */sebe-ne-/* and three postflects */ěj-š-i/*. The typology of postflects is presented in table 8.4 (the corresponding flect is indicated by / . . ./).

[*Note that the supraflect is an alternation (here *é : i*), not a linear segment.]

9. The conflect, marking normally higher degrees in all paradigms, occupies the central position in the postflect. It projects its organizing power through direct or indirect implication of other flects, any implication is either compulsory or potential (see scheme 9.5, double and single arrows, respectively). Any implicated flect reciprocates the implication by signaling the obligatory presence of the implicating flect (see schemes 9.6. 9.6!).

SECTION THREE: THE INFLECTIONAL SUPERSTRUCTURE OF THE DEGREES OF COMPARISON

10. There is an analogous relation of potential implication between the implicating postflecteme and implicated preflecteme with the same reciprocity as in 9. The relation between the preflects is — unlike that between the postflects — entirely free: each of them can appear without implicating the presence or absence of the others. The only nexus is positional; their order is fixed as follows: *sebe-nej-ne+zdravější*.

11. The paradigmatic integrity of adjectives and adverbs forming the category of additives (see 5.) has been crucial for establishing the regular DC patterns (paradigmatic classes) in 6. The integrity has two main aspects: firstly, the founding link is not the 1s (positive) of the adjective, but the 1s of the additive (i.e., addition precedes the DC formation), secondly, this founding link has its own paradigmatic relation, in which the founding component is the adjective. Three basic addition classes are formed by the following adverbial flects (traditional suffixes — in fact, however, terminals): the principal class *-ě/-e* (*zdrav-y* — *zdrav-ě* “soundly”, *těžk-y* — *těžc-e* “heavily”), the

minor class *-y* (units with suffix *-sk-ý* or *-ck-ý*, cf. *česk-ý* — *česk-y* “in Czech”, *panick-ý* — *panick-y* “in panic” as well as the unit *hezk-ý* — *hezk-y* “nicely”), and the complementary class *-o* (*čast-ý* — *čast-o*). Despite its limitations (five units only), the last class, if coexisting with the principal class in the same unit, prevails (cf. *draho/draze platit* “pay much : pay dearly [for freedom etc.]”). The inflectional character of addition can be preserved, if the founding component is an adverb, cf. *letm-o* — *letm-ý* “passing”, *pomal-u* — *pomal-ý* “slow”, *pozvoln-a* — *pozvoln-ý* “gradual, gentle”, *bezděk-y* — *bezděk-ý* “unintentional”. The paradigmatic function is to be distinguished from standard derivation with prepositional prefixes (*dlouh-ý* — *z-dlouha* “long, lengthily”, *bíl-ý* — *na-bílo* “white, in white colour”) or suffixes (*dom-a* “at home” — *dom-áci*, *dom-ácký* “home-made, homely” *zdlouh-a* — *zdlouh-avý* “lengthily, lengthy”).

12. Besides addition, the paradigm of the 1s (positive) includes the indefinite („predicative“) form of the adjective, cf. *zdrav-ý* — *zdráv* “sound”. In modern Czech (as opposed to Russian, Serbo-Croatian and Lithuanian) this property, however inflectional, is limited to only 40 units (see table 12.4).

13. The indefinite form, though small, has two important extensions.

— A. It is extended by the neuter form, e.g. *(je)jasno* “(it is) clear” (open class with no other genders or numbers available). Its generation with other underlying interpretations can be observed in the following sequence:

- (1) *Je úplně jasno* “It is quite clear weather” — Noun
- (2a) *Je (tu) úplně jasno* “It is quite clear (here)” — Adverb 1
- (2b) *Je mu volno a jasno* “He feels free and serene” — Adverb 2
- (3) *Je mu jasno, že . . .* “It is clear to him that . . .” — Adjective

Strictly descriptively, most of the relevant units of this type belong to several levels (see list [seznam] 13.2) displaying an interesting sequence of transition stages between derivation in (1) and different levels of inflection represented in (2a), (2b), (3).

— B. Another extension of the indefinite (though not predicative) adjective is its use in different cases, usually with a preposition (cf. *česk-ý* — *po česk-u* Loc “in Czech way”). Although traditionally considered adverbs (as in *z-dlouha* “lengthily”, see 11.), the transition between the paradigmatic and derivational level in these constructions is gradual as well (see pattern [vzorec] 13.7).

SECTION FOUR:

PARADIGMS AND THE DEGREES OF COMPARISON

14. The paradigm is a set of all text words corresponding to the same lexicon words (see 2.-3.). It is organized by certain natural or conventional criteria (“inflectional categories“) and limited to one-word constructions. Each paradigm consists of (i) core, (ii) shell, and (iii) periphery.

— A. The core is the traditional basic paradigm organized in a coordinate space. Thus, for example, all declined paradigms must have the case coordinate (Nominative, Genitive, Dative . . .), the noun also has the number coordinate but not, unlike the adjective, the gender coordinate: in the noun, gender is inherent for each lexicon word (for the mono-, di- and tridimensional paradigms see tables 14a, b, c).

— B. The core occupies the central position in the paradigm because of its two properties: its mandatory recurrence (all its forms appear automatically because they have been pre-established in the system) and the predominance of terminals (genuine “endings” in traditional terms). Using these two criteria, the core, shell and periphery have the following basic distribution (table 14.6):

	core	shell	periphery
recurrence typical	+	+	-
terminals typical	+	-	+

Within this framework, the inflectional paradigm of the additive can be constructed as follows (cf. tables 14.9a, b):

core	shell	periphery
adjective positive <i>zdrav-ý</i>	DC + addition: <i>zdrav-ě, zdravější</i> Chapters 6-11	the short form system: <i>zdráv, jasno, po česku</i> Chapters 12-13

For the shell, the adjectival paradigms are typical: cf. for numerals the ordinals (e.g. *šestý* “sixth”), for nouns the possessives (*otcův* “father’s”, *sestřin* “sister’s”), for verbs the participles (*volající, volaný* “calling, called”).

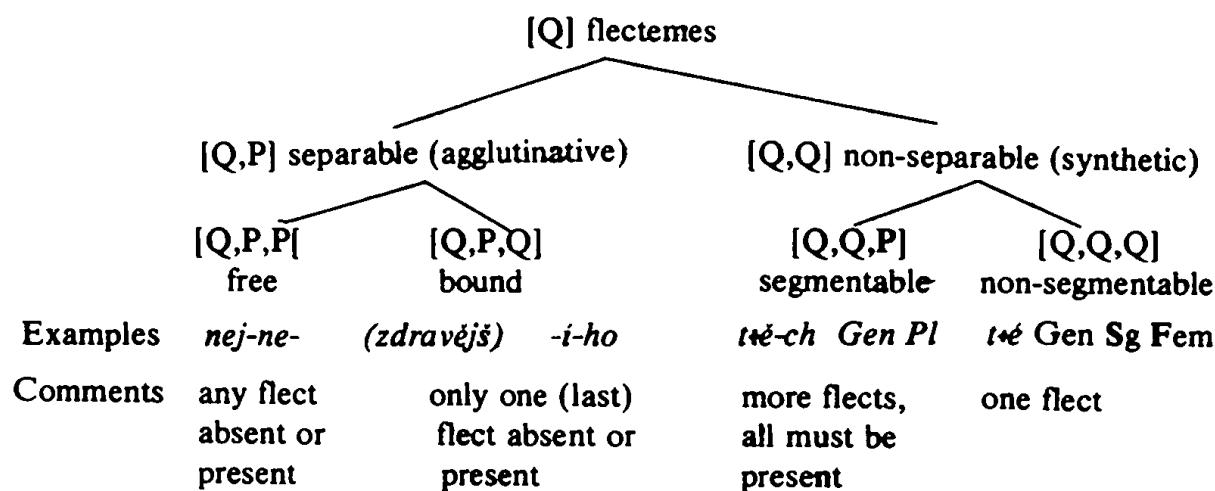
15. The last table is based on the traditional assumption that the core paradigm of the additive is organized in the same way as that of the adjective (without DC and including the traditional gender pronoun); this would imply that they share the same part of speech status.

— A. If, however, addition (cf. 11.) is integrated in the core, the core status of the DC must be considered as well. The main argument in favor of the core status of the comparative is its paradigmatical classification (3 classes, 12 subclasses, see 6.), which is normal in the core paradigm only. The regular formal opposition [adjective (core) = terminal: additive (shell) = non-terminal], unavailable because of the feature additive (core), is replaced by the opposition [comparative (core) = postflecteme : superlative (shell) = preflecteme].

— B. With the comparative (incl. addition) as another coordinate (traditional category), the nominal (declensional) system comprises the following parts of speech (see table 15.4):

	case	number	gender	comparative	- / + gender
(1,1) numeral	+	-	-	-	- gender = substantivity
(1,2) noun	+	+	-	-	
(2,1) adjective (incl. pronoun)	+	+	+	-	+ gender = adjectivity
(2,2) additive	+	+	+	+	

— C. The paradigmatical classes of both (1,1) numerals and (2,2) additives are subsets of their counterparts in (1,2) nouns and (2,1) adjectives respectively; cf. e.g. (2,1) with two pairs (Gen Sg Masc=Neuter) *t-oho — naš-eho* “that, our” and *jak-ého — č-iho* “which, whose” *vis-à-vis* the last pair in (2,2) *zdrav-ého — ciz-iho* “sound, strange” and the last unit in DC *zdravější-iho* “sounder”. Another aspect of these relations is the internal structure of the flectemes which can be summarized as follows (schema 15.7):

In the row [P] = analytical, [Q] inflectional, [R] lexical. The [P] area (cf. *měně zdravý* “less sound“ cf. 5B, *volať jsem* “I called“) represents a transition between the paradigm and syntactic structures, while the [R] area involves a transition of a text word(s) into a separate lexicon unit (cf. *úplně/úplně jasno* “quite clear, quite clear weather“, *dlouhý — z-dlouha* “long, lengthily“, cf. 13A). Both these areas represent a transition towards extralinguistic motivation. Within this framework, the [Q] area, inflection represents a purely linguistic level involving only the entities which exist in the competence (system) before being manifested. Inflection is the linguistic level marked by its intralinguistic identity.

CONCLUSION:

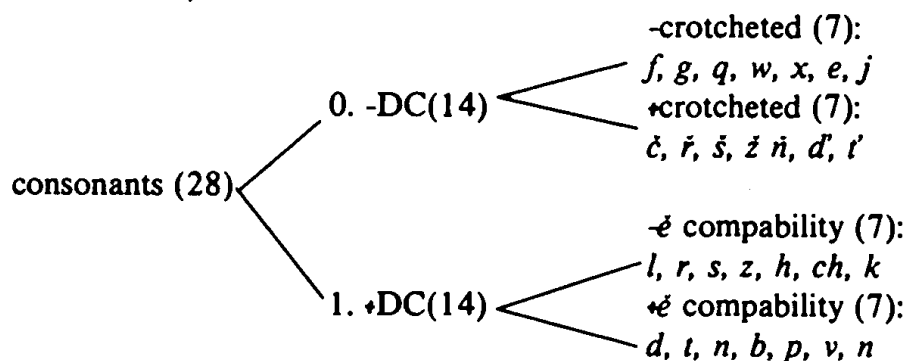
THE EXTRAINFLECTIONAL FRAMEWORK OF THE DEGREES OF COMPARISON

16. The extrainflectional framework comprises levels constituted by entities which, in relation to the word, are either smaller (the pre-word or pre-inflection stratum), i.e. graphics and phonology, or larger (the hyper-word, post-inflection stratum), i.e. syntactic structures and lexical meaning.

The traditional discipline dealing with inflection on the pre-word level is called **morphology**. In DC, it involves basically two variations, the vocalic quantity (cf. *a/á* in *dr/a/hý — dr/á/že* “dear, more dearly“) or consonantal alternation (cf. *h/ž* in *dra/h/y — dráž/ž/e*). As the **graphic** (written) representation is marked by a closer proximity to inflection than phonology (see 17, scheme), its application in DC precedes traditional morphology; on this level the two indicated variations are treated as the “stroke (Cz *čárka*) featuring“ and „crotchet (Cz *háček*) featuring“, respectively.

— A. Apart from standard “stroking“ as in *a/á* involving all vowels but *o*, the †stroke featuring (Cz *čárkování*) includes the alternation *ě/i* (*t/ě/žký — t/i/že* “more heavily“), *o/ů* (*h/o/rší — h/ů/ře* “worse“) and *u/ou* in inlaut (*hl/u/boký — hl/ou/b* “more deeply“). It applies consistently in the case of property (-,a), i.e. for “comparative adverbs without flect -ěj-“. The property (a,-) involving adjectives yields the reverse process (-stroke featuring), available in three units only, i.e. *kr/á/tký — kr/a/tší* “shorter“, *ř/i/dký — ř/i/dší* “rarer“ and *bl/i/zký — bl/i/žší* “closer“. Likewise, use of this featuring in other instances is exceptional [cf. *hl/u/boký — hl/ou/b-ěj-i* “more deeply“, *b/i/lý — b/ě/l-ěj-ší* “white(r)“ with the property (b)].

— B. The crotchet featuring (*Cz háčkování*) yields changes in the last consonant of the lexeme involving the absence and presence of the crotchet in *e/ě* and consonants (e.g. *r/ř*), as well as changes generated by the same rules. By the features *-/+DC* compability and *-/+crotcheting*, the 28 consonantal letters (including *ch*) are distributed as follows (cf. scheme 16.6):

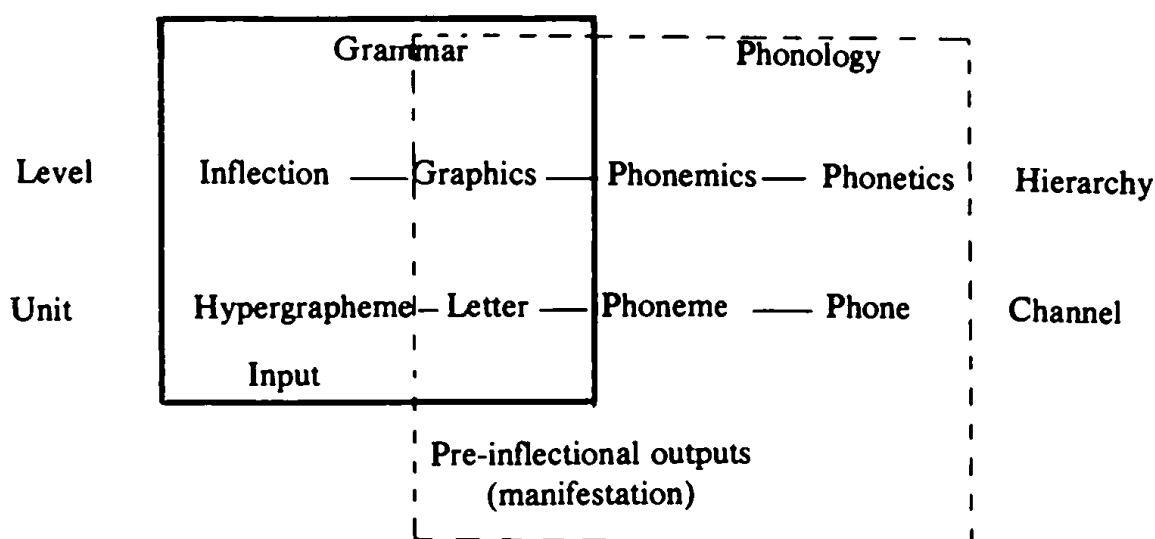

There are three types of crotcheting (a, b, c), yielding the following outputs (cf. tables 16.8°, 16.8):

	a: (-,a)	b: (b)	c: addition		
I. one output 1.	<i>dá/le/</i>	<i>mi/le/ji</i>	<i>mi/le/</i>	<i>da//eký</i>	“far“
				<i>mi//lý</i>	“kind“
one output 2.	<i>ši/ře/</i>	<i>sta/ře/ji</i>	<i>sta/ře/</i>	<i>ši/r/oký</i>	„wide“
				<i>sta/r/ý</i>	“old“
II. two outputs 1.	<i>hloub/b/</i>	<i>sla/bě/ji</i>	<i>sla/bě/</i>	<i>hlu/b/oký</i>	“deep“
				<i>sla/b/ý</i>	“weak“
two outputs 2.	<i>drá/že/</i>	<i>na/že/ji</i>	<i>na/ze/</i>	<i>dra/h/ý</i>	“dear“
				<i>na/h/ý</i>	“nude“

— C. The stroke and crotchet featuring in DC display consistency typical of inflection, and are shared by two other inflectional systems, declension and conjugation, as well.

17. The pre-word stratum deals with letters on the level of graphics and their correspondences on other levels: hypergraphemes, phonemes and phones in **inflection**, **phonemics** and **phonetics**, respectively. The hypergrapheme is characterized as relevant but abstract (the input form), its correspondences on other levels being its manifestation (the output result) capable of splitting one relevant unit into two or merging two relevant units into one (traditionally the positional variation and neutralization respectively). In the last line of the preceding table (see 16.) the opposition *na/ž/-/e/ji* — *na/z/-/e/* contains a superficially differentiated pair */ž/ - /z/*, reflecting the same inflectional unit */h/* as in *na/h/-ý* “nude“, while the two subsequent segments */ě/ - /e/*, though superficially identical, contain a relevant distinction; this distinction is manifested through the superficial differentiation */z/ - /ž/* of the preceding hypergrapheme */h/*. Such positional changes can occur on any level, but if phonemic or phonetic, they do not affect the graphics (cf. 17.4). This places the graphics hierarchically in the intersection between the grammar and the level of manifestation as expressed in the following scheme (see scheme 17.4):

— A. The letters with no independent phonological function (*ě, ů, y, ý*) are graphemes. Their functional correspondences are called antigraphemes (*e, ú, i, í*, correspondingly). The graphemes perform an inflectional function, e.g. in the pair *zdráv/i/ - zdráv/y/* “sound” the segments */i/ - /y/* manifest the opposition MascAnimate : Fem/MascInan without being distinguished phonologically.

— B. The inflectional properties of the word [e.g. the DC properties (a), (b)] are correlated with its phonological, particularly phonemic, structure, while the effect of the phonetic conditions is manifested either in preventing certain inflectional processes from surfacing or yielding homonymous forms (cf. homophones 1s *tiší* Pl MascAnimate vs. 2s *tišší*).

18. The traditional contrast between relative and qualitative adjectives (cf. *kovová tyč* “metal bar” - *vysoký* or *vyšší strom* “high, higher tree”) is expressed in 15B. as an opposition of adjective vs. additive.

— A. Their syntactic relations are set out in table 18.2 as follows:

	Adjectivity		Predicativity
Step 1.	<i>kovová tyč</i>	→	<i>tyč je kovová</i>
	<i>vysoký strom</i>	→	<i>strom je vysoký</i>
Step 2.	<i>vyšší strom</i>	←	<i>strom je vyšší než . . .</i> “than”
	<i>(ne)velmi</i> “(not)very”	←	<i>strom je vysoký jak . . .</i> “as”
	<i>vysoký strom</i>	←	<i>(dům, divízna</i> “house, velvet plant”)
Step 3.	<i>vysoký</i>	⇔	<i>vysoký</i>

Only step 2., involving the quality of vertical size (vertically measurable) without reference to its magnitude, implies DC. The predicativity, one of the important features distinguishing the additive from the adjective (see 12., 13.), is manifested by the ability of almost all indefinite (predicative) forms to establish verbal government (e.g. *je si vědom problému* “he is aware of the problem”, see table 18.4).

— B. There is a specific syntactic environment signalling DC; this indicates the potential of DC to establish themselves as a syntactic category as well (cf. *starší* : : *jiný než ty* “older, other than you” with the inflectional : : syntactic comparative). The colli-

gation of inflectional DC and their syntactic environment has a potential for transforming this syntactic environment into a paradigmatic (analytical) form (see 5B.): this outcome is observed in such cases as *čim dál* (standard *čím dál*) *menší* “smaller and smaller“, *co nejmenší* “as small as possible“ (cf. the synthetic form *ščonajmenšij* in Ukrainian); this transformation is particularly obvious in a coincidence of the analytical and inflectional vanitive (3v): *ani* and/or *ten nejlepší = sebelepší* “(not) even the best“.

— C. In the sentence (11) *Vylezl na vysoký strom* “He climbed a/the high tree“ the kernel unit *vysoký* can receive the following values: (for s = degree, Cz *stupeň*): 0s = 0, 1s = *vysoký*, 2s = *vyšší*, 3ž = *nejvyšší* (vanitiv) *sebevyšší*. In traditional syntax, the constructions, on all levels, are almost identical. However, already on the level 0s, the stress opposition yields the following result:

0s	‘ <i>na strom</i> = adverbial “he climbed up the tree“		- <i>na</i> ‘ <i>strom</i> = object “he climbed a tree“
----	---	--	--

With this stress distinction in mind, the sentence perspective can be constructed as follows:

If the action (in the theme, topic) is marked A and the object (in the rheme, message) is marked C (i.e., “object complement“), the relation between the stress distinction and the frequency of A and C can be expressed as follows (cf. scheme 18.12 with numbers referring to the minimum frequency; *v* = *vylezl* “he climbed“):

Degree	I. Stress ‘ <i>na</i>		A C	II. Stress <i>na</i> ’		A C
0s	<i>v. na . . .</i>	<i>strom</i>	1 0	<i>na . . .</i>	<i>strom</i>	1 1
1s	<i>v. na vysoký</i>	<i>strom</i>	1 1	<i>na vysoký</i>	<i>strom</i>	1 2
2s	<i>v. na vyšší</i>	<i>strom</i>	1 2	<i>na vyšší</i>	<i>strom</i>	2 2
3s	<i>v. na nejvyšší</i>	<i>strom</i>	1 3	<i>na nejvyšší</i>	<i>strom</i>	2 3
3v			<i>na sebevyšší</i>	<i>strom</i>	3 3

With distribution A/C in most cases easy to establish, the following illustration focuses on the 2s, column II:

<i>vylezl na ‘vyšší strom než včera</i>	“than yesterday“ (2 climbings, 1 subject)
<i>než ty</i>	“than you“ (2 climbings, 2 subjects)
<i>než se říká</i>	“than they say“ (2 actions with 2 subjects: 1 climbing - 1 saying)

The graduality of the degree corresponds to the growing target concentration on the DC unit, with zero concentration in 0s (with zero unit) and maximum concentration in 3v with the unit being always the goal *sebevyšší* = “even the highest, no matter how high“ (note that the stress ‘*na* is impossible here).

The refinement of the traditional syntactic treatment of DC has been achieved on the strength of the inflectional data which, by being purely linguistic, anticipate the syntactic level and underlie it in the language system.

19. The semantics of lexemes (lexical meaning) and the formal properties of corresponding flectemes display a strong relation. The stratification of the additives and their paradigms (see 11.-15.), although strictly inflectional, is related to their semantic properties as well. Typically the property d (cf. 6.), referring to measure, provides the opposition /ok/ “big“ — /k/ “small“, cf. *vys/ok/ý* — *niz/k/ý* “high, low“ and is

concentrated in the area (a,a), cf. the subclasses 2.-3. in 6. The use of the addition, specifically that formed by terminals *-o/-ě* (cf. 11) with clear semantic relations [see (2a), (2b) in 13.1], originates in this area as well. The special feature of quantification, involving inflection, syntax and semantics is discussed in 20.

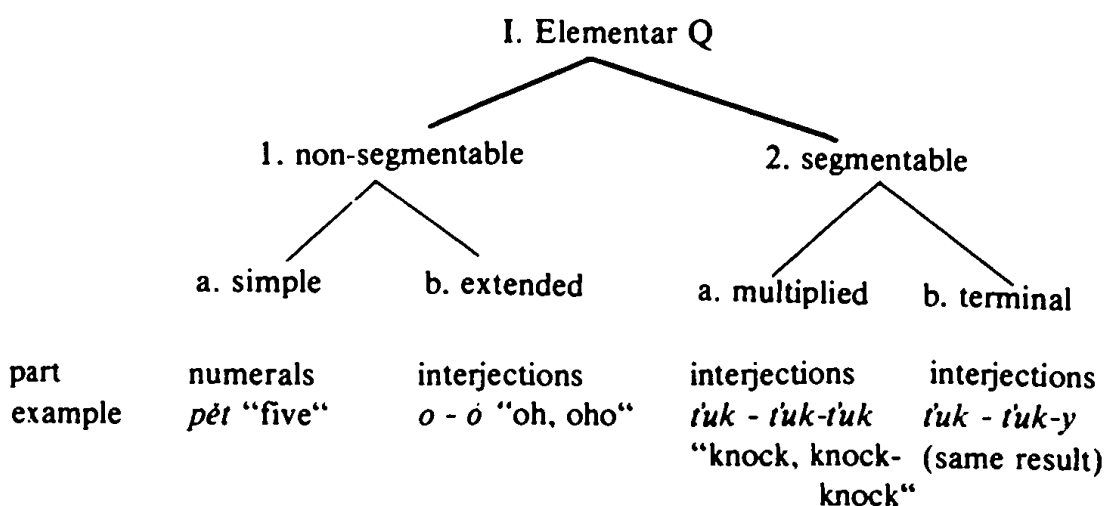
Among the semantic categories related to the inflection of DC, antonymy occupies a special position. It is a relation which affects the DC paradigm very deeply (cf. *+/-2s*, *+/-3s* in 5B., 5C.). In considering two statements (cf. 18A.) (i) *Vysoký strom* - (ii) *Jak vysoký je ten strom?* "A high tree - How high is the tree?" the unit *vysoký* in (i) performs the function of adjectivity while in (ii) the function of predicativity. The statement (i) implies the antonymy *vysoký 1 - nízký* "big - small (vertically)", the statement (ii) abstracts from the opposition the unit *vysoký 2* "vertically measurable". The obvious priority of the semantic antonymy implying adjectivity yields the following results (cf. 18A. steps 1., 3., 2.):

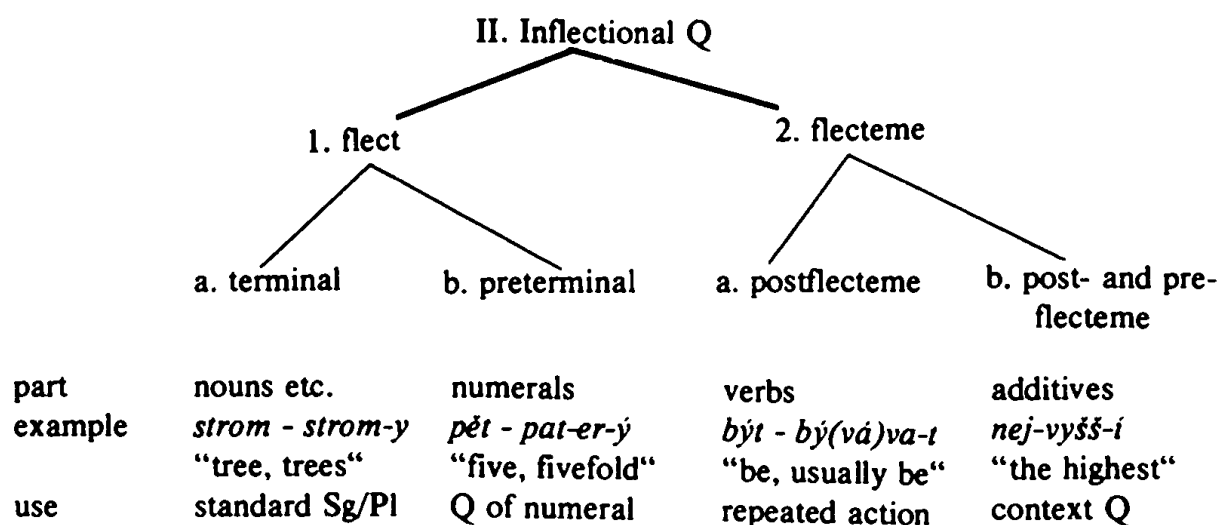
Semantics - adjectivity // Syntax - both // Inflection - additivity.

The apparent is symptomatic, as it maps the space between both poles: the semantic antonymy is based on a concrete notion (corresponding to the facts of the extralinguistic "universe"), syntax shares both notions, inflection, involving additivity, represents the abstract concept. Traditionally, this proves the primacy of natural semantics and the secondary character of the linguistic system and inflectional abstraction in particular; in fact, however, lexical meaning (and semantics in general), as well as syntax, are concrete through their close connection with extralinguistic reality, with which they merge in the act of communication. The linguistic system involves another aspect as well: through its abstraction, which anticipates this act, any human being — and any language community — endeavours, in their own way, to humanize their existence.

20. The inflectional property that is marked by its universality in all inflected parts is number (Sg. vs. Pl). But even in its broadest scope, the traditional concept of the number category is too narrow, as its concept, quantity, as well as its formal manifestation, quantification, encompasses a much broader area, as selectively summarized in the diagrams 20.3, 20.3a, b:

Quantification (=Q): I. Elementar Q, II. Inflectional Q

The chain I. represents a transition from lexical (one-segment) representation of quantity (input) to a gradually more separable segment. The output of this chain shares with the preceding link functional identity and with the following link, the input of the chain II., formal identity (cf. *tuk-y = strom-y*). The chain II. uses the input with the standard number opposition and the output typical for the DC:

1s	Tento <i>strom je vysoký</i>	“This tree is high“	one tree	= Singularity
2s	<i>vyšší</i>	higher“	two trees	= Duality
3s	<i>nejvyšší</i>	highest“	more than two trees	= Plurality

The Q in the DC is not limited by one sentence, it is hypersyntactic (textemic). Thus, for example, the topic *Co mám nejraději* “What I like most of all“ can be covered by one word, sentence, paragraph, chapter, book or collected works of 50 volumes.

* — * — * — *

We notice that the DC, however on the periphery of the linguists' interests, involve the traditional language disciplines but stretch far beyond their limits. The inflection of the DC is of particular interest — the structure of the paradigm, the paradigmatic classification, the variety and exact definability of the formal means (flectemes, preflectemes, postflectemes, flects etc.) not only prove to be naturally organized and pre-established in the system, but also extend our knowledge of inflection as one of the nuclear and organizing structures of Czech. Nevertheless, the most useful instruction offered by the DC, seems to be the idea of abstraction, humanizing the extralinguistic and often extra-human reality surrounding the human being.

TABLE OF CONTENTS

Foreword, Acknowledgements, Instructions to the Reader	5-6
INTRODUCTION: THE DEGREES OF COMPARISON AS A LINGUISTIC PROBLEM	7-16
Chapter 1: The Purpose of this Treatise	9
A. Free Formation	10
B. Grammatical Formation	11
Chapter 2: Degrees of Comparison as a Formal Problem: Does it Belong to Word-Formation?	12
Chapter 3: The Word as a Unit of Text and as a Unit of Lexicon	13
 MAIN PART: INFLECTION OF THE DEGREES OF COMPARISON	 17-109
Section One: Inflectional Properties of the Degrees of Comparison	19-48
Chapter 4: Inflectional Profile of Comparison	21
Chapter 5: Limits of Comparison	
A. The Non-Inflectional Component of Comparison	25
B. Analytical Comparison	27
C. Structure of Inflectional Comparison	28
Chapter 6: Inflectional Classes of Comparison	34
Chapter 7: Special Features of the Comparative	44
Section Two: The Inflectional Means of the Degrees of Comparison	49-65
Chapter 8: Inflection of the Comparative and its Internal Sphere	51
Chapter 9: Inflection of the Comparative: the Relation of the External and Internal Spheres	56
Chapter 10: Inflection of Negation and of the Superlative: Preflects	
A. Comparison and Negation	60
B. Superlative	61
Section Three: The Inflectional Superstructure of the Degrees of Comparison	65-88
Chapter 11: Inflectional Relations in the Positive: Formation of the Adverb	
A. Regular Formation	67
B. Special Formation	70
Appendix: The Adverbs in -o, Referring to Sensation	72
Chapter 12: The Indefinite Additive: Nominal Form	74
A. Nominal Form of the Adjective	74
B. The Set of Nominal Adjectives	76
Chapter 13: The Superstructure of the Indefinite Additive	79
A. Adjectives in -o	79
B. Case Forms of Nominal Adjectives	83
Section Four: Paradigms and The Degrees of Comparison	89-108
Chapter 14: The Structure of The Czech Paradigms	91
A. Core Paradigms	91
B. Core and the External Paradigms (Shell and Periphery)	95
Chapter 15: Word-Classes and Comparison (The Additive as a Special Class)	99
	229

A. The Core Character of Comparison	99
B. The Core and its Coordinates	100
C. Classification within the Word-Class: Paradigmatical Classes	102

CONCLUSION: THE EXTRAINFLECTIONAL FRAMEWORK OF THE DEGREES OF COMPARISON	109-151
Chapter 16: Letters and their Inflectional Changes	111
A. Stroke Featuring	112
B. Crotchet Featuring	115
C. The Inflectional Context of Alternations in Comparison	119
Chapter 17: Comparison and Phonology	121
A. A Form, a Letter and a Sound	124
B. Sounds and Inflection	127
Chapter 18: Comparison and Syntax	130
A. Positive	130
B. Higher degrees	134
C. Sentence Perspective	138
Chapter 19: Comparison and Word Meaning	141
Chapter 20: Comparison as an Inflectional Function: Hypersyntactical Quantification	147
POSTSCRIPT	152
Glossary of Frequently Used Terms	153
Abbreviations	155
BibliographyI: Czech	156
BibliographyII: Other Slavic Languages (with Comments)	157
Index of Czech Words	161
Index of Languages	213
English Summary	217
Table of Contents (English)	229
Table of Contents (Czech)	231

OBSAH

Předmluva, Poděkování, Pokyny čtenáři	5-6
ÚVOD: STUPŇOVÁNÍ JAKO JAZYKOVĚDNÝ PROBLÉM	7-16
Kapitola 1: O účelu této rozpravy	9
A. Stupňování volné	10
B. Stupňování gramatické	11
Kapitola 2: Stupňování jako formální problém: Jde o tvoření slov?	12
Kapitola 3: Slovo jako jednotka textu a jednotka slovníku	13
HLAVNÍ ČÁST: TVAROSLOVÍ ČESKÉHO STUPŇOVÁNÍ	17-109
Oddíl první: Tvaroslovné vlastnosti stupňování	19-48
Kapitola 4: Tvaroslovný profil stupňování	21
Kapitola 5: Hranice stupňování	25
A. Netvaroslovná složka stupňování	25
B. Viceslovně stupňování	27
C. Struktura tvaroslovného stupňování	28
Kapitola 6: Třídy stupňování	34
Kapitola 7: Zvláštnosti při tvoření 2. stupně	44
Oddíl druhý: Tvaroslovné prostředky stupňování	49-65
Kapitola 8: Tvaroslovi 2. stupně a jeho vnitřní sféra	51
Kapitola 9: Tvaroslovi 2. stupně: vnější sféra ve vztahu k vnitřní sféře	56
Kapitola 10: Tvaroslovi záporu a 3. stupně:preflekty	60
A. Stupňování v záporu	60
B. Tvoření 3. stupně: superlace	61
Oddíl třetí: Tvaroslovná nadstavba stupňování	65-88
Kapitola 11: Tvaroslovné vztahy 1. stupně: tvoření adverbia	67
A. Tvoření pravidelné	67
B. Tvoření zvláštní	70
Příloha: Adverbia na -o, vyjadřující pocit	72
Kapitola 12: Přídavek neurčitý: jmenný tvar adjektiva	74
A. Jmenný tvar adjektiva	74
B. Soubor jmenných adjektiv	76
Kapitola 13: Nadstavba neurčitého přídavku	79
A. Adjektiva na -o	79
B. Pádové tvary jmenných adjektiv	83
Oddíl čtvrtý: Tvaroslovné celky (paradigmata) a stupňování	89-108
Kapitola 14: Složení českých paradigmát	91
A. Jaderná paradigmata	91
B. Jádro a nejaderná paradigmata (obal a okraj)	95
Kapitola 15: Slovní druhy a stupňování (přídavek jako zvláštní druh)	99
A. Jadernost stupňování	99
B. Jádro a jeho souřadnice	100
C. Třídění uvnitř slovního druhu: slovnédruhové třídy	102
	231

ZÁVĚR:	
MIMOTVAROSLOVNÉ SOUVISLOSTI STUPŇOVÁNÍ	109-151
Kapitola 16: Písmena a jejich tvaroslovné změny	111
A. Čárkování	112
B. Háčkování	115
C. Tvaroslovné souvislosti střídání ve stupňování	119
Kapitola 17: Stupňování a hlásky	121
A. Tvar, písmeno a hláska	124
B. Vliv hlásek na tvar	127
Kapitola 18: Stupňování a skladba věty	130
A. První stupeň	130
B. Vyšší stupně	134
C. Větná perspektiva	138
Kapitola 19: Stupňování a význam slova	141
Kapitola 20: Stupňování jako tvaroslovná funkce: Nadvětné zčetňování	147
DOVĚTEK	152
Přehled užívanějších terminů	153
Zkratky	155
Bibliografie I: Čeština	156
Bibliografie II: Jazyky jinოსlovanské (s komentáři)	157
Rejstřík českých slov	161
Rejstřík jazyků	213
Anglické resumé	217
Obsah (anglický)	229
Obsah (český)	231

